

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**OSMAN NİZAMİ PAŞA’NIN ASKERÎ VE SİYASÎ
HAYATI (1856-1939)**

RİDVAN KAŞIKÇI

2502150346

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MAHİR AYDIN

İSTANBUL – 2021

ÖZ

OSMAN NİZAMİ PAŞA’NIN ASKERÎ VE SİYASÎ HAYATI (1856-1839)

RİDVAN KAŞIKÇI

Osman Nizami Paşa, ismi az duyulmuş önemli bir devlet adamıdır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Babası Ali Nizami Paşa ile birlikte Alman imparatoruna götürülen nişan heyeti içerisinde yer alması ile başlayan devlet hizmeti, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna kadar devam etti. Roma Büyükelçiliğinde ataşemiliter olarak görev yaptığı süre zarfında kaleme aldığı raporlar, dönemin olaylarını anlayabilmemiz açısından önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti’nin iç ve dış sorunlarla yoğun olarak mücadele ettiği, kurulan hükümetlerinin ömürlerinin çok kısa olduğu bir dönemde beş yıl boyunca kesintisiz bir şekilde Berlin Büyükelçiliğinde başarılı bir idarecilik yapmıştır. Berlin Büyükelçiliği sonrasında Said Halim Paşa kabinesinde yürüttüğü kısa fakat etkili Nafia Nazırlığı sürecinde tarım, sulama ve ulaşım konusunda önemli projeleri hayata geçirmiştir. Ayrıca 1.Dünya Savaşı’nda Romanya Askerî Valiliği görevini yerine getirmiştir. Devlet adamlığının son döneminde ise Osmanlı Devleti’nin son Roma Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Siyasi tarih yazımında ismine az rastlanıldığı için dikkatimizi çekmiş ve bu önemli devlet adamının detaylı bir biyografisini ortaya koyarak hayatına dair boşlukları doldurmak amaçlanmıştır.

Bu çalışma, Osman Nizami Paşa’nın babası Ali Nizami Paşa ile başlayan devlet görevinin, Osmanlı Devleti’nin son Roma Büyükelçiliğine uzanan yolculuğunu aydınlatacaktır. 79 yıllık süreç anlatılırken, Nizami Paşa’nın şahsında dönemin, siyasi, askerî ve diplomatik konuları üzerinde değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osman Nizami Paşa, Roma Ataşemiliteri, Berlin Elçiliği, Nafia Nezareti, Londra Konferansı, 1. Dünya Savaşı.

ABSTRACT

MILITARY AND POLITICAL LIFE OF OSMAN NIZAMI PASHA (1856-1839)

RIDVAN KAŞIKÇI

Osman Nizami Pasha was an important statesman whose name was rarely heard. In the second half of 19th century, Statesmanship of Osman Nizami Pasha started with his taking place in committee of order that was to be presented to Emperor of Germany with his father Ali Nizami Pasha and continued till the establishment of Republic of Turkey. Reports he wrote up during his duty as a military attache in Rome Embassy, are very important because they can help us understand the events of the term.

He worked as an administrator in Berlin Embassy successfully and continuously for five years when Ottoman Empire was struggling with both domestic problems and foreign problems and it was the time when the lifetime of governments founded were very short. After his Berlin Ambassador duty, during his short but effective ministry of public works duty in the council of ministers in Said Halim Pasha, realized the important projects about agriculture, irrigation and transportation. He also served as Romania military governorship during 1st World War. In the last period of his statesmanship he served as the last Ambassador to Rome. Because we rarely see his name in political historiography, it caught our attention and we aimed at revealing a detailed biography of this important statesman and filling the gaps about his life.

This work will enlighten his state duty travel that started with his father Ali Nizami Pasha and ended with his last Rome Ambassador duty of Ottoman Ambassador. While the 79 years process is being explained, in the person of Nizami Pasha, political, military and diplomatic affairs of the time will be taken under consideration.

Key Words: Osman Nizami Pasha, Rome Military Attache, Berlin Embassy, Ministry of Public Works, London Conference, First World War.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti tarihi birçok bilim insanı tarafından kapsamlı araştırmalarla ilmi çalışmalara konu teşkil etmiştir. Bu çalışmalar sayesinde Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan siyasi, askerî, ekonomik ve diplomatik alanlardaki ilişkileri incelenmiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin işleyişi, müesseselerin zaman içerisindeki değişimleri ve reform hareketleri gibi devletin yapısını anlamamızı sağlayan çalışmalar da literatüre kazandırılmıştır.

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti için her alanda reform çalışmalarının yoğunluk kazandığı bir dönemi oluşturmaktadır. Devletin farklı eyaletlerindeki isyanlarla olan mücadelesinin yanı sıra, sömürge arayışı içerisinde olan Avrupa Devletleri ile olan mücadelesi de yapılan reform çalışmalarına ağırlık verilmesine sebep olmuştur. Devletin yapısındaki bu değişim ve dönüşüm beraberinde süreci şekillendiren devlet adamların tarih sahnesinde yer almalarına imkân sağlamıştır. Bu kahramanların devletin siyasi, askerî, diplomatik ya da reform kararlarında yüklenmiş oldukları misyonlar biyografilerinin yazılmasına zemin hazırlamıştır. Biyografi çalışmaları, salt bir özel hayat hikâyesinin yazımından ziyade, dönemin karakterini ortaya koyması açısından da önemlidir. Biyografisi yazılan kişinin kişisel hayatı ele alınırken beraberinde kurmuş olduğu ilişkiler, siyasi ve idari konularda almış olduğu kararlar ve bu kararların devlete etkileri de gün yüzüne çıkarılmış olur. Bu nedenle devletin yapısındaki değişikliklerinin kilometre taşlarını tam manasıyla anlayabilmek adına biyografi yazımı büyük önem arz etmektedir. Tarihimizin kılcal damarlarına kadar aydınlatılabilmesi için biyografi çalışmalarının sayısının artması gerekmektedir. Tarih yazıp tarih yapını yazmamak, tarihi konuların tam manasıyla anlaşılmasına da engel olacaktır.

Bu noktadan hareketle, babası Ali Nizami Paşa ile birlikte Alman imparatoruna götürülen nişan heyeti içerisinde yer alması ile başlayan devlet adamlığı görevini Osmanlı Devleti'nin son Roma Büyükelçisi olarak sonlandıran Osman Nizami Paşa'nın biyografisini çalışma konusu olarak ele aldık. Osmanlı'nın önemli devlet adamlarından olan Ali Nizami Paşa, II. Abdülhamid tarafından görevlendirildiği İngiliz kraliçesinin jübilesi dolayısıyla fevkalade elçilik heyeti içerisine oğlunu da dâhil etmeyi başarmış, Almanya'dan sonra bir de İngiltere'ye götürmüştür. Bu süreç beraberinde Osman Nizami Paşa'nın kariyerini de şekillendirmiştir. Osman Nizami Paşa'nın devlet kademesinde ilk önemli görevi Roma

Ataşemiliteri olarak atandığı yıllardır. Bu görevinden sonra merkezde aldığı birkaç görevden sonra II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra Berlin Büyükelçiliğine atanmıştır. Osmanlı Devleti'nin en sancılı yıllarının başladığı, kurulan hükûmetlerin varlığını uzun süre devam ettiremediği bir tarihte 5 yıl boyunca kesintisiz bir şekilde Berlin Büyükelçiliği görevini yürütmüştür. Said Halim Paşa kabinesinde kısa fakat etkili Nafia Nazırlığı süreci sonrasında kendisine Washington Büyükelçiliği teklif edilmiş fakat bu teklifi kabul etmeyerek bütün görevlerinden istifa etmiştir. Osman Nizami Paşa gibi nitelikli bir devlet adamından vazgeçilemezdi. Kendisine, Romanya'da 1. Dünya Savaşı sebebi ile geçici olarak kurulan Osmanlı Askerî Valiliği görevi verilmiştir. Birinci Dünya savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin son Roma Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Bu görevi sırasında Osman Nizami Paşa, Osmanlı Devleti'ni temsil eden heyetin içerisinde Londra Konferansı'na katılmıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz tarihî süreç içerisinde önemli devlet kademlerinde görev almış olan Osman Nizami Paşa'nın biyografisi, bu çalışma ile ele alınmıştır.

Çalışmamız, giriş ve dört bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında; Konu ve Kaynaklar ile Tarih Yazıcılığında Biyografi Çalışmalarının Önemi incelenmiştir.

Birinci Bölümde; Bir Asker-Diplomat Olarak Osman Nizami Bey'in İlk Memuriyetleri incelenmiştir. Burada ailesi, eğitim süreci ve babası Ali Nizami Paşa ile katıldığı elçilik görevlerinin yanı sıra Roma Sefareti Ataşemiliterliği, Girit İsyanı sırasında jandarma komisyonu görevi ve erkân-ı harbiye IV. Şube Müdürlüğü görevleri incelenmiştir.

İkinci Bölümde; Osman Nizami Paşa'nın Berlin Büyükelçiliği görevi ve Balkan Savaşları Sonrasında Londra Konferansı'ndaki mevkii incelenmiştir. Bu bölümde Osman Nizami Paşa'nın Berlin'de yürütmüş olduğu elçilik görevi sırasındaki olaylar ele alınmıştır. Aynı zamanda bu görevi sırasında Balkan Savaşları sonrasında Londra Konferansı'na katılması da değerlendirilmiştir.

Üçüncü Bölümde; Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı, 1. Dünya Savaşı'nda Romanya Askerî Valiliği ve Roma Elçiliği görevleri incelenmiştir. Bu bölümde Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı sırasında yürütmüş olduğu sulama, kurutma ve ıslah çalışmalarının yanı sıra demiryolu ve araç yolu çalışmaları da incelenmiştir. 1. Dünya Savaşı'nda Romanya Askerî Valiliğindeki faaliyetleri ve Roma Elçiliği görevi sırasında yürüttüğü çalışmaların meydana getirdiği siyasi, askerî ve diplomatik sonuçları değerlendirilmiştir.

Dördüncü Bölümde; Osman Nizami Paşa'nın kişilik analizi yapılarak mizacı, çevresiyle olan ilişkileri ve siyasi görüşü üzerinde incelemeler yapılmıştır. Bunun yanı sıra Osman Nizami Paşa'nın biri çeviri olan dört eseri incelenmiştir.

Sonuç kısmında; Çalışmamızın genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu çalışmanın hatasız olması için elimizden gelen gayreti göstersek de şüphesiz eksiklerimizin olabileceği bilincindeyiz. İleride yapılacak olan araştırmalarla yeni belgelerin ortaya çıkacağını düşünürsek bu eksiklerin giderileceğini ummaktayız.

Bu araştırmaya atılan ilk adımından son adımına kadar geçen süreçte ismini saymakla bitiremeyeceğim birçok kişinin katkısı oldu. En başta, beni her zaman yüreklendiren, odasına her girdiğimde beni pozitif enerjisi ile karşılayan, konu üzerindeki desteğini her zaman hissettiğim, çalışmanın her aşamasını takip ederek kıymetli katkılar yapan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Mahir AYDIN'a teşekkür ederim. Yine yönlendirme ve önerilerinden dolayı Sayın Prof. Dr. Gültekin YILDIZ'a, Sayın Prof. Dr. Yüksel ÇELİK'e ve Sayın Prof. Dr. Hacer TOPAKTAŞ ÜSTÜNER'e müteşekkirim.

Son olarak, kendileriyle tanışmaktan memnuniyet duyduğum ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen Dr. Mehmet KORKMAZ'a teşekkür ederim. Yine bu çalışmada çeşitli vesilelerle katkıları olan Dr. Aydın ÇAKMAK'a, Şengül KARALOĞLU'na, Hasan Ali ÇAKMAK'a, Havva KOTAN'a, Salih GEBEL'e, Zeynep ARPACI'ya, aileme ve eşime müteşekkirim.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul Deniz Müzesi'ne bağlı Deniz Tarihi Arşivi, Genelkurmay ATASE Arşivi, Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi, Millî Savunma Bakanlığı Arşiv Hizmetleri Şube Müdürlüğü, 29 Mayıs Üniversitesi Kütüphanesi ile Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi yetkililerine ve çalışanlarına da verdikleri hizmetlerinden ötürü şükranlarımı sunarım.

Rıdvan KAŞIKÇI

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
TABLO LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR (ASKER-DİPLOMAT) OLARAK OSMAN NİZAMİ BEY'İN İLK MEMURİYETLERİ

I. OSMAN NİZAMİ BEY'İN AİLESİ VE TAHSİL HAYATI	12
A. Doğum Yeri ve Ailesi	12
B. Eğitimi	16
II. OSMAN NİZAMİ BEY'İN BÜYÜKELÇİLİK ÖNCESİ GÖREVLERİ	18
A. Babası Ali Nizami Paşa'nın Fevkalade Elçilik Heyetlerinde Osman Nizami Bey	18
1. Ali Nizami Paşa'nın Almanya'daki Fevkalade Elçilik Görevi.....	18
2. Ali Nizami Paşa'nın İngiltere'deki Fevkalade Elçilik Görevi.....	21
B. İlk Diplomatik Vazife: Roma Sefareti Ataşemiliterliği ve Raporları	24
1. Fransa, İngiltere ve İtalya'nın Akdeniz'deki Çekişmesi	26
2. İtalya'nın Habeşistan'a Yapmış Olduğu Başarısız İşgal Girişimi	30
3. İtalya'da Yaşanan İç Karışıklıklar ve Ordudaki Düzenlemeler.....	33
C. Osman Nizami Bey'in Jandarma Tensikat Komisyon Üyesi Olarak Girit'e Gönderilmesi	35
1. Jandarma Komisyonunun Kurulması Sonrasında Yaşanan Sıkıntılar	36
D. Erkân-ı Harbiye IV. Şube Müdürlüğü Görevi.....	43
1. IV. Şube Müdürlüğüne Tayini ve Faaliyetleri.....	43

2. Vilayât-ı Selâse Jandarma Tensikatı Görevi	45
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

BERLİN BÜYÜKELÇİLİĞİ VE LONDRA KONFERANSI SÜRECİNDE OSMAN NİZAMİ PAŞA

I. BERLİN BÜYÜKELÇİSİ OSMAN NİZAMİ PAŞA.....	50
A. 1908-1913 Yılları Arasında Osmanlı-Almanya İlişkilerine Genel Bir Bakış	50
A. Osman Nizami Paşa'nın Berlin Büyükelçisi Olarak Atanması.....	53
B. Donanmaya Yeni Gemi Siparişinde Alman-İngiliz Rekabeti	56
C. Osman Nizami Paşa'nın Muhtelif Konularda Yolladığı Raporlar	59
1. Makedonya Sorunu ve Arnavutluk Meselesi.....	60
2. Fransa'nın Fas İşgaline Dair Raporları.....	64
3. İtalya'nın Trablusgarp'ı İşgali ve Osman Nizami Paşa'nın Almanya'daki Diplomatik Girişimleri	68
4. Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi Üzerinde İngiliz-Alman Rekabeti	79
5. Rusya ve Avusturya-Macaristan Arasındaki Diplomatik Yakınlaşma.....	89
D. Osman Nizami Paşa'nın Berlin Büyükelçisi'nden Ayrılması	93
II. OSMAN NİZAMİ PAŞA'NIN BALKAN SAVAŞLARI VE LONDRA KONFERANSI	96
A. Balkan Savaşları Öncesi Avrupa Devletleri.....	96
B. Balkan Milletlerinin Balkan Savaşları Öncesi Bölgedeki Faaliyetleri.....	100
C. I.Balkan Savaşı Sırasında Almanya'da Diplomatik Görüşmeler	101
D. I. Balkan Savaşı Sonrası Osman Nizami Paşa'nın Londra Konferansına Katılması ..	105
E. I.Balkan Savaşı'nın Yeniden Başlaması ve Ön Barış Antlaşmasına Osman Nizami Paşa'nın Katılması	120

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NAFİA NAZIRLIĞI VE ROMANYA ASKERİ VALİLİĞİ SÜRECİNDE OSMAN NİZAMİ PAŞA

I. OSMAN NİZAMİ PAŞA’NIN NAFİA NAZIRLIĞI VE ALDIĞI DİĞER GÖREVLER..... 128

- A. Said Halim Paşa’nın Kabinayı Kurması..... 128
- B. Osman Nizami Paşa’nın Nafia Nazırı Olarak Göreve Başlaması 133
 - 1. Osman Nizami Paşa’nın Zorunlu Çalışma Uygulamasındaki Aksaklıkları Gidermesi
134
 - 2. Sulama, Bataklık Kurutma ve Islahı Çalışmaları 136
 - a. Konya Ovası Çevresinde Yapılan Sulama Çalışmaları..... 136
 - b. Karaman Suğla Gölü Islahı ve Gölün Çevresinin Tarıma Kazandırılma Çalışmaları
141
 - c. Malatya’daki Tohma Nehri Çevresindeki Arazinin Sulanması 143
 - 3. Demiryolu ve Yol Çalışmaları..... 145
 - a. İzmir Basmahane’den Nif’e Yapılacak Tramvay Çalışması..... 147
 - b. İzmir ve Çevresinin Aydınlatılması İçin İzmir Göztepe Tramvay Şirketiyle
Yapılan İmtiyaz Antlaşması 151
 - c. Demir Yolu Yapımı İçin Sadrazam Hakkı Paşa ve İngiltere Hükûmeti Arasında
Kararlaştırılan Proje Hakkında Nafia Nezareti’nin Raporu 155
 - 4. Osman Nizami Paşa’nın Nafia Nazırlığı Döneminde Yapılan Yol Çalışmaları 157
 - a. Bitlis, Diyarbakır, Erzurum ve Kiğı Yolları İnşası 158
 - b. Erzurum-Rize Yolu İnşası..... 161
 - c. Sivas-Samsun, Sivas-Kayseri Yollarının İnşası..... 165
- C. Osman Nizami Paşa’nın Görevden Alınması ve Cemal Bey’in Nafia Nazırlığı’na
Atanması..... 167
- D. Osman Nizami Paşa’nın Washington Büyükelçiliğine Atanmak İstenmesi 168

II. OSMAN NİZAMİ PAŞA’NIN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NDA ROMANYA ASKERİ VALİLİĞİ GÖREVİ 170

- A. 1.Dünya Savaşı’nda Romanya Cephesi’nin Genel Durumu 170

B. Romanya Askeri Valiliğinin Teşekkülü ve Osman Nizami Paşa'nın Valiliğe Atanması	172
C. Romanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilişi ve Bükreş Barış Antlaşmasında Osman Nizami Paşa.....	175
D. Osman Nizami Paşa'nın Askerî Vali Olarak Yürüttüğü Faaliyetler	179
E. 1. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Osman Nizami Paşa'nın İstanbul'a Dönüşü	182
III. OSMAN NİZAMİ PAŞA'NIN ROMA ELÇİLİĞİ GÖREVİ.....	184
A. Osmanlı Devleti'nin Son Roma Elçisi: Osman Nizami Paşa.....	184
B. Roma Büyükelçisi Osman Nizami Paşa'nın Said Halim Paşa Suikastına Dair Ahmet İzzet Paşa'yı Bilgilendirmesi.....	187
C. Osman Nizami Paşa'nın Londra Konferansı Öncesinde Diplomatik Temasları.....	190
D. Osman Nizami Paşa'nın Londra Konferansı'na Katılması İstanbul ve Ankara Heyetlerinin Londra'daki Münasebeti.....	192
E. Osman Nizami Paşa'nın İtalya'nın İç ve Dış Siyasetine Dair Yolladığı Raporlar	198
1. Küçük İtilaf ve İtalya'nın Tutumu.....	201
2. İtalya'nın Anadolu'da Yunanistan Siyaseti ve Yunanistan Başbakanı Dimitrios Gounaris'in Avrupa'da Destek Arayışı.....	204

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMAN NİZAMİ PAŞA'NIN KARAKTER ANALİZİ VE ESERLERİ

I. OSMAN NİZAMİ PAŞA'NIN KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	212
A. Osman Nizami Paşa'nın Kişiliğine Dair İpuçları.....	213
B. Dış Görünüşü, Mizacı ve İleri Görüşlülüğü	215
C. Çevresiyle Olan İlişkileri	219
D. Siyasi Düşüncesi	221
E. Osman Nizami Paşa'nın Eserleri.....	226
1. İtalya Ordusu (Albümü).....	226
2. Piyadenin İdman Talimnamesi	228
3. Barometreyle İrtifa Tayini Kitabı (1887-1888).....	230
4. İtalya'da İcra Olunan Büyük Manevralar (1893-1894).....	233
SONUÇ.....	236
KAYNAKÇA	239

EKLER.....	264
ÖZGEÇMİŞ.....	280

TABLO LİSTESİ

Harita-1: Osman Nizami Bey'in Akdeniz üzerine yolladığı raporun haritası.....	27
Harita-2: İtalya'nın Habeşistan işgalini gösteren harita.....	31
Harita-3: Habeşistan işgali üzerine harita.....	32
Harita-4: Konya Ovası Sulama Projesi.....	140
Harita-5: Basmahane'den Nife Yapılacak Tramvay.....	151
Harita-6: Aydın-Kasaba Hatlarını Birleştirme Teşebbüsü.....	154
Harita-7: Erzurum-Rize Yolunda, Osman Nizami Paşa Dönemindeki Çalışmalar.....	163
Harita-8: Rize-Erzurum Yolu Çoruh Nehri Köprü Planı.....	164
Harita-9: Said Halim Paşa'nın Via Eostollio Civarında Tutuğu Ev Mahalinin Krokisi.....	189
Harita-10: Osman Nizami Paşa'nın Raporunda Küçük İtilaf Devletleri Haritası.....	203

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
A.} DVN. MKL.	: Sadaret Mukavelenameler
A.} MKT. MHM.	: Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı
A.}MKT.UM..	: Sadaret Umum Vilayet Evrakı
Bkz.	: Bakınız
BCA Cumhuriyet Arşivi	:T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO.	: Bâb-ı Âlî Evrak Odası
BOA Osmanlı Arşivi	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi
c.	:cilt
çev.	:çeviren
DH. HMS.	: Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği
DH.İD.	: Dâhiliye İdare
DH.İ.UM.	: Nezareti İdare-i Umumiye
DH. MB.. HPS. M.	: Dâhiliye Nezareti Mütferrik
DH. MKT.	: Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH. MTV.	: Dâhiliye Nezareti Mütenevvia
DH. SYS.	: Dâhiliye Siyasi Kısım
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DTA	: Deniz Tarihi Arşivi

Ed.	: Editör
Gnkur. ATASE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
HRT.h.	: Haritalar
HR. HMŞ. İŞO.	: Hariciye Nezareti İstişare Odası
HR. İD.	: Hariciye Nezareti İdare
HR. MTV.	: Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı
HR. TH.	: Hariciye Nezareti Tahrirat
HR. TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası
haz.	:hazırlayan
HR. SFR.1.	: Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti
HR. SFR.3	: Hariciye Nezareti Londra Sefareti
HR. SFR.04.	: Hariciye Nezareti Paris Sefareti
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi
HR.UHM.	: Hariciye Nezareti Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdiriyeti
İ. AS.	: İrade Askeri
İ.DH.	: İrade Dâhiliye
İ. DUİT.	: İrade Dosya Usulü
İ. HR.	: İrade Hariciye
İ.HUS.	: İrade Hususi
İ. İMT.	: İrade İmtiyazat ve Mukavelat
İ.MBH.	: İrade Mabeyn-i Hümayun
İ.ML.	: İrade Maliye
İ. MTZ. GR.	: İrade Girit

İ. MMS.	: İrade Meclis-i Mahsus
İ.TAL.	: İrade Taltifat
MB. İ.	: Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeler
MF. MKT.	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
Nu.	: Numara
PLK.p..	: Plan-Proje-Kroki
s.	: sayfa
S.	: Sayı
SBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi
ŞD.	: Şura-yı Devlet
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayına
Y.A. HUS.	: Yıldız Hususi Maruzat
Y.A.RES.	: Yıldız Resmi Maruzat
Y.EE.	: Yıldız Esas Evrakı
Y. MRZ. D	: Yıldız Maruzat Defterleri
Y. MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y. PRK. ASK.	: Yıldız Askerî Maruzat
Y. PRK. BŞK	: Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzat

Y.PRK. EŞA.	: Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y. PRK. HR.	: Yıldız Hariciye Nezareti Maruzat Defteri
Y.PRK. MYD.	: Yıldız Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiyye Dairesi
Y.PRK. NMH.	: Yıldız Name-i Hümayunlar
Y. PRK. SRN.	: Yıldız Serkurenalık Evrakı
Y. PRK. TŞF.	: Yıldız Teşrifat-ı Umumiye Dairesi
Y. PRK. UM.	: Yıldız Umumi

GİRİŞ

I. KONU VE KAYNAKLAR

A. Konu

Osmanlı Devleti için bazen bir diplomat bazen bir asker olan, görevlerini hakkı ile yerine getirmek için elinden gelen çabayı gösteren Osman Nizami Paşa, bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Osman Nizami Paşa'nın siyasi ve askerî hayatını bir bütün hâlinde inceleyerek, bulunduğu dönemin aydınlatılmasına katkıda bulunmak temel amaçtır. Devletin yetiştirdiği tarihe mal olmuş ve ismini sıklıkla duyduğumuz birçok devlet adamının biyografileri farklı tarihlerde kaleme alınmıştır. Diğer taraftan, bulundukları görev ve yürüttükleri faaliyetler itibarıyla, bizim kendisini siyasi tarih kitaplarında çok kısa bir şekilde gördüğümüz birçok devlet adamı bulunmaktadır. Osman Nizami Paşa, tam da bu şekilde ifade edebileceğimiz önemli bir devlet adamıdır. Fakat bu çalışmada da görüleceği üzere Osman Nizami Paşa, sadece siyasi tarih kitaplarında ismi zikredilerek geçilecek bir devlet adamı değildir.

Bu çalışmanın amaçlarından biri de Sultan II. Abdülhamid döneminde babası Ali Nizami Paşa ile çıktığı fevkalade elçilik heyeti yolculuklarından sonra Roma'da ataşemiliter olarak yürüttüğü faaliyetleri, Girit isyanındaki jandarma komisyonu görevi ve Erkân-ı Harbiye Dördüncü Şube Müdürlüğü görevindeki hizmetlerini ortaya koymaktır.

Osman Nizami Paşa'nın yaşadığı yıllar, Osmanlı Devleti'nde önemli askerî ve siyasi gelişmeler olduğu yıllardır. Özellikle Sultan II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra siyasi ve askerî alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır. İttihat ve Terakki'nin mutlak manada iktidarı ele geçirene kadar birçok hükûmet kurulmuştur. Fakat bu hükûmetlerin ömürleri hep kısa süreli olmuştur. Osman Nizami Paşa bu süreçte çok önemli bir vazifeyi kabul ederek Berlin Büyükelçiliği görevine başlamıştır. Bu süreçte yaşanan Makedonya sorunu ve Arnavutluk meselesi, Fransa'nın Fas işgali, İtalya'nın Trablusgarp işgali, Balkan Savaşları sonrası imzalanan Londra Antlaşması ve Bağdat demiryolu üzerindeki güç mücadelesinin tam manasıyla anlaşılabilmesi için Osman Nizami Paşa'nın Berlin Elçiliği dönemin incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Said Halim Paşa'nın kurduğu kabinede Osman Nizami Paşayı Nafia Nazırı olarak görev almıştır. Bu süreç çok uzun olmasa da Osmanlı topraklarında sulama ve ıslah çalışmaları için önemli adımlar atmıştır. Diğer taraftan Avrupa sermayesiyle Osmanlı topraklarında yeni yeni gelişen ulaşım alt yapısı içinde önemli kararlar alınmasını sağlamıştır. Bu sürecin incelenmesinde İttihat Terakki'nin önemli isimlerinden olan Cemal Paşa'nın Nafia

Nazırlığı'na getirilmesi ve sonrasında Osman Nizami Paşa'ya teklif edilen Washington Elçiliğini kabul etmeyerek görevlerinden istifa etmesi dönemin incelenmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Osman Nizami Paşa gibi devlet kademlerinde önemli görevlerde yer almış asker-diplomatlara hemen hemen her dönemde ihtiyaç duyulmuştur. 1. Dünya Savaşı da bu önemli dönemlerdendir. Osman Nizami Paşa'nın 1. Dünya Savaş'ında Romanya Askerî Valilik görevi önemlidir. Nizami Paşa bu görevden sonra Osmanlı Devleti'ne son hizmetini Roma elçisi olarak yapmıştır. Savaş sonrasında Avrupa'da yaşanan gelişmeleri takip edebilmek ve Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne ve Anadolu hareketine karşı yürüttükleri siyaseti tam manasıyla anlamak için bu dönemde ayrıntılı olarak incelenerek aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Osman Nizami Paşa, Ataşemiliter, Berlin Büyükelçiliği, Nafia Nazırlığı, 1. Dünya Savaşı'nda Romanya Askerî Valiliği ve Osmanlı Devleti'nin son Roma Elçiliğini gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Bu çalışmada onun hayatındaki önemli kesitler detaylı olarak incelenerek tarih ilmine kazandırılacaktır.

B. Kaynaklar

Yukarıda ifade ettiğimiz konuların açıklığa kavuşturabilmesi için başlıca kaynaklar kullanılmıştır. Bu kaynaklar; arşiv belgeleri, süreli yayınlar, hatırat, tezler ve araştırma eserleri olarak sınıflandırılmıştır.

1. Arşiv Belgeleri

Çalışmamızın birinci derecede müracaat edilen kaynaklarını T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi kayıtları oluşturmaktadır. Bu arşivde yaptığımız çalışmalar sonucunda Osman Nizami Paşa'nın üstlendiği askerî, siyasi görev ve hizmetleri üzerine çok sayıda belgeye ulaşılmıştır. Bu belgeler; Bab-ı Ali Evrak Odası, Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği, Dâhiliye Nezareti İdare-yi Umumiye, Dâhiliye İdare, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi, Dâhiliye Nezareti Mütenevvia, Dâhiliye Nezareti Müteferrik, Dâhiliye Siyasi Kısım, Hariciye Nezareti İdare, Hariciye Nezareti İstişare Odası, Hariciye Nezareti Londra Sefareti, Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısım, Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti, Hariciye Nezareti Paris Sefareti, Hariciye Nezareti Tercüme Odası, Hariciye Nezareti Tahrirat, Hariciye Nezareti Siyasi, Hariciye Nezareti Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdiriyeti, Haritalar, İrade Askerî, İrade Dâhiliye, İrade Dosya Usulü, İrade Girit, İrade Hariciye, İrade Hususi, İrade İmtiyazat ve Mukavelat, İrade Mabeyn-i Hümayun, İrade Maliye, İrade Meclis-i

Mahsus, İrade Taltifat, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi, Mabeyn-i Hümâyün Evrakı İradeler, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Plan-Proje-Kroki, Sadâret Mukavelenameler, Sadâret Mühimme Kalemi Evrakı, Sadâret Umum Vilayet Evrak, Şûrâ-yı Devlet, Yıldız Askerî Maruzat, Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzat, Yıldız Esas Evrakı, Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik, Yıldız Hususi Maruzat, Yıldız Harciye Nezareti Maruzat Defter, Yıldız Maruzat Defterleri, Yıldız Mütenevvi Maruzat, Yıldız Name-i Hümâyünler, Yıldız Resmi Maruzat, Yıldız Serkurenalık Evrak, Yıldız Umumi, Yıldız Teşrifat-ı Umumiye Dairesi, Yıldız Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyye Dairesi fonlarında bulunmaktadır.

Bu çalışmada farklı arşivlerden de yararlanılmıştır. Bunların başlıcaları Genelkurmay ATASE Arşivi, Emekli Sandığı Arşivi, Millî Savunma Bakanlığı Kara Harp Okulu Arşivi'dir. Genelkurmay ATASE Arşivi'nde Osman Nizami Paşa'ya dair bilgi olacağı düşünülen kataloglar taranmıştır. Bu tarama neticesinde Osman Nizami Paşa'ya dair 1. Dünya Savaşı'nda Romanya Askerî Valiliğine dair belgeler bulunmuştur. Bu çalışmada yararlanılan bir diğer arşiv de Emekli Sandığı Arşivi olmuştur. A. Tasnif No: 13284 numaralı Osman Nizami Doğancı Dosyası talep edilerek içerisinden çıkan 81 adet belge incelenmiş ve tezin ilgili bölümlerine dâhil edilmiştir. Millî Savunma Bakanlığı Kara Harp Okulu Arşivi'nden Osman Nizami Paşa'ya ait belgeler talep edilmiştir. Buradan gelen belgelerle Nizami Paşa'nın eğitim hayatı ve diğer konulara dair belgeler incelenmiş ve tezin gerekli yerlerine eklenmiştir.

2. Süreli Yayınlar

Biyografi çalışmaları için süreli yayınlar son derece büyük öneme sahiptir. Gazeteler, dergiler ve süreli diğer yayınlar tez çalışmalarında araştırmacılara dönemin olaylarını günü gününe takip etmesi için gerekli olan bilgileri sunar. Arşiv begelerinden elde edilen bilgilerin desteklenmesi bakımından süreli yayınlar mutlaka dikkat edilmesi gereken kaynaklardır. Süreli yayınların temin edilmesinde Ankara Millet Kütüphanesi, İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İBB Atatürk Kitaplığının yanı sıra farklı gazetelerin arşivlerinden de istifade edilmiştir. Diğer taraftan Avrupa'da dönemin olaylarını anlatan ve Osman Nizami Paşa hakkında bilgi veren gazetelerden tezin ilgili kısımlarına aktarılabilmesi için farklı gazetelere üyelikler yapılarak kaynaklardan yararlanılmıştır. Diğer taraftan yıllık olarak hazırlanan salnameler ve sözleşme ve antlaşmaların incelenirken önemli bir kaynak görevi gören düstûrlarında mutlaka incelenmesi gerekmektedir. Osman Nizami Paşa ile ilgili bilgiler bulunan ve Nizami Paşa'nın dönemini anlatan bazı gazete, dergi, salname ve düstûrlar şunlardır: Cumhuriyet Gazetesi, Düstûr, Birinci Tertib, c. V, Düstur, Birinci Tertip, C.VI, Düstur, Birinci Tertip, C.VIII, Servet-i Fünûn, Tanin, İkdâm, Sabah, Umur-ı Nafia ve Ziraat

Mecmuası, Takvîm-i Vekayi İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, Vakit, Payitaht, Peyam-ı Sabah, Hâkimiyet-i MilliyeNevsâl-i Osmanî. Yukarıda ifade ettiğimiz Türkçe kaynakların yanı sıra yabancı gaztelerde de Osman Nizami Paşa hakkında haberler yayınladığı tespit edilmiştir. Bu gazeteler içerisinde The Times, British News Paper Archive yer alan birçok farklı gazete yer almaktadır. Bunların yanı sıra Almanya’da yayımlanan Vossische Zeitung, Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung, Norddeutsche Allgemeine Zeitung ve Vossische Zeitung gazetelerinde de Osman Nizami Paşa hakkında haberler kaleme alınmıştır.

3. Hatıralar

Tez çalışmamız için başvuru olan bir diğer kaynak türünde Osman Nizami Paşa ile aynı dönemde yaşamış kişilerin kaleme aldıkları eserlerdir. Bu eserlerde Osman Nizami Paşa hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır. Osman Nizami Paşa’nın Berlin Elçiliği yaptığı döneme dair ve Nizami Paşa’ya dair kişisel bilgi bulabiliceğimiz Galip Kemali Söylemezoğlu’nun, *Hariciye Hizmetinde Otuz Sene* adlı eseri bu bölümde ilk zikretmemiz gereken eserdir. Bunun yanı sıra, Mahmut Şevket Paşa’nın *Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü: Sadrazam ve Harbiye Nazırı* adlı eseri de Osman Nizami Paşa’nın Berlin Elçiliği görevine son verilmesi sonrasında yaşanan süreci anlamamız açısından önemlidir. Ahmet İzzet Paşa’nın *Feryadım* iki cilt olarak Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar tarafından yayına hazırlanan eser de önemlidir. Bu eser sayesinde hem Osman Nizami Paşa’nın Balkan Savaşları sonrasındaki fikir ve düşünceleri hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz hem de Roma elçiliği sürecinde yaşanan gelişmelere katkı sağlayabiliyoruz. Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Osman Nizami Paşa hakkında önemli bir anekdotu aktarması açısından önemlidir. Osman Nizami Paşa’nın Ali Fuat Cebesoy’un babası Fazıl Ahmet Paşa’nın Kuzguncuk’taki köşkünde Mustafa Kemal ile karşılaşması ve aralarında geçen diyalogu aktarması açısından önemlidir. Bu diyalog sonrasında Osman Nizami Paşa’nın henüz daha öğrenci olan Mustafa Kemal hakkındaki düşüncelerinin isabetli olması sebebiyle birçok noktada Osman Nizami Paşa’nın kehaneti olarak ifade edilen yazıların yazılmasına sebep olmuştur. Fethi Okyar’ın *Üç Devirde Bir Adam*, Cemal Paşa’nın *Hatıralar*, İbnülemin Mahmut Kemal İnâl’in *Son Sadrazamlar*, İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun *Hayatım*, Esat Cemal Parker’in *Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları*, Mehmed Cavid Bey’in, *Felaket Günleri II: Mütareke Devrinin Feci Tarihi*, Celal Bayar’ın *Bende Yazdım Millî Mücadele’ye Gidiş*, Ali Fuat Türkgeldi’nin *Görüp İştittiklerim*, dönemin bazı olayları daha iyi anlamamızı sağlayan, incelenen ve tezin ilgili kısımlarında kullanılan eserlerdir.

4. Tezler

Osman Nizami Paşa'nın hayat hikâyesini anlatan bir akademik tez çalışması daha önce yapılmamıştır. Fakat farklı devlet adamları ve konular üzerine yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmlarında Osman Nizami Paşa ile ilgili bilgilerin satır aralarında yer aldığı görülmektedir. Tez çalışmamızda da bu eserden mümkün olduğunca istifade edilmiştir. Bu konuda ilk istifa edilen tez çalışması, Zeynel Abidin Küççük'ün *Osmanlı Askerî Salnamelerine Göre Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Harbiye Nezareti Teşkilatı* adlı çalışmasıdır. Bu çalışma ile Osman Nizami Paşa'nın IV. Şube Müdürlüğüne tayini ve faaliyetleri hakkındaki bilgilerden istifade edilmiştir. Bir diğer tez çalışması, Kemal Yakut'un *Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi* adlı çalışmasıdır. Bu çalışma ile Osman Nizami Paşa ve Mahmut Şevket Paşa arasındaki ilişkinin nasıl bir süreç izlediğini anlamamız açısından bize bilgiler sunmuştur. Nevzat Artuç'un *Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askerî ve Siyasi Hayatı* adlı eseri de önemlidir. Osman Nizami Paşa yerine Nafia Nazırı olarak atanan Cemal Paşa'nın olaya yaklaşımı ve Osman Nizami Paşa'nın olayları değerlendirmesi konusunda tezimize katkısı olmuştur. Zafer Atar'ın *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Kamu Hizmeti İmtiyazları* ve Ali Servet Öncü'nün *1908-1923 Yılları Arası Erzurum Vilayeti'nin İdari ve Sosyo-Ekonomik Durumu* çalışmaları Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı sürecinde yapmış olduğu çalışmaları derinlemesine incelememize imkân sağlamıştır. Haluk Selvi'nin *Büyük Millet Meclisinde Celaleddin Arif Bey (1875-1930)* adlı çalışması ve Hasan Aksu'nun *Osmanlı Basınında Said Halim Paşa Suikastı* Osman Nizami Paşa'nın Roma Elçisi olarak görev yaptığı yıllara anlamamız açısından önemlidir. Necati Çavdar'ın *Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa* adlı eseri ve Nurten Çetin'in *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa* adlı çalışmaları Osman Nizami Paşa'nın Londra Konferansı'ndaki yaklaşımını ve dönemin genel siyasi havasını aydınlatmamız açısından önemlidir. Bu eserlerin yanı sıra, Özlem Hastürk'ün *Arap İzzet Paşa (1852-1924)*, Deniz Aras'ın *Edirne'de 1912 Marmara Depremi ve Afet Yönetimi*, Yüksel Çelik'in *Prizren İttihad Cemiyeti ve Faaliyetleri (1877-1881)*, Suat Zeyrek'in *I. Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri*, Şenay Atam'ın, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, Muharrem Dördüncü'nün *İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1863-1918)* yararlanılan tez çalışmalarıdır.

5. Araştırma Eserler

Araştırmalarımız neticesinde Osman Nizami Paşa'nın hayatını anlatan çok az araştırma eser olduğunu tespit ettik. Bu eserler içinde ismini ilk zikredeğimiz Mehmet Zeki Pakalın

tarafından kaleme alınan *Sicill-i Osmanî Zeyli: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*'dir. İkincil kaynaklara ve hatıralara dayalı olarak kaleme alınan eser isminden de anlaşılacağı üzere birçok önemli devlet adamının hayat hikâyesini kısa bir şekilde ortaya koymaktadır. Osman Nizami Paşa'yı kaleme aldığı kısımda ikincil kaynaklardan ve Galip Kemali Söylemezoğlu, Cemal Paşa ve Halil Menteşe'nin hatıralar dayanarak kaleme alınmıştır. Zeki Pakalın burada Osman Nizami Paşa'ya dair verdiği bilgilerde eksiklikler ve yanlışlar da yer almaktadır. Bu eser dışında ismini zikretmemiz gereken bir diğer eser İbrahim Alaettin'in *Meşhur Adamlar (Hayatları- Eserleri)*, adlı eseridir. Bu eserde de Osman Nizami Paşa'nın hayat hikâyesinden kısa bir şekilde bahsedilmiştir. Zeki Pakalın'ın eserinde olduğu gibi ikincil kaynaklardan elde edilen bilgilerden kaleme alınan eser, Osman Nizami Paşa hakkında detaylı bir kaynak görevi görmemektedir.

Osman Nizami Paşa'nın hayatına dair edindiğimiz önemli kaynaklardan bir de Üsküdar Nüfus Müdürlüğünden, 13.02.2017 tarihinde düzenlenmiş olarak aldığımız Osman Nizami Paşa'nın nüfus kayıt belgesidir. Bu belge bize Osman Nizami Paşa'nın doğum yeri hakkında bilgiler verirken ölüm tarihi ve yeri hakkında bilgiler sunmamaktadır. Aynı zamanda Paşa'nın anne babası medeni durumundaki değişim konusunda da bilgiler bulunmamaktadır. Osman Nizami Paşa'nın Babası Ali Nizami Paşa hakkında Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmanî*, Mahmud Cevat'ın *Maârif-i Umûmiyye Nezareti, Tarihce-i Teşkilat ve İcraatı*, Şemseddin Sami'nin, *Kamûsü'l-a'lâm* ve Ali Çankaya'nın *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* eserlerinden yararlanılmıştır.

Osman Nizami Paşa'nın aldığı görevler ve Harp Akademisi'ndeki sınıf arkadaşlarına dair kısa bir bilgiyi *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965* adlı eserinde Muharrem Mazlum İskora vermektedir. Bilal N. Şimşir'in *Ege Sorunu Belgeler (1912-1913)* adlı eseri Osman Nizami Paşa'nın Balkan Savaşları sonrasında katıldığı Londra Konferansı hakkında bilgi sunmaktadır. Ilaria Falconi'nin ve Sinan Kunalp'in *Palazzo Gamberini Türkiye'nin Roma Büyükelçiliği* adlı eseri de Osman Nizami Paşa'nın Roma Elçiliği sürecine dair bir takım bilgiler sunmaktadır. Hacer Topaktaş'ın *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasisi (Hüseyin Kazım Beyin Diplomatik Seyahatleri 1882-1887)* eseri de Ali Nizami Paşa ile ilk diplomatik seyahatlerine çıkan Osman Nizami Paşa hakkında kısa bilgiler vermektedir.

Enver Ziya Karal'ın *Osmanlı Tarihi* adlı eserinin 5., 8. ve 9. ciltlerinde, Aykut Kansu'nun *1908 Devrimi* adlı eserinde ve Yusuf Hikmet Bayur'un *Türk İnkılâbı Tarihi* adlı eserinin 2. ciltin de Osman Nizami Paşa ve dönemi hakkında bilgiler vermektedir. Bu çalışmaların yanı sıra Osman Nizami Paşa'nın görev yaptığı dönemleri de içeren birçok araştırma eser ve

makale bulunmaktadır. Bu eserlerden tezimizde istifade ettiklerimizin tamamı dipnotlarda ve bibliyografya kısmında belirtilmiştir.

II. TARİH YAZICILIĞINDA BİYOGRAFİ YAZIMININ ÖNEMİ

Müstakil bir tür olarak ortaya çıkmadan önce farklı yazınsal tarihi metinlerin içinde değerlendirilen biyografinin tarih yazımındaki önemini burada ifade etmeye çalışacağız. Biyografi, tarihin uçsuz bucaksız sahasında özne olan insanı aramaktır. Bu arayışın sonunda ortaya çıkan metinler değerli birer kaynak görevi görürler. Tarihî metinler ele alınırken siyasi olayların özne olan insan etrafında anlatılması, bu olayların daha iyi anlaşılmasını beraberinde getirir. Kameranın kadrajında her zaman özne olan insanın ön planda olmasının yanı sıra yan aktörleri de beraberinde unutmamak gerekir. İnsanı yazmanın zorluğuyla birlikte, titiz bir çalışma sonrasında ortaya çıkan eserler, ete ve kemiğe bürünmüş birer kaynak görevi görürler.

Biyografi eserlerini kaleme alırken dikkat etmemiz gereken en önemli unsurlardan birisi yazdığımız insanın gerçek bir düşünce ve duygu dünyasının olduğudur. Bu duygu ve düşünce dünyasının etrafında kararlarını alan insan, eylemlerinin sonuçlarına göre bir hayat yaşamaktadır. Biyografi yazarının burada dikkat etmesi gereken en önemli husus bu duygu ve düşünce dünyasının mutlak manada ortaya çıkarılamayacağıdır. Belgelerin ve kaynakların bize sunduğu ölçüde estetik duygusunu da ön planda tutarak eksik olan pazılın parçalarını yerlerine yerleştirerek büyük resim olan insanı ortaya çıkarmalıdır.¹ Diğer bir deyişle biyografi yazıcısının amacı, okuyucuya sadece doğru bilgiyi aktararak değildir. Aynı zamanda anlattığı kişiyle okuyucunun bir bağ kurmasını sağlamalıdır. Bu sayede ortaya çıkan eseri okuyan kişi bir empati kurabilir.² Biyografi metinlerini kaleme alırken dikkat etmemiz gereken hususlardan biri de gerçeklikten uzaklaşmaktır. Araştırmacı, özne olan insanın kendisine sunduğu kaynakları en iyi şekilde okuyucuya sunmaya odaklanmalıdır. Bu yönüyle bakıldığında biyografi yazarı bir tarafıyla hikâye anlatıcısıdır. Fakat anlattığı hikâyede gerçekleri hayal ettiği gibi anlatmamalıdır.³

Tarihten günümüze farklı milletlerin biyografi yazımına dair çeşitli tecrübeleri olduğu görülmektedir. Grekçe “bios” hayat ve “graphe” yazmak kelimelerinden biyografi kelimesi oluşmuştur.⁴ Bu dönemde ele alınan biyografi Eski Yunan’dan 18. yüzyıla kadar uzanır. Bu

¹ George G. Iggers, **Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı**, Yay. Haz., Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 122.

² İlhan Tekeli, “Bireyin Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor”, **Toplumsal Tarih**, c. XVI, S. 95, Kasım 2001, s. 13.

³ Martin Stannard, “The Necrophiliac Art”, **The Literary Biography Problems and Solutions**, Ed: By Dale Salwak, Macmillan Press LTD, Lodon 1966, s.40.

⁴ Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Tarih Edebiyatında Biyografi Türünün Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi”, **Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4: Nazımdan Nesire Edebî Türler**, Nisan 2009, s.124.

dönemde yazılan biyografilerde erdemli olmanın altı çizilir; siyasi, ahlaki ve ya dinî bir amaçla yola çıkar. 18. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar uzanan biyografi yazımında ise kişinin gerçek hâlinin, özünün ortaya konması hedeflenir. Modern biyografi ise Batı hümaniziminin 19. yüzyıl sonunda yaşadığı değerlerinin buhranından beslenir.⁵

Batı tarihinde biyografi çalışmaları daha gelişmiş bir saha olarak dikkat çekmektedir. Bunda özellikle sınıflı-geçişsiz toplum yapısı, asalet, aristokrasi ve burjuvazinin soy, statü ve aile mefhumlarına yüklediği özel önem sebebiyle aile tarihlerinin dikkatli bir şekilde tutulması etkili olmuştur. Diğer taraftan sıradan insanların temel bazı verilerinin kilise tarafından kayıt altına alınmış olması özel arşivlerin oluşmasına imkân sağlamıştır.⁶ Bu kayıtların ve arşivlerin yanı sıra basılı bültenler ve gazete haberleri de sıradan işsiz bir adam hakkında dahi bilgi sahibi olma imkânı verir. Böylece biyografi çalışmaları için farklı birçok malzeme imkânı sağlanmış olur.⁷ Malzemedeki çeşitliliğe rağmen farklı akımların etkisiyle Avrupa’da biyografi yazımına dair zaman zaman farklı bakış açıları gelişmiştir. 19. yüzyıl Avrupası’nda biyografi yazımı romantizm akımının etkisiyle artarak bireycilik fikri ve Rankeci pozitivist tarih anlayışından beslenerek gelişme göstermiştir. Biyografi yazımı benimsenen bu tarih anlayışı ile birlikte belki bir daha hiç sahip olmayacağı bir itibar kazanmıştır. 20. yüzyılda Avrupa tarih yazıcılığında sosyal bilimlerin keşfedilmiş olması ve geçmişi incelerken sosyal bilim teori ve metotlarından faydalanılması tarihçilerin toplumsal ve ekonomik tarih çalışmalarına yönelmesini sağladı. Bu durum biyografi yazımının geri planda kalmasına sebep oldu.⁸ Avrupa’daki biyografi yazımında dair yukarıda ifade edilen istikrarsız yazım serüvenini Almanya ve Fransa’da özelinde düşünmek gerekir. Fransa’da *Annales* ekolün yükselişi, geçici olarak tarihsel biyografinin düşüşüne sebep olmuştur. Anglo-Sakson dünyasında, Büyük Britanya gibi ülkelerde tarih yazımının son derece saygın bir dalı olan biyografi, akademik çevrelerin halka ulaşmasında son derece etkin bir rol oynamıştır.⁹

İslam coğrafyasında biyografinin temellerini eskilere götürmek mümkündür. İslam tarihciliğinde *tabakat* ve *teracim-i ahval* kitaplarının dönemin uleması tarafından dikkatlice kaleme alındığı ve farklı dallarının ortaya çıktığı görülmektedir. Erken devirlerden itibaren

⁵ Özgür Türesay, “Tarih Yazımı ve Biyografinin Dönüşü”, **Halil İnalıcık Armağanı -I-: Tarih Araştırmaları**, Temmuz 2009, s. 334-335.

⁶ Yüksel Çelik, “Biyografinin Yükselişi ya da Mayınlı Arazide Tarihcilik”, **Tarih Bilimi ve Metodolojisi**, Ed: Mehmet Yaşar Ertaş, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2019, s.106.

⁷ İlber Ortaylı, “Türk Tarihciliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, İstanbul 1998, s. 56.

⁸ Terzioğlu Derin, “Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarihyazıcılığı”, **Cogito, Selçuklular**, S. 29, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 285.

⁹ Simone Lässig, “Modern Tarihte Biyografi-Biyografide Modern Tarih Yazımı”, **Otur Baştan Yaz Beni**, çev. Canan Özkılıç, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 29.

Arap tarihçiler arasında rağbet gören bu tarz, özellikle vakayiname türü siyasi olayların saray kâtiplerince kaleme alınmaya başlamasıyla gittikçe çeşitlilik arz etti. Bu çeşitlilik beraberinde toplumun farklı kesimlerinden kişilerin hayat hikâyelerinin kaleme alınmasını sağlamıştır.¹⁰

Osmanlı Devleti'ndeki biyografi yazım temellerinin İslam-Arap tarihçiliğindeki *tabakat* ve *teracim-i ahval* geleneğinden etkilendiği bililmektedir. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nde biyografi yazımı geleneğinin sağlam bir temeli olduğunu söylemek gerekir. 1538'de Sehi Bey'in kaleme aldığı şairler tezkiresi *Heşt Bihişt* ve 1558'de Taşköprülüzade Ahmet Efendi'nin Arapça olarak ulema ve meşayihin hayat hikâyesini kaleme aldığı *Şekaiku'n-nu'mâniyye* adlı eseri Osmanlı biyografi geleneğinde önemli örneklerdir.¹¹ Bu örneklerin dışında Osmanlı Devleti'nin siyasi tarih yazımında önemli bir yeri olan kronikler incelendiğinde biyografi malzemelerine azda olsa rastlamak mümkündür. Âşık Paşazade'nin *Tevarih-i Al-i Osman* ve Kemalpaşazade'nin *Tevarih-i Ali Osman* adlı eserleri bu alanda verilebilecek iyi örneklerdir. 16. yüzyılda kaleme alınan eserlerde biyografi yazımı daha sistematik ve ayrıntılı bir şekle bürünmüştür. Gelibolulu Mustafa Ali'nin *Künhü'l-Ahbarı* ve Hoca Sadeddin'in *Tacü't-Tevarih* adlı eserlerinde biyografik bilgilerin daha sistematik bir şekilde verildiği görülmektedir. 17. yüzyılda Mehmed b. Mehmed'in *Nuhbetü't-Tevarih* ve Kâtip Çelebi'nin *Fezleke* adlı eserlerinin sonunda vefeyât bentleri konulmuş ve bazı önemli şahısların biyografilerine yer verilmiş olması önemlidir. Osmanlı Devleti'nin son devir vakanüvisleri de Kâtip Çelebi'nin tarih yazımını benimsemişlerdir. Cevdet Paşa ve Lütfi Efendi'nin eserlerinde biyografi yazımının yerleştiği ve canlı bir şekilde sürdürüldüğünü görülmektedir.¹²

Yukarıda ifade ettiğimiz eserlerin biyografi yazımı için önemli bir yeri vardır. Bu eserlerin yanı sıra son dönem biyografi yazımlarında gazetelerin önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmek gerekir. Gazetelerden ilk olarak yararlanan *Ceride-i Havadis*'te çalışmış bulunan *Sicill-i Osmanî* müellifi Mehmed Süreyya Bey'dir. Mehmed Süreyya Bey *Nuhbetü'l-vekeyi*'in basılan kısmında 1831-1853 arası devlet ricalinin azl, nasb ve vefat tarihlerini vermiştir. Gazetelerin öneminin yanı sıra biyografi yazımlarında başvuru kaynak malzemelerinden biri de *Sicill-i Ahval* kayıtlarıdır. Bunlar, biyografi çalışacak kişi için bir yol haritası görevi görür.¹³

¹⁰ Feridun M. Emecen, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi", **İslam Araştırmaları Dergisi**, S. 3, İstanbul 1999, s. 83.

¹¹ Ali Akyıldız, "İnsanı Yazmak:19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Osmanlı Araştırmaları**, S. 50, İstanbul 2017, s. 225.

¹² Emecen, a.g.m., s. 84.

¹³ Bekir Kütükoğlu, **Vekayî'nüvis Makaleler**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1994, s.213-214.

Yukarıda ana hatlarıyla ifade ettiğimiz insanı yazma sanatının farklı toplumlarda çok köklü bir geleneği olduğunu görmekteyiz. Buna rağmen modern tarih anlayışında biyografi yazımı hâlâ istenilen düzeyde değildir. Oysa hepimizin bildiği gibi toplumların hafızası olan tarih yazımı biyografi ile harmanlandığı zaman bambaşka bir anlam kazanmaktadır. Atalarının hikâyesinden zamanın ruhuna uygun metinlerin çıkması kuşaklar arasındaki bağın sağlam kurulmasına da imkân verecektir. Bu sayede başkalarının hayatlarına sızmak isteyen insanların ihtiyaçları da karşılanmış olacaktır.¹⁴

Biyografi yazımının tarihî serüveninin yanında bu alanın tarih yazımına önemli katkıları vardır. Thomas Carlyle'in dile getirdiği gibi, *“Dünya tarihi bu dünyada insanın başardığı işlerin tarihi, aslında burada çalışıp çabalamış olan büyük adamların tarihidir.”*¹⁵ Bu ifade tarih yazımında biyografi yazımının ne kadar önemli olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Thomas Carlyle konunun devamında *“Bir büyük adamla yarım yamalak da meşgul olsak mutlaka bir şey kazanırız”* cümlesiyle de öznesi insan olan tarihin iyi anlaşılması için gerekli olan şartın insanı anlamak olduğunu bu nedenle büyük adamların tarihinin yazılması gerektiğini ifade eder. Tarihin öznesi olan insanın iradesi, söylemleri, aldığı kararlar ve beraberinde attığı adımlar tarih akışındaki canlılığını her zaman koruyacaktır.¹⁶ Tarih'in büyük insanların hayatlarından ibaret olduğu düşüncesinin benzeri, bilimin ilerleyiş serüveni içinde ifade edilmiştir. Bilimin de fertlerin işi olduğu, bireysel buluşlar eşliğinde bilimin ilerlediği bir dönem kabul görmüş ciddi bir düşüncedir.¹⁷

Biyografiler insan merkezli çalışmalar olması hasebiyle şüphesiz tarih ilminin son derece önemli bir sahasıdır. Geçmişteki karmaşık olayları ve ilişki ağını insan merkezli bir anlatımla keşfetmeye yönelik çalışmalardır. Tarihi biyografiler, tarihin öznesini ortaya koyması, tarihe yön veren kişilerin fikir ve motivasyonlarını tespit etmesi açısından önemlidir. Dolayısıyla tarihi biyografiler dönemin siyasi, sosyal ve kültürel panoramasını ortaya koyması açısından değerlidir.¹⁸ Diğer bir deyişle biyografi, hareket katmanlarının derinine inmeyi ve muhtemel birey yaşamlarını istenilen netlikte göstermeyi sağlar. Sadece bilinen yaşam şekillerini değil, alternatif yaşam biçimlerini bütün genişlik ve çeşitliliği ile keşfetmeye yardımcı olur. Bu durumun beraberinde gündelik hayatla ilgili kavrayışları zenginleştirir.¹⁹

¹⁴ Abdülhamit Kırmızı, “Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji”, **Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Başlıklar**, Yay. haz., Abdülhamit Kırmızı, Küre Yayınlar, İstanbul 2012, s. 24-25.

¹⁵ Thomas Carlyle, **Kahramanlar**, çev. Reşat Nuri Güntekin, İstanbul 1943, s. 2-3.

¹⁶ Ali Birinci, **Tarihin Gölgesinde - Meşahir- i Meçhuleden Birkaç Zat**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s. 5.

¹⁷ Christoph K. Neumann, “Bir Bilim Adamının Biyografisini Yazmanın İmkânları ve İmkânsızlıkları”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, c. III, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 275.

¹⁸ Çelik, a.g.m., s. 105.

¹⁹ Lässig, a.g.m., s. 56.

Siyasi tarih kitaplarının binlerce sayfaya ulaştığı, anlaşmaların, savaşların ve toplumsal hadiselerin farklı şekillerde yüzlerce kez ifade edildiğini görmekteyiz. Birçoğu donuk belge yığınlarından oluşturulan bu tarih kitaplarının insanı ıskaladığı açık bir gerçektir. Oysa hepimizin bildiği bir gerçek var ki o da tarih akışına yön veren kişilerin hayat hikâyelerinin, tarihin akışının tam merkezinde durmasıdır. Yazılan bütün tarihi metinlerin öznesi olan insanın keşfedilmesiyle bu metinlerin canlanmasına ve daha geniş bir perspektiften bakılarak ele alınmalarına imkân sağlanacaktır. İnsanın özne konumunda olduğu tarih metinlerinin yazılmasındaki artış, beraberinde sadece siyasi tarih metinlerini canlandırmakla kalmayacak aynı zamanda sosyal ve kültürel metinlerin zenginleşmesini de beraberinde getirecektir. Biyografi yazımı, beraberinde tarihi şahsiyetin hayat hikâyesini ortaya çıkarırken diğer tarafta siyasi, sosyal ve kültürel tarih derinliklerinde kalan detayların da tarih sahnesine çıkmasına olanak sağlayacaktır.²⁰

Biyografi yazımının tarih bilimine kattığı bir diğer önemli katkı farklı bilim dallarıyla olan ilişkisini daha iyi olmasıdır. Piskoloji, sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler gibi birçok farklı bilim dalının biyografiyle etkileşimi söz konusudur. Bu bilim dalları, biyografi sayesinde tarih bilimiyle etkileşim kurmakta ve biyografi alanında yazılan metnin zenginleşmesine de imkân sağlayarak tarihin bu kolunun güçlenmesine destek olmaktadır.²¹

Yazıldığı çağın tarih ürünü olan ve o çağın sosyal, kültürel, askerî özelliklerini günümüze aktarmasının yanında yazıldığı portre hakkında bilgi sunması açısından biyografilerin, günümüz araştırmacıları için değerli bir belge ve kaynak sunduğunda dikkate almalıyız. Tarih ilminin en önemli kollarından birisi olması gerektiğine inandığımız biyografi yazımının bundan sonrası süreçte hak ettiği değeri göreceğinden şüphemiz yoktur.

²⁰ Yüksel Çelik, **Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüseyin Paşa: II. Mahmud Devrinin Perde Arkası**, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 1.

²¹ Kırmızı, a.g.m., s. 8.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR (ASKER-DİPLOMAT) OLARAK OSMAN NİZAMİ BEY'İN İLK MEMURİYETLERİ

I. OSMAN NİZAMİ BEY'İN AİLESİ VE TAHSİL HAYATI

A. Doğum Yeri ve Ailesi

Her insan, dünyada kendi potansiyelini gerçekleştirmek için çalışır. Osman Nizami Bey'de de büyük bir devlet adamı olma istidadı bulunmaktaydı. Babası Ali Nizami Paşa'nın, Sultan II. Abdülhamid döneminin önemli bir devlet adamı olması, Osman Nizami Bey'in hayatının şekillenmesinde rol oynadı.

Osman Nizami Bey, *Sicill-i Osmanî Zeyli*'e²² göre 1856 yılında İstanbul'da doğdu. *Meşhur Adamlar*²³ adlı eserde ise Osman Nizami Bey'in doğum tarihi belirtilmese de doğum yeri olarak İstanbul gösterilmektedir. Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz iki kaynağın vermiş olduğu bilgiden farklı olarak Üsküdar Nüfus Müdürlüğünde ulaştığımız vukuatlı nüfus kayıt örneğine göre Osman Nizami Bey'in 01.07.1861 yılında Viyana'da doğduğu yazmaktadır.²⁴ Gerek Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız taramalarda, gerek Millî Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğünde Osman Nizami Bey'in şahsi dosyasında, gerekse Emekli Sandığı Arşivi'ndeki (Ankara) dosyada, Nizami Bey'in Sicill-i Ahvâl kaydına ulaşamadık. Sadece Emekli Sandığı Arşivi'ndeki dosyasında görev yaptığı süreci detaylı anlatan bir belge bulup, tahlil edebildik.²⁵

Osman Nizami Bey'in doğum tarihindeki farklı tarihlendirmeler ölüm tarihi için de geçerlilik göstermektedir. Zeki Pakalın'ın yukarıda ismini zikrettiğimiz eserinde ölüm tarihi 1939 yılı olarak verilmektedir. Fakat Emekli Sandığı'nda Osman Nizami Bey'in A. Tasnif 13284 numarası ile düzenlenmiş dosyasında ölüm tarihi olarak 15.04.1940 tarihi yazıldığını tespit ettik.²⁶ Nüfus kayıt örneğinde ise doğum tarihi net bir şekilde yazılmışken ölüm tarihi için “Ölüm olayını bilen tespit edilemediği için ölüm tarihi yazılamamıştır,” notunun düştüğü görülmektedir.²⁷ 1 Temmuz 1941 yılında Cumhuriyet Gazetesi'nde “*Meraklı Bir Veraset Davasının Garip Safhaları*” başlıklı bir haber, Osman Nizami Bey'in hayatı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Cenevre'de bir otelde vefat ettiğini yazan haberde eşi Alice

²² Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, Yay. haz., Mehmet Metin Hülagü, c. XIV, TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 16.

²³ İbrahim Alaettin, *Meşhur Adamlar (Hayatları-Eserleri)*, Yay. haz., Sedat Simavi, c. IV, Yedigün Neşriyatı, İstanbul 1933-1936, s. 1217.

²⁴ Üsküdar Nüfus Müdürlüğü, 13.02.2017 yılında düzenlenmiş nüfus kayıt örneğine göre.

²⁵ Emekli Sandığı Arşivi, *Osman Nizami Doğançlı Dosyası*, A. Tasnif No: 13284.

²⁶ Emekli Sandığı Arşivi, *Osman Nizami Doğançlı Dosyası*, A. Tasnif No: 13284.

²⁷ Üsküdar Nüfus Müdürlüğü, 13.02.2017 yılında düzenlenmiş nüfus kayıt örneğine göre.

Hanım'ın Osman Nizami Bey'den önce vefat ettiği yazmaktadır. Emekli olduktan sonra uzun süre eşi Alice Hanım'la birlikte Avrupa'da yaşayan Osman Nizami Bey'in hiç çocuğu olmadığı bu haberle anlaşılmaktadır. Nizami Bey ve eşinin çocuklarının olmayışının, geride bırakılan mirasın paylaşımı konusunda sıkıntı çıkmasına sebep olduğu görülmektedir. Haberde, Osman Nizami Bey'in kız kardeşinin kızları Ferik İsmail Hakkı Beyin'in kızı Leyla ve Hariciye Nazırı Abdüllatif Safa'nın (1920 Şubat-Nisan) zevcesi Selma, mirasın kendilerine intikal ettiğini dile getirirken, Alice Hanım'ın kız kardeşi Madam Hanriyet Osman Nizami Bey'in bıraktığını söylediği vasiyetnamede Deutsche Bank'da bulunan mirasından kendisine de pay ayırdığını ifade etmektedir. Beyoğlu Dördüncü Sulh Mahkemesi'ne başvuran Selma ve Leyla Hanım, Madam Hanriyet'in elinde olduğunu söylediği vasiyetnamenin sahte olduğunu ve mirasın tamamen kendilerine ait olduğunu ifade ettiler. Leyla ve Selma hanımın avukatı Cenevre mahkemesine verilen Osman Nizami Bey'in vasiyeti olduğu iddia edilen belgenin gotik Almancası ile yazıldığı, Bey'in Galatasaray Lisesi mezunu olduğu, Almanca yazılarında Latin harf kullanıldığını ifade ederek bu vasiyetin ona ait olmadığını mahkemede dile getirdiği anlaşılmıştır. Mahkemenin son celsesinde 1929 yılında Osman Nizami Bey'in Viyana Sefareti'nde hazırlandığı ifade edilen bir vasiyet mektubu sunuldu. Vasiyetname mahkemede açıldı. Fakat içerisinden çıkan mektubun asker mütekitlerinden Nail Bey'e ait olduğu ortaya çıktı. Vasiyetin yanlış zarflara konulduğu mahkemede anlaşıldı. Bu durumda Osman Nizami Bey'in mektubunun da Nail Bey'in zarfının içinde olduğu düşünülerek Nail Bey'in zarfı da Viyana Sefareti'nden istenildi. Haberin devamında Osman Nizami Bey'in geriye bıraktığı mirasını birkaç yüz bin lira olduğu ifade edilmektedir.²⁸ Davanın nasıl karara bağlandığına dair gazetenin diğer nüshalarında yaptığımız taramalarda bir sonuç elde edemedik. Bu nedenle Osman Nizami Bey'in mirasının kime intikal ettiğini, davanın nasıl sonuçlandığını tespit edemedik.

Osman Nizami Bey, İdare-i Mahsusa Müdürü Con Paşa'nın²⁹ kızı Alice ile evlendi. Alice, Viyanalı Kristina³⁰ ile Con Paşa'nın kızıdır.³¹ Nüfus kayıt örneğinde Osman Nizami

²⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Temmuz 1941, numara:6087, s.2.

²⁹ Con Paşa Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa döneminde İdare-i Mahsusa Müdürlüğü yapmıştır. İdare-i Mahsusa ilk Kadıköy-Adalar seferini başlatmıştır. Büyüka'da Con Paşa Köşkü Nizamiye Caddesi üzerinde Ali Nizami Paşa Köşkü'ne komşudur. Bkz. Galip Kemali Söylemezoğlu, **Hariciye Hizmetinde Otuz Sene 1982-1922**, Şaka Matbaası, İstanbul 1950, s. 316; BOA. **İ.TAL.** 325/24, 1 Mart 1320; BOA. **İ.TAL.** 370/72, 5 Ağustos 1321.

³⁰ BOA. **İ.TAL.** 228/12 Lef 1, 4 Teşrinievvel 1316.

³¹ II. Abdülhamid döneminde sadece kadınların yaptıkları hayır işlerine mahsus bir nişan oluşturulmuştur. Üç dereceden oluşan nişan, Osman Nizami Bey'in eşi olan Alice'e verildi. BOA. **İ.TAL.** 228,12 Lef 1, 4 Teşrinievvel 1316; Metin Erüreten, **Osmanlı Madalyaları ve Nişanları**, çev. Erhan Uzsay, Destination Management

Bey ve Alice Hanım'ın evlilik tarihi belirtilmemektedir. Fakat Galip Kemali Söylemezoğlu II. Meşrutiyet'in ilanından sonra evlendiklerini ve Osman Nizami Bey'in, Berlin elçisi olarak atandıktan sonra Alice Hanım ile birlikte Berlin'e geldiklerini yazmaktadır. Galip Bey eserinde, Alice Hanım'ın gayet misafirperver, zeki ve usul-erkân bilen bir hanımefendi olduğunu ifade etmektedir.³² Osman Nizami Bey 1908 yılında Berlin elçisi olarak göreve başladığına göre 47 yaşında Alice Hanım'la evlenmiştir. Alice Hanım'ın Beyoğlu Kasımpaşa Yolcuzâde 41 numaralı evde 27.07.1938 tarihinde vefat ettiği Üsküdar Nüfus Müdürlüğünde ulaştığımız vukuatlı nüfus kayıt örneğinde belirtilmektedir.³³

Yukarıdaki bilgi ve belgelerin ışığında tespit edilen bilgilere göre Osman Nizami Bey geç yaşta evlendi. Alice Hanım ile Berlin'de yaşadıkları süre içerisinde Osman Nizami Bey zaman zaman sağlık problemleri yaşadı. Fakat Alice Hanım'ın sağlık problemi yaşayıp yaşamadığına dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Osman Nizami Bey'in, Alice Hanım vefat ettikten sonra başka bir evlilik yapmadığı elimizdeki mevcut belgelerden anlaşılmaktadır.

Osman Nizami Bey'in kaynaklardaki doğum ve ölüm tarihindeki farklı tarihlendirme, babası Ali Nizami Paşa'nın doğum yeri için de geçerlidir. Sicill-i Osmanî'ye³⁴ göre 1237/1822 yılında Niğde'de doğdu. Bir diğer kaynak olan Maarif-i Umûmiyye Nezareti³⁵ de Sicill-i Osmanî ile örtüşen bilgiler vermektedir. Kamûsü'l-A'lâm'a³⁶ göre ise Kastamonu vilayetine bağlı Bolu sancağına tabi Gerede kasabasında doğdu. Kamûsü'l-A'lâm'da doğum yeri hakkında bilgi verilirken doğum tarihi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.³⁷

Ali Nizami Paşa'nın doğum yeri ve tarihindeki farklılıklar, ölüm tarihi ve yeri için geçerli değildir. Ali Nizami Paşa, Teftiş-i Askerî Komisyonu Azalığı görevini yürüttüğü sırada 21 Temmuz 1893 yılında Büyüka'da vefat etti. Daha sonra naaşı Büyüka'dan alınarak Çemberlitaş'taki Sultan II. Mahmud türbesine defnedildi.³⁸ Ali Nizami Paşa'nın vefatı, geçinmesine yardımcı olduğu kardeşi Hafize Hanım'ı zor durumda bıraktı. Hafize Hanım, Maliye Nezareti'ne bir arzuhâl yazarak Galatasaray Sultani'sin de son sınıfa giden oğlu

Company, İstanbul 2001, s. 287; Edhem Eldem, **İftihar ve imtiyaz: Osmanlı nişan ve madalyaları tarihi**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi; Kültür Bakanlığı, İstanbul 2004, s. 260.

³² Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s. 316.

³³ Üsküdar Nüfus Müdürlüğü, 13.02.2017 yılında düzenlenmiş nüfus kayıt örneğine göre.

³⁴ Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1327, s.578.

³⁵ Mahmud Cevat, **Maârif-i Umûmiyye Nezareti, Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1338, s.178.

³⁶ Şemseddin Sami, **Kamûsü'l-a'lâm**, c. IV, Mihran Matbaası, İstanbul 1311, s. 3198.

³⁷ BOA. **MF. MKT.** 52/1, 30 Teşrinisani 1293.

³⁸ BOA, **Y. PRK. ASK.** 93/50 Lef 1,12 Temmuz 1309.

Yakup Bey ve kendisinin Ali Nizami Paşa'nın vefatından sonra perişan bir hâlde olduklarını bildirdi.³⁹ Hafize Hanım'ın Maliye Nezareti'ne yazmış olduğu bu arzuhâl, bize daha önce de farklı kişilerin Maliye Nezareti'ne buna benzer başvurularda bulunduğunu göstermektedir. Emsal başvurularda verilen kararlara bakılarak Hafize Hanım'ın başvurusu uygun görüldü.⁴⁰ Ali Nizami Paşa'nın devlete hizmetinde uzun süre görev alması ve yapmış olduğu katkılar, kardeşi Hafize Hanım'a 250 kuruş maaş bağlanmasını sağladı.⁴¹ Osman Nizami Bey'in annesi hakkında Pakalın'ın ve İbrahim Alaettin'in eserlerinde bir bilgi bulunmamaktadır. Nüfus kayıt örneğinde Osman Nizami Bey'in annesinin ismi Meryem olarak yazıldığı tespit edildi.⁴²

Çengelköy'de Ali Nizami Paşa'nın kendi ismi ile bilinen bir köşkü bulunmaktadır. Bu köşk, Kalantor Sokak'ta Macar Fevzi Paşa Köşkü ile komşudur. Servis katı üzerine, bir çatı katı olmak üzere üç katlı ahşap bir köşktür. Ali Nizami Paşa Çengelköy'deki köşkü tam tarihi bilinmemekle birlikte eşi Meryem Hanım'ın arzusu üzerine Ahmet Arif Paşa'ya satarak Büyükkada'daki Nizam Caddesi'nde bulunan köşke yerleşti.⁴³ Abdülhak Şinasi Hisar Ali Nizami Paşa'nın Büyükkada'daki köşkünü tanımlarken yüksek ağaçlı bahçenin ortasında, arkasında yavrusu gibi kalan ve alçalarak binayı gizleyen ve her nedense insanda ayakta durduğu hissini veren de, güya bir cinas yapar gibi, Ali Nizami Paşa'nın köşkü olduğunu ifade eder.⁴⁴

Ali Nizami Paşa'nın Büyükkada'da taşınmış olduğu caddede dönemin önemli şahsiyetlerinin de köşkları bulunmaktaydı. Tophane-i Amire Müşiri Zeki Paşa'nın köşkü, Paris Sefir-i Kebiri Ziya Paşa'nın köşkü, İdare-i Mahsusa Müdürü Con Paşa'nın köşkü bu caddede Ali Nizami Paşa'nın köşküne komşu olan köşkten birkaçıdır.⁴⁵ Osman Nizami Bey döneminde Nizam Caddesi'nin sonunda bulunan bu köşk tam tarihi bilinmemekle birlikte Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa'ya satıldı.⁴⁶

³⁹ BOA, **BEO**. 273/20448, 29 Ağustos 1309; BOA, **İ.HUS**. 15/153, 25 Ağustos 1309; BOA, **İ.HUS**. 17/39 Lef 1/2, 8 Teşrinievvel 1309.

⁴⁰ BOA, **BEO** 300,22430 Lef 1, 13 Teşrinievvel 1309.

⁴¹ BOA, **İ.ML**. 8/34 Lef 1, 21 Teşrinisani 1309; BOA, **İ.ML**.8/34 Lef 2,21 Teşrinisani 1309; BOA, **İ.ML**. 8/34 Lef 3, 21 Teşrinisani 1309; BOA, **BEO**. 323/24213, 24 Teşrinisani 1309.

⁴² Üsküdar Nüfus Müdürlüğü, 13.02.2017 yılında düzenlenmiş nüfus kayıt örneğine göre.

⁴³ Mahmut Sami Şimşek, **İstanbul'un 100 Köşkü ve Konağı**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., İstanbul 2010, s. 26; Cahit Kayra, Erol Üyepazarcı, **Mekânlar ve Zamanlar: Kandilli, Vaniköy, Çengelköy**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 1993, s. 154; Mehmed Rebiî Hatemi Baraz, Zeynep Demircan, **Çengelköy'de Tarih**, Kitabevi, İstanbul 2004, s. 42; Hisar, **a.g.e.**, s. 70.

⁴⁴ Abdülhak Şinasi Hisar, **Ali Nizami Paşa'nın Alafrangalığı ve Şeyhliği**, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1952, s. 9.

⁴⁵ Hisar, **a.g.e.**, s. 9.

⁴⁶ Ercümen Ekrem Talu, **Geçmiş Zaman Oldur Ki**, haz. Alaattin Karaca, Hece Yayınları, Ankara 2005, s. 276.

B. Eğitimi

Osman Nizami Bey'in çocukluğunu Çengelköy'de Kalator Sokaktaki babasına ait köşkte geçirdi. Daha sonra Büyüka'daki Nizamiye Caddesindeki Ali Nizami Paşa'nın köşkü diye bilinen köşke ailecek taşındılar. Bu sebeple ilköğretim eğitimini Büyüka'da tamamladığını düşünülmektedir. Osman Nizami Bey ilköğrenimin Büyüka'da tamamladıktan sonra Mekteb-i Sultani'ye giriş yaptı⁴⁷

Mekteb-i Sultani 1875-1876 yıllarında eğitimine Gülhane'de girmiş Sava Paşa'nın yoğun girişimleri sayesinde Beyoğlu'ndaki eski binasına taşınmıştır. Osman Nizami Bey Mekteb-i Sultani'de 41 numaralı okul numarasına sahiptir. Osman Nizami Paşa bu tarihte, Fransızca, Hukuk, Tarih, Türkçe, Bulgarca, Roma Hukuku, Almanca, Mekanik, Kimya, Farsça, Arapça, Aritmetik, Topografya, Taş Kesimi, İtalyanca, Latince, Matematik ve Yazı dersi gibi birçok alanda farklı dersler aldı.⁴⁸ Mekteb-i Sultani'nin öğrencileri için sıkı bir eğitim müfredatı mevcuttu. Sabah 06.00'da öğrencilerin yataktan kalkışıyla başlayan günlük program 21.30'a kadar devam etmekteydi. Okuldan 1876'da Osman Nizami Bey'in de içinde olduğu 11 öğrenci mezun oldu. Öğrencilerin arasında Osman Nizami (Nafia Nazırı-Berlin Sefiri), Nikolaki Zegordies (Hariciye Nezareti Ticaret Müdürü), Teodorof (Bulgaristan) Cabir (Tuğgeneral), Hasip (Tüccar), Ragıp (Başmabeynci) Reşit (Saray Özel Kâtibi), Reşit (Tuğgeneral) Jordan (Mülkiye Memuru), Goldştayn (Rumeli Şimendifer İdaresi) Katıbyan (Ziraat Müfettişi Edirne), Fuat (Avukat) bulunmaktaydı.⁴⁹ Osman Nizami Bey Mekteb-i Sultani'den mezun olduktan sonra Harbiye Mektebine 1877'de giriş yaptı. Dönemindeki mezunlar incelendiğinde mezunların genel olarak Mülkiye ya da Tıbbiyede eğitimlerine devam ettikleri anlaşılmakla birlikte Osman Nizami Bey'in Harbiye Mektebini tercih ettiği görülmektedir. Bu tercihin nasıl şekillendiğini mutlak manada bilemesek de babası Ali Nizami Paşa'nın etkili olduğunu tahmin edilmektedir.

13 Ekim 1877'de Harbiye Mektebine giriş yaptı. 11 kişi ile birlikte mezun olan Osman Nizami Bey sınıfı birincilik ile bitirdi. Osman Nizami Bey eğitimlerini Kırım Savaşı esnasında yanan fakat bir buçuk yıl içinde iki katlı olarak modern bir şekilde inşa edilen

⁴⁷ Şimşek, a.g.e., s. 26.

⁴⁸ Vahdettin Engin, **1868'den 1923'e Mekteb-i Sultani**, Galatasaraylılar Derneği Yayını, İstanbul 2003, s. 102-103. Osman Nizami Paşa'nın eğitim aldığı yıllarda Mekteb-i Sultani bünyesinde 1874-1881 yılları arasında Darülfünun-ı Sultani adında bir üniversite de açılmıştır. Bu durum öğrencilerin sayısını arttırmıştır. Osman Nizami Paşa'nın Mekteb-i Sultani'de eğitim aldığı dönemde okul müdürlüğünü Sava Paşa yapmaktadır.

⁴⁹ Tahsin Berküren, **Galatasaray Lisesi Mezunları 1871-2006 Yıllara, Sınıflara, Okul Numaralarına ve Soyadlarına Göre Dökümü**, Galatasaray Lisesi, İstanbul 2009, s. 13; Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, Matbaa-i Amire, İstanbul 1898, 609-610.

Pangaltı Harp okulunda aldı.⁵⁰ Tevfik Efendi, Zeki Efendi, Ali Efendi, Cemil Efendi, Rıza Efendi, Abdullah Efendi, Tevfik Efendi, Ahmet Hamdi Efendi ve Ahmet Fevzi Efendi de Osman Nizami Bey ile birlikte mezun oldu. Bunlardan Cemil Efendi Meşrutiyetten sonra 2. Kolordu, Abdullah Efendi Balkan Harbinde Şark ordusu ve Ahmet Hamdi Efendi Balkan Harbinde 4. Kolordu kumandalıkları yapan isimlerdi.⁵¹

Osman Nizami Bey birinci sınıfta Osmanlı Coğrafyası, Yabancı Lisan, Kitabet, Giriş Matematiği, Güzel Yabancı Dil Yazma, Resim ve Geometriye Giriş derslerini gördü. Elimizdeki ders notlarını gösteren belgeleri incelediğimizde Osman Nizami Bey'in bu derslerden yüksek notlar aldığını görmekteyiz. Osman Nizami Bey ikinci senesinde Yön Dersi, Hesap Dersi, Coğrafya, İmla, Hüsnü Hat, Resim dersleri aldı. Osman Nizami Bey ikinci sınıftaki derslerde de iyi başarılar elde etti.⁵² Osman Nizami Bey 30 Ağustos 1881 yılında Piyade Erkân-ı Harp yüzbaşı olarak mezun olmuştur.⁵³

⁵⁰ Harp Akademileri'nin 120 yılı: şeref dolu yıllar 1848-1968, Türk Harp Akademileri, İstanbul 1968, s. 7.

⁵¹ Muharrem Mazlum İskora, Harp Akademileri Tarihçesi, c.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 167-168.

⁵² Kara Harp Okulu Tarihî Arşivi, 1292 Duhullülere Mahsus İmtihan-ı Umûmî Cetvelleri.

⁵³ Kara Harp Okulu Tarihî Arşivi, 1292 Duhullülere Mahsus İmtihan-ı Umûmî Cetvelleri.

II. OSMAN NİZAMİ BEY'İN BÜYÜKELÇİLİK ÖNCESİ GÖREVLERİ

A. Babası Ali Nizami Paşa'nın Fevkalade Elçilik Heyetlerinde Osman Nizami Bey

1. Ali Nizami Paşa'nın Almanya'daki Fevkalade Elçilik Görevi

II. Abdülhamid, Rusya'ya karşı 93 Harbi'nde alınan ağır mağlubiyet sonrasında imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'nın ardından Osmanlı Devleti'nin Avrupa siyasetinde yalnız kaldığını gördü. Özellikle William E.Gladstone'nun iktidara gelmesinin ardından İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçti. Bunun yanında, Fransa'nın Tunus'u işgal etmesi bu devletinde artık Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana olmadığını gösterdi. Avrupa'da birliğini yeni tamamlamış olan Prusya, II. Abdülhamid için Osmanlı Devleti'nin içine düşmüş olduğu bu yalnızlıktan kurtarmak için görünen en iyi tercihti. Her ne kadar Prens Bismarck özellikle Berlin Kongresi'nde açık bir şekilde Osmanlı Devleti'ne karşı cephe almış olsa da onunda Osmanlı Devleti'ne karşı fikirleri zaman içerisinde değişmişti.⁵⁴ Zira artık Bismarck da değişen Avrupa siyaseti içinde Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında yer alması gerektiğini düşünüyordu. Bismarck'ın Almanya siyasetinde Osmanlı Devleti lehine yaratmış olduğu bu sıcak havadan II. Abdülhamid hiç fırsat kaybetmeden yararlandı. Diplomatik yalnızlıktan bir şekilde kurtulması gerektiğini bilen II. Abdülhamid hemen harekete geçerek Alman İmparatoru II. Wilhelm'e nişan verme bahanesiyle bir fevkalade elçilik heyetini Berlin'e göndermeye karar verdi. Nişanın ilk olarak Berlin Sefareti aracılığıyla verilmesi düşünülse de Alman Dışişlerinin sıcak bakmamasından dolayı bundan vazgeçilerek Osman Nizami Bey'in babası Ali Nizami Paşa başkanlığında oluşturulan bir heyetin Berlin'e gönderilmesi kararlaştırıldı. II. Abdülhamid tarafından Ali Nizami Paşa'nın başkanlığında, Mabeyn Kâtiplerinden Reşid Bey, Osman Nizami Bey ve bir maiyet subayı da elçilik heyeti içerisinde nişan takdim etmek üzere 25 Kasım 1881'de Berlin'e gönderildi.⁵⁵

Elçilik heyeti içerisinde Harbiye Mektebi'ni yeni bitirmiş olan Osman Nizami Bey'in yer almasında, babası olan ve aynı zamanda elçilik heyetinin başkanlığını yürüten Ali Nizami Paşa'nın etkisi vardı. Osman Nizami Bey'in yeni mezun bir asker olarak böyle önemli bir

⁵⁴ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında" **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S.32, İstanbul 1979, s. 484.

⁵⁵ Ali Akyıldız, **Sürgün Sefir Sadullah Paşa Hayatı, İntiharı, Yazıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 110; Emekli Sandığı Arşivi, **Osman Nizami Doğancı Dosyası**, A. Tasnif No: 13284; BOA. Y.A. HUS. 169/24, 25 Teşrinisani 1297; BOA, İ.DH. 1135/88625, 25 Nisan 1305.

elçilik heyeti içerisinde yer alması ilerleyen dönemlerde alacağı görevler için çok büyük önem teşkil etmekteydi. Daha sonraki süreçlerde de babası Ali Nizami Paşa, farklı elçilik görevleri için oğlu Osman Nizami Bey'i elçilik heyetlerine dâhil edecekti.⁵⁶

5 Aralık 1881'de Ali Nizami Paşa başkanlığındaki heyet, sarayda yapılan bir tören ile nişanı, Alman İmparatoru I.Wilhelm'a takdim etti. Tören öncesinde İmparatorun teşrifatçısı önderliğinde bir heyet, Ali Nizami Paşa ve beraberindeki heyeti alarak saraya götürdü. Osmanlı sefaret elçisi, saray erkânı tarafından karşılandıktan sonra imparatorun huzuruna çıkarıldı. Reşit Bey'in tutmuş nişan, Ali Nizami Paşa tarafından İmparator I. Wilhelm'a takdim edildi. Daha sonra Ali Nizami Paşa oluşturmuş olduğu konuşma metnini okudu.⁵⁷ Ali Nizami Paşa'nın yapmış olduğu konuşmadan ve kendisine verilmiş olan nişandan duyduğu memnuniyeti dile getiren İmparator, Osmanlı Devleti ile ilişkilerin daha iyi bir noktaya gelmesi için başvekiline emir verdiğini belirtti.⁵⁸ İlk temasların ardından Ali Nizami Paşa başkanlığındaki heyeti imparatoriçe kabul etti. Burada da ilk olarak Ali Nizami Paşa, ardından da Sadullah Paşa bir konuşma yaptı. İmparatoriçenin yanından ayrıldıktan sonra başka bir salonda elçilik heyetine imparator tarafından nişanlar takdim edildi. Daha sonra imparatorun tertip ettiği yemeğe geçildi. İmparatorun sağına Ali Nizami Paşa soluna imparatoriçe oturdu. Sadullah Paşa imparatoriçenin yanında, Reşit Bey ise Dış İşleri Bakanı Kont Hatzfeldt'in yanında oturdu. Osman Nizami Bey de yemekte bulunmuş, rütbesi ve heyetteki önemi sebebiyle sofrada münasip bir yerde oturmuştur. İmparator ve imparatoriçe tekrar II. Abdülhamid'in göndermiş olduğu bu nişandan dolayı duymuş oldukları memnuniyeti dile getirerek heyete teşekkürlerini ifade etti. Türk heyeti için düzenlenen yemek akşam 7'de sona erdi.⁵⁹

Ali Nizami Paşa, imparator ve imparatoriçe ile yapmış olduğu görüşmeler sonrasında Prens Bismarck ile de bir görüşme yaptı. Bu görüşmeleri bir rapor hâlinde II. Abdülhamid'e takdim etti. Prens Bismarck görüşmede Ali Nizami Paşa ile önemli konuları konuştu. Prens, II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı kapatmakla ne kadar doğru bir karar verdiğini, bu parlamentonun Osmanlı'ya faydadan çok zarar getireceğini dile getirdi. Sultanın devlet işlerine Türk ve Müslüman olmayan kimseleri dâhil etmemesi gerektiğini, güvendiği Türklerin dışındaki her topluluğun kendi menfaatleri doğrultusunda çalıştığını söyledi.⁶⁰ Ali

⁵⁶ BOA, İ.DH. 1135/88625, 25 Nisan 1305.

⁵⁷ BOA, HR. TO. 31/25 Lef 1, 23 Teşrinisani 1297.

⁵⁸ BOA, HR. TO. 31/25 Lef 2, 23 Teşrinisani 1297.

⁵⁹ BOA, Y.PRK. EŞA. 3.8 Lef 18-26, 19 Kânunusani 1297; BOA, Y.PRK. NMH. 2/24 Lef 7-14, 8 Şubat 1297.

⁶⁰ BOA, Y.EE. 7/5 Lef 1-5, 8 Mayıs 1298.

Nizami Paşa Osmanlı Devleti'nin yalnızlığından bahsettikten sonra sultanın bu yalnızlığını öteden beri dost gördüğü Almanya devleti ile kuracağı iyi ilişkiler yoluyla gidereceğini ifade etti. Bismarck ise bu ilişkilerin kurulabilmesi için Osmanlı Devleti'nin öncelikle Avusturya-Macaristan Devleti ile anlaşması gerektiğini ifade etti.⁶¹ Bismarck daha sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine karşı uygulaması gereken siyaset üzerine Ali Nizami Paşa ile uzun uzun konuştu. Fransa ile şimdilik iyi geçinilmesi gerektiğini, Tunus meselesinin hâlli için sabırla fırsat beklenilmesinin lüzumlu olduğunu, İngilizlerin Mısır'daki Osmanlı'dan rahatsız olmadığını fakat oranın başka bir devletin eline geçmesinden İngilizlerin Mısır'ı işgal edebileceğini dile getirdi. Rusya'dan şuan için Osmanlı Devleti'ne karşı bir hareket beklemediğini dile getiren Bismarck, Osmanlı Devleti'nin yine de Rusya'ya karşı tedbiri elden bırakmamasını söyledi.⁶² Bismarck, Avrupa devletlerinin ahvalinden bahsettikten sonra Anadolu'da Ermeniler lehine yapılması gereken ıslahatta değindi İngilizlerin ağızlarını kapatmak için bu bölgeye II. Abdülhamid'in güvendiği Türk ve Müslüman bir valiyi ataması gerektiğini vurguladı. Prens, bunun yanı sıra İngiltere'de bulunan birkaç gazetenin yazarı kazanılır ve Anadolu'daki Ermeni meselesinin aslı İngiliz gazetelerinde bu yazarlar ile yazdırılırsa durumun kontrol altına alınmasının kolaylaşacağını dile getirdi.⁶³

Bismarck, Ali Nizami Paşa ile görüşmesinde Osmanlı Devleti'nin Almanya ile dostluk ilişkilerini geliştirmek istiyorsa Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile anlaşması gerektiğini dile getirmişti. II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan arasında Bosna Hersek sorunu olmasına rağmen heyetin Viyana'ya geçip temaslarda bulunması için emir verdi. Heyet, 20 Aralık 1881'de imparator ve imparatoriçe ile son bir görüşme yaptıktan sonra Viyana'ya geçerek burada diplomatik temaslarda bulundu.⁶⁴ Buradaki temaslarda heyetin içerisinde Osman Nizami Bey de bulundu. Hiç şüphe yok ki babası Ali Nizami Paşa imparator, imparatoriçe ve Bismarck ile yapmış olduğu ikili temaslarda elde etmiş olduğu bilgi ve tecrübeyi oğlu Osman Nizami Bey ile paylaştı. Bu elçilik heyeti içerisinde bulunmuş olması, daha sonraki süreçte burada beş yıl boyunca sürdüreceği Berlin elçilik görevinde alacağı kararları ve kuracağı ikili ilişkileri de etkilediğini düşünmekteyiz.

Elçilik heyeti öncelikle 26 Aralık 1881'de Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırı ve Başvekili Kont Gustav Kalnoky ile görüştü. Bu görüşmeden bir hafta sonra perşembe günü

⁶¹ BOA, Y. EE. 7.5 Lef 1-5, 8 Mayıs 1298.

⁶² BOA, Y.EE. 7/5 Lef 1-5, 8 Mayıs 1298.

⁶³ BOA, Y.EE. 7/5 Lef 1-5, 8 Mayıs 1298.

⁶⁴ BOA, Y.A. HUS. 169/32 Lef 1-18, 17 Kânunuevvel 1297.

saat ikide ise İmparator Franz Joseph ile temas kurdu.⁶⁵ 30 Aralık 1881’de İmparator, elçilik heyetini sarayda vermiş olduğu bir yemek ile kabul etti. Bu yemek esnasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun ileri gelen politikacıları, devlet ricali ve hanedan üyeleri hazır bulundu.⁶⁶ İmparator konuşmasında bu elçilik heyetinden çok memnun kaldığını ilişkilerin iyileştirilmesi gerektiğini vurguladı. Ali Nizami Paşa da Osmanlı Devleti’nin Almanya ile ilişkilerini geliştirme gayreti içinde olduğunu, aynı şekilde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile de geliştirmeyi istediğini ifade etti. Bosna-Hersek konusunda halkın II. Abdülhamid’e şikâyetlerde bulunduğunu, İmparatorun emirlerine uymayan askerleri bu bölgede değiştirmesi gerektiğini, sultanın buradaki halkın sorunlarına duyarsız kalamayacağını vurguladı. İmparator, Ali Nizami Paşa’ya Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hükûmetinin sultanın hukukunu korumaya çalıştığını ve oradaki halka adalet ile muamele olunacağını bildirdi.⁶⁷

Ali Nizami Paşa başkanlığındaki fevkalade elçilik heyeti hem Almanya’da yapmış olduğu temaslarda hem de Avusturya-Macaristan’daki temaslarda olumlu görüşmeler yaptı. Her iki devlet de Osmanlı Devleti ile kurulması düşünülen ittifaka sıcak bakmaktaydı. Osmanlı Devleti’ni Avrupa devletleri nezdinde zor durumda bırakan konularda Osmanlı Devleti’nden yana tavır alacaklarını dile getirildi.⁶⁸

Osman Nizami Bey, elçilik heyeti ile birlikte İstanbul’a döndü. Elçilik heyetindeki görevi büyük önem arz etmese de heyetin içinde yer almış olması diplomatik temaslar konusunda tecrübe kazanmasında önemli rol oynadı.

2. Ali Nizami Paşa’nın İngiltere’deki Fevkalade Elçilik Görevi

Ali Nizami Paşa, oğlu Osman Nizami Bey’i İngiltere fevkalade elçilik heyetine dâhil edilmesini de sağladı. Osman Nizami Bey için önemli iki fevkalade elçilik heyeti içerisinde yer almak, memuriyet hayatının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Mısır’ın Temmuz 1882 yılında İngilizler tarafından işgali ile II. Abdülhamid için diplomatik olarak çözüm arayışları başladı. İngilizlerin Mısır işgali öncesinde bölgedeki huzursuzluğu ortadan kaldırmak ve bölge halkının Osmanlı Devleti’ne olan bağlılığını artırmak için Ali Nizami Paşa görevlendirildi. Fakat İngilizlerin ve Fransızların baskısı

⁶⁵ BOA, Y.A. HUS. 169/32 Lef 1-18, 17 Kânunuevvel 1297.

⁶⁶ BOA, Y.A. HUS. 169/32 Lef 1-18, 17 Kânunuevvel 1297.

⁶⁷ BOA, Y.A. HUS. 169/32 Lef 1-18, 17 Kânunuevvel 1297.

⁶⁸ Akyıldız, a.g.m., s. 113.

sonucu II. Abdülhamid Ali Nizami Paşa'yı Mısır'dan geri çağırmak zorunda kaldı. Nihayetinde İngilizlerin bölgedeki baskıları sonucu Urabi Paşa etrafında toplanan Mısır kuvvetleri İngilizlere karşı ayaklandı. İskenderiye Limanı'nda hazır bekleyen İngiliz savaş gemileri, bunu fırsat bilerek İskenderiye şehrini ve kalesini topa tuttu. Bundan sonra 13 Eylül 1882'de Urabi Paşa komutasında Mısırlıların, Kahire yakınlarındaki Tellülkebir'de İngilizlerle yaptıkları savaşı kaybetmeleri üzerine İngilizler Mısır'ı fiilen işgal etti.⁶⁹

İngilizler, Mısır'ı beklenmedik şekilde işgal ettikten sonra II. Abdülhamid, Avrupa kamuoyunda bu işgalin haksızlığını dile getirmek ve Avrupa devletlerinden destek almak için çeşitli Avrupa ülkelerine fevkalade elçiler yolladı. 1882 yılı içerisinde Almanya ve Avusturya'ya; 1883 yılında Rusya, Almanya ve Avusturya'ya; 1886'da tekrar Rusya'ya giden fevkalade elçiler uluslararası arenada aradıkları desteği bulamadıkları gibi aksine bu devletlerin Hariciye Nazırları, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı Mısır siyasetinin yanlışlığını dile getirdiler.⁷⁰

Sultan II. Abdülhamid, Avrupa devletleri nezdinde aradığı desteği bulamayacağını anladığında Mısır meselesinin çözümü için İngilizler ile antlaşma yolunu tercih etti. 24 Ekim 1885 yılında İngilizler ve Osmanlı Devleti arasında İstanbul'da bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti ile İngiltere, Mısır sorununun nasıl çözüleceği konusunda maddeleri belirledi. Antlaşmaya göre iki devlet de Mısır'a bir Yüksek Komiser atayacak ve atanan bu komiserler Mısır'ın işgal sürecinin ne zaman sona ereceğini belirleyecekti.⁷¹ Osmanlı Devleti komiserlik için Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı görevlendirirken İngilizler Drummond Wolff'u görevlendirdi. İki komiserin bir yıl boyunca yapmış olduğu görüşmelerden herhangi bir sonuç elde edilemediği gibi İngilizler Wolff'u geri çağırmış ve Osmanlı Devleti'nin atadığı komiserini de tanımadığını dile getirmişti.⁷² Mısır sorununun çözüme kavuşturulması için girişilen bütün çabalar sonuçsuz kalırken II. Abdülhamid yeni çözüm arayışlarına girdi. II. Abdülhamid İngiltere'de Kraliçe Victoria'nın tahta çıkışının 50. yıl dönümü münasebetiyle yapılacak törene tebriklerini iletmek için aradığı fırsatı yakaladığını düşündü. Bu törene katılmak üzere fevkalade elçilik heyeti görevlendirdi.⁷³ Heyette, Ali

⁶⁹ Süleyman Kızıltoprak, **Mısır'da İngiliz İşgali Diplomasi Savaşı (1882-1887)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 52.

⁷⁰ Hacer Topaktaş, **Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasisi (Hüseyin Kazım Beyin Diplomatik Seyahatleri 1882-1887)**, Okur Kitaplığı, İstanbul 2015, s.34.

⁷¹ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Komutanlığı yayınları, İstanbul 1987, s. 340.

⁷² Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989, s. 184.

⁷³ BOA, HR. SFR. 3. 330/97, 27 Mayıs 1303.

Nizami Paşa ve Hüseyin Kazım Bey bulunmaktaydı. Ali Nizami Paşa'nın isteği üzerine oğlu Osman Nizami Bey de heyette yer aldı.⁷⁴ Bu Osman Nizami Bey'in babasıyla çıkacağı ikinci fevkalade elçilik göreviydi. Ali Nizami Paşa, Osman Nizami Bey'in heyet içerisinde yer alması ricasının kabul edilmesi sonrası Saray Baş Kâtibi Süreyya Bey'e II. Abdülhamid'in kendisinin bu ricasını kabul ettiği için memnuniyetini dile getirdi.⁷⁵

Osman Nizami Bey'in de içinde bulunduğu heyet, gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra 4 Haziran 1887'de yola çıktı. Varna yolunu takip ederek Bükreş'e ulaştı.⁷⁶ 5 Haziran tarihinde Bükreş Sefareti'nden gelen telgrafta heyetin Bükreş'ten ayrılıp Viyana'ya doğru yola çıktığı yazmaktadır.⁷⁷ 6 Haziran'da Viyana'ya ulaşan heyet, Kraliçe Victoria'nın 50. yıl dönümü dolayısıyla tertip edilecek törenin 21 Haziran'da başlayacak olması sebebiyle burada beş altı gün oyalanmayı tercih etti. Bu tercihte aynı zamanda Ali Nizami Paşa'nın rahatsızlanması da etkili oldu.⁷⁸ Hariciye Nezareti'ne 15 Haziran 1887 tarihli Londra elçisi Rüstem Paşa'dan (1885-1895) gelen telgrafta Osmanlı heyetinin 16 Haziran'da Paris'e ulaştığı, 18 Haziran'da ise Londra'da olacakları yazmaktaydı.⁷⁹ Rüstem Paşa'nın talebi sonucu İngiliz Demir Yolu Kumpanyası, Ali Nizami Paşa ve beraberindeki elçilik heyetine Paris-Londra seyahati için salonlu bir vagon tahsis etti.⁸⁰

18 Haziran'da Londra'ya ulaşan heyeti Rüstem Paşa karşıladı. Kraliçe Victoria'nın tahta çıkışının 50. yıldönümü merasimi için Londra sokakları baştan aşağı donatıldı. 21 Haziran 1887 Salı günü Rüstem Paşa, Ali Nizami Paşa, Kazım Bey ve Osman Nizami Bey alay arabasıyla merasimin gerçekleşeceği Buckingham Sarayı'na geçti. Heyet, buradaki merasim ve sonrasında gerçekleşecek olan resmîkabullere ve cemiyetlere davet edildi. Büyükelçi rütbesine sahip olan Ali Nizami Paşa önce Kraliçe Victoria'nın huzuruna çıkarak Osmanlı heyetinin getirmiş olduğu name-i hümayunu takdim etti. Buckingham Sarayı'nda gerçekleşen tören, Westminster Katedrali'nde gerçekleşen büyük bir ayin ile devam etti. Bu ayine katılmak için Rüstem Paşa, Ali Nizami Paşa ve Kazım Bey bir alay arabasıyla; Osman Nizami Bey ve diğer elçilik heyeti başka bir alay arabasıyla Katedral'e geçti.⁸¹

⁷⁴ BOA, Y. PRK. BŞK. 12/23, 6 Eylül 1303.

⁷⁵ BOA, Y. PRK. BŞK. 12/23, 6 Eylül 1303.

⁷⁶ BOA, HR. SFR.3. 332/4, 23 Mayıs 1303.

⁷⁷ BOA, HR. TO. 41/19, 24 Mayıs 1303.

⁷⁸ Topaktaş, a.g.e., s. 36.

⁷⁹ BOA, HR. TO. 62/66, 3 Haziran 1303.

⁸⁰ BOA, HR. TO. 62/70, 10 Haziran 1303.

⁸¹ BOA, HR. TO. 62/70, 10 Haziran 1303.

Heyet, Westminster Katedrali'nde gerçekleşen tören sonrası birçok davette hazır bulundu. Daha sonra Lord Salisbury'nin İngiliz Hariciye Nezareti'nde vermiş olduğu kokteyle de katıldı. Rüstem Paşa, Hariciye Nezareti'ne yazdığı yazıda heyetin hiçbir sorun ile karşılaşmadan kendilerine verilen görevi yerine getirdiğini belirtti. Rüstem Paşa, Saray görevlilerinin heyete bazen hoş olmayan şekilde davrandığını fakat bunda bir kasıt olmadığını; beş kral, beş altı veliaht, kırk kadar prens ve otuz kadar dükün Londra'da hazır bulunmasından dolayı saray çalışanlarının telaş içerisinde olduklarını yazdı. Heyet, buradaki görevlerini tamamladıktan sonra 4 Temmuz Pazartesi sabahı Londra'dan ayrıldı.⁸² Heyet, üç gün sonra Paris'e ulaştı. Ali Nizami Paşa sağlık sorunları sebebiyle burada üç gün kaldı. 8 Temmuz'da Viyana'ya hareket eden heyet, burada da üç gün geçirerek 17 Temmuz Pazar sabahı İstanbul'a döndü.⁸³

Ali Nizami Paşa'nın ricası üzerine fevkalade elçilik heyetine dâhil edilen Osman Nizami Bey için bu görev, heyet içerisinde önemli görevlere sahip olmasa da Avrupa siyasetini tanıma ve anlaması açısından önem arz etmekteydi. Osman Nizami Bey, heyet içerisindeki görevini başarılı bir şekilde tamamladıktan sonra Roma Sefareti Ataşemiliteri görevine getirilecekti. Osman diplomasisi açısından Ali Nizami Paşa ve Osman Nizami Bey'in baba ve oğul olarak heyet içerisinde yer almış olması, Osmanlı siyasi ve diplomasi tarihi açısından fazla örneğinin olmadığı bir uygulamadır.

B. İlk Diplomatik Vazife: Roma Sefareti Ataşemiliterliği ve Raporları

Mevcut araştırmalar sonucunda tespit edilebilen daimi sefaretlere askerî ataşe gönderme teşebbüsü 1864 senesi başlarına aittir. Ceride-i Askerîye'nin 6. sayısında yer alan haberde, 1864 senesi başlarında Erkân-ı Harbiyye-i Umumiye Merkezi rapor etme yükümlülüğü seraskerlikte olan zabitlerin daimi sefaretlerde görevlendirilmesi duyurulmuştu. Ceride-i Askerîye'de çıkan bu haber sonrası görevlendirilen ilk ataşemiliteri, Paris Sefareti'nde görevlendirilen Binbaşı Ahmed Esad Bey'dir.⁸⁴

Osmanlı Devleti'nin 1870 yılında Rüstem Paşa ile başlayan Roma Sefareti'nde daimi elçi bulundurma süreci İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali ve 1. Dünya Savaşı dönemleri haricinde kesintiye uğramadı. Rüstem Paşa, Roma'da müteakabiliyet esaslarına uygun bir şekilde Osmanlı Sefareti için İtalya hükûmetinden bir arsa talep etti. İtalya hükûmeti, 1872 yılı

⁸² BOA, HR. TO. 62/73, 3 Temmuz 1303; BOA, Y. A. HUS. 204/82, 9 Temmuz 1303.

⁸³ Topaktaş, a.g.e., s. 38.

⁸⁴ Gültekin Yıldız, "Osmanlı Askeri İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askeri Ataşe Raporları" *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, Ankara 2012, s. 248-249.

içerisinde Via 20 Settembre arazisini Osmanlı Devleti'ne sefaretini inşa etmesi için temin etti. 1886 yılın kadar tahsis edilen arsa üzerine bir sefaret inşa edilemedi. Fotiyadis Paşa'nın buraya sefir olarak tayin edilmesinden sonra kendisine sefaret binasının inşası sürecini hızlandırması talimatı verildi. Seçenekleri değerlendiren sefir, en mantıklı tercihin arsa karşılığında Conte Giuseppe Gamberini'nin kendi adına yaptırmış olduğu malikânesinin olduğuna karar verdi. 1887 yılı itibariyle Palazzo Gamberini artık Osmanlı Devleti'nin Roma'daki sefaret merkezi oldu. Osman Nizami Bey'in 20 Ağustos 1889 yılında Roma'ya ataşemiliteri olarak atanmasından iki yıl önce Osmanlı, Roma'da artık daimi bir sefaret merkezine kavuşmuş oldu.⁸⁵ Umur-ı Erkân-ı Harbiye Dairesi'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 20 Ağustos 1889 tarihli tezkire ile Mehmet Şakir Bey yerine Erkân-ı Harbiye Kaymakamlarından Osman Nizami Bey Roma Sefareti Ataşemiliterlik görevine atandı. Osman Nizami Bey, bu göreve atandığı sırada atama tezkiresinde de yazdığı üzere babası Ali Nizami Paşa, Teftişi Askerî Komisyonu Azalığı ve Müşiran Azalığı görevlerini yürütmekteydi.⁸⁶

Osman Nizami Bey, belgelerden tespit edebildiğimiz kadarıyla görev yaptığı 6 yıl boyunca sadece annesi Meryem Hanım'ın rahatsızlığı sebebiyle 21 Mayıs 1891 yılı içerisinde İstanbul'a geldi. İstanbul'da 3 ay boyunca annesinin rahatsızlığı sebebiyle kalan Osman Nizami Bey, daha sonra görevine geri döndü.⁸⁷ Osman Nizami Bey görev süresi boyunca başta İtalya'da yaşanan askerî teknolojideki gelişmeler olmak üzere, ekonomik, siyasi ve İtalya'nın Avrupa ve Afrika siyaseti üzerine birçok layihayı İstanbul'a gönderdi. Aynı zamanda gazetelerinden okuduğu haberler, katıldığı manevralar, geziler, kokteyller ve ikili ilişkiler üzerinden edindiği bilgileri İstanbul'a ulaştırdı.⁸⁸ İstanbul'a gönderilen layihaların çeşitliliğinden anladığımız kadarıyla Osman Nizami Bey, Roma Sefareti'nde sadece ataşemiliter olarak değil ataşenaval gibi birçok layiha kaleme aldı. İtalya'nın donanma gücü

⁸⁵ Ilaria Falconi, Sinan Kunalp, **Palazzo Gamberini Türkiye'nin Roma Büyükelçiliği Ambasciatadi Turchia Roma**, Mas Matbaacılık, İstanbul 2013, s.27, Osman Nizami Paşa'nın ataşemiliter olarak görev yaptığı 20 Ağustos 1889 yılından 1 Aralık 1895 yılına kadar Yusuf Ziya Paşa (1889-1890) ve Mahmut Nedim Paşa (1890-1896) Roma sefiri olarak görev yaptı.

⁸⁶ BOA, **HR. TH.** 92/66, 17 Ağustos 1305; **La Revue Diplomatique**, 22 Ekim 1892, numara: 43, s. 5.

⁸⁷ BOA, **HR. TH.** 109/45, 9 Mayıs 1307; BOA, **HR. TH.** 111/87, 1 Ağustos 1307.

⁸⁸ BOA, **HR. TO.** 98/97, 21 Mayıs 1308; BOA, **Y.PRK. MYD.** 11/70, 28 Temmuz 1308; BOA, **Y. MTV.** 65/104, 5 Ağustos 1308; BOA, **Y.MTV.** 75/198, 2 Mart 1309; BOA, **HR. TH.** 159/103, 10 Temmuz 1311; BOA, **HR. TH.**160/59, 23 Temmuz 1311; BOA, **Y. MTV.** 93/79, 7 Mart 1310. İtalya Ordusu için silâhına alınan kişi sayısı ve nerelere gönderileceklerine dair bkz. BOA, **Y.PRK. ASK.** 68/6. 2 Kânunuevvel 1306, İtalya Ordusu'nun yapmış olduğu manevralarda bulunduğu sırada gördüğü beyaz barutun eski baruta olan üstünlüğünü bildirmiştir. BOA, **Y.PRK. EŞA.** 11/95, 22 Ağustos 1306.

ve tersanelerde imal edilen yeni zırhlılar hakkında layihaları seraskerliğe ulaştırdı.⁸⁹ Osman Nizami Bey, ataşemiliterlik görevi sırasında sadece İstanbul'a rapor yollamakla kalmadı aynı zamanda Alman ordularındaki piyade askerinin idman, talim ve terbiyesi üzerine bir eseri tercüme ederek Erkân-ı Harbiye Dairesi'ne takdim etti.⁹⁰ Eserin detaylı incelemesi dördüncü bölümde Osman Nizami Bey'in eserleri kısmında değerdendirecektir.

Osman Nizami Bey, görev yaptığı süre içerisinde tespit edebildiğimiz kadarıyla yedi adet nişan ile taltif edilmişti. Bunların beş adedi İtalya tarafından, bir tanesi Fransa diğeri ise Osmanlı Devleti tarafından verildi. İtalya üç defa üçüncü rütbeden Corona d'Italia, bir adet dördüncü rütbeden Corona d'Italia, bir adet de beşinci rütbeden Morris ve Lazar nişanı ile Osman Nizami Bey'i taltif etti. Fransa tarafından dördüncü rütbeden Legion d'Honneur nişanı verildi. Osmanlı Devleti de üçüncü rütbeden Osmanî nişanı ile Osman Nizami Bey'i görev yaptığı süre içerisinde taltif etti.⁹¹ Gerek sefaret içerisinde sefir ve diğerd sefaret çalışanları ile olan ilişkileri hakkında gerekse seraskerliğe yolladığı layihaların nasıl değerdendirildiği konusunda ipuçları yakalamak, gün yüzüne çıkmamış ve henüz araştırmacıya açılmamış olması nedeniyle zor olmaktadır.

1. Fransa, İngiltere ve İtalya'nın Akdeniz'deki Çekişmesi

Osman Nizami Bey, görev yaptığı süre içerisinde sadece İtalya içerisinde yaşanan siyasi, askerî ve ekonomik meseleler hakkında değil İtalya'nın diğerd Avrupa devletlerine karşı yürütmüş olduğı siyaset konusunda da İstanbul'a layihalar yolladı.

4 Haziran 1878 yılında İngiltere bir oldubitti ile Kıbrıs adasına yerleşince Avrupa devletleri içerisinde öncelikle Fransa'nın tepkisine engel olmak için Fransa'ya da Osmanlı toprağı olan Tunus'u işgal etmesini söyledi. İngiltere ve İtalya hariç diğerd Avrupa devletlerinin Fransa'nın Tunus'u işgal etmesi konusundaki takındıkları olumlu tavır neticesinde Fransa, 12 Mayıs 1881 tarihinde Tunus'u işgal etti.⁹² Bu işgalden sonra giderek artan Akdeniz mücadelesinin ardından Osman Nizami Bey İngiltere, Fransa ve İtalya arasında

⁸⁹ BOA, **Y.PRK. MYD.** 16/34, 2 Mayıs 1311; BOA, **Y. MTV.** 65/104, 5 Ağustos 1308, Osman Nizami Bey Venedik tersanesinde İtalya için inşa edilen yeni bir zırhlı hakkında İstanbul'a göndermiş olduğı layihada inşa edilen zırhlının bütün teknik özelliklerini ve bu zırhlının İtalya donanmasına katacağı güç hakkında İstanbul'u bilgilendirdi.

⁹⁰ BOA, **Y. MTV.** 18/8, 13 Mayıs 1301.

⁹¹ BOA, **BEÖ.** 253/18924, 27 Temmuz 1309; BOA, **BEÖ.** 882/6698, 2 Kânunuevvel 1312; BOA, **HR. TH.** 111/10, 10 Temmuz 1307; BOA, **HR. TH.** 111/90, 3 Ağustos 1307; BOA, **HR. TH.** 132/28, 7 Temmuz 1309; BOA, **İ. HR.** 320/20632, 19 Kânunuevvel 1306; BOA, **İ. HUS.** 1/76, 16 Temmuz 1308; BOA, **İ.TAL.** 27/11, 18 Temmuz 1309; BOA, **İ.TAL.** 107/56, 5 Teşrinisani 1312.

⁹² Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK yayınları, Ankara 1997, s. 356.

Akdeniz ve sömürgeler üzerindeki mücadeleye dair iki kıta layihayı ve bölgenin haritalarını da içeren ilk raporunu 2 Şubat 1892 yılında İstanbul'a yolladı. Layihaya yazılanlara göre Fransa'nın Tunus'ta önemli bir liman özelliği taşıyan ve aynı zamanda İtalya toprağı olan Sicilya Adası'na yakın Bizerte Limanı'na tahkimat yapması İtalya'yı telaşlandırdı. Bu durum karşısında İtalya için iki seçenek görünüyordu. Birincisi, İtalya'nın Fransa'nın bu tavrına karşı Afrika sahilinde Osmanlı toprağı Bingazi ve Trablusgarp'ta bir liman elde etmek, isteyebileceğı, ikincisi ise Sicilya Adası'nda bulunan mevcut savunma merkezlerinin güçlendirilmesi ve adanın tahkimatını artırmaktı.⁹³

Harita-1: Osman Nizami Bey'in Akdeniz üzerine yolladığı raporun haritası.⁹⁴

Osman Nizami Bey layihada ilk seçeneğe yani İtalya'nın Bingazi veya Trablusgarp'ta bir limana yerleşmesine karşı İstanbul'u uyarıyor ve bu konuda gerekli önemlerin alınmasının gerekliliğini dile getiriyordu.⁹⁵ Osman Nizami Bey 4 Aralık 1895 tarihinde yolladığı raporda

⁹³ BOA, Y. MTV. 59/6 Lef 3-8, 21 Kânunusani 1307.

⁹⁴ BOA, Y. MTV. 59/6 Lef 1, 21 Kânunusani 1307.

⁹⁵ BOA, Y. MTV. 59/6 Lef 3-8, 21 Kânunusani 1307.

da İtalya Dışışleri Bakanı Baron Blanc'ın Akdeniz'deki İtalya menfaati için Trablusarp'ın işgal edilmesi gerektiğini ifade ettiğini yazdı.⁹⁶

Trablusgarp vilayeti ile olan kara bağlantımız İngiltere'nin Haziran 1882'de Mısır'ı işgali sebebiyle kesilmişti. Bu sebeple vilayeti İtalya'nın işgal girişimine karşı savunmak Bahriye Teşkilatı'nın gücüne bağlı olduğunu dile getiren Nizami Bey, aynı zamanda Hamidiye alaylarından sultana bağlı seçkin askerlerin vilayete gönderilmesi gerektiğini yazdı. Fakat Trablusgarp sahillerinin sekiz bin mili aşması ve aynı zamanda Osmanlı donanmasının büyük bir kısmının Karadeniz'de bulunmasından dolayı Bahriye Nezareti'nin Trablusgarp için gerekli tedbirleri alması gerektiğini bildirdi. Nizami Bey raporda Fransa'nın Bizerte'ye yaptığı tahkimatın Akdeniz'deki rekabeti fazlasıyla artıracığını belirtti. Öyleki Fransa'nın, Bizerte'ye yapmış olduğu tahkimatın hem İtalya sahillerini tehdit ettiğini hem de Malta, Kıbrıs ve Mısır'ı elinde bulunduran İngiltere ile olan rekabeti gittikçe artıracığını ön görmekteydi.⁹⁷ Fakat bu işgalde en büyük tehdidi İtalya görmekteydi. Çünkü Bizerte Limanı'ndan güçlü bir Fransız kruvazörü 125 deniz mili mesafedeki Sicilya Adası'na hızlı bir şekilde ulaşıp İtalyan donanmasını tahrip ederek Sicilya sahillerini top ateşine tutabilirdi. Bununla birlikte Bizerte Limanı'nın Akdeniz'in hem doğusuna hem de batısına yakın olması, İngiltere için Hindistan'a giden Cebelitarık Boğazı'nı tehdit edebilirdi. Aynı zamanda Fransa, işgalini onaylamadığı Mısır'ı da tehdit edecekti. İşte bu durum giderek artması muhtemel olan mücadele içerisinde gerek Akdeniz sahilleri gerekse adalar denizi ve Girit Adası'nın muhafazası için gerekli olan adımların Osmanlı Devleti tarafından bir an önce atılması gerektiğini göstermekteydi. Raporun devamında Osmanlı Devleti'nin elinde olan Girit Adası'ndaki Sude Limanı'nın Trablusgarp sahilleri ve Akdeniz'in güvenliğinin sağlanması için ne kadar önemli olduğu, mevcut olan tersanenin yenilenerek mükemmel bir filonun burada bulunması gerektiğini yazdı. Çünkü Fransa Bizerte Limanı'nda ciddi bir inşaat girişimine başlamıştı ve Bizerte Gölü'ne açılan kanal içerisine önemli bir liman inşa ediyordu. Cedit Kanalı'nı da Bizerte Kanalı'na giriş için kullanılabilecek hâle getirdiği gibi rıhtımın genişliğini de artırıyordu. Bunun yanında, hem Bizerte Limanı'nı koruyacak hem de açık denizden limana gelebilecek tehditlere karşı bataryalar inşa edip yirmi dört santimetrelik ve doksan beş santimetrelik toplar yerleştiriyordu. Bu bataryalardan başka diğer bataryalara da otuz dört santimetrelik toplar ile liman bataryalarına on dört santimetrelik toplar konuldu.⁹⁸

⁹⁶ Gültekin Yıldız, **Osmanlı Devleti'nde Askeri İstihbarat (1864-1914)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021, s.153.

⁹⁷ BOA, Y. MTV. 59/6 Lef 3-8, 21 Kânunusani 1307.

⁹⁸ BOA, Y. MTV. 59/6 Lef 3-8, 21 Kânunusani 1307.

Fransa'nın Bizerte Limanı için yapmış olduğu tahkimat bununla da sınırlı kalmamış, iki bölük piyadeyi limanın emniyeti için hazır bekletiyordu. Aynı zamanda Bizerte Limanı ile Tunus'un iç kesimlerine kadar devam edecek olan bir demiryolu inşasına başladı ve bölgeye bir ataşenaval atadı. Bölgeye dört adet gözetleme kulesi de inşa ettiren Fransa, toplam üç yüz bin frankı bölgenin ihtiyaçları için harcadı.⁹⁹

Tunus sahilindeki Bizerte Limanı'nın Fransızlar tarafından tahkim olunmasından dolayı Sicilya Adası için ortaya çıkan tehlikeye karşı İtalya parlamentosunda önemli tartışmalar oldu.¹⁰⁰ İtalya Ordusu generali hiç vakit kaybetmeden hükûmetin Sicilya'da Fransızlar tarafından oluşturulan tehlikeye karşı katı önlemler alması gerektiğini söyledi. Parlamentoda, Sicilya Adası'ndaki Trapani'de büyük bir liman inşasına gerek olmasına rağmen orası burası için büyük bir masrafa girişilmesinden ziyade mevcut olan tahkimatların tamir edilmesi ve güçlendirilmesinin yeterli olacağı dile getirildi. Fakat Bahriye Nazırı söz alarak bunun yanında İtalya hükûmetinin oluşabilecek en kötü duruma karşı hazırlıklı olması gerektiğini ifade etti.¹⁰¹ Bununla birlikte Sicilya Adası üzerinde hâlihazırda bulunan bir kolordunun yeterli gelmeyeceğine ve bir kolordunun daha adaya gönderilmesine karar verildi. Daha önceki layihalarında Osman Nizami Bey, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal girişimi olabileceğini ifade etmişti. Nizami Bey layihada Sicilya'ya gönderilen İkinci Kolordu'nun adayı korumak için gönderildiğini ve bu dönemde devam eden ekonomik buhran sebebiyle İtalya'nın Trablusgarp'a saldırmayacağını düşündüğünü dile getirse de Trablusgarp Fırka-yı Askerîyesinin haberdar edilmesi gerektiğini bildirildi.¹⁰²

İtalya, Sicilya üzerindeki tahkimatlarını güçlendirip yeni kolordular gönderirken diğer taraftan da 20 Mayıs 1882 tarihinde, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile bir İttifak Anlaşması imzaladı. Anlaşmanın ikinci maddesi Fransa'nın Bizerte Limanı'nda yapmış olduğu tahkimat neticesinde İtalya saldırırsa bu iki devlet İtalya'ya yardıma geleceklerini vaat ediyordu.¹⁰³ İtalya'nın Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile yapmış olduğu bu ittifak antlaşmasını 1887'de yenilemesinden sonra Akdeniz'de Fransızlara karşı İngiltere'nin desteğini kazanmak amacıyla İngiltere ile de 12 Şubat 1887'de bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre Akdeniz'de çıkabilecek bir anlaşmazlığa karşı taraflar birbirlerini destekleyeceğini taahhüt ediyordu. Aynı zamanda, İtalya İngiltere'yi Mısır'da

⁹⁹ BOA, Y. MTV. 59/6 Lef 3-8, 21 Kânunusani 1307.

¹⁰⁰ BOA, İ. HUS. 9/45, 11 Şubat 1308; BOA, İ. HUS. 9/45, 11 Şubat 1308.

¹⁰¹ BOA, İ. HUS. 9/45, 11 Şubat 1308.

¹⁰² BOA, Y. MTV. 89/60, 7 Kânunusani 1309.

¹⁰³ Armaoğlu, a.g.e., s. 359.

desteklemenin sözünü verirken kendisi de İngiltere'den Trablusgarp işgalinde destek olmasını istiyordu.¹⁰⁴

Osman Nizami Bey, Fransa'nın Akdenizde yaratmış olduğu tehdide karşı İtalya'nın bölge siyaseti üzerine almış olduğu kararlar üzerine önemli değerlendirmelerde bulunduğu layihaları İstanbul'a gönderdi. Layihaların içeriğinden de anlaşılacağı üzere Nizami Bey bölgedeki hareketliliği yakından takip etmekte ve gelişmelerden İstanbul'u haberdar etmekteydi.

2. İtalya'nın Habeşistan'a Yapmış Olduğu Başarısız İşgal Girişimi

Osman Nizami Bey, sefarette yoğun bir şekilde çalışarak sadece İtalya iç siyaseti hakkında değil İtalya'nın diğer Avrupa devletleri ve Afrika topraklarında giriştiği sömürge faaliyetleri hakkında da layihalar gönderiyordu. İtalya'nın Osmanlı toprağı olan Trablusgarp'ta emellerinin olduğu Nizami Bey'in raporlarından da anlaşılıyordu.

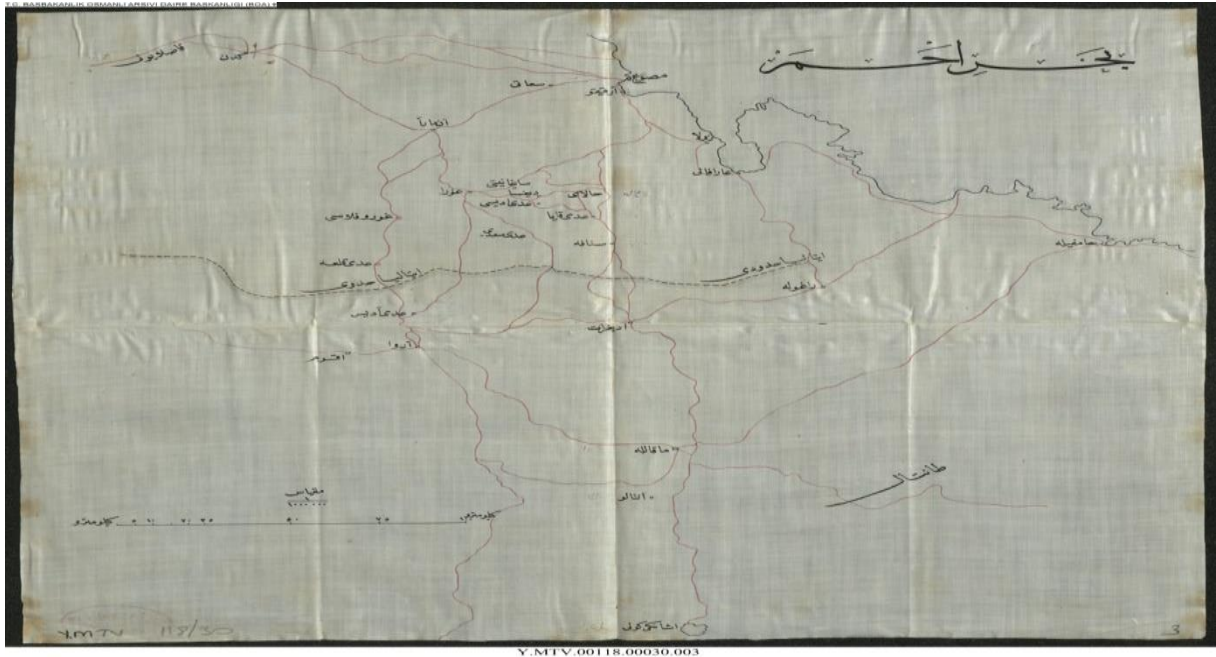
İtalya; Fransa'nın Tunus'a, İngiltere'nin de Mısır'a yerleşmesi sonucu Trablusgarp'ı doğal yayılma alanı olarak görüyordu. Fakat hem İtalya'nın yaşadığı ekonomik sıkıntılar hem de 1885'de Kızıldeniz kenarında ele geçirdiği Habeşistan toprağı olan Mussavva'yı daha rahat bir yayılma alanı olarak düşünüyordu.¹⁰⁵ İtalya Kızıldeniz kıyı şeridine, Habeşistan topraklarına yerleştikten sonra burayı üç şekilde değerlendiriyordu. Birinci bölge İtalya'nın doğrudan asker bulundurduğu Mussavva, Makalla, Dahlak, Arkiko bölgeleriydi. İkincisi İtalya'nın asker bulundurmadağı fakat himayesi altında bulunan Hovakıl, Meder, Edd bölgeleriydi. Üçüncü kısım ise Assab ve Beylül gibi direkt olarak İtalya hükümrancılığı altında olan yerlerdi.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 368.

¹⁰⁵ A. Savelli, Fernand Hayward, Albert Falcionelli, **İtalya Tarihi**, çev. Galip Kemali Söylemezoğlu, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940, s. 392.

¹⁰⁶ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti**, TTK yayınları, Ankara 1996, s. 158.

Harita-2: İtalya'nın Habeşistan işgalini gösteren harita.¹⁰⁷

Osman Nizami Bey raporunda, İtalya hükûmeti tarafından bölgeye gönderilen diplomat Kont Antonelli'nin hudut meseleleri için görevlendirildiğini ve Fransız arazisi olan Obuk ile Assab sınır sorununu halletmeyi amaçladığını yazdı.¹⁰⁸ Kont Antonelli Fransa ile Habeşistan Kralı arasında imzalanan 1856 ve 1862 antlaşmalarının, İtalya bölgeye gelmeden önce yapılan antlaşmalar olduğu için geçersiz sayılması gerektiğini söyledi.¹⁰⁹ Fakat İtalya 1889 yılında Habeşistan İmparatoru II. Menelik ile imzalanan Ucciali Antlaşması'nın 17. maddesine dayanarak Mussavva'dan itibaren güney batıya doğru genişlemeye başladı. 26 Ağustos 1894'te Osman Nizami Bey'in göndermiş olduğu raporda, İtalya'nın bölgedeki generali Baratieri'nin emrinde bulunan 54 zabıt ve 2400 asker ile birlikte Adoua'ya giderek buradaki Habeşlileri mağlup ettiğini bildirdi.¹¹⁰

Osman Nizami Bey raporun devamında, Baratieri'nin daha sonra Tigre üzerine yaklaşık 4200 kişilik bir kuvvetle hareket ettiğini ifade etti. 25 Mart'ta şehri işgal eden General Baratieri buradaki halka, emniyet içerisinde işlerine devam edebileceklerini, ticaret için kurulu olan pazarın düzenli bir şekilde işlerine devam edeceğini söyledi. İtalya, Tigre'nin işgalinden sonra Binbaşı Toselli'yi de Amba Alagi mevkiini işgal etmesi için görevlendirdi.

¹⁰⁷ Osman Nizami Beyin göndermiş olduğu layihalar ve bölgenin haritasını Erkân-ı Harbiye mahiyetinde muhafaza edildi. BOA, Y. MTV. 118/30, 4 Nisan 1311.

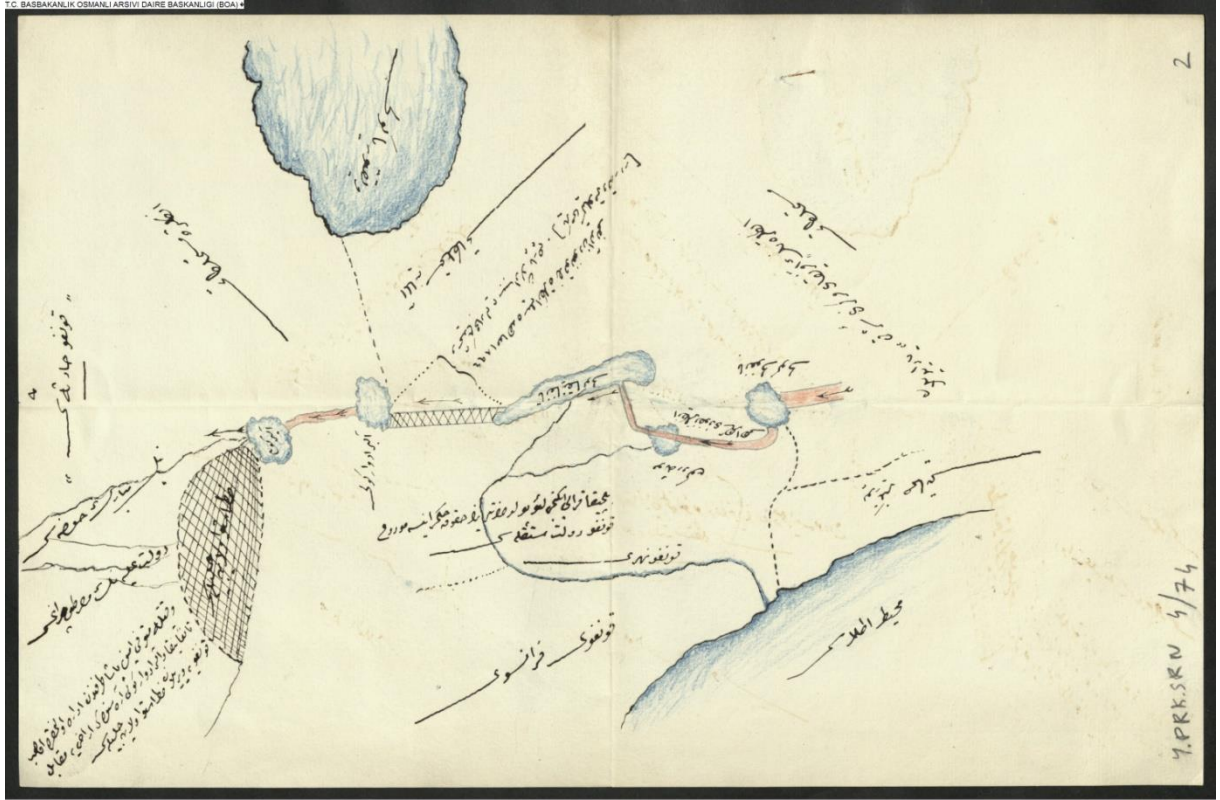
¹⁰⁸ BOA, Y. PRK. MYD. 10/6 Lef 1-4, 19 Kânunuevvel 1306.

¹⁰⁹ BOA, Y. PRK. MYD. 10/6 Lef 1-4, 19 Kânunuevvel 1306.

¹¹⁰ BOA, Y. PRK. SRN. 4/74, 14 Ağustos 1310; BOA, Y. MTV. 116/26, 18 Şubat 1310.

General Baratieri Tigre'nin işgalinin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi sonrasında General Arimondi 6000 kişilik bir kuvvet bırakarak şehirden ayrıldı.¹¹¹ İtalya ilk birkaç yılda önemli başarılar elde etse de Habeşistan'daki iç karışıklıkları ortadan kaldıktan sonra İtalya için işler tersine dönmeye başladı. II. Menelik komutasındaki Habeş Ordusu, 7 Aralık 1895'te İtalyan Ordusu'nu mağlup etmeyi başardı. General Baratieri'nin Habeş Ordusu saldırdığında yeterli miktarda askerinin olmaması, aynı zamanda iaşesinin de kalmamış olması bu mağlubiyette büyük bir etken oldu.¹¹²

Harita-3: Habeşistan işgali üzerine harita.¹¹³

Y.PRK.SRN.00004.00074.002

Osman Nizami Bey'in raporunda tek tek dile getirdiği, Napoli Limanından çıkan yardım, istenilen neticeyi vermedi. İtalya'da iktidarda olan Crispi, Parlamento'dan masraflar için 20 milyon franklık kredi yardımı talep etti. Fakat bu talebi sonuçsuz kalması, Crispi hükûmetinin istifasına ve yerine Di Rudini Kabinesi iktidara gelmesine sebep oldu.¹¹⁴ Nizami

¹¹¹ BOA, Y.MTV. 118/30, 22 Mart 1311.

¹¹² BOA, Y.PRK. EŞA 23/48, 5 Kânunuevvel 1311.

¹¹³ BOA, Y. PRK. SRN. 4/74, 14 Ağustos 1310.

¹¹⁴ BOA, Y. MTV. 113/104, 15 Recep 1311; BOA, Y. MTV. 113/104, 4 Recep 1311; BOA, Y. MTV. 134/123, 4 Recep 1313; BOA, Y.MTV. 134/123, 18 Recep 1313.

Bey, İtalya'nın Habeşistan'da yaşamış olduğu bu mağlubiyet sonrasında Trablusgarp'a saldırmayı en azından kısa vadede göze alamayacağını da biliyordu.

3. İtalya'da Yaşanan İç Karışıklıklar ve Ordudaki Düzenlemeler

Osman Nizami Bey, İtalya'da bulunduğu süre içerisinde gerek dönemin neşriyatından gerekse kurmuş olduğu ikili ilişkiler neticesinde İtalya'da meydana gelen gelişmeler hakkında İstanbul'a önemli sayıda rapor yolladı. Bu raporların İstanbul'da nasıl değerlendirildiği konusunda kesin bilgilere sahip değiliz. Bunda hâlihazırda Seraskerlik ve Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nin belgelerinin gün yüzüne çıkmamış olması etkilidir. Fakat Sultan Abdülhamit'in Yıldız Sarayı'nda oluşturduğu Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyesi'nden Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne intikal etmiş belgeler, bu konudaki eksikliği azda olsa gidermektedir.¹¹⁵

Osman Nizami Bey'in göndermiş olduğu birçok rapor, İtalya'nın, iç ve dış siyasetinde yaşamış olduğu genel sorunlar hakkında bilgiler içermektedir. Buna göre İtalya'nın Habeşistan topraklarındaki işgal girişimi günden güne askerî masrafları artırdı. Osman Nizami Bey, bu masrafları karşılayabilmek adına iktidarda olan Crispi hükûmetinin her gün yeni bir vergi çıkarıyor olmasını ve Habeşistan'da İtalya'nın mağlubiyetinin iç siyasette de önemli değişikliklerin oluşmasına sebep olduğunu İstanbul'a bildirdi. Crispi başkanlığındaki hükûmetin ağır Habeşistan mağlubiyeti sonrası istifa edip yerine Di Rudini başkanlığında yeni bir hükûmet kurulmasının İtalya ekonomisi için nasıl bir değişikliğe yol açacağı Nizami Bey tarafından da merak edilmekteydi.¹¹⁶

Fransa'nın Bizerte Limanı'na yaptığı yatırım ile burayı bir üs hâline getirmesi, İtalya'nın Sicilya Adası'nda girişmiş olduğu askerî çalışmaların yanı sıra Habeşistan'ı işgal girişimi 1891 yılı maliyesine 22 milyon franklık ekstra harcamayı getirdi. Bu harcamanın nerdeyse tamamı Harbiye Nezareti masrafını teşkil etmekteydi. Nizami Bey raporunda Harbiye Nezareti'nin son dönemdeki masrafının mevcut bütçenin altıda birini yani yaklaşık yüzde on beşlik kısmını kapsadığını yazdı.¹¹⁷ Mevcut olan bu masrafı ortadan kaldırabilmek adına General Palu tarafından mecliste bir konuşma yapıldı. Palu konuşmasında, mevcut ordunun iyi olan durumunu koruyarak yaklaşık 8 milyon franklık bir masrafı kısmının mümkün olduğunu ve buna Afrika'daki mevcut ordunun masrafının dâhil olmadığını dile

¹¹⁵ Yıldız, a.g.m.,s. 241.

¹¹⁶ BOA, Y. PRK. EŞA. 13/46, 26 Nisan 1307.

¹¹⁷ BOA, Y. PRK. EŞA. 13/46, 26 Nisan 1307.

getirdi. General Palu, öncelikli olarak orduda dağıtılan maaşlar için bir kanun çıkarılarak düzenlemeye gidilmesi gerektiğini vurguladı. Bu maddenin yanı sıra 9 maddelik bir teklif sunan General, bu maddelerin yerine getirilmesiyle ordu için 8 milyon franklık bir tasarrufun gerçekleşebileceğini ifade etti.¹¹⁸

Di Rudini Kabinesi, mevcut olan ekonomik sıkıntıları düzeltmemesinin yanı sıra devam eden savaşın yaratmış olduğu olumsuz durum sebebiyle istifa etti. Yeni kabineyi kuracak Culyani de meclisten gerekli oyları alamadığından hükûmeti kuramadı. Bu durum İtalya’da bir yönetim boşluğunu beraberinde getirdi. Kabinenin tekrar kurulabilmesi için mecliste 6 aylık bir süre talep etmesi üzerine bu talep kral tarafından kabul edildi. Fakat kurulan hükûmetler, İtalya bütçesindeki açığı kapatmayı başaramadığı gibi 1892-93 bütçesinde 37 milyon frank olan bütçe açığının 1893-94 bütçesinde 51 milyon franka çıkmasını da engelleyemedi. Bu bütçe açığını ortadan kaldırabilmek için bulunan çözümlerden birisi de emekli maaşlarının ödenmesi konusunun uzun vadelere yayılmasıydı. Bu şekildeki ödeme şekliyle hazinenin bütçe açığının ortadan kaldırılması planlandı.¹¹⁹ Fakat özellikle devam eden Habeşistan Savaşı, mevcut bütçe açığının düzeltilmesini engellediği gibi diğer taraftan da Harbiye Nezareti’ne daha çok pay ayrılmasını gerekli kılıyordu. İtalya parlamentosunda bulunan 500 kabine azasından 370’inin kabul etmesi sonucu genel bütçeden Harbiye Nezareti’ne 246 milyon frank pay, ayrılması savaşın gidişatı için kaçınılmaz bir karar olarak ortaya çıktı.¹²⁰ 1893 yılı bütçe görüşmelerinden bir yıl önce Harbiye Nezareti’ne ayrılan 246 milyon franklık pay söz konusu yıl için 204 milyon frank olarak belirlendi. Askerî sınıflar içerisinde düzenlemeler yapılması, gereksiz harcamalardan kaçınılması kararlaştırılarak Harbiye Nezareti bütçesinden kesintiye gidilmesi parlamento tarafından onaylandı.¹²¹ İtalya Hariciye Nazırı Baron Bilan, mecliste yapmış olduğu konuşmada yaşanan ekonomik sıkıntıların dışında farklı bir konuya temas etti. Baron Bilan’a göre İtalya, Berlin Konferansı sonrası birtakım korkak adımlar atarak Akdeniz’deki menfaatlerini gözetmedi. Fakat kendisinin bağlı bulunduğu hükûmet bu tarz hatalara düşmeyecekti. Bunun için İtalya’nın Akdeniz’deki menfaatleri gereği Trablusgarp vilayetini işgal etmesi gerekmektedir.¹²²

¹¹⁸ BOA, Y. PRK. EŞA. 13/46, 26 Nisan 1307.

¹¹⁹ BOA, Y. PRK. ASK. 86/4, 11 Teşrinievvel 1308; BOA, Y. PRK. ASK. 86/4, 1 Teşrinievvel 1308.

¹²⁰ BOA, Y. PRK. Y. MTV. 71/72, 9 Teşrinisani 1308; BOA, Y. PRK. Y. MTV. 71/72, 18 Teşrinisani 1308.

¹²¹ BOA, Y. PRK. MYD. 12/99, 19 Haziran 1309.

¹²² BOA, Y. PRK. MYD. 12/99, 19 Haziran 1309.

Osman Nizami Bey'e göre gerek Baron Bilan'ın bu konuşması gerekse İtalya hükûmetinin bahriyeye vermiş olduğu önem, mevcut hükûmetin Trablusgarp işgaline sıcak baktığını göstermekteydi. Osman Nizami Bey, Roma Sefareti'nde yürütmüş olduğu yoğun çalışmalar neticesinde layihalar yazdı. Bu layihalar neticesinde İtalya'nın Osmanlı Devleti ve topraklarına karşı yürütmek istediği siyaset konusunda faydalı bilgiler verdi. İtalya'nın millî birliğini sağlaması, Afrika topraklarına yönelmesine sebep oldu. Burada ilk olarak daha önce elde etmiş olduğu sömürge toprağını genişletme arzusu içerisinde Habeşistan'a saldırdı. Habeşistan yenilgisi sonrası Osmanlı toprağı olan Trablusgarp, İtalya'nın bundan sonraki Afrika siyasetinde bir numaralı gündem maddesi hâline geldi. Osmanlı Devleti'nin Afrika kıtasında kalan son toprağı olan Trablusgarp'ın İtalya tarafından doğal sömürge alanı olarak görüldüğünü her raporunda merkeze ilettil. Fakat Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğı mali, askerî ve ekonomik şartlar gerekli önlemleri almayı geciktirdi.

C. Osman Nizami Bey'in Jandarma Tensikat Komisyon Üyesi Olarak Girit'e Gönderilmesi

25 Ağustos 1896 tarihinde Osmanlı Hariciye Nazırı Tefvîk Paşa tarafından imzalanan ve 1878 Halepa Kararnamesi'ne benzer kararları barındıran tadilat layihası içerisinde; "*Üyeleri içerisinde Avrupalı subaylarında bulunacağı bir komisyon jandarmanın düzenlemesi için çalışacaktır,*" maddesi bulunmaktaydı.¹²³ Ada üzerinde düzenlenmelerin yürürlüğe konulması, gecikmeler sebebiyle kasım ayını buldu. Bu durum adada bulunan isyankâr Rumlar arasında huzursuzluğa yol açtı.

Sultan II. Abdülhamid, Girit'te kurulacak jandarma tensikatında görev alması için ilk olarak Aydın Vilayeti Jandarma Alay Kumandanı Tefvîk Bey ile Tekfur Dağı Jandarma Taburu Binbaşısı Mustafa Efendi'yi tayin etti. Fakat Girit'te kurulacak olan jandarma tensikat komisyonu içerisinde Avrupalı zabitlerin yer alacak olması ve beraberinde müzakere dilinin Fransızca olması, bu kişilerin Fransızcaya aşına olmamaları sebebiyle gönderilmeleri uygun görülmedi.¹²⁴ Meclis-i Vükelâ ve Seraskerlik konuyu tekrar görüştüktan sonra Umur-ı Askerîye'den Harbiye Dairesi Birinci Şube Müdürü Mirliya (Tuğgeneral) Şerafettin Paşa'yı komisyon başkanı olarak görevlendirdi. Komisyon azalığına Ali Nizami Paşa'nın oğlu Erkân-ı Harbiye miralaylarından (Albay) Osman Nizami Bey'in seçilmesi uygun görüldü. Sultan II. Abdülhamid tarafından da kabul edilen bu azaların durumları Seraskerliğe ve Maliye

¹²³ **Düstûr**, 1. Tertib, c. IV, Ankara 1937, s. 806-810.

¹²⁴ BOA, **MV.** 89/20, Teşrinievvel 1312; BOA, **İ. MTZ. GR.** 30/1150, 29 Eylül 1312; BOA, **HR. SYS.** 491/5, 30 Eylül 1312; BOA, **HR. SYS.** 491/5, 27 Teşrinievvel 1312.

nezaretlerine bildirildi.¹²⁵ Serasker Mehmet Rıza Paşa ise Sadârete gönderdiği tezkerede Şerafettin Paşa ve Osman Nizami Bey'in jandarma tensikatında görevlendirilmeden önce Girit'te bulunan her kaza ve nahiye hakkında bilgilendirilmelerinin, kurulacak olan komisyonda daha iyi kararlar almalarını sağlayacağını yazdı. Aynı zamanda komisyon kâtibi olarak Hariciye Nezareti tarafından seçilecek kişinin iyi şekilde Fransızca ve Rumca bilmesi gerektiğini bildirdi. Komisyonda görev alacak olan Şerafettin Paşa için iki yüz, Osman Nizami Bey için ise yüz elli Osmanlı lirası harcırah ve yol masrafları belirlendiği Sadâret'e bildirildi.¹²⁶ Meclis-i Mahsusa Serasker Mehmed Rıza Paşa'nın gönderdiği tezkireyi görüştü. Aynı zamanda Hariciye Nezareti tarafından seçilecek olan zabıt kâtibi için de yüz elli Osmanî lirası harcırah bağlanması kararı, Meclis-i Mahsus tarafından tezkireyle bildirildi.¹²⁷

24 Kasım 1896 tarihinde Şerafettin Paşa ve Osman Nizami Bey İstanbul'dan kalkan bir vapurla Girit'teki görevlerine başlamak üzere hareket etti.¹²⁸ 26 Kasım'da Girit Valisi Corci Paşa'dan alınan bir telgrafta Şerafettin Paşa'nın ve Osman Bey'in Girit'e ulaştıkları, Avrupa devletlerinin ataşemiliteriyle birlikte hiç vakit kaybetmeden jandarma teşkilatının düzenlenmesi için çalışmalara başlanacağı bildiriliyordu.¹²⁹ Diğer taraftan Hariciye Nezareti, Fransızca ve Rumca biliyor olması sebebiyle Tahrirat-ı Hariciye Kalemi Kâtibi Sartiski Bey'in zabıt kâtibi olarak Girit'e gönderilmesini uygun gördü. Sultan II. Abdülhamid'in onayıyla kendisine yüz Osmanlı lirası harcırah verilerek Girit'e gönderildi.¹³⁰ 1 Aralık'ta Avrupa devletlerinin temsilcilerinin adaya gelmesiyle birlikte jandarma teşkilatının düzenlenmesi için komisyon kurularak çalışmalara başlandığı Bâb-ı Âli'ye bildirildi.¹³¹ Bunun yanında İtalya ve Fransa devletleri jandarma teşkilatının düzenlenmesi için oluşturulan komisyondan duydukları memnuniyetleri İstanbul'da bulunan sefirleri aracılığıyla Bâb-ı Âli'ye ilettiler.¹³²

1. Jandarma Komisyonunun Kurulması Sonrasında Yaşanan Sıkıntılar

Girit'teki karışıklıklara son vermek, aynı zamanda adanın asayişini temin için Jandarma kuvvetlerini düzenlemek ve yeniden şekillendirmek için Hanya'da toplanan komisyon çalışmalara başladı. Osmanlı Devleti, Avusturya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya

¹²⁵ BOA, HR. TH. 184/38, 27 Teşrinievvel 1312.

¹²⁶ BOA, İ. MTZ. GR. 30/1155, 6 Teşrinisani 1312; BOA, Y. PRK. BŞK. 48/79, 6 Teşrinisani 1312.

¹²⁷ BOA, İ. MTZ. GR. 30/1155, 11 Teşrinisani 1312.

¹²⁸ BOA, İ. MTZ. GR. 30/1155, 11 Teşrinisani 1312.

¹²⁹ BOA, Y.A. HUS. 362/99, 14 Teşrinisani 1312; BOA, Y. A. HUS. 362/99, 12 Teşrinisani 1312.

¹³⁰ BOA, HR. TH. 185/5, 19 Teşrinisani 1312; BOA, Y. A. RES. 83/96, 13 Teşrinievvel 1312.

¹³¹ BOA, HR. TH. 184/130, 17 Teşrinisani 1312; BOA, MV. 90/29, 17 Teşrinisani 1312.

¹³² BOA, Y.A. HUS. 362/112, 17 Teşrinisani 1312.

ataşemiliterlerinden oluşan heyetin içerisinde Mirliya Şerafettin Paşa, Miralay Osman Nizami Bey ve zabıt kâtibi Sartiski Bey'in yer aldığı Osmanlı heyeti, düzenlemeler için merkezden aldıkları emirler neticesinde görüşmelere katıldı.¹³³

Komisyon içerisinde yer alan büyük devletlerin ateşemiliterleri ile Osmanlı heyeti arasında yapılan müzakereler içinde yoğun tartışmalara sebep olan noktalar vardı. Bunlardan bir tanesi yeniden düzenlenen jandarmaya alay kumandanı, zabıt ve asker olarak Hristiyan ahalinin dâhil edilmesiydi. Girit'te bulunan heyet büyük devletlerin böyle bir talepte bulunduğunu Bâb-ı Âli'ye bildirdi. Encümen-i Meclis-i Vükelâ'da görüşülen konu neticesinde Osmanlı Devleti'nin kati surette böyle bir duruma müsaade etmeyeceği Girit'te bulunan heyete bildirildi. Üstelik gerek daha önce imzalanan Halepa Sözleşmesi'nde gerekse büyük devletler nezdinde yeniden imzalanan antlaşmada Jandarma içerisinde Hristiyan tebaanın alınacağına dair bir maddenin olmadığı beyan edildi.¹³⁴ Hanya Kaymakamı Mehmet Şakir Bey'in adadan göndermiş olduğu malumata göre, Osmanlı Devleti'nin bu duruma yukarıda saymış olduğu gerekçelerden dolayı itiraz etmesinin yanı sıra adadaki gelişmeleri yakından takip eden Yunanistan da Avrupalı devletlerin önerisini kabul etmediğini ifade etti. Yunanistan'ın karşı çıkış gerekçesi, dışarıdan farklı milletlerden tebaaların adaya jandarma olarak getirilmesinin adadaki mevcut dengeleri değiştireceği düşüncesi idi. Jandarmaya yeni alınacak olan askerlerin, adada bulunan Rumlardan seçilmesi için büyük devletler nezdinde birçok girişimde bulunuldu.¹³⁵

Komisyonunda bulunan büyük devletler, özellikle Hristiyan ahalinin dâhil edilmesi konusunda ortak hareket ederek Osmanlı Devleti'ne Hristiyan tebaanın düzenlenecek olan Jandarma kuvvetlerinin içinde yer alması gerektiğini vurguladı. Aralarında yapmış oldukları ittifak neticesinde jandarma içerisine Hristiyan tebaanın kabul edilmesi düşüncesinde mutabık kalarak görüşlerini Osmanlı heyetine bildirdiler. İstanbul'da almış oldukları bu kararı Avusturya sefiri baş tercümanı aracılığı ile Hariciye Nazırı Tevfik Bey'e bildirildi. Beraberinde de bu konuda Osmanlı Devleti'nin bir an önce karar vermesi gerektiği ifade edildi.¹³⁶

11 Ocak 1897 tarihinde Avusturya Sefiri Baron Celice, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'yı ziyaret ederek büyük devletlerin özellikle jandarma içerisinde Hristiyan tebaanın da

¹³³ BOA, **Y. PRK. ASK.** 116/19, 3 Teşrinisani 1312.

¹³⁴ BOA, **MV.** 90/21, 14 Teşrinievvel 1312; BOA, **HR. TH.** 184/130, 17 Teşrinisani 1312; BOA, **MV.** 90/65, 15 Kânunuevvel 1312.

¹³⁵ BOA, **Y. PRK. UM.** 36/63, 16 Kânunuevvel 1312; BOA, **Y. PRK. UM.** 36/63, 16 Kânunuevvel 1312.

¹³⁶ BOA, **Y. A. RES.** 84/22, 15 Kânunuevvel 1312; BOA, **Y. A. RES.** 84/22, 17 Kânunuevvel 1312; BOA, **Y. A. RES.** 84/22, 18 Kânunuevvel 1312.

bulunması gerektiği konusunu ısrarla dile getirdiklerini ve bu konuda bir an önce karar verilmesi gerektiğini tekrar ifade etti. Sefir Celice, bu durumun biran önce halledilmesi gerektiğini aksi takdirde ihtilalden dolayı oluşan kargaşadan büyük devletlerin mesul olmayacağını, Yunanlıların olaylara dâhil olmasıyla durumun daha karmaşık bir hâle gelebileceğini aktardı. Adada toplanan komisyonda bulunan Şerafettin Paşa ve Osman Nizami Bey'in, delegelerle yaptıkları istişareler neticesinde bu durumu kabul ettiklerini bildirdiler.¹³⁷ Avusturya Sefiri Celice bir gün sonra ise Şûrâ-yı Devlet Reisi Mehmed Said Paşa'yı ziyaret ederek, adada bulunan büyük devletlerin ortak olarak almış oldukları kararlarını Osmanlı Devleti'nin de kabul etmesi gerektiğini ve kargaşanın son bulması için jandarma teşkilatının bir an önce düzenlenmesi gerektiğini vurguladı.¹³⁸ 12 Ocak'ta Encümen-i Meclis-i Vükelâ'da yapılan değerlendirmeler neticesinde Avusturya Sefiri Celice'nin gerek Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ile yapmış olduğu görüşme ve gerekse Şûrâ-yı Devlet Reisi Mehmet Said Paşa ile görüşmesi neticesinde büyük güçlerin bu isteklerinden vazgeçmeyecekleri anlaşıldı.¹³⁹ Meclis-i Vükelâ, yapmış olduğu toplantılar sonucunda jandarmaya Hristiyan kabul edilmesinin kaçınılmaz olduğunu Sultan II. Abdülhamid'e bildirdi.¹⁴⁰ 13 Ocak'ta büyük devletlerin ısrarlı tutumları neticesini verdi. II. Abdülhamid, alınan kararı onaylamak zorunda kaldı.¹⁴¹ Sultan Abdülhamit'in almış olduğu bu karar, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa tarafından sefaretlere tebliğ edildiği gibi Ada'da komisyonda görevli bulunan Şerafettin Paşa ve Osman Nizami Bey'e de bildirildi.¹⁴² Fakat Osmanlı Devleti de birtakım istekleri Avusturya Sefiri Celice aracılığıyla Avrupalı devletlere ilettiler. Öncelikli olarak Jandarma içerisine alınacak Hristiyan ahali kesinlikle Yunan olmayacaktı. Osmanlı Devleti Bosnalı, Karadağlı, Bulgar, Sırpve bu bölgedeki diğer Hristiyan tebaadan üç bölüğün hemen teşkil edilmesini Avusturya sefiri baş tercümanı aracılığıyla büyük devletlere ilettiler.¹⁴³ Büyük devletlerin ve Osmanlı heyetinin görüşmeleri neticesinde Karadağ hükûmetinden bir zâbit ile on küçük zâbit ve kırk nefer askerin adaya gönderilmesine karar verildi. Askerî okulu yeni bitirmiş zâbitlerin Karadağ Prensi önünde yapmış oldukları geçiş töreni neticesinde Girit'e doğru yola çıkmaları

¹³⁷ BOA, İ. MTZ. GR. 31/1168, 11 Kânunusani 1312; BOA, İ. MTZ. GR. 31/1168, 30 Kânunuevvel 1312.

¹³⁸ BOA, İ. MTZ. GR. 31/1168, 31 Kânunuevvel 1312.

¹³⁹ BOA, MV. 90/73, 22 Kânunuevvel 1312; BOA, İ. MTZ. GR. 31/1171, 23 Kânunuevvel 1312; BOA, İ. MTZ. GR. 31/1173, 26 Kânunuevvel 1312.

¹⁴⁰ BOA, İ. MTZ. GR. 31/1168, 31 Kânunuevvel 1312; BOA, Y. A. RES. 84/47, 21 Kânunuevvel 1312.

¹⁴¹ BOA, İ. MTZ. GR. 31/1168, 31 Kânunuevvel 1312.

¹⁴² BOA, Y. A. RES. 84/47, 1 Kânunusani 1312.

¹⁴³ BOA, Y. A. RES. 84/22, 18 Kânunuevvel 1312; BOA, Y. A. RES. 84/22, 18 Kânunusani 1312; BOA, İ. MTZ. GR. 31/1169, 28 Kânunuevvel 1312; BOA, Y. A. HUS. 364/26, 24 Kânunuevvel 1312; BOA, Y. A. HUS. 364/26, 24 Kânunuevvel 1312; BOA, Y. A. HUS. 364/26, 24 Kânunuevvel 1312; BOA, HR. TH. 187/36, 26 Kânunuevvel 1312; BOA, HR. TH. 187/74, 24 Kânunusani 1312; BOA, Y. PRK. BŞK. 48/79, 18 Kânunuevvel 1312.

için gerekli çalışmalara başlandı.¹⁴⁴ Bu konuda Çetine Sefareti'nden gelen şifreli telgrafta talim taburundan bir zâbit ve elli beş çavuşun daha önce belirlenen gruba dâhil edilerek 3 Şubat'ta Girit jandarmanında görev almak için Karadağ'dan yola çıktıkları bildirildi.¹⁴⁵

Şerafettin Paşa ve Osman Nizami Bey, komisyon içerisinde büyük devletlerin ataşemiliterleriyle ihtilafa düştükleri her noktayı merkeze telgraf yoluyla bildirdiler. Bunlardan bir tanesi jandarma alay kumandanlığı seçimi meselesiydi. Şerafettin Paşa ve Osman Nizami Bey, yeniden düzenlenen jandarma bölüklerinde yönetim kadrosunun Müslüman olması gerektiği konusunda fikirlerini komisyonda dile getirdi. Ancak antlaşmanın 25. maddesiyle yeni oluşturulacak jandarma kumandanının Hristiyan ve Avrupalı olması gerektiği ve seçilen kişinin Sultan II. Abdülhamid tarafından onaylanması gerektiği komisyonda kabul edildi. Fransız Majorbor, jandarma kumandanı olarak Rusya hariç olmak üzere komisyonda bulunan diğer Avrupa devletlerinin desteğini sağladı.¹⁴⁶ Girit'te bulunan komisyondaki ataşemiliterler, İstanbul'daki sefaretlerine gönderdikleri telgraflarda Osmanlı Devleti'nin Majorbor'u desteklemesini bildirdiler. Sefaretlerdeki elçiler, mevcut olan karışıklığın bir an önce giderilmesi için tercihin dile getirilmesini ve Majorbor'un desteklendiğinin açıklanması gerektiğini ifade etti. Osmanlı, mevcut durumun bir an önce düzene konulması gerektiğini bu yüzden de diğer Avrupa devletleri gibi jandarma alayına Majorbor'nu seçmenin Osmanlı için de uygun olduğunu komisyonda bulunan Şerafettin Paşa'ya ve Osman Nizami Bey'e bildirdi.¹⁴⁷

Komisyondaki üyeler, jandarmanın yeniden düzene koyulması için askerî kıyafet ve yeni silah temin edilmesi gerektiği konusunda kararlar aldı. Komisyonda Girit jandarmanası için Girit'te imal edilmesi kararlaştırılan askerî kıyafetlerin, hammaddesi şayak ve kalpakların temininin ise İstanbul'dan sağlanması kararına varıldı. Yeni dikilecek jandarma kıyafetlerinin numunelerinin İstanbul'a gönderilmesi Şerafettin Paşa'dan talep edildi. Diğer taraftan teşkil edilen yeni jandarma teşkilatı için 1307 adet Amerikan revolveri gerekli görüldü. Fakat ilk aşamada Tophane-i Amire ambarında ihtiyaç duyulan sayıda Amerikan revolverinin bulunmaması sebebiyle bir an önce temin edilerek adaya gönderileceği Osmanlı heyetine tebliğ edildi.¹⁴⁸

¹⁴⁴ BOA, **Y. A. HUS.** 365/37, 11 Kânunusani 1312; BOA, **Y.A. HUS.** 365/37, 13 Kânunusani 1312; BOA, **Y.A. HUS.** 365/37, 13 Kânunusani 1312.

¹⁴⁵ BOA, **YPRK. EŞA.** 25/88, 22 Kânunusani 1312.

¹⁴⁶ BOA, **Y. PRK. ASK.** 116/85, 10 Kânunusani 1312; BOA, **Y. PRK. ASK.** 116/85, 10 Kânunusani 1312; BOA, **MV.** 91/22, 15 Kânunusani 1312.

¹⁴⁷ BOA, **Y. PRK. ASK.** 116/85, 10 Kânunusani 1312; BOA, **Y. PRK. ASK.** 116/85, 10 Kânunusani 1312.

¹⁴⁸ BOA, **MV.** 91/22, 22 Kânunusani 1312; BOA, **MV.** 91/29, 22 Kânunusani 1312.

Gerek komisyonda alınan kararların uygulanmasında yaşanan gecikmeler gerekse komisyonda yer alan devletlerin anlaşma metni içerisinde yer almayan isteklerde bulunmuş olması Hanya'da toplanan heyetin işlerinin aksamasına yol açtı. Jandarma tensikatının bir an önce düzenlenememesi de adada karışıklıkların yeniden çıkmasına ve Girit İsyanı'nın ikinci evresinin başlamasına sebep oldu. Adada meydana gelen karışıklıklar sırasında çok sayıda Müslüman'ın ayrılıkçı Eptropi Örgütü'nün saldırılarına uğradığı, heyet tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirildi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti duruma müdahale ederek “*Fuad*” adlı Türk gemisini zor durumdaki Müslüman halka yardım götürmesi için adaya gönderdi. Fakat gemi, Yunan birliklerinin saldırısına uğradı. Durum derhâl İstanbul'da bulunan sefiirlere bildirildi. Fakat İstanbul'da bulunan büyük devletlerin elçileri ya Yunan saldırısından haberdar olmadıklarını ya da bu duruma Osmanlı'nın sebep olduğunu ima eden açıklamalarda bulundular. Diğer taraftan 13 Şubat 1897 tarihinde Yunan Kralı'nın Oğlu Prens Georges'un yönetimindeki Yunan birlikleri Girit'e doğru hareket etti. Büyük devletlerin uyarıları üzerine birliğin adaya çıkmayacakları bildirildi. Fakat Girit Valiliğinden ve heyetten merkeze gelen bilgiler, Prens'in kıyıda kalmayarak Halepa'daki Yunan Konsolosluğuna çıktığı yönündeydi.¹⁴⁹

Girit Adası üzerinde özellikle Etniki Eterya'nın yürütmüş olduğu faaliyetler ve propagandalar bu dönemde çok fazla arttı. Yunan Kralı, adada yaşanan olaylara duyarsız kalmadığını göstermek için Albay Vasos komutasında Yunan birlikleriyle adayı işgale başladı. Büyük devletler duruma seyirci kalmayacaklarını, adadaki mevcut isyanı dindirebilmek adına adayı işgal edeceklerini Yunanistan'a ve Osmanlı Devleti'ne bildirdi. Yunanistan'ın Ada'ya yapmış olduğu işgalden bir an önce vazgeçmesi için somut adımlar atarak Yunan bayraklı gemilerin Ada'dan uzaklaşması için baskı kurmaya başladı.¹⁵⁰ Fakat Yunanistan'dan aldıkları destekle Girit'teki ayrılıkçı Rumlar, isyanlarına ve Müslüman halkı katletmeye devam etti. Bu nedenle daha somut adımların atılması gerektiğini gören büyük devletler, ilk aşamada İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya ve Rusya; daha sonra ise Almanya askerlerini adaya yolladı. Büyük devletler, ada üzerindeki hâkimiyetlerini güçlendirebilmek adına Hanya, Kandiye ve Resmo'yu işgal ederek Yunanistan'ın ada üzerindeki işgalini sonlandırmasını istedi. Fakat Albay Vasos, ada üzerinde ilerlediği noktalarda Rumlardan aldığı desteklerle işgal girişimini sonlandırmayı reddetti. Ada üzerindeki bu fiili işgaller

¹⁴⁹ BOA, İ. MTZ. GR. 34/1458, 22 Kânunusani 1312; BOA, İ. MTZ. GR. 34/1458, 22 Kânunusani 1312; BOA, Y. PRK. HR. 23/19, 13 Şubat 1312; BOA, Y. PRK. HR. 23/20, 1 Şubat 1312.

¹⁵⁰ Ayşe Nûkhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, TTK, Ankara 2000, s. 170-173.

devam ederken jandarma teşkilatını düzenlemek için Hanya'da toplanan heyet görüşmelere Hanya üzerine taarruz etmeye hazırlanan Yunan kuvvetleri sebebiyle 15 Şubat'ta ara verdi.¹⁵¹

Şerafettin Paşa, Osman Nizami Bey ve Sartiski Bey, Hanya'dan bir an önce ayrılmak için Vali Paşa ve kumandana bildirmek maksadıyla valilik binasına gittiklerini fakat orada kimseyi bulamadıklarını Hariciye Nezareti'ne yolladığı telgrafta bildirdi. Durumu telgraf yoluyla seraskerliğe bildirdikten sonra Avusturya posta vapuruyla adadan ayrılarak İzmir'e hareket edecekleri sırada vapura gelen Miralay Şevki Bey, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne harp ilan ettiğini haberini verdi. Şerafettin Paşa, böyle bir durumda adada kalmanın bir fayda vermeyeceğini düşündüklerini dile getirerek İzmir'e doğru yola çıktıklarını telgraf yoluyla Serasker Mehmed Rıza Paşa'ya bildirdi. Durumun bildirilmesinin ardından seraskerlik, Sultan II. Abdülhamid'e bir arıza sunarak heyetin Hanya'daki Yunan işgalinden kaçıp İzmir'e geldiklerini bildirdi. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid, Şerafettin Paşa'nın ve Osman Nizami Bey'in adada bulunması gerektiğini gerektiği konusunda Seraskerliğe emir verdi. Heyet seraskerlikten almış oldukları telgrafla Avusturya Posta Teşkilatı'na bağlı Lloyd Kumpanyası'nın *Siline* vapuruyla tekrar Girit'e döndü.¹⁵²

Girit'te jandarma tensikatı için kurulan komisyon görevine devam etmeye çalışırken diğer taraftan ada üzerinde isyan ve kargaşa devam etmekteydi. Jandarma komisyonu reisi Şerafettin Paşa'nın yolladığı telgrafta jandarmada görevli askerlerin maaşlarının ödenmemesinin askerler arasında huzursuzluğa sebep olduğunu bildirdi. Askerlerden bir kısmı valilik binasını silahla basarak maaşlarının tahsil edilmesini istedi. Jandarma kumandanı Mösyö Bore ve Jandarma Kumandanı Süleyman Bey'in nasihatlerini dikkate almayan askerler, valilikten çıkmayacaklarını Süleyman Bey'e ifade ettiler. Bunun üzerine valiliğe isyancı askerleri çıkarmak için gelen İtalyan ve Rus askerleriyle isyancılar arasında çatışma çıktı. Çıkan çatışma neticesinde Jandarma Kumandanı Süleyman Bey şehit oldu. Cenazesi, İtalyan harp gemisiyle İzmir'e gönderildi.¹⁵³ Jandarma Kumandanı Mösyö Bore olaydan sonra istifa etti. Yerine ilk olarak emekli olmuş olan Mirliya Emin Paşa'nın tayin edilmesi uygun görüldü. Fakat daha sonra Paşa'nın emekli olmuş olması sebebiyle Beşinci Ordu-yı Hümayun Otuz Dördüncü Alay Birinci Tabur binbaşı Yusuf Cemil Efendi tayin edildi.¹⁵⁴ Adada

¹⁵¹ BOA, Y. MTV. 151/66, 3 Şubat 1312.

¹⁵² BOA, İ. MTZ. GR. 31/1181, 3 Şubat 1312; BOA, Y. A. HUS. 36/97, 15 Şubat 1312; BOA, Y. A. HUS. 36/97, 3 Şubat 1312.

¹⁵³ BOA, İ. MTZ. GR. 31/1201, 10 Mart 1313; BOA, İ. MTZ. GR. 31/1201, 11 Mart 1313; BOA, MV. 91/36, 27 Şubat 1312; BOA, MV. 91/40, 2 Mart 1313; BOA, MV. 91/42, 2 Mart 1313.

¹⁵⁴ BOA, İ. MTZ. GR. 31/1201, 18 Mart 1313; BOA, Y. A. HUS. 367/134, 18 Şubat 1312; BOA, Y. A. HUS. 367/134, 18 Şubat 1312; BOA, Y. A. HUS. 367/155, 20 Şubat 1312; BOA, Y. A. HUS. 367/155, 20 Şubat 1312; BOA, Y. A.

isyanların bir türlü kontrol altına alınamaması sebebiyle jandarma teşkilatında yapılması planlanan düzenlemeler ve komisyonun çalışmaları sürekli bölündü. Bu durumda Şerafettin Paşa, Osman Nizami Bey ve zabıt kâtibi Sartisnki Bey geri dönmek istediklerini Seraskerliğe telgrafla bildirmiş olsalar da yeni bir emre kadar Girit'te kalmalarının uygun görüldüğü kendilerine bildirildi.¹⁵⁵ Şerafettin Paşa 20 Mart 1897 tarihinde merkeze yolladığı bir diğer telgrafta Osman Nizami Bey ve zabıt kâtibi Sartisnki Bey'in Jandarmada görevli olan askerler gibi maaşlarının ödenmediği bu iki kişinin burada önemli görevler ifa ettiği için biran önce maaşlarının ödenmesini aksi takdirde İstanbul'a dönleri gerektiğini bildirdi.¹⁵⁶ Şerafettin Paşa'nın bu talebine karşı İstanbul'dan gelen cevap, ikinci bir emre kadar ada kalmaları gerektiği yöndedir. Osman Nizami Bey'in ve zabıt kâtibi Sartisnki Bey'in maaşları hakkında da açıklama yazılmadığı görülmektedir.¹⁵⁷

Girit Adası'nda hâkimiyetlerini güçlendiren büyük devletler, Osmanlı Devleti'nin üzerindeki hakları saklı kalmak şartıyla adaya muhtariyet verilmesini Girit halkına hem Rumca hem de Türkçe olarak ilan etti. Bu durum adada yaşayan Müslüman halkı rahatsız etti. Diğer taraftan ayrılıkçı Rumlar ikiye bölündü. Daha ılımlı olan grup bu muhtariyeti kabul ederken Yunanistan'la birleşme arzusunda olan grup bu durumu reddederek silahlı eylemlere devam edeceğini bildirdi. Girit'teki ayrılıkçı kanadın isyanlara devam etmesi, Yunanistan'da Etnik-i Eteryâ'nın kışkırttığı Kral I. Georgis'in Balkanlar üzerinden Osmanlı Devleti'ne 12 Nisan 1897'de savaş ilan etmesine neden oldu. Osmanlı Devleti'nin Yunan ordularını gerek Teselya'da gerekse Yunanistan topraklarındaki birçok noktada yenmesi, Yunanistan'ın Girit'teki muhtariyeti kabul etmesini sağladı. Fakat Osmanlı Devleti'nin kazandığı zafere rağmen Avrupa'nın büyük güçleri, adanın Yunanistan'la bağlarını koparmadığını göstermek için Girit Adası'nın yeni valisi olarak Yunan Kralı'nın ikinci oğlu Prens George'u seçtiler.¹⁵⁸

Girit Adası üzerinde alınan yeni muhtariyet kararından sonra jandarma tensikatı için toplanan büyük güçlerin ataşemiliterleri, sefaretlerinden aldıkları telgraflar neticesinde bölgeden ayrıldılar. Şerafettin Paşa gönderdiği telgrafta; adada komisyon için bulunan kimsenin kalmadığını, aynı zamanda uzakta olması hasebiyle ailesinin de zor durumda olduğunu ve adada, jandarmanın düzenlenmesi için tekrar bir çalışma yapılırsa Osman Nizami

HUS. 369/10, 3 Mart 1313; **BOA, Y. PRK. ASK.** 117/33, 19 Şubat 1312; **BOA, Y. PRK. ASK.** 119/34, 28 Şubat 1312.

¹⁵⁵ **BOA, M.V** 91/47, 9 Mart 1313; **BOA, M.V** 91/39, 2 Mart 1313.

¹⁵⁶ **ATASE, OYH** Klasör 34, Dosya 112, Fihrist 3/2, 8Mart1313; **ATASE, OYH** Klasör 34, Dosya 112, Fihrist 3/3, 8Mart1313.

¹⁵⁷ **ATASE, OYH** Klasör 34, Dosya 112, Fihrist 3/4, 13 Mart 1313; **ATASE, OYH** Klasör 34, Dosya 112, Fihrist 3/5, 13 Mart 1313.

¹⁵⁸ Adıyeke, **a.g.e.**, s. 185-190.

Bey ve Sartiski Bey ile hemen bölgeye dönebileceğini bildirdi. Seraskerlikten alınan telgrafta Şerafettin Paşa ve Sartiski Bey'in dönmesinin, Osman Nizami Bey'in bir müddet daha adada kalmasının uygun görüldüğü bildirildi.¹⁵⁹ Osman Nizami Bey, 10 Temmuz 1897 tarihinde yazmış olduğu telgrafta Şerafettin Paşa'nın adadan ayrılmasından sonra uzun süredir işsiz olduğunu, adada yalnız başına kaldığını, aynı zamanda adanın havasına bir türlü alışamadığını ve uzun süredir nezle olduğunu belirtti. Diğer yandan Şerafettin Paşa'nın adada kendisine bıraktığı jandarma tensikatında alınan kararları içeren evrak, harita ve diğer belgelerin de İstanbul'a ulaştırılması gerektiğini bildirdi.¹⁶⁰ İstanbul'a dönüş için onay alan Osman Nizami Bey Courtgi (Gürcü) ve Nemçe vapur kumpanyasıyla yola çıkamadığını bunun yerine Fransız gemilerine erzak ve posta götürmek için Girit'e uğrayan Mesajeri Maritime Kumpanyası vapuruyla döneceğini Bâb-ı Âli'ye bildirdi. 31 Ağustos 1897 tarihinde İstanbul'a dönen Osman Nizami Bey, Girit jandarma tensikası ve tanzimi sırasında oluşan evrak, harita, protokol, matbu risale ve belgeleri Seraskerliğe teslim etti.¹⁶¹

Osman Nizami Bey'in Girit Adası jandarma tensikası görevi için seçilmiş olmasında iyi bir devlet adamı olmasının yanında Avrupa dillerine hâkim olmasının etkisi vardı. Osman Nizami Bey, komisiyondaki görevini hakkı ile yerine getirdi. Girit Jandarma Tensikası'nda görevli Avrupa devletlerinin ataşemiliterlerinin taleplerinin doğru anlaşılması ve İstanbul'a doğru iletilmesinde önemli rol oynadı.

D. Erkân-ı Harbiye IV. Şube Müdürlüğü Görevi

1. IV. Şube Müdürlüğüne Tayini ve Faaliyetleri

Osman Nizami Bey, Girit'te jandarma tensikatında yürüttüğü önemli görevlerden sonra 31 Ağustos 1897'de İstanbul'a döndü. İlk olarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Üçüncü Şube'de memur olarak göreve başladı. Sultan II. Abdülhamid tarafından önemli görevlerde vazife verilmiş olan Ali Nizami Paşa'yı bu görevi sırasında kaybetti. Ali Nizami Paşa'nın vefatından sonra kazanmış olduğu altın ve gümüş madalyalar oğlu Osman Nizami Bey'e verildi.¹⁶²

Osman Nizami Bey seferberlik, harekât-ı harbiye, kaleler, demiryolları, teşkilat, konuş, kuvve-i umumiye, asayiş ve jandarma gibi işlerle ilgilenen Erkân-ı Harbiye Dairesi

¹⁵⁹ BOA, **MV.** 91/61, 27 Mart 1313; BOA, **Y. A. RES.** 87/47, 14 Haziran 1313; BOA, **Y. A. RES.** 87/47, 18 Haziran 1313.

¹⁶⁰ BOA, **İ. MTZ. GR.** 31/1232, 28 Haziran 1313; BOA, **İ. MTZ. GR.** 31/1232, 10 Haziran 1313; BOA, **İ. MTZ. GR.** 31/1232, 22 Temmuz 1313.

¹⁶¹ BOA, **A} DVN. MKL.** 39/1, 2 Teşrinievvel 1313; BOA, **A} DVN. MKL.** 39/1, 2 Teşrinievvel 1313; BOA, **A} DVN. MKL.** 39/1, 2 Teşrinievvel 1313.

¹⁶² BOA, **İ. TAL.** 135/18, 24 Mart 1314.

Üçüncü Şube Müdürlüğünde kendisine verilen vazifeleri iyi bir şekilde yerine getirdi. Bu sırada Erkân-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şube Müdürlüğü boşta bulunmaktaydı. Çünkü Erkân-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şube Müdürü Ömer Paşa vefat etmişti.¹⁶³ Bu durum sonrası Seraskerlikten Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'ya yazılan yazıda Dördüncü Şube Müdürlüğü için Osman Nizami Bey'in uygun bir aday olduğu dile getirildi. Tahsin Paşa'nın durumu Sultan II. Abdülhamid'e bildirmesinden sonra sultanında onaylamasıyla Osman Nizami Bey terfi ederek Erkân-ı Harbiye Dairesi¹⁶⁴ Dördüncü Şube Müdürlüğüne 7 Mart 1900 tarihinde Mirliva olarak atandı.¹⁶⁵ Burada yürütmüş olduğu faaliyetlere dair teferruatlı bir bilgiye sahip değiliz. Fakat Osman Nizami Bey'in müdürlüğü sırasında gösterdiği başarılarından dolayı Sultan II. Abdülhamid tarafından ikinci rütbeden Mecidi Nişanı'yla ödüllendirildiğini biliyoruz.¹⁶⁶ Bu nişan ödülünün yanı sıra sultanın verdiği tespit edilemeyen bir görevi iyi bir şekilde yerine getirdiği için para ödülüyle ödüllendirildiğini de belgelerde görmekteyiz.¹⁶⁷ Sultanın, Osman Nizami Bey'i ve yaptığı işleri takdir etmesi çok kısa süre içerisinde çok daha önemli görevlere getirileceğinin de önemli bir göstergesiydi. Bu görevi esnasında Sultan Abdülhamit, Yıldız Sarayı'nda 29 Mart 1903 tarihinde verdiği iftar yemeğine Şirket-i Hayriye Müdürü, Şûrâ-yı Devlet Azası Ahmet Bey ve Kostaki Efendi, Bahriye Mektupçusu, Hariciye Müsteşarı İhsan Bey, Miralay Mahir Bey'in yanı sıra Osman Nizami Bey'i de davet etti.¹⁶⁸

Erkân-ı Harbiye Dairelerinin, kurulduğu ilk yıllardan Osman Nizami Bey'in müdür olarak atandığı yıllara kadar çeşitli kurumsal değişiklikler geçirdiğini biliyoruz. Osman Nizami Bey'in memur olarak bulunduğu yıllarda Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi, Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Sanisi, Tahrirat Kalemi, Birinci Şube, İkinci Şube, Üçüncü Şube, Dördüncü Şube, Beşinci Şube, Altıncı Şube, Hususi Şube'den oluşan bir yapıya sahiptir.¹⁶⁹ Nizami Bey'in Mirliva olarak atandığı dördüncü şube içerisinde müdür, iki miralay, dört kaymakam, altı binbaşı, bir mülhak zabiti bulunmaktadır. Osman Nizami Bey, müdür olarak

¹⁶³ **Servet-i Fünûn**, 3 Haziran 1315, numara: 431, s.228.

¹⁶⁴ Merkezde, Harbiye Nazırının, kolordularda komutanların emrinde olup, gerektiği kadar Erkân-ı Harbiye komutan ve subaylarıyla, buraya bağlı subaylardan ve bir miktar sivil memurlardan oluşan özel daireye verilen addır. Görevi ordunun hazır hâlde tutulması, stratejik planların yapılması, asker toplama işleri ve askerî terfi konuları ile iştigal etmekte. Bkz. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c.I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s. 545.

¹⁶⁵ BOA, **İ. AS.** 31/22, 23 Şubat 1315.

¹⁶⁶ BOA, **İ. TAL.** 265/86, 27 Teşrinisani 1317.

¹⁶⁷ BOA, **Y. PRK. BŞK.** 68/52, 16 Mart 1319.

¹⁶⁸ BOA, **Y. PRK. BŞK.** 68/52, 16 Mart 1319.

¹⁶⁹ Mazlum İşkodra, **Erkânıharbiye Tarihçesi**, Harp Akademisi Matbaası, Ankara, 1944, s. 36; Zeynel Abidin Küçükk, **Osmanlı Askeri Sınavnamelerine Göre Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Harbiye Nezareti Teşkilatı**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2002, s. 76.

göreve başladığı dönemlerde Erkân-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şube harita ve topoğrafya işleriyle ilgilenmekteydi.¹⁷⁰ Osman Nizami Bey'in bu göreve getirilmesinde gerek İtalya'daki ataşemiliterlik döneminde çizmiş olduğu haritalar ve yayınlamış olduğu eserleri gerekse Girit'teki jandarma tensikati sırasında görev sonrası geri dönerken kendi çizimleri olan haritaların etkili olduğunu düşünmekteyiz. Özellikle ataşemiliterlik döneminde kaleme aldığı eserlerde de gerek İtalya ordu sistemi hakkında gerekse İtalya'nın coğrafi yapısı ve Akdeniz coğrafyasına dair ortaya çıkarmış olduğu eserler büyük bir önem teşkil etmekteydi.

Erkân-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şube Müdürlüğü sırasında Osman Nizami Bey'in başından enteresan bir hadise de geçti. Beyoğlu Pangaltı civarında meydana gelen bir patlamanın tam ortasında kaldı. 24 Kasım 1906 tarihinde gerçekleşen olaya Şişli'deki Narliyanik Mobilya Fabrikası'nda çalışan Sivaslı Musis, Tokatlı Hokaz ve İstanbullu Artaki isimli üç Ermeni'nin karıştığı anlaşılmaktadır. Osman Nizami Bey ve Fehim Paşa'nın Pangaltı'nda gerçekleşen olayda yukarıda isimleri dile getirilen şahısların atmış olduğu bomba ya da humbara olduğu düşünülen patlayıcı sonrası yaralandığı görülmekte. Fehim Paşa'yı ve Osman Nizami Beyi taşıyan at arabası patlamanın etkisiyle hasar görürken atlarda telef oldu. Fehim Paşa, olaydan yara almadan kurtulurken Osman Nizami Bey kolundan yaralandı. Olaya karıştığı anlaşılan şahıslar, zaptiye ekipleri tarafından yakalanarak gözaltına alındı ve soruşturma başlatıldı. Olayda, Osman Nizami Bey ve Fehim Paşa'nın doğrudan hedef mi oldukları yoksa tamamen tesadüf eseri mi orada bulundukları kesin olarak anlaşılamadı.¹⁷¹

2. Vilayât-ı Selâse Jandarma Tensikati Görevi

Erkân-ı Harbiye Umumiye Dördüncü Şube Müdürü Osman Nizami Bey, Corci Paşa, Danyel Paşa ve Ziya Bey Vilayât-ı Selâse Jandarma Tensikati görevinde yer alacakları ve görevlerinin Mürzsteg Programı'na uygun olarak oluşturulacak jandarma tensikatının düzenlenmesi olduğu kendilerine ifade edildi.

Vilayât-ı Selâse “üç vilayet” veya “üç sancak” anlamına gelmektedir. Rumeli'deki Makedonya bölgesini oluşturan Selanik, Manastır ve Kosova bölgelerini tanımlamak için kullanıldı. Bir ara bu bölgenin tanımlaması içerisine Yanya, Tırhala ve Manastır da dâhil edildi.¹⁷²

¹⁷⁰ İşkodra, a.g.e., s. 33.

¹⁷¹ BOA, DH. MKT. 1130/40, 11 Teşrinisani 1324; BOA, DH. MKT. 1130/40, 13 Teşrinisani 1324; BOA, DH. MKT. 1130/40, 14 Teşrinisani 1324.

¹⁷² Mahir Aydın, “Evliye-i Selase” *DİA*, c.XI, TDV yayınları, İstanbul 1995, s. 68.

Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Avrupa devletlerinin Balkan coğrafyasındaki güç dengelerini gözetmesi neticesinde Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması geçersiz sayılarak Berlin’de bir konferans tertip edilmiş ve Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) imzalanmıştı. Antlaşmada yer alan maddede daha önce Bulgaristan’a bırakılan Makedonya bölgesinde ıslahat yapılması şartıyla bölge yönetimi Osmanlı Devleti’ne bırakıldı. Fakat gerek bölgenin kozmopolit yapısı gerekse Berlin Antlaşması’yla çizilen sınırlardaki anlaşmazlıklar, Osmanlı Devleti’nin bölge üzerinde yürütmek istediği politikaya engel oldu. Avrupa devletlerinin ve Rusya’nın çıkar çatışmalarının yanı sıra Bulgar, Sırp ve Rumların kurmuş olduğu çetelerin yürütmüş olduğu faaliyetler Makedonya topraklarının istikrarsızlaşmasında önemli rol oynadı.¹⁷³ Bu kargaşa ortamı, Avrupalı büyük devletlerin dikkatini Makedonya’ya çekerek Berlin Antlaşması’ndaki maddenin gereği olarak Osmanlı Devleti’ne bölge için yapacağı ıslahat konusunda baskı kurmalarına yol açtı. Nihayetinde özellikle bölge üzerinde önemli ölçüde güce sahip olan Rusya ve Avusturya-Macaristan’ın elçileri II. Abdülhamid’e ıslahata bir an önce başlaması gerektiğini hatırlattı. Bu durum karşısında Sultan II. Abdülhamid daha fazla direnç gösteremeyerek Kasım 1902 tarihinde “Rumeli Vilayetleri Hakkında Talimat” adlı bir ıslahatı yürürlüğe koydu.¹⁷⁴ Fakat bölgede bulunan çetelerin faaliyetleri istenilen sonuçların elde edilmesini engelledi. Avrupa’nın büyük güçleri, Rusya ve Avusturya-Macaristan’ın ortaya koymuş olduğu Mürzsteg Kararlarını kabul etmeleriyle bölge için yeni ıslahat planı oluşturmuş oluyorlardı. Alınan kararlara göre; II. Abdülhamid’in görevlendirdiği Hüseyin Hilmi Paşa idaresine bir Avusturya-Macaristanlı birde Rus memur verilerek ıslahat programı Avrupalı devletler tarafından takip edilecekti. Üç vilayetteki jandarma ıslahı Bâb-ı Âli hizmetindeki bir Avrupalı generale verilecekti. Program tamamlandıktan sonra Makedonya’daki vilayetlerin sınırları yeniden belirlenecek, idari ve adli kurumlar ıslah edilecekti. İsyan esnasında işlenen suçlar Hristiyan ve Müslümanlardan oluşan bir komisyon tarafından incelenecekti. İsyan esnasında tahrip edilmiş köylerine dönen Hristiyanlardan bir yıl boyunca vergi alınmayacaktı. Sultan II. Abdülhamid yukarıda Avrupa devletlerinin Makedonya toprakları için ortaya koymuş olduğu ıslahat programını hükümlerine aykırı olduğu için ilk başta reddetti. Fakat Avrupa devletlerinin ortak olarak almış olduğu bu karara daha fazla karşı koyamayarak Osman Nizami Bey’in de içinde

¹⁷³ Ahmet Altıntaş, “Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri”, c. 7., S. 2, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Afyon 2005, s. 75.

¹⁷⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, c. VIII, TTK yayınları, Ankara 1988, s. 156.

bulunduğu bir heyeti bölgedeki askerî ıslahatın yapılabilmesi için 1904 ilkbaharında görevlendirdi.¹⁷⁵

8 Şubat 1904 tarihinde Corci Paşa, jandarma dairesine davet edilerek kendisine Vilayât-ı Selâse'deki jandarma tensikatında görev verileceği bildirildi. Diğer taraftan kendisiyle birlikte Danyel Paşa, Erkân-ı Harbiye Umumiye Dördüncü Şube Müdürü Osman Nizami Bey ve yine bu dairede memur olan Ziya Bey'in de jandarma tensikatı görevinde yer alacakları bildirildi. Corci Paşa, Danyel Paşa, Osman Nizami Bey ve Ziya Bey jandarma dairesinde toplandıktan sonra yeni görevleri kendilerine tevdi edildi ve bir an önce bu konuda çalışma yapmaları istendi.¹⁷⁶ Buradaki en önemli görevleri, daha önce Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği Mürzsteg Programı'na uygun olarak oluşturulacak jandarma tensikatında yer almaktı. Askerî delegelerin ve jandarma tensikatı başkumandanı İtalyan General De Giorgis'in gelişiyile birlikte heyet, çalışmalara başladı. Fakat Vilayât-ı Selâse'de bulunan Osmanlı erkânı ricalinden kimse toplantıya dâhil edilmedi.¹⁷⁷ Bunun yanı sıra jandarma tensikatı için yapılan toplantının Avusturya Sefareti'nde gerçekleştirilmiş olması II. Abdülhamid'i rahatsız etti.¹⁷⁸ Sefarette yapılan toplantı sonrası çıkan kararlar Bâb-ı Âli'ye sunuldu. Buna göre General De Giorgis Osmanlı Devleti hizmetinde iki yıl çalışacak, kendisine yardımcı olmak için yirmi beş subay daha görevlendirecekti. Gerek görülmesi şartıyla bu subayların sayısında da artış olacaktı. Çıkan kararların uygulama yetkisi yabancı subaylara verilecekti. Bu karar, jandarma tensikatında görevli Osman Nizami Bey ve diğerlerini rahatsız etmiş ve reformların uygulayıcısının Osmanlı subayları olması gerektiği konusunda ısrarcı olunmuştur. Jandarma askerleri içerisine gayrimüslim unsurlarda dâhil edilecekti. Jandarma teşkilatının oluşması için çıkabilecek bütün masraflar, Osmanlı Bankası tarafından karşılanacaktı. Bunlara ek olarak Jandarma teşkilatındaki tüm görevlilerin maaşlarında artış yapılacaktı.¹⁷⁹

Avrupa devletlerinin jandarma tensikatına dair yapmış olduğu görüşme sonrası çıkan kararlar, Jandarma dairesinde görevli olarak bulunan Corci Paşa, Danyel Paşa, Osman Nizami Bey ve Ziya Bey tarafından değerlendirilerek Osman Nizami Bey tarafından düzenlenen bir raporla Bâb-ı Âli'ye bildirildi. Seraskerliğe gelen rapor daha sonra Meclis-i Vükelâ'da

¹⁷⁵ Fikret Adanır, **Makedonya sorunu: oluşumu ve 1908'e kadar gelişimi**, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 217.

¹⁷⁶ BOA, **BEÖ**. 2270/170213, 26 Kânunusani 1321; Süleyman Tekir, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma Kuruluş, Teşkilat ve Mücadele (1903-1938)**, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 79.

¹⁷⁷ Gül Tokay, **Makedonya Sorunu (Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908))**, AFA Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 119.

¹⁷⁸ Güler Yarcı, "Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (876-1913)", c. IV, S.1, **Elektronik Siyaset Bilimleri Araştırması Dergisi**, Ocak 2013, s. 104.

¹⁷⁹ Tokay, **a.g.e.**, s. 120.

tartışılarak, çıkan karar, yine raporla birlikte Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa'ya teslim edildi.¹⁸⁰ Avlonyalı Ferit Paşa Meclis-i Vükelâ'dan çıkan kararı ve Jandarma Dairesi'nde bulunan heyetin Osman Nizami Bey tarafından kaleme alınan raporunu II. Abdülhamid'e teslim etti.¹⁸¹ Rapor ve Meclis-i Vükelâ'dan çıkan karar neticesinde, Avusturya ve Rusya Sefaretlerinin ortak olarak jandarma tensikatı için yukarıda talep ettikleri maddelerin reddedilmesi gerektiğine karar verildi. Osmanlı Devleti menfaatlerine aykırı olan bu taleplerin aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını da ihlal ettiği belirtildi.¹⁸² Özellikle yeni kurulacak olan jandarma birliklerinin içerisine gayrimüslim tebaanın dâhil edilmek istenmesi Osman Nizami Bey'in de içinde bulunduğu heyet tarafından reddedildi. Gayrimüslim tebaanın jandarma içerisine dâhil edilmesi, bölgedeki karışıklıkları azaltmayacağı gibi tam tersine Müslüman halkı da rahatsız edecekti. Çözüm olarak ise Mekteb-i Harbiye-i Şahane'de nişan almaya muktedir zabitlerin, bölgeye jandarma olarak gönderilebileceği önerisi sunuldu.¹⁸³ Diğer taraftan Jandarma teşkilatı için istenen maaşlar Osmanlı Bankası'na önceden yatırılacak ve hiçbir aracıya gerek duyulmadan ödemeleri De Georgis yapacaktı. Bu durum, uzun yıllar bölgede çalışan ve maaş alma konusunda sıkıntı yaşayan üçüncü ordu subayları arasında hoşnutsuzluğa sebep oldu.¹⁸⁴

Osman Nizami Bey, Corci Paşa, Danyel Paşa ve Ziya Bey'in ortak olarak hazırlayıp sunduğu rapor Meclis-i Vükelâ Mahsusa tarafından değerlendirilerek, daha sonra Serasker Ali Rıza Paşa'ya teslim edildi. Serasker Rıza Paşa, raporu Avlonyalı Ferit Paşa'ya teslim etmiş, Ferit Paşa ise üzerine birtakım notlar ekleyerek Sultana sundu. Sultan II. Abdülhamid'in onayı ile Osmanlı Devleti Jandarma Komisyonu'ndan istediği taleplerini dile getirdi. Avrupa devletlerinin ataşemiliterler, tarafından oluşturulan Jandarma komisyonu yeni düzenlemeleri değerlendirerek son hâlini tekrar bir nota olarak Bâb-ı Âli'ye yolladı. Osman Nizami Bey'in içinde bulunduğu heyet, talepler üzerinde tekraren mütalaa etmişlerdi.¹⁸⁵ Yapılan değerlendirmeler, ağırlıklı olarak Jandarma Kumandanı olan De Giorgis'in daha fazla gayrimüslim subay talep etmesi üzerine gerçekleşti. Yirmi beş adet olan bu deneyimli gayrimüslim subay sayısı gerek görüldüğünde artırılacaktı. Bu durum hem Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki haklarının ihlali anlamına geliyor hem de zaten zor durumda olan ekonomiye ekstra yük binmesine sebep oluyordu. II. Abdülhamid böyle bir şeyin

¹⁸⁰ BOA, Y. MRZ. d. 12082/2, 25 Şubat 1319.

¹⁸¹ BOA, Y. MRZ. d. 12082/2, 25 Şubat 1319.

¹⁸² BOA, Y. MRZ. d. 12082/3, 25 Şubat 1319.

¹⁸³ BOA, Y. MRZ. d. 12082/3, 25 Şubat 1319.

¹⁸⁴ BOA, Y. MRZ. d. 12082/4, 24 Şubat 1319.

¹⁸⁵ BOA, YPRK. ASK. 213/106, 24 Şubat 1319; BOA, YPRK. ASK. 213/106, 24 Şubat 1319.

mümkün olmadığını ve jandarma dairesinde bulunan heyetin yeni bir layiha hazırlaması gerektiğini dile getirdi.¹⁸⁶ Fakat hazırlanan layiha kabul edilmediği gibi Avrupa devletlerinin ortak olarak almış olduğu karar neticesinde oluşturulan Mürzsteg Tasarısı'nın Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi sonucunu doğurdu. Mürzsteg Tasarısı uyarınca Avrupalı devletler için Vilayât-ı Selâse toprakları beş adet denetim bölgesine ayrılarak, her denetim bölgesi bir Avrupa devletinin kontrolüne bırakıldı. Bu durum, Vilayât-ı Selâse topraklarında Birinci Balkan Savaşı'na kadar devam etti. Daha sonra ise bu topraklar I. Balkan Savaşı'yla birlikte Balkan Devletleri'nin işgaline uğradı.

Osman Nizami Bey, Roma Sefareti ataşemiliterlik görevinden döndükten sonra ilk olarak üçüncü şubede göreve başladı. Daha sonra Erkan-ı Harbiye IV. Şube Müdürlüğü görevi kendisi için uygun görüldü. Çok yönlü bir devlet adamı olması sebebiyle bu görevi sırasında kendisine farklı görevler de verildi.

¹⁸⁶ BOA, Y. PRK. ASK. 213/106, 22 Şubat 1319.

İKİNCİ BÖLÜM

BERLİN BÜYÜKELÇİLİĞİ VE LONDRA KONFERANSI SÜRECİNDE OSMAN NİZAMİ PAŞA

I. BERLİN BÜYÜKELÇİSİ OSMAN NİZAMİ PAŞA

A. 1908-1913 Yılları Arasında Osmanlı-Almanya İlişkilerine Genel Bir Bakış

Osman Nizami Paşa'nın Berlin elçiliği sürecini tam manasıyla anlayabilmemiz için, onun elçilik yaptığı süre zarfında Osmanlı Devleti'nin gerek Almanya ile olan ilişkilerini gerekse içeride yaşanan hükûmet krizlerini görmemiz gerekmektedir. Bu nedenle Osman Nizami Paşa'nın Berlin Büyükelçiliği sürecindeki faaliyetlerinden burada çok fazla bahsetmeden Osmanlı Devleti'nin iç siyaseti ve bu siyaset sonucunda Almanya ile kurduğu ilişkilere değineceğiz.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin dış politikasında önemli kırılmalar gözükmekteydi. Sultan II. Abdülhamid'in yürütmüş olduğu Alman ağırlıklı dış politika, yerini yeniden İngiliz ve Fransızların aldığı bir dış politikaya bıraktı. İttihat ve Terakki'nin İstanbul'da etkin olmaya başlaması bu politikanın değişmesinde önemli rol oynadı. Alman Devleti'nin yoğun bir şekilde II. Abdülhamid ile yürütmüş olduğu sıkı ilişkiler, İttihatçıların ilk aşamada Almanya'ya karşı şüphe ile yaklaşmasına sebep oldu. II. Meşrutiyet'in ilanı ile Küçük Sait Paşa'nın kurmuş olduğu kabine çok fazla görevde kalamayarak, yaşanan gelişmelerden sonra istifa etti. İngiliz yanlısı olarak bilinen Kıbrıslı Kamil Paşa'nın kabineyi kurması, İngiltere'de Osmanlı Devleti'ne karşı sempatiyi artırdı.¹⁸⁷

Kamil Paşa Kabinesi ile Osmanlı Devleti içerisinde, ülkenin genelinde olmasa bile büyük bir bölümünde örgütlenen İttihat ve Terakki arasında çıkan sorunlar, Kamil Paşa Kabinesi'nin sonunu getirerek Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin kurulmasına sebep oldu.¹⁸⁸ Hüseyin Hilmi Paşa'nın nasıl bir dış siyaset izleyeceği belli değildi. Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi yaklaşık iki aylık süre zarfında dış politikaya dair önemli bir gelişmenin altına imza atacak kadar da varlığını devam ettiremedi. 31 Mart olayının patlak vermesi ve devamında gelişen olaylar, Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası ve Ahmet Tevfik Paşa'nın yeni kabineyi kurmasıyla sonuçlandı. Ahmet Tevfik Paşa'nın olağanüstü şartlarda kurmuş olduğu kabine de çok uzun ömürlü olmadı. 31 Mart olayları sonrası İttihat ve Terakki'ye karşı oluşan

¹⁸⁷ Gündüz Ökçün, "Osmanlı Meclis-i Mebusan'ından Bağdat Demiryolu İmtiyazı Üzerine Yapılan Tartışmalar", c. XXV, S. 2, *Ankara ÜniversitesiSBF Dergisi*, Ankara, 1970, s.15- 56.

¹⁸⁸ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri(1789-1856)*, c.V, TTK yayınları, Ankara 1961, s. 72.

muhalefetin güçlendiği Selanik'te duyulunca, Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu, İstanbul'a giriş yaptı.¹⁸⁹

Ahmet Tevfik Paşa'nın yaşanan sürece binaen istifasını vermesi sonrası Hüseyin Hilmi Paşa, İttihat ve Terakki tarafından ikinci kez kabine kurmakla görevlendirildi. Fakat gerek iç siyasette gerekse dış siyasetteki ordu ve İttihat Terakki arasındaki çekişmeler, Hüseyin Hilmi Paşa'nın kurmuş olduğu kabineyi zor durumda bıraktı. İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti'nin İngiliz yanlısı bir siyaset izlenmesi gerektiğini düşünürken ordu, Alman yanlısı bir siyaset izlenmesinin daha doğru olacağını düşünüyordu. Bu niyetle İttihat ve Terakki Cemiyeti, Londra ve Paris ziyaretleri için bir heyet oluştururken Almanya'dan General Vonder Goltz Paşa, orduyu düzenlemek için İstanbul'a geldi.¹⁹⁰ Bu iki büyük devletin Osmanlı Devleti üzerindeki çekişmesi, ülke yönetiminde İttihat ve Terakki ile ordu arasındaki çekişmeye yansdı. Bu çekişme ortamında daha fazla hareket etme imkânı bulamayan Hüseyin Hilmi Paşa istifa ederek, yerine İttihat ve Terakki'nin teklifi ile yeni kabineyi 12 Ocak 1910'da Roma Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa kurdu. Herkesin üzerinde ortak mutabakata varabileceği bir isim olan İbrahim Hakkı Paşa, kabinesini oluştururken İttihat ve Terakki'den tam yetki isteyerek göreve başladı.¹⁹¹ Bir yıl sekiz ay devam eden kabinesi döneminde birçok önemli olay gerçekleşmişti. Bunların en önemlisi hiç şüphe yok ki İtalya'nın 29 Eylül 1911 tarihinde Trablusgarp'ı işgal etmesiydi. Bu durum, Osmanlı-Almanya ilişkilerini de zor durumda bıraktı. Zira Almanya, bir taraftan İtalya ile kurmuş olduğu müttefikliği bozmak istemezken diğer taraftan da Osmanlı Devleti ile oluşturduğu dostluğa zarar gelmesini engellemeye çalışmaktaydı.¹⁹²

İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi'nin Maliye Nazırı Cavid Bey'in ekonomik sıkıntıları gidermek için Paris ve Londra'da yapmış olduğu görüşmelerden istenilen sonuç elde edilemedi. Tam bu aşamada Cavid Bey'in imdadına Alman bankaları yetişti. Alman başbakanının devreye girmesiyle Karl Helfferich İstanbul'a geldi. Alman Büyükelçi Marschall'ın destek ve denetimi altında Osmanlı-Almanya arasında on bir milyon altınlık bir borç antlaşması imzalandı. Borç antlaşması sırasında Almanya'nın herhangi bir şart dayatmamış olması, dönemin devlet adamları tarafından takdirle karşılandı. Diğer taraftan Almanlar da imzalanan borç antlaşmasından gayet memnundu. Karl Helfferich elde ettikleri

¹⁸⁹ Sina Akşin, **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İmge Kitapevi, Ankara 1994, s. 74.

¹⁹⁰ Feroz Ahmad, **İttihat-Terakki 1908-1914**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995, s.79.

¹⁹¹ Murat Özyüksel, "II. Meşrutiyet ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman-İngiliz Nüfuz Mücadelesi", **İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi**, No:38, İstanbul 2008, s. 258.

¹⁹² Şengül Mete, "Trablusgarp Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz'deki Faaliyetleri", c.III, S. 8, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, İzmir 1998, s. 264.

bu borç antlaşmasından sonra, Almanların Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunun II. Abdülhamid döneminden bile daha iyi bir dereceye ulaştığını dile getirdi.¹⁹³ Almanya'nın Osmanlı ekonomisi için yapmış olduğu yardımın yanı sıra bu dönemde donanma için Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis zırhlılarını Osmanlı Devleti'ne satmış olmaları da ikili ilişkiler açısından önemli bir gelişmeydi.¹⁹⁴

İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi'nden sonra Sait Paşa Kabinelerinin II. ve III. dönemi kuruldu. Sait Paşa'nın gerek Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgal edilmesinde gerekse Makedonya ve Arnavutluk hadiselerindeki başarısızlığı istifasına sebep oldu. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'ndeki tek örgütlü teşkilat olan İttihat ve Terakki'ye karşı ülke içerisinde ve dışarıda yaşanan sıkıntılardan dolayı ciddi bir muhalif kesim oluşmaya başladı. İçeride yaşanan bu kargaşa Almanya hükûmeti tarafından da yakından takip ediliyordu.¹⁹⁵ Ülkenin içinde bulunduğu karışık ortamda, Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'ya kabineyi kurma görevi verilmesi düşünüldü fakat Tevfik Paşa'nın birçok koşul öne sürmesi sebebiyle bu durum gerçekleşmedi. Daha sonra ise Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya kabineyi kurması için teklifte bulunuldu ve Paşa 22 Temmuz 1912 tarihinde göreve başladı. Bir taraftan İttihat Terakki'nin kabine üzerinde oluşturmak istediği baskı diğer taraftan ise Arnavutluk olaylarının devam ediyor olması Ahmet Muhtar Paşa'nın işini fazlasıyla zorlaştırdı.¹⁹⁶ İç politikada sıkıntıların yaşanmış olması, dış politikanın yeteri kadar takip edilememesine neden oldu. Balkanlarda kurulan ittifaklardan habersiz kalan Gazi Ahmet Muhtar Paşa istifa etti.¹⁹⁷

Kamil Paşa, İngiltere'nin desteğini alabileceği düşünülerek Sadâret'e getirildi. Kamil Paşa'nın İngiliz yanlısı bir politika izlemesi ve beraberinde Balkan Savaşı sırasında Alman askerî heyetinin ve Alman malzemelerinin kusurlu bulunmuş olması, Alman siyasetinin ikinci plana atılmasına sebep oldu. Fakat Kamil Paşa Kabinesi'nin 23 Ocak 1913'te devrilmesi ve yerine Mahmut Şevket Paşa Kabinesi'nin kurulması, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki etkisini yeniden yükselterek bu etkinin giderek artmasına sebep oldu.¹⁹⁸

II. Mahmut döneminde Helmut Von Moltke ile başlayan Alman subayların Osmanlı Devleti'nde istihdam edilmesi II. Abdülhamid döneminde önemli bir ivme kazandı. Avrupa'da değişen dengeler II. Abdülhamid'in Alman kartını oynamasına ve beraberinde

¹⁹³ Özyüksel, a.g.m., s. 261.

¹⁹⁴ Uçarol, a.g.e., s. 530.

¹⁹⁵ BOA, HR. SYS. 1877/30 Lef 1, 30 Temmuz 1328.

¹⁹⁶ Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, c. IX, TTK yayınları, Ankara 1996, s.182.

¹⁹⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 642.

¹⁹⁸ Uçarol, a.g.e., s. 531.

ilişkilerin sadece askerî alanla kısıtlı kalmamasına imkân sağladı. Askerî alanda başlayan ilişkiler, ticari ve ekonomik alanda da devam etti. II. Meşrutiyet döneminde ise Almanya'nın artık dış politikada tercih edilen bir devlet olmayacağı düşünüldü. Fakat kısa süre içinde bu durumun hiç de düşünüldüğü gibi olmayacağı anlaşıldı. Almanya II. Meşrutiyet sürecinde de Osmanlı Devleti için önemli bir müttefik olarak varlığını devam ettirdi.

A. Osman Nizami Paşa'nın Berlin Büyükelçisi Olarak Atanması

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Said Paşa, kurmuş olduğu kabinede Tophane Nazırı Rıza Paşa'yı, Harbiye Nazırı olarak atamak istedi fakat Rıza Paşa birtakım rahatsızlıklarını öne sürerek bu görevi kabul etmedi. Rıza Paşa'nın bu görevi kabul etmemesi nedeniyle Osman Nizami Paşa'ya bu teklif yapıldı. Fakat daha sonra Paşa'nın Berlin Elçisi olarak atanması daha uygun görüldü.¹⁹⁹ Bu seçimin belli başlı gerekçeleri vardır. Osman Nizami Paşa'dan önce Berlin Elçisi olarak görev yapan Tevfik Bey, Paşa'nın aynı zamanda sınıf arkadaşıdır. Onun elçiliği döneminde Almanya ile ilişkiler iyi gitmekteydi. Bu durumun Osman Nizami Paşa'nın Berlin Elçisi olarak tayin edilmesiyle devam etmesi sağlanmak istendi.²⁰⁰ Diğer taraftan, Osman Nizami Paşa'nın yanında 1912-1913 yılları arasında müsteşarlık yapmış olan Galip Kemali Söylemezoğlu'na göre; paşa, mükemmel derecede Almanca, İtalyanca, Fransızca, İngilizce ve Rumca dillerine hâkimdi. Aynı zamanda Galip Bey'e göre paşa, gayet çalışkan, birçok konuya hâkim, gayet zarif, hoşgörülü bir salon zabitiydi. Osman Nizami Paşa göreve başladıktan sonra Berlin'de kendini çok sevdirerek, bilhassa ordunun milyonlarca liraya varan satın alımlarını bizzat takip ederek kendi elçiliği döneminde, yolsuzluklar ve komisyon alınıp verilmesi gibi devleti ekonomik olarak zor durumda bırakacak birçok konunun önüne geçti.²⁰¹

5 Ağustos 1908 tarihinde İttihat ve Terakki'den almış olduğu destekle kabineyi kuran Kamil Paşa, 6 Eylül 1908 tarihinde Tevfik Paşa'nın²⁰² yerine Berlin elçisi olarak Osman Nizami Paşa'nın atanmasını isteyen tezkireyi Padişaha sundu. 8 Eylül'de Padişah tarafından verilen olumlu cevapla Osman Nizami Paşa, Berlin elçisi olarak atandı.²⁰³ Osman Nizami Paşa'nın Alman İmparatoru II. Wilhelm'e takdim edilmesi için yazılan Nâme-i Hümayunda,

¹⁹⁹ BOA, **BEÖ**. 3377/253207 Lef 1, 18 Recep 1326; BOA, **BEÖ**. 3377/253265 Lef 1, 19 Recep 1326.

²⁰⁰ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 197.

²⁰¹ Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s. 312.

²⁰² Erkân-ı Harp otuzüçüncü sınıf 14 Temmuz 1297 sınıfından Osman Nizami Paşa ile birlikte toplam 11 kişi mezun olmuştur. Bunlardan birisi de Osman Nizami Paşa'dan önce Berlin elçiliği yapan yakın arkadaşı Piyade erkânıharbi olarak mezun olan Tevfik Paşa'dır. Bkz. Mazlum İşkora, **Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965**, Ankara 1966, s. 167.

²⁰³ BOA, **BEÖ** 3992/254336 Lef 1, 11 Şaban 1326; BOA, **BEÖ**. 3396/254688 Lef 1, 17 Şaban 1326; BOA, **İ. HR.** 415/12 Lef 1, 14 Şaban 1326.

Paşa'nın birinci rütbeden Osmanî ve Mecidi nişanlarına sahip olduğu bildirildi. Aynı zamanda Osman Nizami Paşa'nın bu göreve fazlasıyla layık olduğunu, kendisine daha önce verilen görevleri de hakkıyla yerine getirdiği bildirildi. Osmanlı Devleti ile Alman İmparatorluğu arasında devam eden dostane ilişkilerin geliştirilmesi ve daha iyi noktaya getirilmesi için Osman Nizami Paşa'ya gerekli olan talimatların verildiği ifade edildi.²⁰⁴ Alman İmparatoru II. Wilhelm'in onayının alındığına dair resmî tebliğ yazısı alındıktan sonra Osman Nizami Paşa, Berlin elçisi olarak göreve başladı.²⁰⁵

Paşa, Berlin'e hareket etmeden önce İstanbul'da *Berliner Tageblatt*'a vermiş olduğu demeçte; “*Ordunun yeniden düzenlemesi için Alman Ordusu'nun örnek alınacağını, bunun için birçok yüksek rütbeli subayın görevine son verileceğini, yaşlı subayların ise emekliye ayrılacağını dile getirdi.*” Osman Nizami Paşa II. Meşrutiyet'in ilanı ile yeni rejime geçildiği, bunun beraberinde kapitülasyonları kaldırmak için bir fırsat olduğunu düşündüğünü dile getirdi.”²⁰⁶

Paşa, Berlin elçiliği yaptığı süre içerisinde sadece diplomatik görevlerle ilgilenmedi. 9 Ağustos 1912 tarihinde Edirne, Çorlu ve Gelibolu'da hissedilen büyük bir deprem meydana geldi. Osman Nizami Paşa, bu büyük depremin yaralarının sarılması için Alman diplomasinin konuya dikkati çekilerek desteğinin alınmasına çalıştı. Bu çalışmalarının neticesinde, büyük bir yıkıma sebep olan depremin açmış olduğu yaraları sarmak için Almanya İmparatoru Berlin Sefareti aracılığıyla depremzedelere on bin mark tutarında yardımda bulunmasını sağladı. Nakit yardımın yanı sıra Loreley adlı Alman Sefaretine ait olan vapur, depremzedeler için yardım malzemelerini İstanbul'a getirdi.²⁰⁷ Bu yardımların yanı sıra isminin zikredilmediği bir hayırsever, Berlin Sefareti'ne gelerek yüz mark bağışta bulundu. Paşa, durumu hemen Hariciye Nezareti'ne bildirerek bağış yapılan parayı ve makbuzunu nezarete yolladı.²⁰⁸

Paşa, Berlin elçiliği süreci boyunca sağlık problemleri de yaşadı. İlk böbrek rahatsızlığını 14 Ekim 1909 yılında yaşayan Paşa, Hariciye Nezareti'nden tedavisi için izin talep etti. Hariciye Nezareti'nden izin çıktıktan sonra Berlin'den İstanbul'a gelerek, buradan

²⁰⁴ BOA, HR. MTV. 3/35 Lef 2, 14 Şaban 1326.

²⁰⁵ BOA, İ. HR. 415/16 Lef 1, 9 Şaban 1326; BOA, İ.HR. 415/16 Lef 2, 9 Şaban 1326; Aydın Çakmak, **Türk Dışleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, s. 279.

²⁰⁶ Kansu, a.g.e. s. 197.

²⁰⁷ Deniz Aras, **Edirne'de 1912 Marmara Depremi ve Afet Yönetimi**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 75.

²⁰⁸ BOA, DH. MTV. 162/94 Lef 1, 24 Eylül 1328; BOA, DH. MTV.162/94 Lef 2, 24 Eylül 1328.

da Karlsbad'a geçti.²⁰⁹ Karlsbad'da bir buçuk ay boyunca böbrek rahatsızlığı dolayısıyla tedavi gören Paşa, tedavisi bittikten sonra Berlin'e döndü.²¹⁰

Osman Nizami Paşa, böbrekleriyle ilgili ikinci rahatsızlığını 10 Ağustos 1910 yılında yaşadı. İki ay boyunca Karlsbad'da tedavi gören paşa, böbrek rahatsızlığı problemlerini biraz olsun azaltarak tekrar Berlin'e geçti.²¹¹ Belgelerden tespit edebildiğimiz kadarıyla, böbrek rahatsızlığı için son iznini 4 Eylül 1911 yılında alan paşa, iki ay boyunca tedavi için Karlsbad'da kalarak, tedavisini bitirdikten sonra Berlin'de görevine devam etti.²¹² Bu tarihten sonra böbrek rahatsızlığı için bir izin talebinde bulunmayan Paşa'nın bu konudaki rahatsızlığının önemli ölçüde geçtiğini düşünmekteyiz.

Osman Nizami Paşa, Berlin elçisi olarak göreve başladıktan sonra, gerek Alman diplomatlara gerekse farklı ülkelerin Berlin'de bulunan elçilerine kendini kabul ettirerek onlarla iyi ilişkiler kurdu. Elçi olarak atanmasından çok kısa bir süre sonra Saxe Coburg Gotha Grand Dükü tarafından birinci rütbeden Saxe Coburg Gotha Nişanı paşaya takdim edildi.²¹³ II. Wilhelm 1 Eylül 1911'de yapılacak olan asker tatbikat izlemesi için Velihaht Yusuf İzzeddin Efendi'yi Berlin'e davet etti. Velihaht Mecidiye kruvazörüyle Köstence'ye oradan da Romanya kralının Sinaya'daki yazlık köşkünde adına düzenlenen ziyafete katıldıktan sonra Berlin'e geçti. Osman Nizami Paşa burada veliahdı iyi bir şekilde karşıladı ve programında yanında bulundu. Yusuf İzzettin Efendi, Berlin'de bulunduğu süre içerisinde Alman basını kendisini yakından takip etti. Velihaht Prens, Osman Nizami Paşa'nın refakatinde şehrin gezilmeye değer yerlerini, eğitim kurumlarını ve sanayi tesislerini gezdi. Yusuf İzzettin Efendi'nin, Berlin'de geçirdiği üçüncü günün akşamı Osman Nizami Paşa, veliaht prens adına bir akşam ziyafeti verdi. Dördüncü gün ise bu sefer Alman İmparatoru II. Wilhem Yusuf İzzettin adına bir ziyafet verdi. İmparator II. Wilhem, imparatoriçenin ve devlet erkânının hazır bulunduğu ziyafet dikkatli bir şekilde organize edildi.²¹⁴ Tanin gazetesinin haberine göre Velihaht Prens Yusuf İzzettin Efendi ve İmparator II. Wilhem birkaç defa uzun uzadıya görüştü. Görüşmelerde Almanya İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti

²⁰⁹ Karlsbad dönemin en önemli kaplıca kentidir. On ikisi tedavi amaçlı olmak üzere 60 kaplıcaı barındırmaktadır. İçme kürü, banyo kürü ve çamur banyosu olmak üzere farklı çeşitlerde tedaviler uygulanmaktadır. Bkz. Muammer Kendirci, Ateş Kadioğlu, C. Miroğlu, "Atatürk ve Üroloji", **Türk Üroloji Dergisi**, S. 26, İstanbul 200, s. 145.

²¹⁰ BOA, **BEÖ**. 3650/273750 Lef 1, 1 Teşrinievvel 1325; BOA, **BEÖ**. 3650/273750 Lef 2, 7 Teşrinievvel 1325; BOA, **BEÖ**. 3654/273994 Lef 1, 13 Teşrinievvel 1325.

²¹¹ BOA, **BEÖ**. 3791/284271 Lef 1, 28 Temmuz 1326.

²¹² BOA, **BEÖ**. 3934/295040 Lef 1, 22 Ağustos 1327.

²¹³ BOA, **BEÖ**. 3435/257598 Lef 1, 4 Teşrinisani 1324; BOA, **İ. TAL.** 457/16 Lef 1, 29 Teşrinievvel 1324.

²¹⁴ BOA, **HR. SFR.3.** 642/34 Lef 1, 3 Haziran 1327.

arasında dostluk ilişkilerin devam etmesi iki devletinde menfaatine olacağı ifade edildi.²¹⁵ Yusuf İzzettin Paşa'nın Berlin ziyaretinin The Times tarafından yakından takip edildiği görülmektedir. Velihat Prens'in Berlin'e gelişi Osman Nizami Paşa'nın onu karşılaması ve yaptıkları hakkında gazetede haberler yapıldığı görülmektedir.²¹⁶ Yusuf İzzettin Efendi, ziyaretini tamamlamasının ardından 12 Eylül'de İstanbul'a döndü. Ziyaret sonrası Osman Nizami Paşa'ya birinci rütbeden Aigle Rouge nişanı ve diğer elçilik çalışanlarına Almanya İmparatorluğu tarafından nişan takdiminde bulunuldu.²¹⁷

B. Donanmaya Yeni Gemi Siparişinde Alman-İngiliz Rekabeti

İttihat ve Terakki'nin İngiliz ve Fransızlardan aradığı desteği bulamaması, beraberinde Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde dengeli bir siyaset uygulaması Osman Nizami Paşa'nın Berlin Sefareti süresince Osmanlı-Alman ilişkilerinin daha yoğun bir diplomasi süreciyle geçmesini sağladı. 1908-1909 yıllarında Almanya ile olan diplomatik ve askerî ilişkiler nispeten daha durağan ilerledi. Buna II. Abdülhamid'in Alman Devleti ile kurmuş olduğu yoğun ilişki sebep oldu. Bu nedenle İttihat Terakki, Almanya ile temaslarında mesafeli durarak İngiliz ve Fransızlar ile ilişkileri güçlendirmek için hükûmeti bu devletlere yakın kişilere kurdurdu. Fakat 1910 yılından sonra ilişkilerin seyri değişmeye başladı. Ekonomik sıkıntıların baş gösterdiği 1910'lu yılların başında Maliye Nazırı Cavit Bey'in İngiliz ve Fransız mali çevrelerinden talep ettiği kredinin verilmemesine karşın Almanların hiçbir ağır şart sunmadan Osmanlı Devleti için kredi açabileceklerini dile getirmiş olmaları, İttihatçıların gözündeki Almanların imajını düzeltmeye yetti.²¹⁸

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Bahriye Teşkilatı'na dair ilk ciddi reform çalışması, 1909 yılında İngiliz Amiral Sir Douglas Gamble tarafından başlatıldı. Gamble Paşa hazırlamış olduğu ıslahat programında, Osmanlı donanması için İngiltere'den iki adet savaş gemisi alınması gerektiğini dile getirdi. Osmanlı bütçesi için ağır gelen bu ıslahat programı üzerinde uzun süre çalışma yapılmadı. Fakat donanmanın ihtiyacı olan gemilerin bir şekilde alınması gerektiği dile getirildi. Maliye üzerindeki ağır yük sebebiyle Osmanlı Bahriye Teşkilatı'nda istenilen ilerleme bir türlü gerçekleştirilemedi. Bahriyede gelen taleplerin gerçekleştirilerek daha modern gemilerin alınabilmesi için 1909 yılında İstanbul'da Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti kuruldu. Kuruluşundan kısa bir süre sonra,

²¹⁵ Tanin, 22 Ağustos 1327, numara: 1081, s.3.

²¹⁶ The Times, 1 Eylül 1911, s. 3.

²¹⁷ BOA, İ. TAL. 476/19 Lef 1, 8 Teşrinisani 1327; BOA, İ. TAL. 476/19 Lef 2, 10 Teşrinisani 1327.

²¹⁸ Mehmet Beşirli, "Sultan Abdülaziz'den Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Donanması", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 25, Erzurum 2004, s. 265.

Osmanlı coğrafyasında açmış olduğu birçok büro sayesinde donanma için önemli bağışlar toplandı. Bu cemiyet, daha sonra Almanya'dan alınacak olan gemilerin parasını da ödedi.²¹⁹

İbrahim Hakkı Paşa, 12 Ocak 1910 tarihinde yeni kabineyi kurdu. Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nden sonra, muhalif kesimlerin üzerinde anlaşılabileceği tek isim olarak İbrahim Hakkı Paşa görünüyordu. Paşanın kabinesinde Harbiye Nazırı olarak Mahmut Şevket Paşa, Bahriye Nazırı olarak Halil İbrahim Paşa ve Maliye Nazırı olarak Cavit Bey'in isimlerinin özellikle zikredilmesi gerekmektedir. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi; Cavit Bey'in borç bulmak için Avrupa'ya yapmış olduğu seyahat neticesinde İngiltere ve Fransa'nın olumsuz tavrının yanında Almanya'nın olumlu yaklaşımı, Almanya'ya karşı olan olumsuz havanın dağılmasında önemli bir etki yarattı. Diğer taraftan, İbrahim Hakkı Paşa ve Mahmut Şevket Paşa gemi alımında Almanya yanlısı bir tavır sergilerken Bahriye Nazırı Halil İbrahim Paşa gemilerin İngiltere'den alınması yönünde görüş belirtti. Bu durum, hükûmet bunalımına ve nihayetinde Bahriye Nazırı Halil İbrahim Paşa'nın istifasına yol açtı.²²⁰

1910 yılı başlarında İbrahim Hakkı Paşa hükûmeti, Avrupa tersanelerinden Osmanlı donanması için gemi alınacağını açıkladı. Açıklamanın hemen ardından gemilerin Alman firmalarından mı yoksa İngiliz firmalarından mı alınacağı gündeme geldi. Almanya'nın Dış İşleri Bakanı Müsteşarı Von Schoen; Alman firmalarını, İngiliz firmalarına göre daha şanslı görmekteydi. Schoen, Mart 1910 tarihinde Osman Nizami Paşa ile bir görüşme yapmak istedi. Osman Nizami Paşa, Schoen ile Berlin'de gerçekleştirdiği görüşmede; Sultan Mehmet Reşat'ın donanma için gemileri Alman firmalarından almak istediğini ilettili. Fakat Schoen, Osman Nizami Paşa'nın Amiral Von Tirpitz'le yaptığı görüşmeden almış olduğu duyumlara göre Nizami Paşa, Amiral Tirpitz'e Osmanlı donanması için Almanya'dan gemi siparişi verilmeyeceğini bildirdiğini söyledi. Bu durum Almanya'yı endişeye sevk etmiş olsa da Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve İbrahim Hakkı Paşa'nın gemilerin Almanya'dan alınmasından yana tavır göstermeleri sebebiyle çalışmalara devam edildi.²²¹

Osman Nizami Paşa'dan Berlin'de Almanların Osmanlı Devleti'ne satmak istediği gemiler üzerinde araştırma yapılması ve çıkan sonucu merkeze bildirmesi istendi. Nizami Paşa raporda Almanların, Osmanlı Devleti'ne eski bir destroyer satmak istediğini, bu

²¹⁹ Eda Gülşen Gömleksiz, "II. Meşrutiyet'ten Kurtuluş Savaşına Osmanlı Denizciliği", **Türk Denizcilik Tarihi**, Ed. Zeki Arıkan ve Lütfü Sancar, İstanbul 2009, s. 178.

²²⁰ BOA, **BEÖ**. 3758/281850, 19 Mayıs 1326.

²²¹ Beşirli, a.g.m., s. 262.

durumun donanma için sorun çıkarabileceğini dile getirdi.²²² Telgrafın İstanbul'da duyulması, Meclis-i Vükelâ'da ciddi tartışmalar çıkmasına sebep oldu. Fakat Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Bahriye Nazırı Halil İbrahim Paşa'nın Meclis-i Vükelâ'daki sert itirazlarına baskı ve gücünü kullanarak engel oldu. Sonuç olarak Meclis-i Vükelâ'da en ucuz fiyatı veren devletten gemi alınmasına karar verildi. Zaten Osmanlı Devleti'nin ciddi anlamda yaşadığı ekonomik sıkıntılar sebebiyle İngiltere'nin sunmuş olduğu teklifi kabul ederek gemi alması da pek mümkün gözükmemekteydi.²²³ Osman Nizami Paşa'nın sunmuş olduğu rapordan da anlaşılacağı üzere paşa, herhangi bir devlet adamının etkisi altında kalmadan devlet işlerinde son derece titiz davranarak Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını düşünerek raporlar hazırladı.

İngiltere hükûmeti, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın ve Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın gemi alımı konusunda Almanya'dan yana tavır aldıklarını biliyor olsa bile Bahriye Nazırı Halil Paşa ile gemi alımı üzerine görüşmelere devam etti. Hatta o dönemde konuşulan bir habere göre, İngiliz firması Armstrong ile beş milyon lira karşılığında 16.500 tonluk bir zırhlı gemi ile 12.000 tonluk zırhlı kruvazör siparişi konusunda anlaşmaya varıldı. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ise bu anlaşmayı mali problemleri gerekçe göstererek engelledi. Beraberinde Almanya'dan iki eski savaş gemisinin alınacağını kesinleşmesiyle Halil Paşa görevinden istifa ederek, yerine Salih Paşa Bahriye Nazırı oldu.²²⁴ Almanya'dan iki geminin alınmasına artık kesin gözü ile bakılmaktaydı. Alman Başbakan Bethmann Hollweg, Osman Nizami Paşa'yla gemilerin temini konusunda yapmış olduğu görüşmede, gemilerin değerinin Osmanlı Devleti tarafından nasıl ödeneceği soruldu. Nizami Paşa Hollweg'e gemilerin paralarının devlet tarafından değil, Türk Donanma Cemiyeti vasıtasıyla ödeneceğini açıkladı.²²⁵

Sadrazam İbrahim Paşa hükûmeti, Mart ayında Osman Nizami Paşa'ya bir telgraf göndererek gemiler hakkında yeniden bilgi istedi. Nizami Paşa'nın 30 Mart 1910 tarihinde yolladığı telgrafta; Almanya'dan alınacak olan kruvazörün 15.500 tonluk bir kruvazör olduğunu, aynı zamanda 21 santimetrelik 12 top, 15 santimetrelik 8 top, 88 milimetrelik 16 top bulunduğu bildirildi. Paşa aynı zamanda kruvazörün azami hızının ise 25.500 mil olduğu Hariciye Nezareti'ne yazmış olduğu telgrafta ifade etti.²²⁶ Berlin elçiliğinden gelen bilgiler neticesinde; Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti, Almanya'dan alınan gemiler

²²² BOA, **MB. İ.** 146/14, 16 Ağustos 1326.

²²³ Beşirli, a.g.m., s. 262.

²²⁴ BOA, **BEO.** 3764/282245, 1 Haziran 1326.

²²⁵ Beşirli, a.g.m., s. 265.

²²⁶ BOA, **MV.** 137/120 Lef 1, 30 Mart 1326; BOA, **MV.** 137/120 Lef 2, 13 Mart 1326.

için toplam 1 milyon mark ödedi. Ayrıca gemilerin Osmanlı karasularına gelene kadar 250.000 marklık masrafı da Osmanlı Devleti'nden temin edildi. Gemilerin "Kurfürst Friedrich" ve "Weisenburg" olan isimleri, "Barbaros" ve "Turgut Reis" olarak değiştirildi.²²⁷

Bu gemilerin Osmanlı Devleti donanmasına katılmasından birkaç ay sonra Bahriye Nazırlığı'na Mahmud Muhtar Paşa getirildi. Paşa, gemilerin daha iyi duruma getirilmesi için çalışma yapılması gerektiğinin zaruri olduğunu öngördü. Aslında gemilerin durumunun iyi olmadığını Osman Nizami Paşa, Berlin'den yollamış olduğu telgrafta dile getirmişti. Fakat Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve İbrahim Hakkı Paşa'nın gemilerin Almanya'dan alınması yönündeki baskıları, gemi tercihinin Almanya'dan yana olmasına sebep oldu. Bu iki geminin haricinde Osman Nizami Paşa'nın Berlin elçiliği sürecinde, 1910 yılında donanmaya Almanya'dan; Yadigâr-i Millet, Muâvenet-i Milliye, Numûne-i Hamiyyetve Gayret-i Vataniyye adı verilen dört adet daha torpido gemisi alındı.²²⁸

Osmanlı Donanması üzerinde yoğun bir nüfusa sahip olan İngiltere'nin etkisi, Osman Nizami Paşa'nın Berlin elçiliği döneminde merkezdeki yöneticilerinde Almanya'dan yana siyaset izlemeleri sebebiyle değişiklik göstermeye başladı. Almanların Osman Nizami Paşa döneminde donanmaya önemli gemi teminleri olsa da donanmadaki İngiliz etkisi Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etti.

C. Osman Nizami Paşa'nın Muhtelif Konularda Yolladığı Raporlar

Osman Nizami Paşa, Berlin elçiliği süresi boyunca çeşitli konularda uzun raporlar yollayarak Osmanlı Devleti yöneticilerinin Avrupa'da yaşanan gelişmeleri takip etmesini sağladı. Makedonya sorunu ve Arnavutluk meselesi, Fransa'nın Fas'ta, İtalya'nın Trablusgarp'ta yapmış olduğu işgal ve konuya dair Avrupa'da sürdürdüğü temasları içeren detaylı bilgileri Hariciye Nezareti'ne yolladı.

Bu raporların yanı sıra Avrupa basınında Ermeni meselesi üzerinden oluşturulmaya çalışılan karışıklıklara dair yapmış olduğu temasları da Hariciye Nezareti'ne bildirdi. Nisan 1913 tarihinde Osman Nizami Paşa konuya dair göndermiş olduğu telgrafında, basında Ermeni sorunundan söz eden haberlerin çıkmaya başladığını ifade etmektedir. Aynı zamanda konuya dair Berliner Tageblatt'ta çıkan haberleri tarayarak gönderdiği telgrafa ekledi.²²⁹ Konuya dair Alman Dış İşleri Bakanı ile yapmış olduğu görüşmede bakanın kendisine: "Bu

²²⁷ Selahattin Özçelik, **Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, TTK yayınları, Ankara 2000, s. 158.

²²⁸ BOA, **BEÖ.** 3923/ 294189 Lef 1, 21 Temmuz 1327; BOA, **BEÖ.** 3923/ 294189 Lef 2, 21 Temmuz 1327, **Tanin**, 18 Haziran 1326, numara: 658, s.1.

²²⁹ BOA, **HR. SYS.** 2817/1 Lef 54-55, 7 Nisan 1329.

gibi şeylerden galeyana gelmeyin. Alman halkı da bu sorundan söz etmeye başlarsa İngiltere ve Rusya'da durumun ne renk alabileceğini göz önüne getirebilirsiniz. Barış sonrası bu konu hakkında size bazı çevrelerden belki zorluk çıkarılacaktır. Ermeniler konusunda acilen bir şey yapmanızı ve size zarar dışında hiçbir şey sağlamayacak her türlü dış etkiye engel olmanızı” samimiyetle kendisine tavsiye ettiğini belirtti.²³⁰ Osman Nizami Paşa sadece ermeni meselesi üzerine değil aynı zamanda Berlin'den İstanbul'a gidecek olan bir devlet görevlisi olursa bu konu hakkında da hemen telgraf çekip kişi ve ziyaret hakkında Hariciye Nezaretini bilgilendirdi.²³¹

1. Makedonya Sorunu ve Arnavutluk Meselesi

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkan coğrafyası üzerindeki planları Osman Nizami Paşa tarafından yakından takip edildi. Bu konudaki gerek gazete yazıları gerekse Berlin'de gerçekleştirdiği ikili görüşmeleri Hariciye Nezareti'ne rapor olarak sundu.²³²

Osman Nizami Paşa, Hariciye Nezareti'ne Balkan coğrafyasında yaşanan gelişmelere dair Alman hükûmetinin izlenimlerini içeren bir telgraf yolladı. Osman Nizami Paşa, Balkanlar'da Osmanlı Devleti aleyhine gelişen ittifak girişimlerini yakından takip etti. Paşa, Alman Hariciye Nezareti'nde yapmış olduğu görüşmede, Alman hükûmetinin bölgede kurulmaya çalışılan bu ittifak girişimi hakkında görüş ve düşüncelerini sordu. Alman Hariciye Nezareti'nden Osman Nizami Paşa'ya verilen cevapta; bölge üzerinde yürütülmeye çalışılan ittifak girişimleri hakkında Alman hükûmetinin bir bilgisi olmadığı ifade edildi. Hariciye Nezareti'nden yapılan açıklamanın devamında Bulgaristan ve Sırbistan arasında oluşabilecek bir ittifakın gerçekçi olmayacağı, bunun en büyük nedenini de iki ülkenin de amacının Makedonya topraklarını ele geçirmek olduğu dile getirildi. Paşa, Alman Hariciye Nezareti'nin konuya dair açıklamalarının yeterli olmadığını düşünüyordu. Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu telgrafın sonunda Makedonya toprakları üzerinde bütün Balkan Devletlerinin toprak talebi olduğunu bu nedenle oluşturulmaya çalışılan ittifak girişimlerinin iyi takip edilmesi gerektiğini vurguladı.²³³

Makedonya bölgesinde Bulgarların, Sırların ve Yunanlıların yürüttükleri çetecilik faaliyetleri II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra kısmen de olsa azaldı. Fakat bu sükûnet

²³⁰ BOA, HR. SYS. 2817/1 Lef 121-122, 7 Nisan 1329, Münir Süreyya Bey, **Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)**, Yay. haz. Uğurhan Demirbaş, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayınları, Ankara 2001, s.77-78; Zekeriya Türkmen, **Vilayet-i Şarkiye Islahat Müfettişliği 1913-1914**, TTK yayınları, Ankara 2006, s.24.

²³¹ ATASE, OİH Klasör 47, Dosya 222, Fihrist 6/31, 16 Mayıs 1328.

²³² Mehmet Yılmazata, **Savaş Giden Yol-1908 Bosna-Hersek'in İlhakı**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2012, 73-75.

²³³ BOA, HR. SYS. 2900/23 Lef 1-2-3, 1 Kânunuevvel 1325.

ortamı uzun sürmemiş, başta II. Meşrutiyet ile bağımsızlığını kazanan Bulgar Devleti olmak üzere, bölge üzerinde hak iddia eden Yunan ve Sırp Devletleri çetecilik faaliyetlerini gün geçtikçe artırarak devam etti. Bu devletlerin ortak hedefi; Makedonya bölgesini kendi devletlerinin bir parçası hâline getirerek bölge üzerindeki tek hâkim olma isteğiydi.²³⁴ Bulgarlar, 3 Mart 1878 tarihinde Osmanlı-Rus Devleti arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması neticesinde elde ettikleri Makedonya toprağına tekrar hâkim olarak Ege Denizi'ne inmek istiyordu. Diğer taraftan Sırlar ve Yunanlıların gözü de kendilerinin bir parçası olarak gördükleri Makedonya toprağına idi.²³⁵

Osman Nizami Paşa, Berlin elçiliğı sırasında Makedonya toprakları üzerinde Bulgarlar tarafından yoğun bir şekilde yürütülen çetecilik faaliyetleri ve diğer Balkan devletlerinin faaliyetleri hakkında Hariciye Nezareti'ni sürekli olarak raporlarla bilgilendirdi. Diğer taraftan Paşa, Berlin hükûmetini de bölge üzerinde yürütülen çetecilik faaliyetleri hakkında bilgilendirerek Osmanlı Devleti lehine kararlar alınmasını sağlamaya çalıştı. Osman Nizami Paşa, Hariciye Nezareti'ne 1910 yılında göndermiş olduğı gizli telgrafta; bölgedeki çetecilik faaliyetleri sebebiyle Osmanlı Devleti'nin bölgeyi silahlandırması gerektiğini ifade ediyordu. Aynı telgrafta paşa, bölgede yoğun bir faaliyet yürüten Bulgarların Berlin hükûmetine Osmanlı Devleti'ni şikâyet ettiğini yazdı. Paşa, Hariciye Nezareti'ni Berlin'de yaşanan süreç konusunda bilgilendirirken bölgedeki çetecilik faaliyetlerinin bölgeye ve halka vermiş olduğı zararları Alman Dış İşleri Bakanı ile görüşerek açıkladığını ve Berlin hükûmetinin Bulgarların Osmanlı Devleti'nin şikâyetlerinin önemsenmeyeceğini, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği raporda açıkladı.²³⁶

Diğer taraftan bölge üzerinde bir şekilde söz sahibi olmak isteyen Avusturya ve İtalya'nın da gelişmeleri yakından takip ettiklerini dile getiren Osman Nizami Paşa, 1911 yılı Şubat ayında meydana gelen huzursuzlukların çıkış noktasında Avusturya ve İtalya'nın da etkili olabileceğini dile getirdi. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini fırsat bilen Avusturya Bosna-Hersek'i işgal ettikten sonra bir diğer hedefi olan Selanik üzerinden sıcak denizlere inmek için Makedonya toprakları üzerinde çıkan huzursuzluklara destek verdi. İtalya ise Bosna-Hersek'i işgal ederek Adriyatik Denizi'ni bir iç deniz hâline getirmeyi düşünmüş fakat Avusturya'nın burayı işgal etmesi, İtalya'yı sömürgecilik faaliyetleri için Osmanlı Devleti'nin Afrika'da kalan son toprağı Trablusgarp'a yöneltti. Ayrıca Makedonya'da çıkan huzursuzluğa ülkesinde yayın yapan basın aracılığı ile destek vererek Osmanlı Devleti'nin Makedonya sorunu ile

²³⁴ Orhan Sakin, Uğurhan Demirbaş, **Makedonya'daki Osmanlı Evrakı**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayınları, Ankara 1996, s. 30.

²³⁵ Sakin Demirbaş, **a.g.e.**, s. 31.

²³⁶ BOA, **HR. SYS.** 2901/41 Lef 1, 19 Temmuz 1326.

uğraşmasını istedi. Nizami Paşa, Menotti Garibaldi'nin İtalya gazetelerine Makedonya hakkında Osmanlı Devleti aleyhine vermiş olduğu demecin Avrupa'nın büyük güçleri tarafından çok fazla dikkate alınmadığını dile getirse de bölgedeki istikrarsızlıktan duyulan rahatsızlığı artırdığını raporunda vurguladı.²³⁷ Nizami Paşa, raporun devamında Bulgaristan'ın bölgedeki Arnavutlara silah dağıtarak Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanması için teşvik ettiğini bildirdi. Paşa, Alman Şansölyesi Theoblad Von Bethmann Hollweg ile yaptığı görüşmede Şansölye'nin Balkanlar'ın genel durumu hakkında sorduğu soruya; "Bulgaristan ve Sırbistan'ın yapmış olduğu faaliyetlerin bölgenin istikrarını olumsuz etkilediği" cevabını vererek, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni Makedonya'da desteklemesi gerektiğini dile getirdi.²³⁸ Osman Nizami Paşa, bir taraftan Berlin hükûmetiyle yürütmüş olduğu diplomasi neticesinde Almanya'nın Makedonya sorunu konusunda desteğini sağlamaya çalışırken, diğer taraftan Avrupa'daki yayın organlarını ve diplomatik gelişmeleri takip ederek Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'yı yazdığı raporlarla bilgilendirdi. Paşa, Sofya'dan Berlin'e çekilen bir telgrafı da Rıfat Paşa'ya göndererek; Bulgar hükûmetinin Makedonya topraklarında tarafsız olacağının sözünü vermesine rağmen çetecilik faaliyetlerine devam ettiğini, çetecilik faaliyetleri için Osmanlı Devleti'nin daha sıkı tedbirler alması gerektiğini ilettili.²³⁹

Arnavutluk topraklarında yaşanan huzursuzluğun temelinde hiç şüphe yok ki Ayastefanos Antlaşması sonrasında toplanılan Berlin Kongresi'nde bölge için alınan kararların etkisi vardı. Arnavutluk topraklarının büyük bir bölümü bu kongrede Yunanistan, Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan arasında taksim edildi.²⁴⁰ Bu taksimat Arnavutlar arasında milliyetçilik duygularının güçlenmesinde ve toprakları üzerinde büyük devletlerin de desteği ile Osmanlı Devleti'ne karşı isyan hareketinin başlamasında etkili oldu. 27 Temmuz 1909 tarihinde Arnavutluk Komitesi'nce ilk ayaklanma gerçekleşti. Cavit Paşa komutasında gönderilen kuvvetler isyanı bastırdı. İkinci ayaklanma 2 Mart 1910 tarihinde gerçekleşti. İsyanın bastırılması için ilk olarak Şevket Turgut Paşa'nın görevlendirilmesine rağmen istenilen sonuç elde edilemeyince Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa bölgeye gönderildi. Paşa, sıkı tedbirler alarak isyanı bastırdı. 1910 yılı sonbaharına doğru üçüncü isyan patlak verdi. Arazinin dağlık olması sebebiyle Abdullah Paşa istenilen sonucu elde edemeyerek,

²³⁷ BOA, **HR. SYS.** 2903/134 Lef 1, 2 Şubat 1326.

²³⁸ BOA, **HR. SYS.** 2903/134 Lef 1, 2 Şubat 1326.

²³⁹ BOA, **HR. SYS.** 2097/64 Lef 1, 27 Teşrinievvel 1327

²⁴⁰ Yüksel Çelik, **Prizren İttihad Cemiyeti ve Faaliyetleri (1877-1881)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 28.

isyancıların bir bölümü Avusturya'ya, bir bölümü ise Karadağ'a sığındı. Bu iki devlete sığınan isyancılar, devletlerarası diplomatik gelişmelerin yaşanmasına sebep oldu.²⁴¹

Osman Nizami Paşa, Arnavutluk'ta devam eden isyan sırasında Alman Dış İşleri Bakanı Alfred von Kiderlen'in izinli olması sebebiyle siyasi direktör Arthur Zimmermann ile bir görüşme gerçekleştirdi. Zimmermann'a göre Arnavutluk meselesi Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesiydi. Hiçbir Avrupa devletinin bu meseleye dâhil olmaması gerekmekteydi. Bu sebeple Zimmermann Almanya'nın, Arnavutluk'ta bulunan hiçbir Avrupa devleti temsilcisi ile görüş alışverişinde bulunmadığını dile getirdi. Zimmermann, Arnavutluk'ta yaşanan gelişmeler neticesinde Karadağ'ın Almanya'dan tavsiye almak istediğini, Almanya'nın ise herhangi bir tavsiyede bulunmadığını Nizami Bey'e bildirdi. Zimmermann aynı zamanda Osman Nizami Paşa'ya şu tavsiyeyi verdi; *"İsyancılar arasında bulunan Hristiyan dinine mensup Arnavutların Karadağ Kralı olan Nikola Prestiji'nden etkilendikleri ve isyanı bastırmak için Kral ile Osmanlı Devleti'nin temaslarda bulunması gerekir."* Nizami Paşa raporunda; Fransa'nın Almanya Büyükelçisi Jules Cambon'la da Arnavutluk'taki isyanlar üzerine konuştuklarını, Cambon'un tam olarak ifade etmese de Arnavutluk'taki isyanlarda İtalya'nın aktif rol oynadığını ima ettiğini vurguladı.²⁴²

Osman Nizami Paşa, Alman Dış İşleri Bakanı Alfred von Kiderlen'in izinden geri dönmesinden sonra Arnavutluk meselesine Karadağ ve Avusturya'nın yaklaşımı konusunda kendisiyle görüşme imkânı buldu. Kiderlen'e göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti'ne karşı olumlu politikasında bir değişiklik görülmemekte fakat Arnavutluk'ta yaşanan gelişmelerden de rahatsız olmuş durumdaydı. Kiderlen Avusturya Hariciye Nazırı Aehrenthal'in Arnavutluk isyanı konusundaki tavrının ise yanlış olduğunu belirtti.²⁴³

Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk'ta almış olduğu tedbirler Berlin hükûmeti tarafından takdir ile karşılandı. Osman Nizami Paşa, Köln gazetesinde çıkan bir yazıda: *"Osmanlı Devleti'nin aşırı ciddi ve karmaşık bir meseleyi çözmeyi başardığını yazdığını bildirdi."*²⁴⁴ Osman Nizami Paşa, Berlin'de bulunduğu süre içerisinde özellikle Alman Dış İşleri Bakanı Alfred von Kiderlen Waechter ile yoğun görüşmeler gerçekleştirerek izlenimlerini rapor hâlinde Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'ya gönderdi. Avusturya gazetelerinde Osmanlı aleyhine çıkan olumsuz haberlerin ise tamamen dinsel etkenlerden kaynaklandığını dile getirdi. Diğer taraftan Avrupa'daki büyük güçlerin hiçbirisi mevcut şartlarda bir Osmanlı-Karadağ

²⁴¹ Karal, a.g.e., c. IX, s. 246.

²⁴² BOA, HR. SYS. 2904/83 Lef 1, 31 Mart 1327.

²⁴³ BOA, HR. SFR.3. 637/64 Lef 1, 28 Haziran 1327.

²⁴⁴ BOA, HR. SYS. 2905/144 Lef 1, 4 Haziran 1327.

Savaşı'nın çıkmasını istememekteydi. Kiderlen'e göre Arnavutluk'taki huzursuzluğun artış göstermesindeki asıl sebep, Karadağ Kralı Nikolay'dı. Kral, ülkesinde yaşanan sıkıntılara rağmen Arnavutluk'taki yaşanan kargaşayı ön plana çıkararak halkın gözündeki itibarını yeniden kazanmaya çalışmaktaydı.²⁴⁵ Osman Nizami Paşa telgrafta Kiderlen'in Cettinge'de bulunan Alman sefir aracılığıyla Karadağ hükûmetine Arnavutluk olaylarına karışmaması için baskı yaptığını ifade etti. Paşa raporda Sırp kralının isyancı fikirleri yaymaya uygun bir parlamento oluşturduğunu ve içinde bulunduğu kötü durumdan bu şekilde kurtulacağını düşündüğünü ifade etti.²⁴⁶ Paşa, Kiderlen'e Cettinge olaylara yaklaşımı konusunda yapmış olduğu tavsiyeler ve uyguladığı siyaset konusunda teşekkür etti. İstanbul'da hükûmetinin olaylara karşı göstermiş olduğu reaksiyon konusunda Şansölye ile de konuşma imkânına sahip olduğunu ifade eden paşa, Osmanlı Devleti tarafından alınan önemleri ve bölgede yaşanan olayları Şansölye'ye açıkça anlattığını raporda belirtti.²⁴⁷

Osman Nizami Paşa'nın Berlin'de her konu üzerinde yoğun bir diplomasi trafiği yürüttüğü yolladığı raporlardan görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki çıkarlarını korumak için Alman Hariciye Nazırı ve diğer diplomatlarla yoğun bir temas hâlinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu diplomatik temaslar, ayrıca Balkanlar'da yaşanan gelişmelere dair doğru bilgileri Alman hükûmetine ulaşmasını sağlamaktaydı.

2. Fransa'nın Fas İşgaline Dair Raporları

Osman Nizami Paşa sürekli olarak diplomatik ilişkiler içerisinde bulunarak, Avrupa devletleri arasındaki gelişmeleri değerlendirmeler hâlinde Hariciye Nezareti'ne bildirdi. Bu değerlendirmelerden birisinde Fransa'nın Fas işgali, bu işgal sırasında Avrupa devletlerinin ve özellikle Alman Devleti'nin tutumunun ne olduğu üzerine yazılanlardı. Raporların Hariciye Nezareti'nde nasıl değerlendirildiğine dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat yazılan raporların kesintisiz bir şekilde devam ediyor olması anladığımız kadarıyla sultanın Avrupa'nın Fas işgali sürecindeki diplomatik süreci takip etmesinde önemli katkısı oldu.

Fransa'nın Fas topraklarına olan ilgisi, 1830 yılında Cezayir'i işgal ettikten sonra yoğunlaştı. Osmanlı Devleti'nin Afrika topraklarıyla olan organik bağlarını kesen bu işgal, Fas'ın da kendi kaderi ile baş başa kalmasına sebep oldu. Fransa'nın Fas'a ilk askerî müdahalesi, 1844 yılında Tanca ile Suveyre limanlarını bombalamasıyla başladı. Fas'ın bu

²⁴⁵ BOA, HR. SYS. 2914/ 115 Lef 1, 26 Mart 1329.

²⁴⁶ BOA, HR. SFR.3. 637/64 Lef 1, 28 Haziran 1327.

²⁴⁷ BOA, HR. SYS. 1877/30 Lef 1, 30 Temmuz 1328.

mağlubiyeti, Avrupa devletlerinden özellikle Fransa ve İspanya'nın bu ülke ile daha yakından ilgilenmesine sebep oldu. Afrika topraklarındaki Fransız nüfusunun artışından rahatsız olan İngiltere, Fas üzerinde bir çıkar elde edebilmek için Fransa ile 1856 yılında bir ticaret antlaşması yaptı. Buradaki amaç, Fransa'nın Fas üzerindeki hegemonyasını kırarak denge oluşturmaktı. Farklı ülkelerin Fas üzerinde ticari anlaşmalar ile baskıları artarken 1880 yılında Madrid'de Fas'ın toprak bütünlüğünün kabul edildiği bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmayla İngiltere, Cebeli Tarık Boğazı'ndaki hâkimiyetini ve ticari imtiyazlarını kaybetmemeyi; Fransa, sömürgesi olan Cezayir'in batı sınırlarını güvence altına alarak Fas'ı da kontrol altına almayı; İspanya, Fas toprakları üzerindeki tarihi emellerini gerçekleştirmeyi; Almanya ise yeni ticari imtiyazlar kazanmayı amaç edindi.²⁴⁸

1882 yılında İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesiyle İngiltere ve Fransa arasında Fas için 1904 yılının Nisan ayında Entente Cordiale Antlaşması yapıldı. Antlaşmaya göre; Fransa İngiltere'yi Mısır'da rahat bırakacak, buna karşılık Fas üzerinde rahat hareket edebilecekti. Fas'ın kuzey sahilleri üzerinde emelleri olan İspanya ise Fransa'yla 3 Nisan 1904 tarihinde bir antlaşma yaparak Sebte ve Tıtvan'ı kontrolü altına aldı. Fransa, yapılan antlaşmalar neticesinde Fas üzerindeki baskısını artırırken Alman İmparatoru II. Wilhelm 31 Mart 1905 tarihinde Tanca'yı ziyaret ederek Fas Sultanına destek verdi. Bu, Fas üzerinde Almanya ve Fransa arasında yaşanan ilk buhrandı. Sultan, Alman İmparatoru'ndan almış olduğu destek neticesinde Fransa'nın Fas'taki isteklerine direnerek konuyu bir milletlerarası konferansta değerlendirmesini istedi. Avrupa devletlerinin katıldığı konferansta 1906 yılında Algeciras Antlaşması imzalanarak Almanya yalnız bırakıldı, Fas topraklarındaki güvenlik ve barışın korunması için Fransa görevlendirildi.²⁴⁹

Fas üzerinde Fransa ve Almanya arasında çıkan ikinci krizde Osman Nizami Paşa Berlin'de Osmanlı Devleti'nin elçisidir. Nizami Paşa, konuya dair yazılmış gerek Alman neşriyatını gerekse diğer ülkelerin neşriyatlarını yakından takip etti. Almanya'nın Osmanlı Büyük Elçisi von Kiderlen ve Almanya'nın Fransa Büyük Elçisi Wilhelmstrasse ile Fas krizi üzerine değerlendirmelerde bulunma imkânı buldu.²⁵⁰

1911 yılına gelindiğinde, Fas Sultanı Mevlay Abdülhafız'ın etkisiz yönetimi ve vergileri artırılması ülkede isyan çıkmasına sebep oldu. Fransız General Moinier komutasındaki birlikler, 21 Mayıs'ta Fas şehrini işgal eden Arap ve Berberi isyancıları dağıttı.

²⁴⁸ Davut Dursun, "Fas (Himaye Dönemi ve Bağımsızlık XIX)", **DİA**, C. XII, TDV yayınlar, İstanbul 1995, s.193

²⁴⁹ İsmail Ceran, **Fas Tarihi**, TTK yayınları, Ankara 2012, s.856.

²⁵⁰ BOA, **HR. SYS.** 2905/16/ Lef 1, 30 Nisan 1327.

Miknas ve Rabat'ın Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine Almanya 1 Temmuz 1911'de Fas sahillerindeki Ağadir'e bir harp gemisi yolladı. Bu durum, Fransa ile Almanya arasında bir krize dönüştü. Potsdam'da yapılan görüşmeler neticesinde, dört ay gibi uzun bir sürede kriz aşılabildi.²⁵¹

Osman Nizami Paşa, Fransa'nın Fas üzerinde gerçekleştirdiği, yukarıda bahsettiğimiz askerî seferin Almanya hükûmeti ve kamuoyu tarafından hata olarak kabul edildiğini raporda dile getirdi. Fransa'nın 1906 yılında imzalanan Algeciras Antlaşması'nın hükümlerini yok saydığını ve bu durumun Almanya'yı harekete geçirdiğini ifade etti. Fransa'nın işgal ettiği toprakların yanı sıra İspanya'nın da Larache ve el- Kasru'l-Kebir'i işgal etmesi, Alman basını tarafından gündeme taşınarak Almanya'nın duruma müdahale etmesi gerektiği yazıldı. Osman Nizami Paşa, gerek yapmış olduğu görüşmelerde gerekse takip ettiği neşriyat neticesinde; Almanya'nın amacının Fas için Fransa ile savaşmak olmadığını, ticari ya da sömürge yarışında kazanabileceği yeni topraklar için mücadele ettiğini raporunda ifade etti.²⁵²

Alman hükûmetinin resmî yayın organı olan Norddeutsche Allgemeine Zeitung'da yayınlanan bir makalede Fas'ta yaşanan gelişmeler anlatılmaktaydı. Fas, sultanın iktidarını korumak için Fransızlardan yardım talep etmesi, Fransızlara aradıkları imkânı sundu. Osman Nizami Paşa'ya göre makalenin satır aralarında, Alman hükûmetinin bu işgalden beklentilerinin ne olduğu yazılmaktaydı. Gazetede yayımlanan makalede; General Moinier'in işgal girişiminin cılız bir şekilde direnişle karşılaştığını, Almanya'nın Fransa'yı özellikle Fas'ın iç kısımlarına açılan kapı olarak gördüğünü ve Moulouya Nehri'ni geçmemesi gerektiğini belirtti. Makalede daha öncede bahsettiğimiz gibi Fransa'nın bu işgal girişiminden Fas üzerinde tarihi emelleri olan İspanya'nın da rahatsız olduğunu fakat Fransa'yı yenebilecek askerî gücü olmadığı için daha önce ele geçirdiği yerleri korumak ve birkaç noktayı daha işgal etmekle yetindiğini ifade etti.²⁵³ İtalya ve İngiltere'nin, Almanya ve Fransa arasında yaşanan kriz karşısındaki tutumunun Fransa'nın Fas'taki başarı ya da başarısızlığında belirleyici olacağı ifade edildi. Yine makalede Fas nüfusunun büyük bir kısmının Berberi olduğu, bu ırkın kolay kolay vazgeçmediği ve Fransızlara karşı sonuna kadar direnecekleri ifade edildi.

²⁵¹ BOA, HR. SYS. 2905/16/ Lef 1, 30 Nisan 1327.

²⁵² BOA, HR. SYS. 2905/16/ Lef 1 30 Nisan 1327. Raporun bir bölümünde Almanya'nın Osmanlı Büyükelçisi Von Kiderlen Osman Nizami Paşa ile sohbetinde söylediği bazı ifadeler Avrupa'nın sömürgecilik yarışına bakış açısını özetlemesi açısından enteresandır. Von Kiderlen ifadesi aynen şu şekildedir; *"Fransızlar Fas için güçlü bir faktördür. Fransa organize edici bir ülke Fas gibi zayıf ve güçsüz ülkeler bu tarz zengin ve güçlü ülkeler tarafından ilhak edilmesi kaçınılmazdır."* Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Almanya'nın amacı Fas için Fransa ile mücadele etmek değildir. Mevcut durumda ekonomik ve farklı bölgelerden elde edebileceği çıkarlarına bakmaktadır.

²⁵³ BOA, HR. SFR.3. 637/ 5, 17 Mayıs 1327.

Fas halkının Fransızlara karşı nefret beslediğini ve aralarındaki anlaşmazlıkları yok ederek Fransızlara karşı birleşmeleri durumunda Fransızların bölgede işinin zor olduğunu yazıldı.²⁵⁴

Almanya ile Fransa arasındaki görüşmelerin iyi geçtiğinden bahseden Osman Nizami Paşa, yolladığı son raporda; mevcut durumu belirterek raporun sonunda kendi görüş ve düşüncelerini ifade eden dört maddelik bir değerlendirme yazdı. Raporda, 1909 yılında Almanya ve Fransa arasında Fas üzerinde bir ittifak sağlandığı ifade ediliyordu. Almanlara, Fransızların Fas'taki politik rollerini kabul etmeleri karşılığında Fransız Dış İşleri Bakanı M. Jean Cruppi tarafından ticaret, finans ve madencilik konularında imtiyazlar verilmesi için güvence verildi. Almanlar ilk aşamada kendilerine verilen güvencelerden memnun kalır fakat daha sonra atılan her adımın Fransızları bölgeye daha hâkim kıldığını ve verilen imtiyazların yerine getirilmediğini ifade ediyordu. Almanya ve Fransa arasında Fas üzerine müzakereler devam ederken İngiliz David Lloyd George'un Almanya aleyhine bir dizi makalesi Köln gazetesinde yayımlandı. Alman hükûmeti Fransa ile yaptıkları müzakerelerde, bu durum karşısında üçüncü bir gücün müdahil olmasını istemediklerini ifade etti. Yapılan müzakereler neticesinde Fransa ve Almanya arasında Potsdam Antlaşması'nın sağlandığını raporda görüyoruz. Antlaşmaya göre;

1. Madde; Almanya, Fas'ın hiçbir bölgesini işgal etmeyecek.
2. Madde; Fransa, 1906 yılında imzalanan Algeciras Antlaşması'nın hükümlerine saygı gösterecek ve ülkedeki polis hizmetlerini sürdürmeye devam edecek.
3. Madde; Fransa, Alman ticareti ve sanayisi Fas dâhil etmek için güçlü garantiler sunacak.
4. Madde; Kongo'nun belirlenen kısımları Almanya'ya verilecek.²⁵⁵

Almanya ve Fransa arasında imzalanan antlaşma maddeleri Osman Nizami Paşa tarafından raporun sonunda analiz edilirken iki ve üçüncü maddelerin 1909 yılında imzalanan antlaşmadaki maddeleri ile aynı olduğu ifade edildi. Birinci maddenin Almanya açısından önemi olmadığını ifade eden Paşa, Almanya'nın Fas'a yerleşmek gibi bir niyetinin olmadığını da yazıyordu. Paşaya göre en önemli madde, Almanya'nın Kongo'da toprak kazanmasıydı. Bu madde ile Almanya, sömürgecilik yarışında Afrika toprakları üzerinde önemli bir noktaya yerleşti.²⁵⁶ Almanya ve Fransa arasındaki Fas krizi, bu antlaşmayla geçici olarak halledilerek

²⁵⁴ BOA, HR. SFR.3. 637/ 5, 17 Mayıs 1327.

²⁵⁵ BOA, HR. SYS. 2906/123 Lef 1, 21 Temmuz 1327.

²⁵⁶ BOA, HR. SYS. 2906/123 Lef 1, 21 Temmuz 1327.

Almanya'nın, bu antlaşmadan önemli kazanımlar elde etmesini sağladı. Nizami Paşa süreci çok iyi bir şekilde takip ederek Hariciye Nezareti'ne konu ile ilgili önemli raporlar yolladı.

Avrupa'nın Afrika topraklarına olan ilgisi Fransa'nın Fas'a olan ilgisi ile sınırlı değildi. Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp, siyasi birliğini diğer Avrupa devletlerine göre geç tamamlamış İtalya'nın ilgisini çekiyordu. Osm Nizami Paşa İtalya'da ataşemiliter olarak görev yaptığı yıllarda bu durumu uzun raporlarla bildirmişti. Paşa şimdi Berlin elçisi olarak görev yapıyordu.

3. İtalya'nın Trablusgarp'ı İşgali ve Osman Nizami Paşa'nın Almanya'daki Diplomatik Girişimleri

İtalya'nın Habeşistan'da askerî başarısızlıklar yaşadığı tarihte Osman Nizami Paşa, İtalya'da ataşemiliteri olarak görev yapmaktaydı. Paşa, bu tarihte İtalya'nın yaşadığı askerî mağlubiyetler üzerine önemli raporları Sadâret'e yolladı. Nizami Paşa'nın İtalya'da görev yaptığı yıllarda hazırladığı raporlar, sadece İtalya'nın Habeşistan'da yaşadığı mağlubiyet üzerine değil, İtalya parlamentosunda Trablusgarp'ın işgali için yapılan tartışmalar üzerine de Sadâret'i uyarıyor ve bu konuda tedbir alınması gerektiğini ifade ediyordu.²⁵⁷

İtalya, Trablusgarp üzerindeki planlarını adım adım yürüttü. Askerî harekâta hemen girmeyerek, öncelikle bu topraklar üzerindeki nüfusunu artırdı. İlk olarak İtalyan bankası olan Banco Di Roma Trablusgarp'ta faaliyet göstermeye başlayarak ülkenin iktisadi hayatına egemen olmaya başladı. Daha sonra İtalyan okulları ve misyonerlik faaliyetleriyle işgale meşru bir zemin hazırlamaya çalıştı. Bu faaliyetlerin yanı sıra, İtalyan elçileri Trablusgarp'a yapacakları işgal girişimi için Avrupa'nın büyük devletlerinde diplomatik görüşmeler gerçekleştirdi. İtalyan diplomatlar, daha önce Afrika kıtasında sömürge elde etmiş olan Avrupa devletlerinin İtalya'nın Trablusgarp işgalini onaylamaları için gizli antlaşmalar imzaladı.²⁵⁸

İtalya, Trablusgarp'ın işgaline adım adım hazırlanırken Osmanlı Devleti, Avrupa'nın büyük güçlerinin böyle bir savaşa izin vermeyeceğini düşünüp Avrupa'daki elçilerinden gelen raporları göz ardı etti. Özellikle Almanya ile kurulan ticari, askerî ve ekonomik ilişkilerle İtalya'nın Trablusgarp işgalinin engelleneceği düşünüldü. Fakat durum hiç düşünüldüğü gibi olmadı. İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve Avusturya; savaşın, Balkan coğrafyasına sıçramaması kaydıyla İtalya'nın bu işgal girişimini onayladı. İtalya, askerî ve diplomatik

²⁵⁷ BOA, Y. MTV. 113/104 Lef 1, 10 Kânunusani 1309.

²⁵⁸ İsrail Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, TTK yayınları, Ankara 1995, s. 11-19.

bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.²⁵⁹

Osman Nizami Paşa; İtalya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeden çok kısa bir süre önce Hariciye Nezareti'nden talep edilen Trablusgarp-Tunus sınırı üzerine çizilen yeni haritaları temin etmekle meşguldü. Paşa, Kraliyet Kütüphanesi'nde Afrika üzerine çalışmalar yapan Gotha Justus Perthes'in kendi adını taşıyan yayınevinde 1885 yılında bastırıldığı iki yüz elli adet Afrika haritası buldu. Bu haritalar içerisinde dört ya da beş tanesinin Tunus-Trablusgarp sınırı üzerine bilgiler içerdiğini Hariciye Sefareti'ne bildirdi. Daha önceki Fransız haritaları ile aralarındaki farkları işaretlediğini ifade eden paşa, haritaların daha eski baskılarının Fransa'da incelenmesi gerektiğini ifade etti. Paşa, hemen hemen çizilmiş tüm eski haritaların Tunus-Trablusgarp sınırını Bahiret el Bibane boğazının tam ortasından geçirdiğini yazdı. Paşa, Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu raporda Tunus-Trablusgarp sınırı için başka bilgiler de vermektedir. Keith Johnston tarafından 1846 yılında Londra'da yayımlanan bir haritaya göre Tunus-Trablusgarp sınırının Zarzis şehrinden geçtiğini gören paşa, bilinen en yeni haritada ise Tunus-Trablusgarp sınırının Ra'sAjdir şehrinden geçtiğini ifade etti. Çalışmalarını bu şekilde rapor eden Osman Nizami Paşa, kısa süre içinde de bulduğu bütün haritaları Hariciye Nezareti'ne gönderdi.²⁶⁰

Paşa, bir taraftan Hariciye Nezareti için Tunus-Trablusgarp sınırını gösteren haritaları temin ederken diğer taraftan Bâb-ı Âli'den almış olduğu talimatla Almanya Hariciye Nazırı Kiderlen Wächter'le İtalya ve Osmanlı arasındaki gerilen ilişkiler üzerine görüşme gerçekleştirdi. Osman Nizami Paşa bu görüşmede Kiderlen Wächter'i, Almanya adına İtalya'nın mevcut politikasından vazgeçmesi için ikna etmeye çalıştı.²⁶¹ Kiderlen, Osman Nizami Paşa ile olan görüşmesine, İtalya-Osmanlı ilişkisi üzerine Almanya'nın İstanbul Elçisi Baron Marschall tarafından çok iyi şekilde bilgilendirildiğini ifade eden sözlerle başladı. Dönemin İtalya Başbakanı Giovanni Giolitti'nin İtalyan parlamentosundaki muhalif gruplar tarafından yaratılan gergin ortamdan kaynaklanan bir huzursuzluğunun olduğunu ifade eden Mösyö Kiderlen, Almanya'nın genel olarak durumu takip ettiğini vurguladı. Paşa aynı

²⁵⁹ Giovanni Giolitti, **Trablusgarp'ı Nasıl Aldık? (Dönemin İtalya Başbakanı'nın, Türkiye-İtalya Savaşı'na Dair Hatıraları)**, Yay. haz., Tahsin Yıldırım, Dün Bugün Yarın yayınları, İstanbul 2012, s.76.

²⁶⁰ BOA, **HR. SYS.** 1599/30 Lef 1, 6 Şubat 1910; BOA, **HR. SYS.** 1599/30 Lef 2, 6 Şubat 1910; BOA, **HR. SYS.** 1599/30/Lef 3, 6 Şubat 1910; BOA, **HR. SYS.** 1599/33/ Lef 1, 9 Şubat 1910; BOA, **HR. SYS.** 1599/33 Lef 2, 9 Şubat 1910; BOA, **HR. SYS.** 1599/33 Lef 3, 9 Şubat 1910; BOA, **HR. SYS.** 1599/39 Lef 1, 17 Şubat 1910; BOA, **HR. SYS.** 1599/39 Lef 2, 17 Şubat 1910.

²⁶¹ Timothy W. Childs, **Trablusgarp Savaşı Türk ve İtalyan Diplomatik İlişkileri**, çev. Deniz Bertay, Türkiye İş Bankası yayınları, İstanbul 1990, s. 62.

raporda, güvenilir bir kaynaktan öğrendiği bilgiye göre; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Almanya'nın, İtalya'nın Trablusgarp işgaline ve gergin parlamento ortamını sakinleştirmeye çalıştığını ifade etti.²⁶²

Hariciye Nezareti'ne 20 Eylül 1911 tarihinde Nizami Paşa tarafından gönderilen raporda; Alman hükûmetinin, resmi olarak İtalya'nın Trablusgarp politikası hakkında bilgisi olmadığının kendisine ifade edildiğini yazıyordu. İtalya'nın Berlin elçisi de Osman Nizami Paşa ile görüşmesinde Almanya ile bu konuyu konuşmak için bir talimat almadığını ifade ediyordu. Paşa, İtalya'nın Trablusgarp konusunda en büyük endişesinin, bu bölgeyi Fransızların işgal edebilme olasılığı olduğunu vurguladı. Bu durumun, İtalya kamuoyunu Trablusgarp işgali konusunda hareketlendirdiğinden bahsetti. Alman hükûmetinin İtalya kamuoyunda yoğun bir şekilde istenen Trablusgarp işgali konusunda Giovanni hükûmetini uyardığını, Giovanni'nin kamuoyu baskısına daha fazla dayanamayacağını iletti. Nizami Paşa, raporun son bölümünde, Tripolis'te gizli görevde bulunan Binbaşı Rossi'nin izinli olmasına rağmen acil bir şekilde Roma'ya çağırılmış olduğunu yazdı.²⁶³ Alman ve Osmanlı hükûmetleri de biliyorlardı ki Trablusgarp için asıl tehlike Fransa değil İtalya devletiydi. Her ne kadar Alman Hariciye Nazırı Kiderlen, hükûmetin böyle bir durumdan haberdar olmadığını Osman Nizami Paşa'ya ifade etse de İtalya'yla Trablusgarp'ın işgali için antlaşmaya varmışlardı. Sadece Osmanlı hükûmetinin dostu olarak gözükmek için dayanağı olmayan iddiaları ortaya atıyordu.²⁶⁴

Osman Nizami Paşa'nın 27 Eylül 1911 tarihinde Hariciye Nazırı ve Sadrazam Hakkı Paşa'ya Trablusgarp ile ilgili göndermiş olduğu rapor da önemlidir. Paşa burada, Avrupa'nın büyük güçlerinin İtalya'yla Trablusgarp üzerinde anlaşmış olabileceklerini ifade etti. Roma'da çıkan gazetelerde Trablusgarp'ın işgali üzerine yazılar yazıldığını vurgulayan paşa, İtalya kamuoyunun işgal için hazır olduğunu düşünüyordu. İngiltere için önemli olanın Süveyş Kanalı ve Akdeniz ticareti olduğunu, bu nedenle İtalya'nın Trablusgarp işgalini durdurmak için İngiltere ile görüşüp bu işgalle ikisinin de sekteye uğrayabileceğinin vurgulanması gerektiğini yazdı. Fransa'nın, İtalya'yı Almanya'dan uzaklaştırmak için Trablusgarp işgalinde serbest bırakacağını raporda dile getirdi. Paşaya göre Almanya'nın İtalya'yı durdurmak için mutlak manada devreye sokulması gerekiyordu. Bunun yanında

²⁶² BOA, HR. SYS. 2903/38 Lef 1, 17 Kânunuevvel 1326.

²⁶³ BOA, HR. SYS. 1549/46 Lef 1, 7 Eylül 1327.

²⁶⁴ BOA, HR. SYS. 1549/72, 27 Eylül 1327.

bölgede Osmanlı Devleti'nin ciddi tedbirler alması gerektiğini belirtti.²⁶⁵ Osman Nizami Paşa'nın bu raporundan sonra Sadrazam Hakkı Paşa, Almanya'nın İstanbul Elçisi Boron Marchall ile derhâl görüşmek istedi. Almanya'nın müttefiki İtalya üzerinde nüfusunu kullanarak İtalya'yı bu durumdan caydırması gerektiğini Marchall ifade etti. Marchall, Hakkı Paşa'nın ısrarla Almanya'nın bu konuda arabuluculuk yapmasını dile getirmesi üzerine, durumu Berlin'e ileteceğini söyledi. Fakat savaş sonuna kadar Almanya kendi çıkarları doğrultusunda hareket etti.²⁶⁶

24 Eylül 1911'de İtalya, İstanbul'daki elçisi aracılığıyla Bâb-ı Âli'ye bir nota vererek savaş için bahaneler aramaya başladı. İtalya elçisi baş tercümanı aracılığıyla notayı alan Hakkı Paşa, istifa etmek durumunda kaldı. Çünkü üç gün önce kendisine bu durum hakkında yöneltilen soruda, İtalya-Osmanlı ilişkilerinin gayet dostane bir şekilde ilerlediğini söylemişti. İtalya'nın savaş ilanı için kendince haklı gerekçeleri vardı. Trablusgarp ve Bingazi'deki İtalyan vatandaşlarının can ve mal güvenliğinin İttihat ve Terakki Cemiyeti yüzünden tehlikeye girdiği; İtalya'nın kendince bulduğu savaş gerekçesiydi. Bâb-ı Âli bir taraftan İtalya'ya Trablusgarp ve Bingazi'de İtalyan vatandaşlarına karşı herhangi olumsuz bir durumun olmadığını ifade ederken diğer taraftan Derne vapuruyla Trablusgarp'a bol mühimmat, erzak, top ve tüfek gönderilmesini sağladı. Derne vapuru gibi farklı gemilerin Trablusgarp'a yardım getirmesini engellemek isteyen İtalya, 26 Eylül'de Trablusgarp'ı abluka altına aldı.²⁶⁷ Derne vapuru ile gelen mühimmatın dışında Osmanlı Devleti, İtalya'yı bu abluka girişiminde zor durumda bırakabilmek adına çeşitli girişimlerde bulundu. Bu girişimlerin bir tanesi Osman Nizami Paşa aracılığı ile gerçekleştirilmek istendi. İsminin gizli tutulmasını isteyen bir kişi Osman Nizami Paşa'ya başvurarak Trablusgarp açıklarında bekleyen İtalyan donanmasını havaya uçurma imkânına sahip olduğunu söyledi. Osman Nizami Paşa bu teklifi gizli olarak Hariciye Nezareti'ne iletti. Hariciye Nazırı Asım Bey konuyu Sait Paşa ve Mahmut Şevket Paşa ile görüştüktan sonra Osman Nizami Paşa'ya bir cevap yazdı. Asım Bey Osman Nizami Paşa'ya gönderdiği cevapta; her bir zırhlının imha edilmesi karşılığında on bin altın verileceğini, İtalyan donanmasının tamamı imha edildiği takdirde yetmiş beş bin altın verileceğini yazıyordu. Osman Nizami Paşa, Asım Bey'e gönderdiği cevapta; işi üzerine alan Leipziglinin zamanının bir kısmını İtalya'da bir kısmını ise Almanya'da geçirdiğini, sunduğu teklifin neden gerçekleşmediğini kendisine sorduğunu ve bunun zaman alacağı karşılığını verdiğini belirtti. Paşa adama iş bitirmesi için on iki bin

²⁶⁵ BOA, HR. TO. 386/22 Lef 1-2-3-4-5, 27 Eylül 1327.

²⁶⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, c.II, kısım I, TTK yayınları, Ankara 1943, s. 89.

²⁶⁷ Kurtcephe, **a.g.e.**, s. 55.

mark verdiğini fakat bu işi gerçekleşmezse paranın en azından bir kısmını geri alacağını Hariciye Nazırı Asım Bey'e yazdı.²⁶⁸

Trablusgarp önlerindeki İtalyan donanması, Hariciye Nezareti'nin talimatıyla Avrupa'daki elçilikler aracılığıyla protesto edildi. Berlin Elçiliği'nde Osman Nizami Paşa ve Berlin'de toplanan Osmanlıların, İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi ablukasını protesto ettikleri telgrafla Hariciye Nezareti'ne bildirdi.²⁶⁹ Nizami Paşa, aynı zamanda Almanya Hariciye Nazırı Kiderlen Wächter ile bir görüşme yaparak İtalya ablukasının başarısız sonuçlanacağını kendisine ifade ettiğini belirtti. Diğer taraftan da bu ablukanın uluslararası hukuka aykırı olduğunu ve bir an önce kaldırılması gerektiğini Wächter'e ilette. Wächterise Osman Nizami Paşa'ya cevap olarak, mevcut durumun İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Trablusgarp'ta uyguladığı yanlış politikadan kaynaklandığını söylediğini yazdı.²⁷⁰

Osman Nizami Paşa'ya göre İtalya Trablusgarp'a saldırmak için çok iyi bir zamanı seçmişti. İngiltere ve Almanya arasında devam eden Agadir Krizi İtalya'ya Trablusgarp işgali için aradığı ortamı sundu. Almanya'nın Fransa ve İngiltere'ye karşı yalnız kaldığı anda İtalya hükûmeti Trablusgarp Savaşı'nı başlattı. Osman Nizami Paşa'ya göre İtalya'nın Berlin'de garanti verdiği sırada Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da harekâtta haberdar edildi. Aynı zamanda, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Hariciye Nazırı Aehrenthal küçükte olsa İtalya'nın isteğine karşı Avusturya tarafından muhalefet gösterildiği takdirde Üçlü İttifak'ın yok olmasından başka, çok geçmeden Avusturya ve İtalya arasında bir savaş hazırlanmış olacağını pekâlâ biliyordu. Bu ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Hariciye Nazırı'nın düşüncelerine uymuyordu. Paşa son olarak, bu durum anlaşıldığından ötürü İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması ihtimalinden bahsettiğini, bu konuda Almanya'ya güvenmememiz gerektiğini daha geçen Ağustos'tan beri Hariciye Nezareti'ne rapor ettiğini dile getirdi.²⁷¹

İtalya hükûmeti vermiş olduğu ultimatomun karşılığını beklemeden 29 Eylül 1911'de Trablusgarp için planladığı saldırı hareketini başlattı. 30 Eylül'de Amiral Ober komutasındaki İtalya donanması, kıyıları abluka altına almaya başladı. 3 Ekim'de ise Trablusgarp'ın teslim olmaması sebebiyle şehir, İtalya askerleri tarafından bombalanmaya başlandı. 4 Ekim'de Hamidiye Tabyası İtalyan güçlerinin eline geçti. 7 Ekim'de Osmanlı güçlerinin bırakmak zorunda kaldığı Trablus, İtalyan güçleri tarafından işgal edildi. Bunun yanında, Tobruk ve

²⁶⁸ Hilmi Bayur, "1911-1912 İtalya Savaşında Geçmiş Garip Bir Olay", *Belleten*, c. XL, Ankara 1976, s. 596.

²⁶⁹ BOA, *HR. SYS.* 1549/74 29 Eylül 1327.

²⁷⁰ BOA, *HR. SYS.* 2954/ 73 14 Teşrinisani 1327.

²⁷¹ BOA, *HR. SYS.* 23/3 Lef 3-4, 10 Teşrinisani 1327.

Hums şehirleri de düşmana bırakılmak zorunda kalındı. İtalyan güçler, ilk ciddi direnişi Bingazi önlerinde yaşadı. Burada iki gün boyunca çarpışmak zorunda kalan İtalyan güçleri, daha sonra bu şehri de ele geçirdi.²⁷²

İtalya kuvvetleri, kıyı şehirlerinde göstermiş olduğu başarının bir benzerinin iç kesimlerde de tekrarlanacağını düşünüyorlardı. Fakat bekledikleri gibi olmadı. Genç Osmanlı subaylarından oluşan Mustafa Kemal (Atatürk), Enver (Paşa), Fethi (Okyar), Kuşçubaşı Eşref gibi gönüllü olarak Trablus'a gelen askerlerin örgütlediği yerel halk, İtalyan kuvvetlerine karşı ciddi bir direniş gösterdi. İtalya'nın kıyılarda sıkışıp kalmış olması, savaşı sonlandırabilmek için farklı arayışlar içine girmesine sebep oldu.²⁷³ Osman Nizami Paşa, İtalya'nın kıyı şeridinde sıkıştığının farkında olduğu için savaşı Ege adalarına taşıyacağını düşünmekteydi. 22 Ekim'de Hariciye Nezareti'ne bir telgraf çekerek bu durumun önüne geçebilmek için bir tavsiyede bulundu. Paşa önerisinde, İtalya'nın Anadolu sahillerine saldırması durumunda büyük devletlere; Osmanlı Devleti'nin ılımlı tutumunu daha fazla devam ettirmeyeceğini ve Osmanlı topraklarında yaşayan İtalyanların sınır dışı edileceğinin söylenmesini tavsiye etti.²⁷⁴

Osman Nizami Paşa, İtalya'nın On İki Adaya ve Boğazlara karşı olası bir saldırısı durumunda Almanya Hariciye Nazırı Kiderlen Wächter ile görüşerek Almanya'nın bu konudaki tavrının ne olacağını Hariciye Nazırı Asım Bey'e iletti.²⁷⁵ Kiderlen Wächter'e göre Osmanlı Devleti, On İki Ada ve Boğazları korumak için her türlü tedbiri almaya hak sahibiydi. Aynı zamanda Almanya'nın İstanbul Elçisi Baron Marchall İtalya çıkarlarından çok Osmanlı Devleti'nin çıkarlarının gözetilmesi gerektiğini de ilettiğini ifade etti.²⁷⁶ Osman Nizami Paşa, Hariciye Nazırı ile yaptığı görüşme sonrasında gönderdiği telgrafta Çanakkale Boğaz'nın korunması ve adalar denizinin güvenliğinin sağlanması için dört gemiden oluşan İtalya donanmasının adalar denizinde yapmış olduğu keşif seferleri konusunda dikkat edilmesi için İzmir ve Selanik kumandanlıklarının bilgilendirilmesi gerektiğini ifade etti.²⁷⁷

Trablusgarp Savaşı'nın sürdürülmesinin, hem Osmanlı hem de İtalya devletleri için iyi sonuçlar doğurmayacağı açık bir şekilde ortadaydı. İtalya, savaşın devam ettiği her gün ekonomik olarak biraz daha zor durumda kalıyordu. Diğer taraftan da İtalya'da sosyalistler

²⁷² Karal, **a.g.e.**, c. IX, s. 271.

²⁷³ Karal, **a.g.e.**, c. IX, s. 281.

²⁷⁴ BOA, **HR. SYS.** 2908/153 Lef 1, 20 Şubat 1327; BOA, **HR. SYS.** 2910/63 Lef 1, 19 Mayıs 1328.

²⁷⁵ Giolitti, **a.g.e.**, s. 112-118.

²⁷⁶ BOA, **HR. SYS.** 2908/94 Lef 1, 5 Şubat 1327.

²⁷⁷ DTA, **BN.** 2/3, 6 Şubat 1327.

baştan beri Trablusgarp'ın işgaline karşı oldukları için, bu olumsuz havanın devam etmesi hâlinde hükûmete karşı isyan edebilirlerdi. Bu iki olumsuz durumun yanı sıra Trablusgarp Savaşı'nın Balkanlarda oluşturabileceği bir komplikasyondan korkuluyordu. Zira İtalya Trablusgarp işgal edilirken geçen süreç içerisinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Balkan coğrafyasında istediği gibi hareket etme imkânına sahip olduğunu düşünüyor ve böyle bir durumun devam etmesine müsaade etmek istemiyordu. Osmanlı Devleti için ise en büyük sorun, Balkan milletlerinin Osmanlı aleyhine aralarında kurmaya başladıkları ittifaklardı. Balkanlar'da çıkabilecek bir savaş, aynı zamanda sadece Osmanlı Devleti'ni değil, Avrupa'nın büyük güçlerini de yakından ilgilendiren bir savaşa dönüşebilirdi. Osman Nizami Paşa'ya göre, Balkanlarda oluşabilecek olan bu karmaşayı devletin bu coğrafyasında atacağı iyi adımlarla önleme imkânı vardı. Arnavutluk'ta verilecek akıllıca imtiyazlar bu coğrafyada oluşabilecek kargaşayı da ortadan kaldırabilirdi. Diğer taraftan da Rumeli coğrafyasında bulunan valilerimiz herhangi bir sorunu gidermek için yeterince gayretli ve enerjik olmaları gerekiyordu. Özellikle Osmanlı Devleti'nin savaşı hem Trablusgarp'ta hem de Balkanlar'da sürdürebilecek askerî, ekonomik ve siyasi gücü de yoktu.²⁷⁸

İki devlet için de devam eden bu olumsuz durum neticesinde, İtalya ilk olarak İngiltere ve Almanya'ya arabuluculuk yapması için teklifte bulundu. Fakat bu iki devletin İtalya'ya olumsuz cevap vermesi üzerine İtalya Rusya'ya arabuluculuk için başvurdu. Rus Hariciye Nazırı Sazonov, İtalya ile Osmanlı Devleti arasında devam eden ve ne yazık ki imkânsız görünen barışı sağlamak konusunda çok ısrarcı gözüküyordu. Çünkü savaşın uzaması durumunda Boğazların kapatılması söz konusuydu. Bu durum Rusya'yı ekonomik olarak zor durumda bırakacaktı. Bunun yanında Rusya, Balkan coğrafyasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun özgürce hareket etmesini istememekteydi. Rusya hemen harekete geçerek bir barış planı hazırladı. Bu barış planına göre, büyük devletler nezdinde Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ı artık kaybettiğinin kabul ettirilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Bâb-ı Âli, Rusya'nın arabuluculuk yapmak için Avrupa'nın büyük devletlerine başvurduğunu biliyordu. Avrupa'nın büyük güçlerinin bu konudaki düşüncelerini öğrenmek için Bâb-ı Âli, Avrupa'daki elçiliklere talimat verdi. Osman Nizami Paşa, Alman Hariciye Nazırı Kiderlen Wächter ile bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşme neticesinde, İtalya'nın ilhak kararından vazgeçmediği sürece Almanya'nın barış görüşmelerinin başlamasından yana olmadığı ifade edildi. Nazırın bu konuşması Almanya'nın itibarını Osmanlı Devleti nazarında artırdı. Osmanlı'nın Londra Elçisi Tevfik Paşa da Sir Edward Grey ile yaptığı görüşmede

²⁷⁸ BOA, HR. SYS. 2908/54 Lef 4, 12 Kanunusani 1327, Kurtcephe, a.g.e., s. 172.

İngiltere'nin Rusya'nın sunduğu barış görüşmesine karşı tutumunu öğrenmek istedi. Diğer taraftan da Tevfik Paşa, Asım Bey'den Osmanlı Devleti'nin barış için şartlarının ne olduğu hakkında bilgilendirme istedi. Asım Bey, Tevfik Paşa'ya gönderdiği telgrafta İtalya'nın öncelikle Trablusgarp'ı ilhak fikrinden vazgeçmesi gerektiğini ifade etti. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'tan vazgeçmeyeceğini vurgulamasını istedi. Tevfik Bey, Sir Edward Grey ile yaptığı görüşmede, Osmanlı'nın barış için öngördüğü bütün şartları ifade ettiğini Asım Bey'e telgrafla bildirdi.²⁷⁹

Trablusgarp Savaşı'nın bir neticeye bağlanmaması, Rusya hariç diğer Avrupa devletlerinin işine geliyordu. İngiltere ve İtalya binlerce ton kömür satarken, Fransa, Almanya ve Avusturya silah ve cephane satarak binlerce frank kazanıyorlardı. Fakat savaşın Balkanlar'a sıçrama endişesi, Avrupa'nın büyük güçlerini iki devlet arasında arabuluculuk yapmaya teşvik etti. Nizami Paşa, Asım Bey'e gönderdiği telgrafta bu konuda Avrupa basınında duyduklarını bildirdi. Paşa, Rusya Hariciye Nazırı Sazanof'un yoğun baskıları sonucunda arabuluculuk yapılması gerektiğinin Avrupa güçleri tarafından da artık kabul edildiğini Asım Bey'e yazdı.²⁸⁰

İtalya, bir an önce Avrupa'nın büyük güçlerini harekete geçirebilmek için savaşı Osmanlı Devleti'nin diğer topraklarına kaydırma fikrini devreye soktu. Fransızların yoğun olarak yaşadığı ve savaşın dışında kalan savunmasız bir şehir olan Beyrut'un bombalanması Avrupa devletlerinin tepkisine yol açtı. Osmanlı Devleti'nin Paris Elçisi Rıfat Paşa, Fransa Hariciye Nazırı ile yapmış olduğu görüşmede, Hariciye Nazırı'nın İtalya'nın Beyrut'a yapmış olduğu saldırının Lahey Sözleşmesi'ne aykırı olduğunu söylediğini ilettili. Fransa Hariciye Nazırı, Fransa ve diğer devletlerden gelen yetkililerle şehre verilen zararın inceleneceğini Rıfat Paşa'ya bildirdi. Berlin Elçisi Osman Nizami Paşa, Hariciye Nezareti'ne yolladığı telgrafta ise Beyrut'un bombalanmasının Avrupa'nın arabuluculuk konusunda daha kararlı hareket etmesini sağlayacağını ifade etti.²⁸¹

İtalya hükûmetinin Beyrut'un yanı sıra Boğazlara da saldıracağına dair Fransa ve Almanya Sefaretleri açıklama yaptı. Bu açıklama sonrası Avrupa'nın büyük güçlerine yapılacak girişimler ve Çanakkale Boğazı'nın koruma altına alınmasına dair Hariciye Nazırı Asım Bey; Paris, Londra, Petersburg, Viyana ve Berlin elçiliklerine telgraf yolladı. Londra Elçisi Tevfik Bey, hemen Hariciye Nazırı Sir Edward Grey ile görüşerek bu girişimin

²⁷⁹ BOA, HR. SYS. 2908/ 22 Lef 1, 27 Kânunuevvel 1327.

²⁸⁰ BOA, HR. SYS. 2908/38 Lef 1, 4 Kânunusani 1327; BOA, HR. SYS. 2908/98 Lef 1, 6 Şubat 1327.

²⁸¹ BOA, HR. SYS. 2908/ 125 Lef 1, 13 Kânunusani 1327.

durdurulması için İngiltere'nin şu anki koşullarda Osmanlı Devleti'ne destek vermesini istedi. Sir Grey, bu saldırının gerçekleşmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin boğazları kapatmasının bütün devletlere zarar vereceğini ifade etti. Osmanlı Devleti'nin boğazlara mayın döşemesiyle ticaret gemilerinin endişeye kapılacağı, bu durumda Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine olan itirazlarını artıracaklarını dile getirdi. Tevfik Bey, Avrupa'nın büyük güçlerinin bu saldırının gerçekleşmemesi için müzakerelere devam ettiğini bildirdi. Bütün bu girişimlerin yanında Çanakkale Boğazı'nda tedbir alınması gerektiğini Asım Bey'e yazdı.²⁸² Osman Nizami Paşa Bahriye Nezaretine gönderdiği bir telgrafta, Çanakkale Boğazının aşılması durumunda İstanbul'da büyük karışıklıklar olacağını, bu durumun oluşmaması için bütün çalışmaları bu alanda yoğunlaştırmak gerektiğini vurguluyordu.²⁸³

9 Mart 1912'de büyük güçlerin elçileri, Roma'da İtalya Hariciye Nazırı San Giuliano ile görüşerek İtalya'nın barış şartlarını öğrenmek istediler. Büyük güçlerin bu teşebbüsü sonucunda İtalya, savaşın başında sunmuş olduğu şartları tekrar ederek Trablusgarp ve Bingazi'ye İtalya'nın tamamen egemen olması gerektiğini ifade etti. 16 Nisan 1912'de İstanbul'da bulunan elçileriyle Bâb-ı Âli'ye başvuran Avrupa'nın büyük güçleri, Osmanlı Devleti'nin barış şartlarını öğrenmek istedi. Fakat iki gün sonra İtalya, Çanakkale Boğazı'na saldırdı. Bu durum, Osmanlı Devleti nezdinde İtalya'ya karşı büyük bir tepkiye sebep oldu. Osmanlı Devleti bu saldırı sonrası barış için şartlarını Hariciye Müsteşarı Ohannes Bey aracılığı ile sundu. Buna göre; Osmanlı Devleti, İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'deki fiili işgale son vermesini, ilhak kararından vazgeçmesini ve askerlerini çekmesi gerektiğini ifade etti.²⁸⁴

Görüşmeler devam ederken Osman Nizami Paşa, Avusturya devlet adamı Leopold Berchtold ile yaptığı görüşmeyi rapor hâlinde Hariciye Nezaretine sundu. Almanya kralını ziyarete gelen Kont Berchtold, Osmanlı Devleti'nin Berlin elçiliğini ziyaret ederek Osman Nizami Paşa ile Trablusgarp Savaşı hakkında görüştü. Berchtold, İtalya-Osmanlı arasında uzlaşmanın nasıl sağlanacağı kesin olmamakla birlikte, iki devletin sunduğu şartların uzlaşmayı mümkün kılmadığını ifade etti. Diğer taraftan, Arnavutluk'ta çıkan isyanların Osmanlı Devleti'ni İtalya karşısında zor durumda bırakacağını düşünüyordu. İtalya'nın Trablusgarp'taki isteklerinden vazgeçmesi gerektiğini Kont Berchtold'a ifade ettiğini

²⁸² BOA, **HR. SYS.** 2908/152 Lef 1, 20 Şubat 1327.

²⁸³ DTA, **MBN.** 618/19303, 23 Şubat 1327.

²⁸⁴ Kurtcephe, **a.g.e.**, s.179.

söyleyen Paşa, Arnavutluk meselesinin abartıldığı kadar büyük bir mesele olmadığını açıkladığını da raporunda belirtti.²⁸⁵

Osman Nizami Paşa'nın, Hariciye Nazırı Asım Bey'e 25 Mayıs'ta yolladığı raporda yetkili bir kaynaktan öğrendiğini ifade ettiği bilgiler yer almaktaydı. Rapora göre İtalya hükûmeti, mevcut kötü durumdan kurtulmak için çareler aramaktaydı. Nizami Paşa, Fransa'nın Berlin elçisi ile de konuyu değerlendirdiğini yazıyordu. Elçinin, Rusya ve İngiltere'nin ticaretlerinde yaşadıkları zarardan ötürü müdahaleyi düşündüklerini kendisine söylediğini belirtti. Elçi, aynı zamanda, İtalya'nın ekonomik olarak da zor durumda olduğunu ifade etti.²⁸⁶

İtalya'nın yaşadığı ekonomik sıkıntıların yanı sıra, Osmanlı Devleti de bu savaşı devam ettirebilecek bir maliyeye sahip değildi. Borç para bulmak için İstanbul'da bulunan yabancı işletmelere başvuran Nail Bey, bir milyon lirayı borcu bulma konusunda başarılı olamadı. Maliye Nazırı Nail Bey, Osmanlı Bankası'ndan borç istemişse de geri çevrildi. Bu durum, Osmanlı hükûmetinin de barış arayışlarını artırdı. Sadece mali güçten yoksun olması değil aynı zamanda adalarda İtalya Devleti'ne gösterilen tavır da Osmanlı hükûmetinin barış görüşmeleri için arayış içine girmesine sebep oldu.²⁸⁷ İtalya'nın, Ege adalarında Yunan emellerine yönelik, bölgedeki Rum halkını teşvik ettiği bilgisi Osman Nizami Paşa'ya telgrafla bildirildi. Paşa, durumu Alman Hariciye Nazırı Kiderlen Wächter ile görüşerek İtalya'nın uluslararası hukuka aykırı davrandığını söyledi. Paşa, İtalya'nın adalarda bulunan Rum halkını özgürlük veya bağımsızlık için teşvik edici hareketlerine devam etmesi hâlinde mevcut durumun İtalya'ya da büyük zarar verebileceğini açıkladı.²⁸⁸

Bunun üzerine Kiderlen Osman Nizami Paşa'ya, adalarda yapılan Helen propagandasına dair Yunanistan hükûmeti ile görüşeceğini dile getirdi. Özellikle bu propagandanın terk edilmemesi durumunda Adalar denizinde çıkabilecek bütün olumsuz durumdan Yunan hükûmetinin sorumlu olacağını dile getireceğini ifade etti.²⁸⁹ Osman Nizami Paşa'ya göre Adalar denizinde her ne kadar Helen propagandası yapılsa da İtalya bu adaları Yunanistan'a teslim etmek için bu kadar ağır bir savaşın içerisine girmedi. İtalya'nın burada

²⁸⁵ BOA, **HR. SYS.** 2910/39 Lef 1, 12 Mayıs 1328.

²⁸⁶ BOA, **HR. SYS.** 2910/40 Lef 1, 12 Mayıs 1328.

²⁸⁷ Kurtcephe, **a.g.e.**, s. 185.

²⁸⁸ BOA, **HR. SYS.** 2910/123 Lef 1, 2 Haziran 1328.

²⁸⁹ BOA, **HR. SYS.** 2910/149 Lef 1, 10 Haziran 1328.

yapmak istediği şey Helen propagandasını kullanarak Osmanlının barış şartlarını kabul etmesini sağlamaktı.²⁹⁰

Haziran 1912’de Rus Çarı ve Alman İmparatoru Osmanlı-İtalya savaşı üzerine bir görüşme gerçekleştirdi. Hariciye Nazırı Asım Bey, Osman Nizami Paşa’ya bir telgraf çekerek Osmanlı’nın barış için ortaya sunduğu tezi başvekile Rusya- Almanya görüşmesi öncesinde anlatmasını istedi. Nizami Paşa İmparatora eşlik edecek olan başvekil ile görüşerek Osmanlı Devleti’nin barış şartlarının neler olduğunu ilettili. Osman Nizami Paşa, Osmanlı Devleti’nin mevcut savaşın son bularak barışı arzu ettiğini fakat bunun gerçekleşebilmesi için Trablusgarp ve Bingazi’nin hâkimiyetinin şeklen değil fiilen Osmanlı Devleti’nde kalması gerektiğini söyledi. Aksi bir durum ortaya çıkarsa çok daha büyük sorunların oluşabileceğini bildirdi.²⁹¹ Başvekil, savaşın başından itibaren Alman hükûmetinin Osmanlı Devleti’nin bir müttefiki olmanın getirmiş olduğu sorumluluğu yerine getirdiğini belirterek, bu durumu imparatora bildireceğini söyledi.²⁹²

Osmanlı hükûmeti, bir taraftan Rusya ve Almanya arasında gerçekleştirilen görüşmelerin sonucunu beklerken diğer taraftan da İtalya hükûmeti ile barış görüşmeleri için doğrudan iletişim kurmaya başladı. Osmanlı hükûmeti bu görüşmeler için Şûrâ-yı Devlet Reisi Said Halim Paşa’yı görevlendirdi. İsviçre’nin Lozan şehrinde başlayan görüşmeler, Said Paşa Kabinesi’nin istifası sebebiyle yarıda kaldı. Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi’nin barış görüşmeleri için nasıl bir tavır belirleyeceği de belli değildi. Yeni kurulan hükûmetin Said Halim Paşa’ya müzakerelere devam etmesi için bir talimat vermemesi üzerine Paşa, 28 Temmuz 1912 tarihinde Lozan’dan ayrıldı. Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi yeni müzakereci olarak Sofya Sefiri Nabi Bey ve Peşte Baş Şehbenderi Fahreddin Bey iki ay gibi bir süre sonra İsviçre’nin Caux şehrinde 13 Ağustos’ta barış görüşmelerine başladı. Gabirel Efendi yeni barış görüşmesi başlamadan önce, büyük devletlerin Osmanlı-İtalya arasında arabuluculuk yapması istemesi yararlı olup olmayacağını elçiliklere telgrafla sordu. Petersburg, Viyana ve Paris’ten gelen cevaplar, böyle bir talebin Osmanlı Devleti’nin aleyhine olacağı kanaatini taşımaktaydı. Fakat Berlin Elçisi Osman Nizami Paşa, Osmanlı Devleti’nin böyle bir talepte bulunulmasının lehine olacağını düşünüyordu. Nizami Paşa’ya göre, daha önceki konferanslarda Osmanlı aleyhine kararlar çıkmış olsa da Trablusgarp’ta durum farklıydı. Büyük devletler, İtalya’nın böyle bir konferansın toplanması için koyacağı

²⁹⁰ BOA, HR. SYS. 2910/149 Lef 1-2, 10 Haziran 1328.

²⁹¹ Kurtcephe, a.g.e., s. 195.

²⁹² Kurtcephe, a.g.e., s. 196.

ilhak kararının onaylanması şartını, uluslararası hukuku çiğneyeceği için kabul etmeyeceklerini bildirdi. Nizami Paşa, Osmanlı hükûmetinin yapması gerekenin, bir taraftan büyük devletlerin katılımı ile bir konferans toplanması konusunda ısrarcı olması, diğer taraftan da Trablusgarp savunması için tedbir alması olduğunu vurguladı.²⁹³

İtalya Osmanlı hükûmetinin sunduğu barış şartlarını, ilhak kararına aykırı olduğu için reddetti. Özellikle Balkanlar'da; Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın seferberlik ilan etmesini kendi lehine kullanarak barış görüşmelerindeki bütün inisiyatifini ele geçirmeyi hedefledi. Nitekim öyle de oldu. Balkanlar'da savaşın başlaması, Osmanlı hükûmetini 15 Ekim 1912'de Ouchy Antlaşması'nı imzalamak zorunda bıraktı.²⁹⁴

İtalya'nın Trablusgarp işgali, Avrupa diplomasisini uzun süre meşgul etti. Bu savaş, Avrupa'da özellikle de Almanya'da büyük bir endişeye sebep oldu. Almanya bir taraftan Osmanlı Devleti'nin zengin ve güçlü bir devlet olmasını istiyor ki bu Alman endüstrisi için iyi bir pazar anlamına geliyor, diğer taraftan çok kırılgan bir bağla ittifakta bulunan İtalya'yı kaybetmek istemiyordu. Osman Nizami Paşa İtalya'da ataşemiliter olarak görev yaptığı yıllarda İtalya'nın iç dinamiklerini çok iyi analiz etmiş ve bir gün mutlaka Trablusgarp'ı işgal edeceği öngörüsünde bulunmuştu. Bu doğrultuda hazırladığı raporlarla bölgede alınması gereken tedbirleri birçok kez Bâb-ı Âli'ye iletti. Osman Nizami Paşa'nın dile getirdiği tedbirler hiçbir zaman ekonomik sebeplerden dolayı dikkate alınmadı. Paşa'nın Berlin elçiliği sürecinde gerçekleşen işgal onun haklılığını ortaya koyuyordu. İşgal sürecinde Almanya'da yoğun temaslarda bulunan paşa, Trablusgarp işgaline dair Avrupa'da atılan bütün adımları Hariciye Nazırı Asım Bey'e rapor olarak aktardı.

4. Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi Üzerinde İngiliz-Alman Rekabeti

Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkinin en önemli sacayaklarından birini Bağdat Demiryolu Projesi oluşturmaktadır. Bu nedenle Osman Nizami Paşa'nın bu sürece dair Hariciye Nezareti'ne yolladığı birçok rapor bulunmaktadır. Bu raporları incelediğimizde Nizami Paşa'nın ekseriyetle bu konuya dair Alman-İngiliz rekabeti üzerinde durduğu görülmektedir. Konun daha iyi anlaşılabilmesi için Osman Nizami Paşa'dan önce yaşanan gelişmeleri kısaca özetlemeye çalışacağız.

Geriye dönük tarihsel sürece bakıldığında Bağdat demiryolunu açma fikri 1700 yılında kadar gitmektedir. 1782 yılında açılması ciddi olarak düşünülen hat, 1830'da İngilizler

²⁹³ Childs, a.g.e., s. 201.

²⁹⁴ Kurtcephe, a.g.e., s. 221.

tarafından etüt çalışması yapılarak incelendi. Özellikle Fransızların Mısır'da Süveyş Kanalı açması, İngilizlerin bu demiryolunu açma konusunda daha ciddi adımlar atmasına sebep oldu. 1856-1862 yılları arasında İngiltere, Osmanlı Devleti'nden bu demiryolu hattı için gerekli izinleri almış olsa da mali imkânsızlıklar bu projenin hayata geçirilmesine imkân vermedi. Fakat Anadolu'nun çeşitli yerlerinde daha kısa mesafeleri kapsayan demiryolu hattı projeleri hayata geçirilmeye başlandı. 1872-1873 yıllarında açılan Haydarpaşa-İzmit hattı bunlardan biridir.²⁹⁵

II. Abdülhamid'in tahta çıkışıyla birlikte Almanya-Osmanlı ilişkileri gün geçtikçe güçlenmeye başladı. İngiliz sermayedarların yaptıkları demiryollarının yanı sıra artık Alman sermayedarlar da Osmanlı Devleti toprakları üzerinde demiryolu imtiyazı alabilecek konuma geldi. Bunun en önemli sebeplerinden biri, özellikle İngiliz ve Fransız sermayedarların Osmanlı Devleti toprakları üzerinde açmak istedikleri demiryolu hattı güzergâhlarını kendi iktisadi menfaatleri üzerine belirlemeleriydi. Bu durum, II. Abdülhamid'in demiryolu imtiyazlarında Almanya'yı tercih etmesinde etkili oldu.²⁹⁶

Kaiser II. Wilhelm'in 1889 yılında II. Abdülhamid'i ziyaret etmesi, iki devlet arasındaki ticari, askerî ve ekonomik yaklaşmayı artırdı. Bu ziyaretle birlikte, yapımı düşünülen Haydarpaşa-İzmit-Ankara demiryolu hattının inşa ve işletme imtiyazı Deutsche Bank grubuna verildi. Bu, Almanya ve Osmanlı Devleti arasındaki demiryolu hattı yapımı için atılan ilk adımdı. Kaiser II. Wilhelm ve II. Abdülhamid'in arzusu, yapımına başlanan hattın Sivas üzerinden Bağdat'a kadar uzatılmasıydı. Fakat bu durum başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Rusya'yı rahatsız etmekteydi. II. Abdülhamid durumu kontrol altına alabilmek adına, Fransızlara taviz olarak Kasaba hattını Afyon'a kadar uzatma imtiyazını onlara verdi. Almanlar da Bağdat hattı için İngiliz sermayesinin iştirak edebileceğini II. Abdülhamid'e bildirdi. Bu sırada, 1893 yılında Anadolu Demiryolunun, Eskişehir'den Konya'ya ve Ankara'dan Kayseri'ye uzatılması için Almanlara imtiyaz verildi.²⁹⁷

Kaiser II. Wilhelm, 1898 yılında II. Abdülhamid'e ikinci ziyaretini gerçekleştirdi. Bu ziyaretle birlikte, Osmanlı Devleti'yle Almanya arasındaki ticari ilişkiler arttı. Sultan da Kaiser de Bağdat Demiryolu hattının bir an önce yapılmasını istiyorlardı. Fakat Deutsche Bank hattın yapımı için yeterli finansman desteğini sağlayamayınca ilk önce İngiliz sermayedarlara başvurdu. Fakat istediği desteği göremeyince hattın işletme hakkı Almanlar da

²⁹⁵ Bekir Sıtkı, **Das Bagdad bahn problem 1890-1903**, Druckvon Rudolf Goldschagg, Freiburg 1935, s.17.

²⁹⁶ Gregor Schöllgen, **Imperialismus Und Gleichgewicht: Deutschland, England Und Die Orientalische Frage 1871-1914**, R. Oldenbourg Verlag, München 1984, s. 81.

²⁹⁷ Sıtkı, **a.g.e**, s. 21, Bilmez Bülent Can, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi 1908-1923**, Yay. haz. Osman Köker, Tarih Vakfı Yurt Yayınlar, İstanbul 2000, s. 59.

kalmak şartıyla %40 Fransız sermayesinin iştirakine imkân verdi. Bu durum, İngilizlerin rahatsız olmasına sebep oldu ve yeniden Almanlar aleyhinde çalışmalar yaparak hattın yapılmasını engellemeye çalıştılar. İngilizler bir taraftan projeye engel olmak için Bâb-ı Âlî’de yoğun bir şekilde çalışırken diğer taraftan hattın bitiş noktası olarak belirlenen Kuveyt’te Emir’iile bir anlaşma yaparak Kuveyt’i himaye altına aldı.²⁹⁸

1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte yönetimi ele geçiren İttihat ve Terakki, Bağdat Demiryolu Projesi’ni parlamentonun gündemine taşıdı. Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey, bu projeye en şiddetli itirazı göstererek Deutsche Bank ile yapılan bütün antlaşmaların geçersiz olması gerektiğini ifade etti. İsmail Hakkı Bey’in önerisinin destek görmesine rağmen Maliye Bakanı Cavit Bey antlaşmanın tamamen iptal edilmemesini, bunun yerine uygun bir şekilde düzeltilmesini teklif etti. Cavit Bey’in savunmuş olduğu bu durumun ne kadar yerinde bir karar olduğu, İngiltere ve Fransa’nın Osmanlı Devleti’ne karşı uygulamaya çalıştığı sömürge politikası ile ortaya çıktı. Bu durumda II. Meşrutiyet’in ilanından sonra esen İngiliz ve Fransız yanlısı politikaların seyri, çok kısa bir süre içinde tekrar Almanya lehine döndü.²⁹⁹

Bu süreçte Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa, Bağdat Demiryolu Projesi üzerinde önemli bilgileri rapor hâlinde Hariciye Nezareti’ne yolladı. Raporlar; yaptığı diplomatik görüşmeleri, gazete ve mecmualarda Bağdat Demiryolu’na dair çıkan yazıları ve Avrupa diplomasi trafiğini içermektedir. Osman Nizami Paşa, Hariciye Nazırı Mehmet Rıfat Paşa’ya 27 Aralık 1909’da gönderdiği raporda; Deutsche Bank Müdürü Arthur von Gwinner’le Bağdat-Basra arasındaki hattın İngiliz sermayesi ile yapılmasını konuşmak için Banker Ernest Cassell’in Berlin’e geldiğini bildirdi. Cassell, Berlin’e geldikten iki gün sonra Osman Nizami Paşa’ya uğrayarak, Bağdat demiryolu hattı inşaatı hakkında görüşmek için Deutsche Bank Müdürü Gwinner’le tekrar kendisini ziyarete geleceğini ifade etti. Paşa, Cassell’e Gwinner’le görüşmesinin nasıl geçtiğini sorduğunda ise, farklı bakış açılarına sahip olmadıklarını, sadece politik olarak uzlaşılması gereken bazı mevzular olduğunu ifade ettiğini dile getirdi.³⁰⁰ İkili arasındaki görüşmenin sona ermesinden sonra Deutsch Bank Müdürü Gwinner, Osman Nizami Paşa ile bir görüşme gerçekleştirdi. Gwinner’e göre İngilizlerin görüşmelerde

²⁹⁸ Murat Özyüksel, **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, Arba Araştırma Basım Yayın, İstanbul 1988, s. 132.

²⁹⁹ Edward Mead Earle, **Turkey, The Great Powers and Baghdad Railway**, The Macmillan Company, New York 1924, s. 219.

³⁰⁰ BOA, **HR. SYS.** 108/65 Lef 1, 14 Zilhicce 1327.

konusulan Osmanlı gümrük vergilerini artırmak istememesindeki en büyük sebep, hattın yapımı için vergilerden elde edilecek gelirleri engellemek istemeleriydi.³⁰¹

Nizami Paşa, görüşmelerin detaylarını raporun devamında verdi. Bağdat Demiryolu hattı üzerinde İngilizlerin önceliklerinin demiryolunun Bağdat-Basra kısmının İngiliz sermayesi ile yapılması, kontrolünün İngilizlerde olması ve İngiliz mühendisler tarafından yapılması gerektiğinin ikili arasında konuşulan en öncelikli konu olduğunu yazdı. Gwinner'le Cassell'in bu teklifine karşı demiryolunun Bağdat-Basra kısmını Deutsch Bank'a hiçbir tazminat ödemedi İngiliz sermayesine teslim edilemeyeceğini ifade ettiğini bildirdi. Çünkü Bağdat-Basra arasında kalan kısmı, geri kalan kısımdan çok daha düşük bir maliyetle tamamlanabilecekti.³⁰²

Osman Nizami Paşa raporun devamında, İngiltere'nin Bağdat Demiryolu inşası başladığından beri Bağdat-Basra arasındaki hattın kendi elinde olması gerektiğini ifade ettiğini yazdı. İngiltere'nin buradaki en büyük amacının İran Körfezi'ne Alman sermayesinin girmesini engellemektir. Bunun yanı sıra, kara ve deniz taşımacılığının artan maliyetinin yanında demiryolu taşımacılığının da bölgenin ekonomik potansiyeli için kaçınılmaz olduğunun bilincindeydi. Bu nedenle hattın yapılmasına karşı çıkmıyor, fakat kontrolün tamamen elinde olması gerektiğini düşünüyordu.³⁰³

Hattın daha önce tamamen bitirilmesi konusunda finansal anlamda zorluk çekmeyeceğini ve yeterli sermayeye sahip olduğunu düşünen Deutsch Bank, şartların ağırlaşması ile hattın tamamlanabilmesi için İngiliz sermayesine ciddi anlamda ihtiyaç duymaya başladı. Bu anlamda Deutsch Bank'ı düşündüren tek dezavantaj hattın sonunun İngiliz kontrolüne bırakılacak olmasıydı.³⁰⁴ Sir Ernest Cassel ile Dr. von Gwinner arasındaki görüşmelerin ana eksenini Bağdat-Basra arasındaki hattın tamamlanması oluştururken diğer taraftan görüşmeleri tıkayan bir nokta daha vardı. O da İngilizlerin, Osmanlı gümrük vergilerini artırma isteğine karşı çıkmasıydı. Osman Nizami Paşa'ya göre, bu durumun üstesinden gelebilmek için belli bir süreliğine durumun kabul edilmesi gerekiyordu. Paşa, hattın açılması ile birlikte elde edilecek gelirle bu açığın yeniden kapatılabileceğini düşünmekteydi.³⁰⁵

Hariciye Nezareti, Londra sefiri Tevfik Paşa aracılığıyla İngiltere'nin Bağdat demiryoluna olan itirazlarını hangi şartlar altında kaldıracılabileceğini sordu. İngilizler Tevfik

³⁰¹ BOA, **HR. İD.** 209/25 Lef 1, 24 Temmuz 1326.

³⁰² BOA, **HR. SYS.** 108/65 Lef 2-3, 14 Zilhicce 1327.

³⁰³ BOA, **HR. SYS.** 108/65 Lef 4, 14 Zilhicce 1327.

³⁰⁴ BOA, **HR. SYS.** 108/65 Lef 5, 14 Zilhicce 1327.

³⁰⁵ BOA, **HR. SYS.** 108/65 Lef 5, 14 Zilhicce 1327.

Paşa'ya Bağdat-Basra arasının İngiliz sermayedarların kontrolünde yapılması gerektiğini, İran'daki ve Mezopotamya'daki İngiliz emperyalist çıkarlarının korunacağını garanti edilmesi, Şattülarap'ta İngiliz sermayesine önemli haklar tanınmasını, İngiliz gemilerinden ve mallarından vergi alınmamasını, Bağdat demiryolu hattının bütünü üzerinde İngilizlere eşit tarife uygulanmasını şart koştu. Osmanlı Devleti sunulan bu şartları kısmen kabul etmekle birlikte görüşmelerin devam etmesini istedi. Fakat bu dönemde İngiltere ve Almanya arasında çıkan ve neredeyse savaş tehlikesi doğuran Agardir krizi ve beraberinde Osmanlı'nın iç meselelerine yoğunlaşması görüşmelerin aksamasına yol açtı.³⁰⁶

Osman Nizami Paşa, İngiltere ve Almanya arasında diplomatik görüşmelerin tıkanmış olmasına rağmen Bağdat demiryolu üzerinde Berlin'de diplomatik görüşmelerin devam ettiğini yazdı. Paşa, bir taraftan İngiltere ve Almanya arasındaki diplomatik görüşmelerin seyrinin nasıl olacağını takip ederken diğer taraftan da Rusya ve Almanya arasındaki Potsdam görüşmelerine dair tüm kaynakları kullanarak bilgi topladığını ifade etmekteydi. Anlaşmaya dair Rus ve Alman gazetelerindeki haberleri yoğun bir şekilde takip ettiğini aynı zamanda Alman devlet adamlarıyla ve meslektaşlarıyla uzun konuşmalar yaptığını açıkladı.³⁰⁷

Osman Nizami Paşa, Almanya'da demiryoluna ilişkin yürüttüğü diplomatik görüşmelere dair Hariciye Nezareti'ne raporlar yollamaya devam etti. Paşa, ilk olarak Almanya ve İngiltere arasında Bağdat demiryolu için yapılan herhangi bir antlaşma olup olmadığını siyasi direktör Arthur Zimmermann'a sordu. Zimmermann, Osman Nizami Paşa'ya Almanya ve İngiltere arasında Bağdat demiryolu için bir antlaşmanın olmadığını, böyle bir durum olursa kesinlikle Osmanlı Devleti'nin bu durumdan haberdar olacağını ifade etti. Rapor; Zimmermann, Kayzer ve Çar'ın 4 Kasım 1910 tarihinde imzaladıkları Potsdam Antlaşması üzerine Osman Nizami Paşa'ya yapmış olduğu açıklamalarla devam etmekteydi. Zimmermann'a göre; Almanya Rusya ile yapmış olduğu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarıyla paralellik göstermekteydi. Almanya'nın bu antlaşmayla iki önemli hedefi gerçekleştirdi: Birincisi, Rusya ve İngiltere arasında bölüşülen İran ticaretine dair oldu. İkincisi de Kuzey İran'da Rusya'nın etkinlik bölgesini tanıyarak Rusya'nın Bağdat demiryolu için yapmış olduğu muhalefete son verdi. Zimmermann açıklamalarının devamında; Tahran'dan Osmanlı-İran sınırı üzerinde bulunan Hanikin'e bir demiryolu ağı yapılacağını ve bu hattın Bağdat demiryolu hattının bir şubesi olacağını söyledi. Bu şekilde yapılacak olan bir hatla İngiliz etkisi altında bulunan Basra ticaretinin tamamen bu hatta kayabileceğini ifade etti. Osman Nizami Paşa raporun son bölümünde, Arthur Zimmermann'la yapmış olduğu

³⁰⁶ Earle, **a.g.e.**, s. 253.

³⁰⁷ BOA, **HR. SYS.** 2903/105 Lef 1, 12 Kânunusani 1326.

görüşmeden ve konuya dair çıkan gazete haberlerinden bahsetmekteydi. Paşa'ya göre Potsdam Antlaşması'nın tam manasıyla ele alınması gerekmekteydi. Zira Alman basınında çıkan haberlerde Potsdam Antlaşması, Almanya için mutlak manada bir zafer sayılmamaktaydı. İran'ın kuzeyi üzerine Almanya ve Rusya arasında yapılan antlaşma ise Almanya'nın o bölgeden tamamen vazgeçtiği anlamına gelmemekteydi. Rusya Tahran'dan Hanikin'e uzanan hattın yapımını gerçekleştiremezse Almanya'nın bu hattı yapacağını ifade etti. Paşa raporun devamında, gazetelerde yazıldığının aksine ne Rusya'nın ne de Almanya'nın İran'ı bölmek gibi bir amaçlarının olmadığını dile getirdi.³⁰⁸ Nizami Paşa'nın bu raporundan da anlaşılacağı üzere, paşa, Rusya ve Almanya arasındaki diplomatik ilişkileri yakından takip ediyordu. Almanya'nın İran topraklarında attığı adımların neler olduğunu öğrenmek istiyordu. Bu sayede Osmanlı Devleti'nin bölgedeki çıkarlarının zarar görüp görmediğini raporlarında ortaya koyacaktı.

Osman Nizami Paşa, Hanikin demiryolu hattı üzerine Alman Hariciye Nazırı Kiderlen ile de görüşerek ona genel olarak birkaç soru sorduğunu yazdı. Paşa'nın ilk sorusu; Almanya'nın Rusya'dan Hanikin hattını Osmanlı Devleti'ne danışmadan inşa etmesini nasıl talep ettiğiydi. Alman bakan Mezopotamya ticaretinin daha iyi yapılabilmesi için bu hattın Bağdat demiryolu hattına mutlaka bağlanması gerektiğini ifade etti. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin bu hattın en çok yararlanan devlet olacağını, çünkü hattın daha sonra bir Osmanlı şehrine uzatılacağını vurguladı. Osmanlı Devleti'nin kendi kararıyla İran sınırına ulaşmak için bir hat çizmiş olsa da bu fikirlerinin değişmeyeceğini, fakat mevcut durumda en iyi noktanın Hanikin olduğunu dile getirdi. Paşa, ikinci soru olarak, Osmanlı topraklarında yapımı devam eden Bağdat demiryolu hattı ile ilgili Rusya ile bir şey konuşulup konuşulmadığıydı. Kiderlen Rusya ile böyle bir durumun konuşulmadığını Almanya'nın hiçbir zaman Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmek gibi bir amacının olmadığını belirtti. Paşa Kiderlen'in bu cevabından sonra Avrupa basınının Potsdam görüşmelerine bu kadar büyük önem vermesinin gerekçesini sordu. Kiderlen konuyu şöyle açıkladı. Basının bu kadar büyük ilgi göstermesindeki en önemli sebebin İran'da yapılacak olan demiryolu hattı için imzalanan anlaşmadan ziyade Rusya ve Almanya arasındaki yakınlaşmadan kaynaklandığını belirtti. Fransa, Rusya ile ittifak hâlindeydi. Rusya ile Almanya'nın bu görüşmelerle yakınlaşmış olması, Potsdam Antlaşması'nın basın tarafından çok ilgi görmesine sebep oldu. Osman Nizami Paşa son olarak Kiderlen'e Potsdam görüşmelerinin bu kadar gizli yürütülmüş olmasının gerekçesini sordu. Kiderlen tatsız sürprizlerden kaçınmak için gizli yapıldığını dile

³⁰⁸ BOA, HR. SYS. 2903/80 Lef 1-2, 12 Muharrem 1329.

getirdi. Özellikle Rusya’da bu görüşmelerden rahatsız olup görüşmeleri engelleyecek ciddi bir muhalif kesim olduğu bildiklerini belirtti.³⁰⁹

Osman Nizami Paşa’nın yukarıdaki telgrafı yollamasından sonra Hariciye Nazırı İbrahim Hakkı Paşa, Bağdat demiryolunun Osmanlı denetiminde olduğunun Alman Hariciye Nazırına bildirmesini istedi. Hanikin hattının Rusya’ya verilmesi konusunda imzalanan anlaşmaya Hakkı Paşa kızılıyordu. Almanya’nın bu hattın yapımında Rusya ile anlaşmadan önce Osmanlı hükûmetine danışması gerektiğini düşünüyordu. Bu noktada iki devletinde Osmanlı Devleti olmadan yapmış olduğu anlaşmanın Osmanlı Devleti’ni rahatsız ettiğini vurguluyordu. Hakkı Paşa antlaşma içerisinde İran’ın toprak bütünlüğünü bozan bir madde olmaması gerektiğini, hiçbir şekilde Osmanlı Devleti’nin böyle bir maddeye kabul etmeyeceğini telgrafta ifade etti.³¹⁰

Osman Nizami Paşa, Hakkı Paşa’dan almış olduğu bu telgraf sonrası Alman Hariciye Nezareti’ne durumu sorduğunda. Alman hükûmetinin Rusya ile yapmış olduğu antlaşmada amacın kesinlikle Osmanlı Devleti’nin egemenliğini yok saymak olmadığı ifade edilirdi. Rusya ile imzalanan bu anlaşmanın sadece İran toprakları üzerine yapıldığını, Almanya’nın kesinlikle İran toprakları üzerinde bütünlüğü bozacak bir girişimde bulunmadığını Osman Nizami Paşa’ya göndermiş olduğu yazıda bildirdi.³¹¹

Osman Nizami Paşa, raporda ismini zikretmediği üst düzey bir diplomatın Londra’ya gönderildiğini ve bu olayı yakından takip ettiğini bildirdi. Paşa, Fransız gazetelerinden derlediği ve kendi değerlendirmelerini de kattığı Potsdam görüşmeleri hakkında da önemli ifadelerde bulundu. Paşa’ya göre Almanya ve Rusya arasında görüşmelere yol açan ve nihayetinde Potsdam Antlaşması’yla neticelen görüşme Almanya’nın hatasından kaynaklanmaktaydı. Almanya’nın daha öncesinde İran topraklarındaki hattın yapımı konusunda Rusya ile anlaşacağını öğrenseydi, kesinlikle önceliğin Bağdat demiryoluna verilmesi gerektiğini ve İran hattını yapmasını iptal etmesini ifade ederdi. Bu hatta dâhil olarak Almanya tam manasıyla kendi ekonomik çıkarlarını düşündü. Paşa, raporun devamında İran’ın kuzeyinden Rusya’nın yoğun bir şekilde geldiğini güneyinden ise İngiliz Ordusu’nun ilerlediğini bu nedenle kaçınılmaz olarak etki alanlarının belirleneceği sınırların çizilmesi gerektiğini ifade etti. Almanya, İran topraklarına dâhil olarak Rusya’nın İran’daki ekonomik etkinliğini azaltabileceğini fakat kesinlikle Basra körfezi için İngiltere ile mücadele edemeyeceğini dile getirdi. Basra Körfezi’nde Almanya’nın İngiltere’ye karşı koymak gibi bir

³⁰⁹ BOA, HR. SYS. 2903/105 Lef 1-2-3, 12 Kânunusani 1326.

³¹⁰ BOA, HR. SYS. 2907/19, 23 Ağustos 1327.

³¹¹ BOA, HR. SYS. 2907/138 Lef 1, 18 Kânunuevvel 1327.

güce sahip olmadığını belirten Paşa, İngiltere'nin bu bölge için Almanya ile çekinmeden savaşabileceğini vurguladı.³¹²

Paşa, dört gün sonra Potsdam görüşmeleri ve Almanya'nın en önemli gazetelerinden olan Berliner Tageblatt'ta yer alan "*İngiltere'nin Bağdat demiryoluyla elde edeceği menfaatlerin neler olduğunu*" içeren makalenin değerlendirmesini kapsayan bir raporu Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'ya yolladı. Raporda Berliner Tageblatt'a çıkan haberin İngiltere'de yayınlanan "*Statist Mecmuasından*" derlenerek haber yapıldığı yazılıyordu. Gazete haberine göre İngiltere Bağdat demiryolu hattında Osmanlı Devleti'nin karşılaşılabileceği bütün zorluklara karşı dostane bir şekilde yardımcı olmak istiyordu. Makalede Osmanlı Devleti'nin bu hat üzerinde tartışılmaz bir hakka sahip olduğu, bu hakları daha ileriye taşımak için İngiliz hükûmetinin her zaman hazır olduğu ifade ediliyordu. İngiltere'nin, Osmanlı ekonomisinin kalkınması için her zaman çalışmaya hazır olduğu yazılıyordu. Paşa, mecmuadaki haberin devamında kendi fikrini ifade ederek; İngiltere'nin, Almanya ve Rusya arasında yapmış olduğu antlaşmanın dışında kalmak istemediği için Bağdat demiryolunun yapımında yer almasının daha faydalı olacağını düşünerek böyle bir haberi yayınlamış olabileceğini düşünmekteydi.³¹³

Paşa'nın yukarıdaki görüşlerini doğrular nitelikte bir konuşmayı Avam Kamarası'nın üyelerinden Mr. Pickersgill gerçekleştirdi. Pickergill'e göre, Almanya'ya karşı sürekli olarak düşmanlık politikası beslemek yanlıştı. Çünkü Almanya'nın Fırat Havzası içinde bulunması, İngiltere'nin Nil Havzası'ndaki durumunu güçlendirecekti. Pickergill konuşmasının devamında, Bağdat demiryolu yapımına muhalefet etmektense Almanya ve İngiltere'nin çıkarlarına uygun bir şekilde Osmanlı ile ortak bir zeminde anlaşma yapılmasının İngiltere için daha faydalı olacağını düşünüyordu.³¹⁴

Paşa, raporun devamında Süveyş Kanalı'nın, açılmasından sonra Akdeniz Havası ticaretinin gelişmesinde önemli katkısının olduğunu, bu katkının büyük bir kısmından ise Uzakdoğu ticaretini Akdeniz'e taşıyan İngiltere'nin istifade ettiğini dile getirdi. Bağdat demiryolu hattının yapılması ile birlikte ekonomik kalkınmaya kayda değer bir katkı yapacağını, bu nedenle İngiltere'nin bu hattın yapımında yer almak istediğini yazılıyordu. Hattın açılması ile dünyanın en verimli toprakları olarak gözüken Mezopotamya Havzası'nı sulama işini de hızlandıracağını ve çok ciddi manada ekonomik bir getiri sağlayacağını, bu nedenle Bağdat demiryolu hattına herkesin önem verdiğini belirtmekteydi. Paşa, İngiltere'nin

³¹² BOA, HR. SFR. 682/76 Lef 1, 13 Mayıs 1328; BOA, HR. SFR. 682/77 Lef 1, 28 Mayıs 1328.

³¹³ BOA, HR. SYS. 2903/134 Lef 1-2, 2 Şubat 1326.

³¹⁴ Earle, a.g.e.,s. 244.

ana amacının bu verimli topraklardan yararlanmak için hem Osmanlı Devleti hem de Alman finans grubuyla tatmin edici bir antlaşma yapmak olduğunu düşünüyordu.³¹⁵

Paşa'nın bir önceki raporunda varmış olduğu tespitlerin haklılığı, bir sonraki yolladığı raporda ortaya çıktı. İngiltere, Almanya ile mevcut durumu düzeltebilmek adına ilk adımı atarak, Lord 1912 Şubat ayında Kayzer'in konuğu olarak Berlin'e geldi. Bu görüşmeden sonra karşılıklı olarak sorunun çözümlenebilmesi adına adımlar atıldı. Bağdat demiryolunun en önemli mimarlarından olan Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron Marschall von Bieberstein, Londra Büyükelçisi olarak atandı. Bu atama İngiliz-Alman çıkarlarının ortak bir noktada birleştirilebilmesi için çok önemli bir adım olarak değerlendirildi. İngiltere, Almanya'nın girişimine karşılık olarak Almanların Anadolu'daki girişimlerinin coşkulu bir taraftarı olan Sir Harry Johnston'ı Almanya'da çeşitli konferanslar vermesi için yarı resmî olarak görevlendirdi. Karşılıklı iyi niyet göstergelerine işaret eden atamaların en önemlisi ve sonuncusu, Almanya ve İngiltere arasında Bağdat demiryolu konusunda bir anlaşma olmazsa Avrupa savaşının çıkacağını düşünen Herr von Jagow'un Alman Dış İşleri Bakanı olarak atanması oldu.³¹⁶

Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron Marschall von Bieberstein'in Londra'ya tayin edilmesi, gazetelerde haberlerin çıkmasına sebep oldu. Osman Nizami Paşa, bu konuda gazetelerde çıkan haberlerin yer aldığı ve İngiltere-Almanya'nın Basra Körfezi hakkındaki ikili görüşmeler üzerine, Bâb-ı Âli'deki kabine değişikliğinden sonra atanan Hariciye Nazırı Asım Bey'e konu üzerine bir rapor yolladı. Nizami Paşa, bu atamayı her şeyden önce Almanya'nın İngiltere'yle yakınlaşmak için attığı önemli bir adım olarak değerlendirmekteydi. Bu iki devlet arasındaki yakınlaşmada Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren en önemli konu, iki ülke arasında mutlaka görüşülecek olan Bağdat-Basra arasındaki hattın yapımı ve Basra Körfezi meseleleriydi. Nizami Paşa, bu konularda derlenen bütün yazıları okuduğunu ve olayı yakından takip ettiğini bildirdi.³¹⁷

Almanya ve İngiltere arasında çıkan Agardir Krizi ve devamında Osmanlı Devleti'nin yoğunlaşan iç meseleleri, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Bağdat-Basra arasındaki hattın yapımı için yapılan görüşmelerin aksamasına yol açtı. İngiltere ve Almanya arasındaki diplomatik gerilimin azalması, Osmanlı-İngiliz görüşmelerinin yeniden başlamasına imkân sağladı. Bu gerilimin azalmasına yol açan en önemli etkenlerden biri de Alman Donanma Bakanı Alfred Tirpitz'in bütçe komisyonu tartışmalarında yaptığı açıklamalardı. Osman

³¹⁵ BOA, HR. SYS.2903/134 Lef 1-2, 2 Şubat 1329.

³¹⁶ Earle, a.g.e.,s. 254.

³¹⁷ BOA, HR. SYS. 111/8 Lef 1, 13 Mayıs 1328.

Nizami Paşa, Avrupa basınına yoğun bir şekilde meşgul eden bu konu hakkında önemli bilgiler yolladı. İki ülke arasında artış gösteren deniz gücü rekabetine Alman Amiral Tirpitz yaptığı açıklamalarla son verdi. Tirpitz, Almanya'nın amacının İngiliz filosuna eş değer bir deniz gücü oluşturmak niyetinde olmadığını ifade ederek Almanya'nın donamasının öncelikli amacının Alman ticaretini korumak olduğunu dile getirdi. Osman Nizami Paşa'ya göre Amiral Tirpitz, bu açıklamayı yapmasındaki gerekçe Almanya'nın artan endüstri gücüydü. Almanlar, sanayi ve üretimde İngiliz ticareti ile rekabet edebilecek güce gelmişti. Alman tüccarların üretimi tüketicinin istediği şekilde şekillendirmesi ve İngiliz tüccarlardan daha iyi fiyata satması İngiliz ticaretine zarar veriyordu. Alman İmparatorluğunun korkusu, İngiliz Deniz Kuvvetlerinin artan Alman ticaretine deniz gücü ile sekte vurmasıydı. Bu nedenle iyi bir filo oluşturarak İngiltere'nin ticaretlerine engel olmasını önlemeyi hedeflemekteydi. Nizami Paşa'ya göre İngiltere ve Almanya arasında uzun yıllar devam eden bu düşmanlık sona erecekse bunu ilk tebrik eden devlet Osmanlı Devleti olmalıydı. Çünkü aralarında devam eden düşmanlıkta zor durumda kalan hep Osmanlı Devleti oluyordu. Paşa'ya göre İtalya'nın Trablusgarp'ı bu kadar rahat işgal etmesinin altında yatan sebep de bu iki ülkenin birbirine olan rekabetiydi.³¹⁸

Osman Nizami Paşa bu iki devlet arasındaki yakınlaşmanın mevcut sorunların üstesinden gelmeye yetip yetmeyeceğinin cevaplanması zor bir soru olduğunu düşünüyordu. Zira İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bir ittifak vardı. Bu ittifakın İngiltere tarafından koparılması ve tarafsızlığını ilan etmesi ile birlikte Almanya rahat bir şekilde Fransız ve Rus donamasını imha edebilirdi. Fakat bu mücadele esnasında Alman deniz gücü önemli ölçüde zarar görecekti ve İngiliz filosunun üstünlüğü artarak devam edecekti. Osman Nizami Paşa İngiltere'nin mevcut bütün durumları değerlendirdiğini ve şartların iyi şekilde oluşmasını beklemeden kesinlikle mücadeleden kaçınacağını düşünmekteydi.³¹⁹

Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'nın Osman Nizami Paşa ile ortak bir fikir olarak öne sürdüğü düşüncesi vardı: Bağdat-Basra arasındaki hattın yapımı için Osmanlı-İngiliz görüşmeleri gerçekleştirilirken Almanya'nın da görüşmelere iştirak etmesinin uygun olacağını düşünüyorlardı. Buradaki en büyük amaç görüşmelerde İngiltere'nin isteklerine karşı koyabilmek adına Almanya'nın desteğini alabilmektir.³²⁰ Görüşmelerin başlamasından sonra Osmanlı Devleti, Basra Körfezi'nde İngiltere'nin isteklerini kabul ederek Bağdat demiryolunun son durağının Basra olmasını ve İngiltere isterse bu hattı körfeze kadar

³¹⁸ BOA, HR. SFR.3. 699/2 Lef 1, 10 Şubat 1328.

³¹⁹ BOA, HR. SFR.3. 699/2 Lef 2, 10 Şubat 1328.

³²⁰ BOA, HR. SYS. 111/18 Lef 1, 30 Haziran 1328.

uzatabileceğini kabul ediyordu. Son olarak da Bağdat demiryolunda, taşımacılık yapacak herkese eşit işlem uygulanacaktı.³²¹

Bağdat demiryolu hattı üzerine yapılan mücadeleler, Osman Nizami Paşa'nın Berlin elçiliğinin bittiği tarihten sonra devam etti. Almanya, İngiltere ve Fransa; Osmanlı toprakları üzerindeki çıkarlarını kontrol altında tutabilmek adına her türlü mücadeleyi verdi. Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi olan demiryolu yapımı, yabancı sermayeden yararlanılması sebebiyle birçok noktada uluslararası bir soruna dönüşüyordu.

5. Rusya ve Avusturya-Macaristan Arasındaki Diplomatik Yakınlaşma

1905 yılında Japonya ile uzak doğuda girmiş olduğu savaşı kaybeden Rusya, yeniden sıcak denizlere inme politikasına dönmüştür. Bu hedefini gerçekleştirebilmek için önündeki en büyük engel olan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmek için aradığı desteği İngiltere ve Fransa'dan bulamayan Rusya, bu defa Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya ile anlaşma yolları aramıştır. Rusya bu politikasının bir gereği olarak 1908 yılında Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakını ve 1911 yılında İtalya'nın Trablusgarp'ı işgalini kabullenmiştir. Özellikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgaline Sırbistan ve diğer Slav milletler karşı çıkmış olsa da Rusya mevcut politikasını gerçekleştirebilmek adına Balkan devletlerini susturmuş, bu oldubittiyi kabul ettirmiştir.³²²

Osman Nizami Paşa'nın birçok konuda raporlarını detaylandırırken farklı kaynaklardan istifade ederek yazıyor olması önemli bilgilerin Hariciye Nezareti'ne ulaşmasına imkân sağlıyordu. Bu konulardan biri de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rusya arasındaki diplomatik gelişmedir. Paşa bu diplomatik gelişmeler üzerine Hariciye Nezareti'ne uzun ve detaylı raporlar yollamıştır. Paşa'nın diplomatik temaslar üzerinde tespit edebildiği Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rusya arasındaki Petersburg'daki ilk görüşme, Rus Hariciye Nazırı İzvolski ile Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırı Aehrenthal arasında gerçekleşti. Osman Nizami Paşa, ikili arasındaki görüşmenin detaylarına dair ilk raporunda, iki devletin de resmî organlardan yayınladığı bilgiye göre Balkan toprakları üzerinde bir değişiklikten yana olmadıklarını açıkladıklarını bildirdi. Bu konuda daha kesin bilgilerin Sir Charles tarafından kendisine aktarıldığını ifade eden paşa, ikili arasındaki mevcut görüşmenin Balkanlar'daki statükoyu değiştirmeye yönelik olmadığını kendisinin de teyit ettiğini belirtti.³²³

³²¹ Earle, a.g.e., s. 255.

³²² Akdes Nimet Kurat, **Rusya tarihi: başlangıcından 1917'ye kadar**, TTK yayınları, Ankara 1987, s. 408.

³²³ BOA, **HR. SYS.** 2900/51 Lef 1, 23 Kânunusani 1325; BOA, **HR. SFR.3** 617/12 Lef 1, 23 Kânunusani 1325.

Kont Aehrentahal, Petersburg'daki Rus Hariciye Nazırı ile olan görüşmesi sona erdikten sonra Viyana'ya geçmeden önce Berlin'e geldi. Burada Osman Nizami Paşa ile görüşme gerçekleştirdi. İkili arasında Osman Nizami Paşa'nın ifadelerine göre Rusya ile aralarındaki ilişki üzerine derin bir politika konuşuldu. Paşa, raporda Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasındaki yakınlaşmanın gerekçelerini öğrenmek için Kont Aehrentahal'a açık açık sormuş ve Kont Aehrentahal uluslararası ilişkilerin bir gereği olarak şuanda Viyana ve Petersburg arasındaki ikili ilişkilerin iyi yönde ilerlediği cevabını vermişti. Fakat bu durumun Osmanlı Devleti'ne yönelik bir ittifak olmadığını ifade etmiştir. Aksine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun askerî, ekonomik ve yönetim olarak güçlü bir Osmanlı Devleti'nden yana olduğunu yazdı.³²⁴ Kont Aehrentahal, daha sonra Almanya Şansölyesi Betham Holweg bir görüşme gerçekleştirdi. Osman Nizami Paşa'nın ifadesiyle iki devlet arasında ittifak anlaşması imzalandıktan sonra, Berlin ve Viyana arasında sürekli görüşme gerçekleştiriliyordu. Bundan bir yıl önce de Almanya Şansölyesi Betham Holweg Viyana'yı ziyaret etmişti. Ziyaret sonrasında yapılan açıklamada, yakın doğudaki mevcut statükonun korunmasından yana olduklarını, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin iç işlerindeki problemleri hallederek daha güçlü bir konuma gelmesinden memnuniyet duyacaklarını ifade ediyorlardı.³²⁵

Balkanlar'da karışıklıkların devam etmesi üzerine Rus Hariciye Nazırı İzvolski ile Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırı Aehrentahal arasında 5 Mart 1910 tarihinde bir görüşme daha gerçekleşti. İkili arasındaki görüşmenin detaylarını Hariciye Nezareti'ne bildiren Paşa, Rusya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun görüşmesine ilişkin şu bilgileri öğrendiğini ifade etti. Rus Hariciye Nazırı İzvolski Balkanlar'daki mevcut sorunların giderilmesi için Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile ortak hareket etmek istediklerini fakat Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bu teklifi kabul etmediğini ve ilişkilerin kesildiğini bildirdi. Çünkü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlar'a dair politikası statükonun korunmasına dayanmaktaydı. Rusya'nın Balkanlar'a dair politikası, ise bu statükonun Rus kontrolünde Slav milletlerinin genişlemesine yönelikti.³²⁶ Paşa, iki devlet arasındaki kurulan yakın ilişkilere dair Almanya'nın mutlak manada net bilgilere sahip olmadığını raporda yazdı. Alman hükûmetinin Petersburg ve Viyana arasındaki

³²⁴ BOA, HR. SYS. 2900/53 Lef 1, 23 Kânunusani 1325.

³²⁵ BOA, HR. SYS. 2900/53 Lef 5, 11 Şubat 1325.

³²⁶ BOA, HR. SYS. 2900/73 Lef 1, 20 Şubat 1325.

yakınlaşmanın farkında olduğunu fakat bu durumu iki komşu ülke arasında ilişkilerin normalleşmesi olarak gördüğünü belirtti.³²⁷

Rus Çarı II. Nikolay Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Ferdinand'ı Rusya'nın Balkan politikasını yeniden değerlendirmesi ve ilişkilerin kesilmemesi için ziyaret ettikten sonra Alman İmparatoru ile görüşmek için Berlin'e geçti. Bu arada Rus Hariciye Nazırı olan ve Rusya'nın Balkan politikasında önemli bir yeri olan İzvolski Paris büyükelçisi olarak atanmış ve yerine yaklaşık altı yıl kesintisiz görev yapacak olan Sergey Sazonov getirilmişti. Osman Nizami Paşa, Çar'ın ve Hariciye Nazırı Sazonov'un ziyaretinin uluslararası diplomasi kurallarına uymadığını ve sıra dışı bir şekilde gerçekleştiğini, Çar'ın büyükelçileri huzuruna kabul etmediğini her zaman Potsdam'da kaldığını belirtti. Paşa, raporun devamında Alman Hariciye Nazırı Alfred von Kiderlen ile Rus Hariciye Nazırı Sergey Sazonov arasındaki görüşmeye dair bilgileri aktarıyordu. İkili arasında gazetelerde çıkan haberlerde Rusya'nın bir önceki Hariciye Nazırı İzvolski döneminde oluşan soğukluğun giderilmesine yönelik görüştükleri ifade ediliyordu. İki bakanının basında çıkan haberlerinde, oluşan her gerginlikte birbirlerine nota vermek yerine görüş alışverişinde bulunmanın zorlukların hafifleteceğini söyledikleri vurgulanıyordu.³²⁸

Osmanlı Devleti ile ilgili olarak ise, iki bakan karşılıklı olarak statükonun mutlak manada korunmasından yana olduklarını ifade ediyorlardı. Alman Hariciye Nazırı Alfred von Kiderlen ayrıca, Alman İmparatorluğu'nun her şeyden önce güçlü bir Osmanlı Devleti'nden yana olduğunu, bunun Balkanlar'daki statükonun korunması için gerektiğini dile getirdi. İki bakan açıklamalarına Rusya ve Almanya arasında imzalanan ve Bağdat Demiryolu Projesi'ne bağlanacak İran demiryolu üzerine devam etti. Sazonov Rusya ve İngiltere arasında imzalanan antlaşmanın amacının kesinlikle İran'ın bütünlüğünü bölmekten yana olmadığını dile getirdi. Paşa bu konuda daha sonra Kiderlen ile görüştüğünü, Rusya ve İngiltere'nin İran'ı paylaşmak gibi bir niyetlerinin olmadığını kendisine söylediğini belirtti. Aynı zamanda Kiderlen Almanya'nın İran'daki önceliğinin Almanya ve Osmanlı'nın ticari çıkarlarını geliştirmekten yana olduğunu vurguladı. Osman Nizami Paşa, İran siyaseti üzerine Kiderlen'le yaptığı görüşmenin detayını verdikten sonra raporun sonunda bu konu hakkında kendi düşüncelerini yazdı. Paşa'ya göre Rusya ve İngiltere'nin İran'ı paylaşmak gibi bir niyetleri yoktu. İngilizlerin bölgede bulunmasının en büyük nedeni, Rusya'yı bu coğrafyada yalnız bırakmak istememesinden kaynaklanıyordu. İngiltere'nin bu coğrafyadaki politikası Uzakdoğu sömürgelerine giden yolda Rusya ile tampon devlet olan İran ve Afganistan gibi

³²⁷ BOA, HR. SYS. 2908/54 Lef 1, 12 Kânunusani 1312.

³²⁸ BOA, HR. SYS. 2902/67 Lef 1, 27 Teşrinievvel 1326.

devletlerin varlığını devam ettirmesinden yanaydı. Paşa'ya göre bu politikanın belirlenmesinde Sir Edward Gray'dan ziyade artık İngiltere'nin dış politikasında daha etkin bir yere sahip olan Arthur Nicolson etkili oluyordu.³²⁹

Rusya Hariciye Nazırı Sazonov, Almanya'daki temaslarını tamamladıktan sonra Petersburg'a döndü. Burada Novoye Vremya gazetesine Rusya'nın Avrupa siyaseti ve Osmanlı Devleti'ne karşı tutumuna dair vermiş olduğu demeç Alman basınında da yer buldu. Alman basınında Sazonov'un demeçlerine dair çıkan yazıları toparlayan Osman Nizami Paşa bir rapor gönderdi. Sazonov gazeteye vermiş olduğu röportajda Postdam'da Kiderlen ile yaptıkları açıklamaların yanlış yorumlamalara yol açabileceğini düşündüğü için böyle bir röportaj verme gereği duyduğunu ifade ediyordu. Sazonov röportajın devamında Alman Şansölyesi ve Hariciye Nazırı Kiderlen'in kendisine Osmanlı Devleti'nin dış politikasını etkileme niyetlerinin olmadığını ifade ettiklerini dile getirdi. Osman Nizami Paşa, Sazonov'un bu açıklamayı yapmasındaki en önemli neden olarak Osmanlı Devleti'nin İran'a yönelik uyguladığı politikanın Almanya tarafından belirlendiği Rusya kamuoyunda kabul edilen bir gerçek olmasından kaynaklandığını düşünüyordu.³³⁰

Kiderlen, gazetelerde çıkan haberi doğal olarak reddetti. Ayrıca Şansölye ve Bay Kiderlen Osmanlı Devleti'nin uluslararası barışı zedeleyecek bir harekette bulunması durumunda Almanya İmparatorluğu'nun destek vermeyeceğini vurguladı. Osman Nizami Paşa'ya göre Sazonov'un ve Kiderlen'in ifadeleri bazı ipucuları vermekteydi. Sazonov'un açıklamasından Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin askerî olarak güçlenmesinden rahatsız olduğunu göstermekteydi. Diğer taraftan Kiderlen'in ifadesinden de Osmanlı Devleti'nin gerek Balkanlar'da gerekse İran sınırında uluslararası barışı bozacak bir harekete girişmesi durumunda Almanya'nın destek vermeyeceği görüldü. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne vermiş olduğu askerî desteğin sadece iç durumu sağlamlaştırmaya yönelik olduğu Kiderlen tarafından belirtildi.³³¹

Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasındaki diplomatik gelişmeler Osman Nizami Paşa'nın dikkatinden kaçmadı. Paşa, her zaman yaptığı gibi bu konuya dair Berlin'de önemli diplomatik temaslarda bulunarak Hariciye Nezareti'ni gelişmelere dair bilgilendirdi. Burada önemli olan noktalardan birisi de Almanya'nın Rusya ile olan diplomatik temalarında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu üzerinden bir siyaset izlemesidir. Balkan siyasetinde Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çıkarları

³²⁹ BOA, HR. SYS. 2902/67 Lef 2-3-4, 27 Teşrinievvel 1326.

³³⁰ BOA, HR. SYS. 2902/74 Lef 1-2, 1 Teşrinisani 1326.

³³¹ BOA, HR. SYS. 2902/74 Lef 1-2, 1 Teşrinisani 1326.

çatışmaktaydı. Bu nedenle Almanya, Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çıkar çatışmasını ortadan kaldırarak Rusya'yı Fransa ve İngiltere'den oluşan bloktan koparmak istiyordu. Bu süreçte yaşanan diplomatik ilişkiler, Osman Nizami Paşa tarafından Berlin'de yakından takip ediliyordu.

D. Osman Nizami Paşa'nın Berlin Büyükelçisi'nden Ayrılması

23 Ocak 1913 günü hükûmet darbesi, İttihatçılar tarafından başarılı bir şekilde gerçekleştirildikten sonra İttihatçı İsmail Hakkı, Mahmut Şevket Paşa'yı evinden alarak Sadâret mührünü alması için saraya götürdü. Bu sırada Enver Bey, Sultan Mehmet Reşat'a Kamil Paşa'nın istifasını kabul ettirip, Mahmut Şevket Paşa'yı önerdi. Sultanın mevcut durumda kabul etmemek gibi bir durumu söz konusu olmadığı için Mahmut Şevket Paşa'nın rütbesi müşirliğe yükseltilerek sadrazamlığa atandı. Mahmut Şevket Paşa, İstanbul'daki asayişin kontrol altına alınması için Cemal Bey'i İstanbul muhafızlığına getirdikten sonra hızla kabine listesini belirlemeye çalıştı.³³²

Kabine için çalışmalarına yoğun bir şekilde devam eden Mahmut Şevket Paşa Hariciye Nezareti için düşündüğü isim Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa'ydı. Mahmut Şevket Paşa, Osman Nizami Paşa'ya bir telgraf çekerek Hariciye Nazırı olarak kendisini düşündüğünü ifade etti. Osman Nizami Paşa teklifi kabul etmeyerek sağlık sorunlarını gerekçe gösterdi.³³³ Mahmut Şevket Paşa, Osman Nizami Paşa'nın teklifi geri çevirmesinden sonra geçici olarak eski Atina Sefiri Muhtar Bey'i Hariciye Nazırı Vekili olarak görevlendirttikten sonra Sait Halim Paşa'yı Hariciye Nazırı olarak atadı.³³⁴

Mahmut Şevket Paşa, kabinesini belirledikten sonra sefaretlerde de bazı değişiklikler yapmak istedi. Bu değişikliğin bu çalışmayı ilgilendiren en önemli kısmı, Osman Nizami Paşa'nın yerine Mahmut Muhtar Paşa'nın Berlin elçisi olarak atanmasıdır. Mahmut Şevket Paşa, 29 Mart 1913'te Harbiye Nezareti'ndeki işlerini hallettikten sonra Alman Sefareti'ne geçti. Bu sırada Alman Sefiri, Frankfurt Gazetesi Muhabiri Weiss'e röportaj vermektedir. Mahmut Şevket Paşa röportaj bittikten sonra Mahmut Muhtar Paşa'yı Osman Nizami Paşa'nın yerine Berlin elçisi olarak atamayı düşündüğünü dile getirdi.³³⁵ 1 Nisan 1913

³³² Kemal Yakut, **Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi**, Anadolu Üniversitesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 1998, s. 299.

³³³ BOA, **HR. SFR.3.697/40** Lef 1, 11 Kânunusani 1328.

³³⁴ Yakut, **a.g.t.**, s. 300.

³³⁵ Mahmut Şevket Paşa, **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, ARBA Araştırma Basım Yayın, İstanbul 1988, s. 66.

Mahmut Şevket Paşa'ya göre Mahmut Muhtar Paşa, Rusya yanlısı bir siyaset izlenmesini istediği için Petersburg Sefareti'ni istemiştir. Fakat Mahmut Şevket Paşa Alman yanlısı bir siyaset izlediği için kendisini Berlin sefiri olarak atamayı uygun görmüştür. Aynı zamanda Mahmut Muhtar Paşa İstanbul'dan gönderilerek, etrafına toplanan genç zabitlerden uzaklaştırılmıştır.

tarihinde Alman hükûmetinin konu hakkında oluru alındıktan sonra Alman İmparatoruna Name-i Hümâyûn yazıldı. Yazılan Name-i Hümâyûn'da Mahmut Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırı olduğu, birinci dereceden Osmanî ve Mecidi nişanlarının bulunduğu, aynı zamanda padişahında güvendiği ve iltifatına eriştiği ifade ediliyordu.³³⁶ Osman Nizami Paşa döneminde Almanya ve Osmanlı Devleti arasında önemli diplomatik ilişkilerin geliştiği, bu durumun Mahmut Muhtar Paşa döneminde de devam edeceği vurgulandı.³³⁷

Osman Nizami Paşa'nın, yerine Berlin elçisi olarak Mahmut Muhtar Paşa'nın atandığına dair bilgiyi Alman Hariciye Nazırı Zimmermann'dan öğrendiğini Galip Kemali Bey³³⁸ ifade etmiştir. Paşa, Londra konferansına murahhas olarak atanarak konferans sonrası Berlin elçiliğine geri döndü. Sefarete bir öğlen yemeğine ahabplarını davet etmiş fakat bu davetin hemen öncesinde Alman Hariciye Nazırı Zimmermann'la görüşmüştü. Görüşmeden döndükten sonra davetlilerle ilgilendi. Davetliler gittikten sonra Galip Kemali Bey'e Zimmermann'dan Mahmut Muhtar Paşa'nın Berlin elçisi olarak atanması için Mahmut Şevket Paşa'nın Alman imparatorundan feragatname istediğini öğrendiğini söyledi. Alman İmparatorunun da feragatname verdiğini belirtti. Osman Nizami Paşa Mahmut Şevket Paşa'ya üzüntüsünü dile getirmek için bir telgraf çekti. Telgrafta daima hükûmetin menfaatine yönelik çalışmalar yaptığını fakat kendisinin görevden alındığını gazetelerden ve Alman Hariciye Nazırı'ndan duymasından dolayı çok üzgün olduğunu ifade ediyordu. Mahmut Şevket Paşa cevapta Osman Nizami Paşa'yı teselli edecek düzeyde bir telgraf yolladı.³³⁹ Mahmut Şevket Paşa, Osman Nizami Paşa'ya Berlin Sefareti süresince yapmış olduğu hizmetlerden dolayı teşekkür etti. Aynı zamanda farklı bir memuriyete tayin olabileceğine dair de ifadeler kullandı. Mahmut Muhtar Paşa'nın Berlin'e gelmesi üç haftayı bulacağı, bu süre zarfında diplomatik ziyaretlerini gerçekleştirmesini istedi.³⁴⁰ Osman Nizami Paşa Mahmut Şevket Paşa'ya çektiği telgrafın bir benzerini Hariciye Nazırı olan Said Halim Paşa'ya da gönderdi.

³³⁶ BOA, HR. MTV 4/22 Lef 2, 28 Mart 1329.

³³⁷ BOA, HR. MTV 4/22 Lef 1, 4 Nisan 1329; BOA, İ. HR. 431/4 Lef 1, 2 Nisan 1329; BOA, BEO4164/12228 Lef 1, 2 Nisan 1329.

³³⁸ Galip Kemali Bey, Berlin Sefareti'nde 1912-1913 arasında Müsteşar'dır. Bu göreve Fahrettin Bey'in yerine Atina Sefareti'nde başkâtiplik yaparken atanmıştır. Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa'nın Londra'da murahhas olarak bulunduğu tarihlerde Berlin ile Hariciye Nezareti arasındaki diplomatik ilişkileri sağlamıştır. BOA, BEO 3998/299782 Lef 1, 21 Kânunusani 1327; BOA, İ. HR 428/17 Lef 1, 2, 19 Kânunusani 1327.

³³⁹ Söylemezoğlu, a.g.e., s. 381. Galip Kemali Bey'in ifade ettiğine göre Osman Nizami Paşa davetlilere üzüntüsünü hiç yansıtmamıştır. Galip Bey "Hiç telaş ve endişe etmeyiniz Paşam! Devlet işlerinde iyi kötü sürprizler hele memleketimizde daima olağan şeylerdir. Sizi bu değişiklikten haberdar etmeleri lazımdı elbette bunda bir hikmet vardır," sözleriyle teselli ettiğini ifade etmiştir.

³⁴⁰ BOA, HR. MTV. 4/16 Lef 1, 14 Mart 1329.

Görevinden alındığını bu şekilde haber almasından dolayı çok üzüldüğünü ifade ediyordu.³⁴¹ Hariciye Nazırı Said Halim Paşa, Osman Nizami Paşa'nın telgrafına altı gün sonra cevap verdi. Said Halim Paşa bu atama şeklinin öteden beri Hariciye Nezareti'nde usul olduğunu, amacın kesinlikle kendisini rencide etmek olmadığını Osman Nizami Paşa'ya yazdı.³⁴²

Osman Nizami Paşa'nın Berlin Sefareti'nden alınması, Alman gazetelerinde de yer buldu. Osman Nizami Paşa için Berlin Sefareti'nden sonra Viyana Sefareti'ne atanacağı yazılıyordu. Bu durumdan haberdar olan Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa durumu Hariciye Nezareti'ne telgrafla sordu.³⁴³ Hariciye Nezareti'nden Hüseyin Hilmi Paşa'ya gönderilen cevapta, Mahmut Muhtar Paşa'nın Berlin Sefareti'ne atandığı fakat Osman Nizami Paşa'nın Viyana sefaretiye atanmasına dair bir gelişmenin olmadığı bildirildi.³⁴⁴

Beş yıl boyunca Berlin Sefareti'nde çok iyi hizmetler yapan Osman Nizami Paşa, Berlin'deki gerekli olan ziyaretlerini gerçekleştirdikten sonra 15 Nisan 1913'te Viyana'ya geçti. Burada rahatsız olan eşiyle ilgilenen paşa, üç dört gün Viyana'da kaldıktan sonra İstanbul'a hareket etti.³⁴⁵

Gerek Galip Kemali Bey'in yazdıklarından gerekse Osman Nizami Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu telgraflardan anladığımız Mahmut Muhtar Paşa'nın Berlin elçisi olarak atanacağı Mahmut Şevket Paşa tarafından Osman Nizami Paşa'ya bildirilmedi. Burada iki önemli sebep gözükmektedir. Mahmut Şevket Paşa'nın hatıratında ifade ettiği üzere Mahmut Muhtar Paşa'yı etrafında oluşan genç subaylardan uzaklaştırmak, ikincisi ise Mahmut Şevket Paşa'nın Osman Nizami Paşa'ya teklif ettiği hariciye nezareti görevini kabul etmemesi sebebiyle kendisinden böyle bir yolla intikam almak. Beş yıl boyunca hizmet yapmış ve Hariciye Nezareti'ne bu süreç zarfında çok önemli raporlar yollamış Osman Nizami Paşa'nın görevden alınmasının kendisine söylenmemesinin mutlak manada gerekçesi bilinmemektedir.

³⁴¹ BOA, **HR. MTV.** 4/19 Lef 1, 22 Mart 1329.

³⁴² BOA, **HR. MTV.** 4/19 Lef 2, 22 Mart 1329.

³⁴³ BOA, **HR. MTV.** 4/17 Lef 1, 17 Mart 1329.

³⁴⁴ BOA, **HR. MTV.** 4/17 Lef 2, 17 Mart 1329.

³⁴⁵ BOA, **HR. MTV.** 396/66 Lef 1, 12 Nisan 1329.

II. OSMAN NİZAMİ PAŞA’NIN BALKAN SAVAŞLARI VE LONDRA KONFERANSI

A. Balkan Savaşları Öncesi Avrupa Devletleri

Osman Nizami Paşa, Berlin elçiliği süresi boyunca Balkanlar’da yaşanan gelişmeleri de yakından takip etti. Balkan milletlerinin Ekim 1912’de birleşerek Osmanlı Devleti’ne açmış olduğu savaş sonrasında yaşanan gelişmelerin ardından toplanan Londra Konferansında katıldı. Osman Nizami Paşa’nın Londra Konferansı’na katılmadan yapmış olduğu diplomatik girişimler ve Balkan Savaşı öncesindeki bölgedeki gelişmeleri kısaca ifade etmeye çalışacağız.

İngiltere Balkan politikasını “Balkan Komitesi” denilen bir yapı ile sürdürdü. Bu yapı, Balkan devletleri içinde Bulgaristan’ı diğer milletlere göre daha ön planda tutuyor, Makedonya topraklarının doğrudan Bulgaristan’a bağlanması gerektiğini düşünüyordu.³⁴⁶ İngiltere’nin Balkan coğrafyasına dair yürüttüğü diğer politika, ekseriyetle Asya ve Afrika’da elde etmiş olduğu sömürge toprakları üzerinde büyük güçlere karşı çıkarlarını devam ettirmek için bu coğrafyadaki çekişmeleri bir koz olarak kullanmaktı. İngiltere’nin muhafazakâr hükûmet başkanı Benjamin Disraeli, Osmanlı Devleti’nin birliğinden yana bir siyaset izledi. Fakat ondan sonra gelen Gladstone ve Liberaller bu politikanın aksini izleyerek, Balkan milletlerinin bağımsızlık hareketlerini politik çıkarlarına göre destekledi. Aynı zamanda Rusya’nın Balkan coğrafyasındaki faaliyetlerine göz yuman İngiltere, Almanya’ya karşı Rusya’yı kendi tarafına çekmeyi hedefledi.³⁴⁷

Osman Nizami Paşa’nın Haziran 1910, Alman imparatoruyla yapmış olduğu görüşme İngilizlerin Balkan siyasetini özetler nitelikteydi. İmparatora göre İngiltere Balkanlar’da bir çözüm arayışı içinde değildi. Yunanistan’a Girit’i teslim etmenin planlarını da yapmaktaydı. Aynı zamanda imparator, Rusya ile İngiltere’nin Osmanlı Devleti üzerinde gizli bir anlaşma gerçekleştirdiğini ifade ediyordu. İngiltere’nin kendisine ait olmayan şeylerde her zaman cömert davrandığını ifade eden imparatorun, Osman Nizami Paşa’ya bu konuda verdiği örnekler çok manidardı. İngiltere, Mısır’daki imtiyazları için Fransa’nın Fas’ı işgal etmesine göz yumduğu gibi Rusya, Çanakkale Boğazı’ndan serbest geçiş imkânı sağlayacağını

³⁴⁶ P. Philip Graves, **İngiltere ve Türkler: Osmanlı’dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1790-1939)**, çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999, s. 117; Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları, Ankara 1978, s.63.

³⁴⁷ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu ve Alman Diplomasisi: Drang Nach Osten”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, Ankara 1999, s. 215; Suat Zeyrek, **Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 91.

söyleyerek Hindistan, Arap Yarımadası ve Uzakdoğu sömürgelerine giden yolların güvencesini sağlamayı hedefledi.³⁴⁸

Fransa'nın Balkan coğrafyası üzerinde müttefiki İngiltere'nin siyasetini benimsediğini, bunun yanı sıra Balkan Savaşı patlak verdiğinde Fransız Askerî Heyeti, Yunan Ordusu'nu düzenlemek ve sevk etmek için yardımcı olduğu gibi aynı zamanda Yunanistan'a 3,5 milyon liralık borcu verdi.³⁴⁹

Rusya 1905 yılında Japonya yenilgisinden sonra tekrar Balkan siyasetine döndü. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Balkan coğrafyasında meydana gelen gelişmelerin ışığında, Rusya, Balkan coğrafyası için belirlediği öncelikli hedef bu coğrafyadaki Slav milletleri kendi kontrolünde birleştirerek bölgenin tek hâkimi olmak istedi.³⁵⁰

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da Balkan coğrafyası üzerinde gerek diplomatik yollarla gerekse bir oldubitti ile önemli topraklar elde etti. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu karışıklıktan faydalanan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 5 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak etti. Bosna-Hersek işgali sonrası adım adım gerçekleştirmeyi düşündüğü bir Balkan siyaseti mevcuttu. Bu siyasete göre Kosova, Vardar Vadisi ve oradan da Selanik'e ulaşmak istiyordu. Selanik limanı ile Viyana arasındaki ticaret bağına ise Vardar ovasından geçen Osmanlı demiryolunu kontrol altına alarak sağlayacaktı.³⁵¹

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Hariciye Nazırı Kont Aehrenthal, Balkan siyasetinin en önemli temsilcisiydi. 1910 yılında Berlin'e gerçekleştirmiş olduğu ziyarette Osman Nizami Paşa'yı da ziyaret eden Kont Aehrenthal Balkanlar'daki genel siyasi durum üzerinde görüşme gerçekleştirdi. Osman Nizami Paşa, Yunanistan'ın Balkan siyasetindeki saldırgan tavrının Balkanlar'daki karışıklığı artırdığını ifade ettiğinde Kont Aehrenthal bu durumun Yunan kralının açgözlülüğü ve zayıf karakterinden kaynaklandığını belirtti. Aehrenthal, Avrupa'nın büyük güçleri arasında hiçbir devletin Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında bir savaşın çıkmasını istemediğini, çünkü böyle bir savaşın neye yol açabileceğini bildiklerini düşünüyordu. Osman Nizami Paşa, Kont Aehrenthal'in dikkatini Yunanistan'ın Girit üzerinde yürütmüş olduğu siyasete çekmeye çalışırken, Kont Aehrenthal asıl meselenin

³⁴⁸ BOA, HR. SYS. 2076/5 Lef 1, 17 Haziran 1326.

³⁴⁹ Ortaylı, a.g.m., s. 91.

³⁵⁰ Kurat, a.g.e., s.409.

³⁵¹ Mahmut Muhtar Paşa, **Maziye bir nazar: Berlin Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya ilişkileri**, Yay. haz. Nurcan Fidan, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, İstanbul 1999, s. 108.

Edirne'nin olası bir savaşta Bulgarların eline geçebilecek olması olduğunu vurguladı. Balkan uluslarının sakin kalabilmesinin tek yolunun Osmanlı Ordusu'nun güçlenmesi olduğunu vurguladı. Kont Aehrenthal'a göre ordunun güçlenmesinin yanı sıra iç siyasette de sorun yaşanmaması gerekiyordu. Gazetelerin bakanlık krizinden bahsettiğini ifade eden Kont Aehrenthal bu durumun gerçekliğini Osman Nizami Paşa'ya sordu. Paşa, Hakkı Paşa'nın içeride yaşanıldığı düşünülen sorunları tamamen ortadan kaldırabilecek bir güce sahip olduğunu ifade etti. Osman Nizami Paşa konuyu başka bir noktaya taşıyarak, Avusturya matbuatında Osmanlı Devleti aleyhine çıkan yazıları takip ettiğini ve bu yazıların diplomatik ilişkileri etkilediğini söyledi. Aehrenthal, Osman Nizami Paşa'nın haklı olduğunu, bu konuda söyleyecek bir şeyinin olmadığını fakat bu yazıların Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti'ne duyduğu sempatiyi etkilemediğini belirtti.³⁵²

Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki itibarının artmasında Balkan coğrafyası için belirlediği siyasetin de etkisi vardı. İtalya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkan coğrafyasındaki emelleri, İngiltere ve Fransa'nın Balkan milletlerini destekler tavrı Almanya'nın uyguladığı bir siyaset değildi.³⁵³ Almanya'nın özellikle dış politikasının ağırlık merkezini Bağdat Demiryolu Projesi ekseninde Hindistan ticaret yoluna çevirmesi Osmanlı Devleti'nin Balkan siyasetinde yalnız kalmasına sebep oldu. 1912 Balkan Savaşı patlak verene kadar Almanya'nın Osmanlı siyasetindeki öncelikli amacı, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruyup, Alman sanayi ürünlerini ihraç edilebileceği bir pazar olma özelliğini devam ettirmesiydi.³⁵⁴

Osman Nizami Paşa, Berlin'de Balkanlar'a dair her gelişmeyi adım adım takip ediyordu. En ufak bilgiyi en ince ayrıntısına kadar Hariciye Nezareti'ne ulaştırıyordu. Osman Nizami Paşa, Balkan Savaşı patlak vermeden kısa bir süre önce Bulgar kralının, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Viyana'da görüşmesi ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Arnavutluk'taki isyanı destekler gözükmesi hakkında Alman Hariciye Nazırı ile görüştü. Hariciye Nazırı Osman Nizami Paşa'ya Bulgar kralının Viyana ziyareti hakkında nezaketen yapılan bir ziyaret olduğunu söyledi. Arnavutluk konusuna gelince Kont Aehrenthal ile görüşeceğini Arnavutluk'ta uyguladığı siyasetten vazgeçmesi konusunda ve Avusturya matbuatında Arnavutluk'taki gelişmelere dair çıkan yazılar konusunda uyaracağını

³⁵² BOA, **HR. SYS.** 22/29 Lef 1, 12 Şubat 1325.

³⁵³ Ortaylı, a.g.m., s. 216.

³⁵⁴ Zeyrek, a.g.t., s. 165.

ifade etti.³⁵⁵ Osman Nizami Paşa, yapılan ikili görüşmeleri yakından takip ediyor ve hiç vakit kaybetmeden Alman Hariciye Nazırı'ndan bilgi almaya çalışıyordu.

Osman Nizami Paşa'nın özellikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun resmî gazetesi olan "Fremdenblatt"da Arnavutluk olayları hakkında çıkan yazıları Alman basının desteklemediğini görüyordu. Sadece "Vossische Zeitung" Avusturya-Macaristan İmparatorluğu lehine haberler yapıyordu. Bu gazetenin de Avusturya'nın siyasetini desteklemesindeki en büyük sebebin muhabirinin eski bir Avusturyalı subay olmasından kaynaklandığını biliyordu. Paşa, Alman basının Arnavutluk'ta yaşanan olayları Osmanlı Devleti'nin iç meselesi olarak görmeye devam ettiğini Hariciye Nezareti'ne ilettili.³⁵⁶

İtalya'nın, Balkan savaşına kadar olan süreçte Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarına karşı uyguladığı siyaset zaman zaman değişiklik gösterdi. Balkanlar'ın genelini düşündüğümüz zaman İtalya'nın balkan coğrafyasına dair önceliği Adriyatik Denizi'ni bir iç deniz hâline getirmektir.³⁵⁷

Avrupa'nın büyük güçlerinin Balkan coğrafyası için belirlediği genel siyasetin ne olduğuna dair Hariciye Nezareti Londra, Berlin ve Viyana Sefareti'nden bir rapor istedi. Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa da Almanya'nın yürütmüş olduğu Balkan siyaseti üzerine önemli bilgiler verdi. Paşa, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rusya'nın Balkan coğrafyası üzerine yaptığı görüşmeler hakkında Alman Hariciye Nazırı ile gerçekleştirdiği görüşme sonrasında, Berlin hükûmetinin durumdan haberdar olduğunu fakat bu görüşmelerin tabii münasebetler olduğunu Alman hariciye nazırının kendisine ifade ettiğini bildirdi. Ne Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ne de Rusya'nın Balkan statükosunu ihlal etmeyecekleri Almanya Hariciye Nezareti'nce kesin olarak görülmekteydi. Aynı şekilde İtalya'nın da Trablusgarp Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile mücadele ettiği için Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlar'da istediği gibi hareket edebileceğini bu nedenle de Balkanlar'ın mevcut durumunun bozulmasından yana olmadığını düşünüyordu.³⁵⁸ Osman Nizami Paşa, Hariciye Nezareti'ne Temmuz 1912 tarihinde yolladığı telgrafta Rus Çarı ve Alman İmparatoru'nun Baltık Limanı'ndaki görüşmesine dair Alman Hariciye Müsteşarı ile görüştüğünü, ikilinin görüşmesinde Balkanlar'daki mevcut durumun korunmasından yana

³⁵⁵ BOA, HR. SYS. 147/25 Lef 1-3, 19 Haziran 1327. Osman Nizami Paşa'ya göre Bismarck'tan itibaren Almanya Avusturya'yı politik bir kol olarak görmektedir. Prens Bernhard von Bülow ve Baron Wilhelm von Schoen doğu ile atacakları her adımda Viyana Kabinesi'ne danışmayı uygun görmüşlerdir. Fakat bu durum Alfred von Kiderlen-Waechter'in Hariciye Nazırı olmasından sonra değişmiştir. Kararlı karakteri ve dikkat çekici zekâsıyla Aehrenthal yönlendirebileceği bir adam değildir.

³⁵⁶ BOA, HR. SYS. 153/27 Lef 1, 22 Haziran 1327.

³⁵⁷ Zeyrek, a.g.t., s. 122.

³⁵⁸ BOA, BEO. 4002/300128 Lef 1, 30 Kânunusani 1327.

karar alındığını bildirdi. Bulgaristan'ın Osmanlı sınır köylerine yaptığı askerî yığınaktan dolayı Rusya tarafından uyarılacağı, aynı şekilde Sırbistan'ın da Berlin hükûmeti tarafından uyarılacağı müsteşar tarafından Osman Nizami Paşa'ya iletildi.³⁵⁹

B. Balkan Milletlerinin Balkan Savaşları Öncesi Bölgedeki Faaliyetleri

19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında yaşayan Hristiyan tebaası Fransız İhtilali ve sonrasında Avrupa'da yaşanan gelişmeler neticesinde ayrılıkçı isyanlara başlamıştı.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra yaşanan dostluk havasının üzerinden iki buçuk ay geçmeden, 5 Ekim'de Bulgaristan bağımsızlığını, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini ve Girit'in, Yunanistan'a katıldığını duyurması İttihat Terakki yönetiminin yaşadığı ilk şoktu.³⁶⁰ Balkan savaşına gelen sürece kadar Balkan devletlerinin bölgede yürüttükleri faaliyetler, Hariciye Nezareti'ne Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki temsilcileri tarafından iletildi. Özellikle Makedonya toprakları üzerinde yürütülen çete faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakıyordu. Bu çete faaliyetlerine dair gerek bölgedeki görevlilerden gerekse elçiliklerden önemli telgraflar Hariciye Nezareti'ne gönderildi. Bunlardan biri Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin yollamış olduğu telgraftı. Bulgaristan hükûmetinin Makedonya topraklarında karışıklık çıkarmak için Bulgar Ordusu'nun silah ihtiyacını karşıladığı beşer, altışar gruplardan oluşan çeteler Makedonya topraklarına geçerek bölgede huzuru kaçırdığı, cinayetler işlendiği ve işlenen bu cinayetlerden Avrupa kamuoyuna Osmanlı Devleti'nin sorumlu tutularak aktarıldığı bildirildi.³⁶¹ Osman Nizami Paşa'nında içinde bulunduğu devlet adamlarının gönderdiği telgraflarda; Karadağ devletinde askerî hazırlıkların yapıldığı cephelere top ve cephane yığıldığı, Bulgarların Osmanlı Devleti sınırlarına yakın köylere çok sayıda silah ve cephane yığınağı yaptığı, Kumanova, Kaçana, Osmaniye, Cuma-i Bala kasabalarına taarruz yapacağı, Yunanistan'ın sınıra asker yığıldığı ve İtalya'nın Karadağ üzerinden Arnavutluk'a silah gönderdiği, bilgisini vermekteydi. Balkan coğrafyasından gelen bu bilgiler, Osmanlı Devleti'nin Makedonya ve Arnavutluk topraklarındaki asker ve silah sayısını artırması gerektiğini gösteriyordu.³⁶²

Balkan milletleri, bir tarafta kendi çıkarları doğrultusunda Makedonya toprakları üzerinde çetecilik faaliyetleri yürütürken diğer taraftan Rusya'nın hamiliğinde Osmanlı

³⁵⁹ BOA, **HR. SYS.** 24/12 Lef 1-2, 27 Haziran 1328.

³⁶⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 653.

³⁶¹ BOA, **DH. SYS.** 29/3 Lef 1, 26 Temmuz 1326.

³⁶² BOA, **HR. SYS.** 2907/64 Lef 1, 17 Teşrinisani 1327; BOA, **A.} MKT. MHM.** 736/22 Lef 1, 25 Haziran 1327; BOA, **BE0** 4081/306064 Lef 1, 26 Ağustos 1327; BOA, **HR. SYS.** 141/22 Lef 1, 24 Eylül 1327.

Devleti'ne karşı ittifak anlaşmaları imzaladı. Bu ittifak arayışı neticesinde 13 Mart 1912 yılında Bulgaristan ve Sırbistan arasında bir dostluk ve ittifak antlaşması imzalandı. Bu anlaşma sonrasında Bulgaristan, Yunanistan ile 29 Mayıs 1912'de Makedonya toprakları üzerindeki anlaşmazlıklar çözüldükten sonra bir ittifak antlaşması imzalandı. Bu üç devletin arasına Mayıs 1912'de Yunanistan ile Ağustos 1912'de Bulgaristan'la anlaşılan Karadağ'da katıldı. Fakat Karadağ, herhangi bir devletle kâğıt üzerinde bir anlaşma imzalamadı. Karşılıklı anlaşmaların kesinleşmesinden sonra geriye Osmanlı Devleti'ne savaş açmak için bir bahane üretilmesi kalıyordu. Makedonya topraklarında anlaşmaların kesinleşmesinden sonra Bulgar ve Yunan çetelerinin bölgedeki faaliyetleri artış gösterdi. Diğer taraftan Karadağ ve İtalya'nın Arnavutluk topraklarında kışkırtması sonucu isyan eden Arnavutların Karadağ'a sığınması üzerine Osmanlı Devleti bölgeye asker sevk etti. 3 Ekim 1912'de Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ, Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk ve Girit'e muhtariyet verilmesini istedi. Ve nihayetinde 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle Balkan Savaşı'nın birinci aşaması başladı.³⁶³

C. I.Balkan Savaşı Sırasında Almanya'da Diplomatik Görüşmeler

Osman Nizami Paşa'nın yolladığı telgrafları tam manasıyla anlamlandırabilmek adına cephelerdeki genel durumdan kısaca bahsedilecektir. Bizim için burada önemli olan 1. Balkan Savaşı içerisinde Osman Nizami Paşa'nın Berlin elçiliğinden yolladığı telgraflardır. Paşa, 30 Mayıs 1913'te Londra Konferansı'na katılana kadar Berlin elçiliğinden Hariciye Nezareti'ne savaşa dair telgraflar yolladı. Paşanın, Londra Konferansı'nda bulunduğu süre zarfında da bu görevi elçilikte maslahatgüzar olarak bulunan Galip Kemali Bey gerçekleştirdi.

8 Ekim 1912'de Karadağ'ın savaş ilan etmesiyle başlayan Balkan Savaşı, 13 Ekim'de Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle fiilen başladı. Savaşın doğu cephesinde Bulgarlarla, batı cephesinde ise bütün ittifak yapan Balkan devletleriyle yapılacağı belli oldu. Kara muharebelerinin yanı sıra Karadeniz'de Bulgar donanmasına Ege Denizi'nde ise Yunan donanmasına karşı yapılacak olan bir deniz mücadelesi olacaktı.³⁶⁴ Doğu cephesinde Bulgar kuvvetleri 18 Ekim'de saldırıya geçerek, Edirne ve Kırklareli arasında bulunan büyük kuvvetleri mağlup ettikten sonra Edirne'ye bir baskın yapmayı hedefledi fakat muvaffak olmadı. Bulgar kuvvetleri Tunca'nın doğusunda kalan Hayrabolu istikametine doğru hareket ederken Osmanlı Devleti henüz seferberliğini

³⁶³ Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", **DiA**, c. V, TDV yayınları, İstanbul 1985, s. 23.

³⁶⁴ Küçük, a.g.m., s. 24.

tamamlayamamıştı. Ordu içerisindeki rekabet, haberleşme güçlüğü ve Von Der Goltz Paşa ile Başkomutan arasındaki görüş ayrılıkları, ordunun kontrollü hareket etmesine engel oldu. Osman Nizami Paşa'dan sonra Berlin elçiliğine getirilecek olan Mahmut Muhtar Paşa, Başkomutan'ın verdiği emre uyarak 21 Ekim'de saldırıya geçti. Fakat hiçbir cephede istenilen sonuç elde edilemedi ve Kırklareli'ne dağınık bir şekilde çekilen ordu, şehrin Bulgarların eline geçmesine engel olamadı.³⁶⁵

Makedonya cephesinde durumlar pek iç açıcı değildi. Karadağ 15 Ekim ile 31 Ekim arasında çok büyük bir güce sahip olmalarına rağmen vurkaç taktiği ile Osmanlı kuvvetlerini üzerlerine çekerek Berno ve İpek'i ele geçirdi. Bu iki bölgeyi ele geçirdikten sonra kendilerine destek veren Sırp kuvvetleriyle birlikte Yakova'ya da hâkim oldu. Karadağ Ordusu kısa süre içinde az bir güce sahip olmasına rağmen Sırp'ların da desteğiyle önemli mevkiileri ele geçirdi. Sırp kuvvetleri ise 19 Ekim'de harekete geçerek Podiyevo'yı, Pristineve Geylan'ı ele geçirdi. Ali Rıza Paşa'nın komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, Komanov'da Sırp kuvvetleriyle iki gün çarpıştıktan sonra geri çekilmek zorunda kaldı. Komanov Meydan Muharebesinin kaybedilmesi, Üsküp'ün kapılarını Sırp kuvvetlerine açmış oldu. Herhangi bir silahlı direnişle karşılaşmadan Üsküp'ü ele geçiren Sırp'lar, Manastır'da yapılan savaşta dört gün dört gece boyunca Osmanlı kuvvetleri ile savaştıktan sonra burayı da ele geçirdi. 19 Kasım'da Sırp Prensi Aleksandr, törenle Manastır'a giriş yaptı.³⁶⁶

Osman Nizami Paşa, Çatalca'da bulunan Bulgar birliklerinin mevcudu, savaşın genel gidişatı, Avrupa'daki genel durum ve Sırp ve Yunan ordularının Çatalca önlerindeki Bulgarlara yardımı konusunda bir telgrafı Hariciye Nezareti'ne yolladı. Paşa gerek Alman Hariciye Nezareti'nde Müsteşarla yaptığı görüşmeler neticesinde gerekse farklı kaynaklardan öğrenmiş olduğu bilgiler doğrultusunda Çatalca önlerindeki Bulgar Ordusu'nun 85.000 askerden oluştuğunu belirtti. Sırp ve Yunan birliklerinin mevcut durumu hakkında net bir bilgisi olmadığını ifade eden paşa, bu iki devletten Sırp'ların Çatalca önlerinde bulunan Bulgarlara yardım etmek için önemli miktarda bir asker gönderebilecek durumda olmadığını bildirdi. Yunanların ise Bulgarlara 30.000 askerden oluşan bir yardımı gönderebileceğini aktardı. Osman Nizami Paşa, telgrafın sonunda Kırklareli tarafından arabalarla taşınan Bulgar yakıt ikmal araçlarına ve erzak konvoylarına karşı süvariler ile yapılacak olan bir baskın

³⁶⁵ Karal, a.g.e., s. 312.

³⁶⁶ Yüzbaşı Selanikli Bahri, **Balkan Savaşı'nda Sırp Ordusu ve Batı Ordusu**, çev. Mustafa Toker, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2012, s.119.

harekâtının Bulgarları zor durumda bırakacağını belirtti.³⁶⁷ Alman müsteşar son dakikaya kadar Osmanlı Ordusu'nun Bulgar'a karşı koyması gerektiğini arzu ettiğini konuşmasında dile getirdi. Bulgar Ordusu'nun durumunun pekiyi sayılmadığını bu nedenle mevcut olan bütün gücüyle Osmanlı Devleti'nin mücadele etmesi gerektiğini Osman Nizami Paşa'ya ifade ediyordu. Müsteşar Bulgar, Sırp ve Yunanlıların hepsinin Selanik'te gözü olduğunu fakat bu durumun Balkan hükûmetleri arasındaki ittifakı sarsacak mahiyette olmadığını belirtti. Aynı zamanda Avrupa'da genel bir savaş çıkma ihtimalinin günden güne azalması sebebiyle büyük güçlerin müdahale etme ihtimaline teveccüh edilmemesi gerektiğini de Osman Nizami Paşa'ya bildirdi.³⁶⁸

Reichstag Meclisi'nde konuşan Alman Başvekilin söylemleri, müsteşarın, Osman Nizami Paşa'ya söylediği tavsiyeleri destekler nitelikteydi. Başvekil konuşmasında, Almanya'nın müttefiklerinin menfaatlerini her şeyin önünde tuttuğunu, bunu korumak için hareket etmekten çekinmeyeceğini ifade ederken, Osmanlı Devleti'ne de Balkan müttefikleriyle daha ılımlı bir politika izlemesi gerektiğini tavsiye ediyordu.³⁶⁹

Alman hükûmetinin, Fransa Sefiri'nin acilen sulh yapılması yolundaki teklifi hakkında Osman Nizami Paşa, Hariciye Nezareti'ne bir telgraf gönderdi.³⁷⁰ Savaşın gittikçe kötüleşmesi, Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükûmetinin istifasına sebep olarak yerine Kamil Paşa hükûmetinin kurulmasını sağladı. Kamil Paşa'nın Bulgar kralına mütareke için başvurması neticesinde 28 Kasım'da Çatalca yakınlarında 3 Aralık'a kadar sürecek olan mütareke görüşmeleri başladı. Mütareke görüşmelerine Osmanlı Devleti adına Başkomutan, Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Reşit Paşa ve Kurmay Albay Ali Rıza, Bulgaristan adına Bulgaristan Millet Meclisi Başkanı Doktor Stoyan Danev, Başkomutan Vekili General Mişel Savof ile Bulgar Ordusu'ndan General Ficef, Yunanistan adına da Sofya'daki Yunan elçisi katıldı.³⁷¹ Mütareke görüşmelerinin ana noktasını Edirne oluşturmaktaydı. Bulgarlar Edirne'nin kendilerine teslim edilmesini istiyordu. Osman Nizami Paşa görüşmelerin yapıldığı sırada Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir raporda, Alman müsteşar ile yaptığı görüşmede müsteşarın Edirne'nin kesinlikle Osmanlı Devleti'nde kalması gerektiğini vurguladığını söylüyordu. Fakat Fransızların Edirne'nin Bulgarların olması gerektiği konusunda çalıştığını

³⁶⁷ BOA, **HR. SYS.** 2912/8 Lef 1, 12 Teşrinisani 1328.

³⁶⁸ BOA, **HR. SYS.** 2079/ 3 Lef 8, 14 Teşrinisani 1328.

³⁶⁹ BOA, **HR. SYS.** 2088/ 33 Lef 1, 20 Teşrinisani 1328.

³⁷⁰ BOA, **HR. SYS.** 2088/34 Lef 1, 20 Teşrinisani 1328.

³⁷¹ Karal, **a.g.e.**, s. 327.

belirtti.³⁷² Görüşmelerin yukarıda ismini zikrettiğimiz kişiler tarafından gerçekleştirildiği sırada paşa, bir telgraf daha gönderdi. Alman Dış İşleri Bakanı ile görüştüğünü Rusların kışkırtacak şekilde savaşı yeniden başlatılmaması gerektiğini ve barışın sağlanması için Osmanlı Devleti'nin elinden geleni yapması gerektiğini kendisine söylediğini yazdı.³⁷³

Osman Nizami Paşa, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşayan Slav, Hırvat, Sloven ve Bosna-Hersekliilerin bir isyan girişiminde bulunmaması için askerî hazırlıklar yaptığını ve Rusya'nın, Bulgaristan'ın Çatalca önlerine kadar ilerlemesinden rahatsız olduğunu telgrafta yazdı.³⁷⁴ Berlin Sefareti'nden Hariciye Nazırı Gabriel Efendi'ye gönderilen telgrafta Goltz Paşa ile görüşüldüğü, Bulgar Ordusu'nun 270.000 kişiden oluştuğu bunların 85.000'inin savaşırken, hastalık ve çeşitli sebeplerle öldüğünü 185.000 savaşabilecek askerin kaldığı bunların yaklaşık 50.000'inin Edirne'de bulunduğu ifade edildi. Goltz Paşa, Çatalca önlerinde bulunan Bulgar kuvvetlerine Sırların 40.000'den fazla asker gönderemeyeceğini ifade ediyordu. Aynı zamanda Osmanlı Ordusu yeterli mühimmat ve coşkuya sahipse Bulgar Ordusu'na mevcut yardımlar gelmeden önce sert bir taarruz başlatılması gerektiğini düşünmekteydi.³⁷⁵

Osman Nizami Paşa, savaş boyunca gazeteleri de takip edip Hariciye Nezareti'ni gelişmelerden haberdar etti. Sofya'da çıkan gazetede habere göre; Bulgaristan'ın savaşın sonlanması şartı, Edirne'nin, Bulgaristan'a teslim edilmesi ve Osmanlı Devleti'nin savaş için Anadolu'dan artık asker getirmemesiydi. Haberin devamında Bulgaristan Millet Meclisi Başkanı Stoyan Danev'e İstanbul'a girip girmeyeceğine dair sorulan soruya cevabı ise, payitahtın, Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu ifade ettiğini yazıyordu.³⁷⁶ Paşa, "*Berliner Tageblatt*" gazetesinde donanmaya dair çıkan bir haberde Hariciye Nezareti'ni uyardı. Paşa, telgrafta, hükûmetin savaş sırasında Brezilya hükûmetinden dretnot alma girişiminde bulunmasının düşman kuvvetlerine cesaret ve güç verdiğini Osmanlı donanmasının ise moralini bozabileceğini bu nedenle bu tarz bir girişim var ise bunun gizlilik içinde yürütülmesi gerektiğini konunun Alman gazetelerinde yazıldığını belirtti.³⁷⁷ Nizami Paşa, Berlin'de çıkan "*Lokal Anzeiger*" gazetesinde Balkan Savaşı'na dair çıkan bir yazıyı da Hariciye Nezareti'ne telgrafla bildirdi. Gazete haberinin Belgrat'ta çıkan yerel bir gazeteden alıntı yapılarak yayınladığını belirtti. Haberde, Sırbistan Bakanlar Kurulu tarafından

³⁷² BOA, HR. SYS. 2912/144 Lef 1, 28 Kânunuevvel 1328.

³⁷³ BOA, HR. SYS. 2912/36 Lef 1, 30 Teşrinisani 1328.

³⁷⁴ BOA, HR. SYS. 2088/20 Lef 1-2, 12 Teşrinisani 1328.

³⁷⁵ BOA, HR. SYS. 2912/7 Lef 1, 12 Teşrinisani 1328.

³⁷⁶ BOA, HR. SYS. 2088/6 Lef 1, 24 Teşrinisani 1328.

³⁷⁷ BOA, HR. SYS. 2079/ 3 Lef 13, 14 Teşrinisani 1328.

Bulgaristan'a 80 bin asker, 150 bin silah verildiği bunun karşılığında da Sırp birlikleri tarafından işgal edilen yerlerin Sırbistan'da kalacağı ifade edilmekteydi.³⁷⁸

Osmanlı Devleti savaşın en çetin ve zor döneminde Bulgar, Sırp, Karadağ ve Yunan ordularıyla cephelerde yoğun bir şekilde mücadele ederken Avlonyalı İsmail Kemal Bey 28 Kasım 1912'de Avlonya'da Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan ettiğini duyurdu. Bir gün sonra Osman Nizami Paşa, Kemal Bey'in Arnavutluk'un bağımsızlığını Düveli Muazzama'ya duyurduğunu ve beyannamenin gazetelerde yayınlanacağını Hariciye Nezareti'ne bildirdi.³⁷⁹ Hiç şüphe yok ki bu durumda Londra Konferansı'nda değerlendirilecekti. Osman Nizami Paşa'nın Berlin'de savaşın genel durumuna dair duyduğu ve topladığı bilgilerden oluşan raporlarını Londra Konferansı'na katılana kadar yollamaya devam etti.

D. I. Balkan Savaşı Sonrası Osman Nizami Paşa'nın Londra Konferansına Katılması

28 Kasım'da Çatalca yakınlarında Bahşayış köyünde başlayan mütareke görüşmeleri 3 Aralık'a kadar sürdü. Mütareke şartlarında anlaşmanın imzalanmasından 20 gün sonra barış görüşmelerinin başlaması kararlaştırıldı. Barış konferansı için ilk önerilen yer İsviçre'de bir şehirde toplanılmasıydı. Fakat Balkan Müttefiklerinin ve Sir Edward Grey'in ısrarı sonucunda konferansın, Londra'da toplanmasına karar verildi.³⁸⁰ Sir Edward Grey burada Bismarck'ın Berlin Kongresinde yüklenmiş olduğu misyonun bir benzerini kendisi Londra Konferansı'nda yüklenmek istemekteydi. Bu kararın verilmesinden sonra Londra'da iki farklı konferans toplanmasına karar verildi. Birinci konferans Osmanlı delegeleri ve savaşa katılan Balkan Devletleri'nin delegeleri arasında olacaktı. İkinci konferans ise Avrupa'nın büyük güçleri diye nitelendirdiğimiz devletlerin (İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya-Macaristan, İtalya) büyükelçileri ve İngiltere Dış İşleri Bakanı Sir Edward Grey'in yer alacağı "Büyükelçiler Konferansı" olacaktı. Büyükelçiler Konferansı birinci konferansa paralel bir şekilde çalışmalarını yapacaktı.³⁸¹

Londra Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni kimin temsil edeceğine karar verilmesi gerekiyordu. Meclis-i Vükelâ karar vermek için toplanmadan önce Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya delegasyonun başkanı olmasını iki defa teklif etti. Fakat Tevfik Paşa bu teklifi kabul

³⁷⁸ BOA, HR. SYS. 2913/110 Lef 1, 1 Şubat 1328.

³⁷⁹ BOA, HR. SYS. 2088/ 23 Lef 1, 16 Teşrinisani 1328.

³⁸⁰ Necdet Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s. 8.

³⁸¹ Konferans'ta Almanya'yı Lichnowsky, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu Mensdorff, İtalya'yı Imperiali, Rusya'yı Benckendorff, Fransa'yı Cambon ve İngiltere'yi Dış İşleri Bakanı Edward Grey temsil etti. Bkz. Hayta, a.g.e., s. 8-25.

etmedi.³⁸² 28 Kasım'da Meclis-i Vükelâ'da yapılan müzakereler sonucunda çıkan ilk kararda Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Reşit Paşa ve ayandan Damat Ferit Paşa'nın Londra Konferansı'nda görevlendirilmesine karar verildi.³⁸³ Fakat daha sonra konferansa katılacak kişilerde değişiklik yapıldı. Konferansta Osmanlı Devleti'ni temsil etmek için birinci murahhaslığa Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Reşit Paşa, ikinci murahhaslığa Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa ve üçüncü murahhaslığa Bahriye Nazırı Vekili Salih Bey belirlendi.³⁸⁴ Bu üç kişiye refakat etmek üzere Erkân-ı Harbiye Miralayı Ali Rıza, Maliye Kalemî Mahsusa Müdürü Reşit Saffet, Hukuk Müşaviri Hrant ve Paris Sefiri Başkâtibi Diran Beyler katıldı.³⁸⁵ Murahhaslara harcırah olarak yüz yirmi beş Osmanlı lirası ve Londra'da bulundukları süre zarfında her gün on bir Osmanlı lirası tahsis edildi. Refakatinde görevli olanlara ise harcırah olarak seksen beş Osmanlı lirası ve Londra'da bulundukları süre zarfında her gün üç Osmanlı lirası Bank-ı Osmanî'nin Londra Şubesi aracılığıyla verilmesi Meclis-i Vükelâ'da kararlaştırıldı.³⁸⁶

Reşit Paşa, Londra'daki konferansa geçmeden önce Paris'e uğrayarak, Fransa Başbakanı Poincaré ile görüştü ve ona Osmanlı Devleti'nin şartlarının kabul edileceği bir anlaşma yapmak üzere Londra'ya gittiğini ifade etti. Aynı şekilde Osman Nizami Paşa Berlin'den hareket etmeden önce Alman Dış İşleri Bakanı Kiderlen ile görüşerek Reşit Paşa'nın Paris'teki ifadelerini kullandı. Kiderlen ise Osman Nizami Paşa'nın Londra Konferansı'na dair kullandığı ifadelerden sonra, paşaya daha sakin ve ılımlı olmaları konusunda tavsiyelerde bulundu.³⁸⁷ Alman Hariciye Nazırı Osman Nizami Paşa'ya Edirne için bulunduğu tavsiyeleri Bulgar hükûmetine duyurmayı da ihmal etmedi. Bu sayede Bulgaristan'ı kendi tarafına çekmeyi hedefliyordu.³⁸⁸

16 Aralık 1912 tarihinde St. James Sarayı'nda ilk toplantı başladığında Osmanlı Devleti'ni Reşit Paşa, Osman Nizami Paşa ve Salih Bey temsil ederken, Bulgaristan'ı Bulgaristan Millet Meclisi Başkanı Doktor Stoyan Danev, Yunanistan'ı Elefterios Venizelos,

³⁸² Londra Konferansı'nda bulunacak delegasyon heyetinden Osman Nizami Paşa'nın bulunacağı belli ise de diğer üyelerin kimler olacağının belirlenmesi zaman almıştır. Galip Kemali Bey, Berlin'de Alman müsteşar ile yapmış olduğu konuşmada müsteşarın kendisine uzun süre Hariciye Nezareti'ne görev aldığı süre zarfında bilgisi, zekâsı ve sakinliğiyle yerli ve yabancıların sevgisini kazanmış olan Tefik Paşa'nın delegasyonda olmaması Osmanlı Devleti için bir felaket olduğunu ifade etmiştir. BOA, **HR. SYS.** 2079/3 Lef 13, 14 Teşrinisani 1328.

³⁸³ BOA, **İ.. MMS.** 156/3 Lef 1, 15 Teşrinisani 1328; BOA, **BE.** 4118/308788 Lef 1, 15 Teşrinisani 1328.

³⁸⁴ BOA, **BE.** 4124/309259 Lef 1, 18 Kanunuevvel 1328; BOA, **İ.. MMS.** 156/3 Lef 1, 15 Teşrinisani 1328; BOA, **MV.** 228/18 Lef 1, 25 Teşrinisani 1328.

³⁸⁵ BOA, **HR. SFR.** 3. 689/4 Lef 1, 29 Kânunuevvel 1328.

³⁸⁶ BOA, **BE.** 4129/309648 Lef 1, 18 Kânunuevvel 1328; BOA, **MV.** 171/97 Lef 1, 26 Teşrinisani 1328.

³⁸⁷ BOA, **HR. SFR.** 3. 664/90 Lef 1, 7 Kânunuevvel 1328.

³⁸⁸ Celal Bayar, **Bende Yazdım Millî Mücadele'ye Gidiş**, c. III, Baha Matbaası, İstanbul 1966, s. 963.

Sırbistan'ı Stojan Novakovitch, Karadağ'ı Lazar Mijushkivitch temsil ediyordu.³⁸⁹ Açılış konuşmasını İngiliz Dış İşleri Bakanı Sir Edward Grey yaptıktan sonra Sırp, Bulgar, Yunan, Osmanlı ve Karadağ temsilcileri teşekkür edici bir konuşma yaptı.³⁹⁰ Osmanlı delegeleri henüz ateşkes imzalamamış olan Yunanistan'la bir anlaşma imzalamak için ruhsatnamelerinin olmadığını ifade etmeleri sebebiyle konferans 21 Aralık'a ertelendi.³⁹¹

Konferansın 21 Aralık'a ertelenmesi sonrasında "Büyükelçiler Konferansı" ilk toplantısını yaparak bazı kararlar almaya çalıştı. Bu toplantının ilk gündemi Balkan Savaşı esnasında bağımsızlığını ilan eden Arnavutluk meselesinin bir neticeye bağlanması oldu. Daha sonra Büyükelçiler Konferansı 18 Aralık'ta Adalar sorununu görüşmek için ikinci kez toplandı. Rus Büyükelçisi Limni, Bozcaada, İmros ve Semendire adalarının Osmanlı Devleti'nde kalması gerektiğini savundu. Bu talebindeki amaç, İstanbul ve Boğazları alacağı sırada herhangi bir devletin engeli ile karşılaşmak istememesiydi. İngiliz Dış İşleri Bakanı Sir Edward Grey ise Büyük devletlerin gözetimi altında bu adaların tarafsızlaştırılması gerektiğini ifade etti.³⁹²

Balkan Savaşı'nın bir Avrupa savaşına dönüşebilme havası biraz olsun Büyükelçiler Konferansı'nda giderildikten sonra Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Hariciye Nazırı Gabriel Noradonkian Efendi'ye başvurarak Edirne'den vazgeçmelerini ve bir an önce barış yapmaları konusunda baskı yapmaya başladı. Reşit Paşa ve Osman Nizami Paşa'nın konferans boyunca kullanmış oldukları sert dilden dolayı konferansın yarıda kesilebileceği ve bu durumda Rusya'nın tarafsız kalamayacağı konusunda Gabriel Efendi'ye baskıda bulundu. Aynı şekilde Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Bompard ve Alman Büyükelçi Wangenheim bir an önce barış yapılması gerektiğini Gabriel Efendi'ye ifade etti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul elçisi ise daha ılımlı bir şekilde Gabirel Efendi'ye *"Edirne'yi kurtarabileceğinizi düşünüyorsanız işi uzatın yoksa anlaşmayı imzalayın anlamına gelen ifadeler kullandı."*³⁹³

21 Aralık'ta dördüncü toplantı için Balkan devletlerinin delegeleri ve Osmanlı delegeleri yeniden toplandı. Sırp delegelerinin İşkodra komutanının ateşkese uymayıp savaşa devam ettiğine dair ifadeleriyle toplantı başladı. Osmanlı delegeleri Gabirel Efendi'den almış oldukları telgrafla kuşatılmış yerlere yiyecek yollanmasına dair izin verilmesini isteyen bir

³⁸⁹ Richard C. Hall, **The Balkan Wars(1912-1913) Preludeto the First World War**, Routledge, New York 2000, s. 70.

³⁹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, c.II, kısım II, TTK yayınları, Ankara, 1983, s. 185.

³⁹¹ Bayur, **a.g.e.**, c. II, kısım II, s. 186.

³⁹² Bayur, **a.g.e.**, c. II, kısım II, s. 189.

³⁹³ BOA, **HR. SFR.3**. 664/90 Lef 1, 7 Kânunuevvel 1328.

talepte bulundu. Fakat Bulgar delegelerinin karşı çıkması sebebiyle toplantı iki defa kesintiye uğradı. Oturumun sonunda ise Osmanlı delegelerinin talebi doğrultusunda toplantı 23 Aralık'a ertelendi.³⁹⁴

23 Aralık'ta toplantı sabah dörtte Sırbistan delegelerinin başkanı Novakovitch başkanlığında açıldı. Konferansın sekreteri M. Grouitch'nin bir önceki oturumdaki protokolü okumasıyla konferans başladı. Konferans başkanı Novakovitch Osmanlı delegelerine hükûmetlerinden Yunan delegelerinin müzakerelere koşulsuz olarak kabul edilmesine ilişkin talep ettiklerini söyledikleri talimatları alıp almadıklarını sordu. Mustafa Reşit Paşa, bu talimatların alındığını ve Osmanlı delegelerine kuşatma yerlerinin tedariki konusunda ısrar etmeden Yunan delegeleri ile müzakerelere girme yetkisi verildiğini bildirdi. Bunun üzerine Balkan devletleri aşağıdaki barış şartlarını bildirdi:

1. Osmanlı Devleti, Marmara Denizi üzerinde Tekirdağ'ın doğusundan giden bir noktadan Karadeniz üzerinde Midye'nin doğusunda bulunan Malatra Körfezi'ne giden bir çizginin batısında kalan bütün Osmanlı topraklarını, Gelibolu hariç terk edecektir.
2. Ege adalarını terk edecektir.
3. Osmanlı Devleti, Girit'in özerkliği düzenlenirken, kendisine bırakılmış bütün haklardan vazgeçecektir.

Barış şartlarından da anlaşıldığı üzere Bulgarlar, Marmara Denizi'ne ulaşıyor, aynı zamanda Tekirdağ ve Midye de kendilerinde kalıyordu.³⁹⁵

Reşit Paşa, Balkan devletleri delegelerinden Osmanlı delegelerine bu teklifi inceleyebilmeleri ve gerekirse hükûmetten talimat talep edebilmeleri için bu teklifin bir kopyasını istedi. Bu istek kabul edilip ve kopyanın yazılması için oturuma ara verildi. Konferans Başkanı Novakovitch, delegelere teklifin onaylı tasdikli bir kopyasını verdi ve Osmanlı delegelerine bir sonraki toplantı tarihinin belirlenmesi için ne kadar zamana ihtiyaçları olduğunu sordu. Reşit Paşa, en kısa süre içinde hükûmete durumu ileteceğini ve gelen talimatları bildireceğini ifade etti. Bay Danev sık sık ertelenmesinden kaçınmak, Osmanlı delegelerinin talimatlar alacağından emin olmak için bir tarih seçmenin iyi bir fikir olacağını ifade etti.³⁹⁶ Bay Danev bu teklifte bulunurken aynı zamanda Osmanlı delegeleri

³⁹⁴ Hayta, a.g.e., s. 10.

³⁹⁵ Bilal N. Şimşir, **Ege Sorunu Belgeler (1912-1913)**, c. I, TTK yayınları, Ankara 1976, s. 367.

³⁹⁶ Şimşir, a.g.e., s. 368.

hakkındaki kişisel düşüncelerini de dile getirmekten çekinmiyordu. Osmanlı delegelerinin Londra'ya gelişinden bu yana gözlemlendiği ifade eden Bay Danev, Osman Nizami Paşa o kadar uzlaşmadan uzak bir olmadığını belirtmekteydi. Fakat bütün talimatları merkezden bekliyor olmaları işlerin yavaş yürümesine sebep oluyordu.³⁹⁷

28 Aralık'ta altıncı oturum başladığında Osmanlı delegasyonu hükûmetten aldıkları barış teklifini aşağıdaki şekliyle açıkladı:

1. Edirne vilayeti, geçmişte olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin doğrudan yönetimi altında kalır.
2. Arnavutluk, sultanın egemenliği altında özerk bir eyalet olarak kurulacak. Genel kurul toplantısı yapılacak. Bu ülkenin idaresi beş yıllık bir süre için Osmanlı hanedanının prensine emanet edilecektir; bu prensin görevi bu sürenin sonunda yenilenebilir.
3. Girit, bu ada ile ilgili herhangi bir sorun ancak Osmanlı hükûmeti ile büyük güçler arasında çözülebilir.
4. Ege Adaları, Anadolu'nun ayrılmaz bir parçasıdır, terk edilemez.

Balkan Devletleri, Reşit Paşa'nın açıklamış olduğu barış şartlarını görüşmeye bile yanaşmak istemedi. "Balkan devletleri toprak istiyor Osmanlı hükûmeti sadece reform vaat ediyor" ifadesi kullanıldı. Osman Nizami Paşa, söz alarak büyük güçlerin Balkanlar'daki bölgesel statükonun bir değişikliğine tahammül edemeyeceklerini söylediklerini hatırlattı. Bunun üzerine Bulgar delegasyonundan Madjarov, Osmanlı delegelerinin Balkan Devletlerinin gerçekte istedikleri bölgeye sahip olduklarını ve birliklerinin Çatalca'nın önünde olduğunu unuttuğunu söyledi. Bu nedenle Balkan Devletleri'nin bugün basit reformlardan memnun olamayacağını belirtti.³⁹⁸ Osmanlı delegasyonun barış şartlarını sunduğu bu ilk oturumdan bir sonuç çıkmadı ve yedinci kez toplanılmak üzere 30 Aralık'a ertelendi.

30 Aralık saat 16.00'da konferans yeniden toplandı. Konferans Başkanı Danev, önceki toplantıda belirlenen gündeme göre, Osmanlı delegelerinin İstanbul'dan aldıkları yeni talimatları bildirmek zorunda olduklarını hatırlattı. Bunun üzerine söz alan Reşit Paşa, istenen talimatları aldığını, ancak bunları tamamen deşifre etmenin mümkün olmadığını; bazı

³⁹⁷ Documents Diplomatiques Français 1871–1914, c. V, Seri 3, Ministère des Affaires Etrangères, Paris 1932, s. 135.

³⁹⁸ M. André Tardieu, "L'équilibre Méditerranéen", Correspondance d'Orient: Revue Economique, Politique & Littéraire, 16 Haziran 1913, s. 553.

hususların açıklığa kavuşturulması gerektiğini belirtti. Bununla birlikte, hükûmetin yol gösterici düşüncesi hakkında bir fikir edinebildi ve eğer konferans üyeleri kabul ederse, teklifi genel hatlarıyla sözlü olarak bildirmeye hazır olduğunu söyledi. Konferans Başkanı Danev, konferansın verdiği bir karara göre, üzerinde görüşme yapılan tüm tekliflerin yazılı olarak yapılması gerektiğini ifade etti. Aksi takdirde, sorunlar karıştırılacak ve yararlı bir şekilde tartışılmayacağını vurguladı. Danev, bu nedenle Osmanlı delegelerinin talimatları bütün olarak sunmalarına izin vermek için oturumların ertesi güne kadar ertelenmesini önerdi. Bu noktada Osman Nizami Paşa söz alarak, hükûmetin, bir uzlaşma ruhu içinde ve daha hızlı bir sonuç elde etmek amacıyla, büyük güçlere bazı noktalardaki soruları çözme görevini vermeyi tavsiye etti. Bununla birlikte, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasındaki Edirne sorununu, doğrudan Bulgaristan ile Osmanlı Devleti'nin ele alması gerektiğini dile getirdi.³⁹⁹ Böyle bir öneride bulunarak Balkan Devletlerinin birlikte hareket etme imkânını ortadan kaldırmayı amaç ediniyordu.

Konferans Başkanı Danev, Osman Nizami Paşa'nın hızlı bir çözüme ulaşma arzusu içinde olmasından dolayı memnuniyet duyduğunu ifade ederek, konferansın Osmanlı delegelerinin yeni önerilerini sunmaları için ertelendiğini ifade etti. Bunun üzerine Osman Nizami Paşa, tekrar söz alarak, Osmanlı delegeleri konferansta ortaya konan sorunları bütün olarak ele almaktansa, belirli bölgesel sorunların hızlı bir çözümüne varılması gerektiğini savundu. Fakat Konferans Başkanı Danev, konferansın diğer delegasyonunun teklifiyle Osmanlı delegelerinin tüm talimatları alabilmesi için toplantının ertelenmesi gerektiği fikrini kabul ederek konferans 1 Ocak tarihine erteledi.⁴⁰⁰

Bu erteleme'nin ardından La Croix gazetesinde R.T. kısaltmalı bir makale kaleme alındı. Balkan krizi başlığıyla kaleme alınan makalede yazar, Osmanlı delegelerinin sürekli olarak konferansı ertelemek zorunda kaldıklarını ifade etmektedir. Bu erteleme'nin konferans için faydalı olmadığı ifade edilen makalede Osmanlı neyi bekliyor adlı bir ara başlığında atıldığı görülmektedir. Bu başlık altında Osmanlı'nın Romanya'nın Bulgaristan'a girmesini, bir Yunan-Bulgar kavgasını, bir Avusturya-Sırp ya da Sırp-İtalyan olayını beklediği fakat bunların olmayacağı ifade edilmektedir.⁴⁰¹

³⁹⁹ Şimşir, a.g.e., s. 376.

⁴⁰⁰ Şimşir, a.g.e., s. 377.

⁴⁰¹ La Croix, 2 Ocak 1913, numara: 9139, s. 1.

Osmanlı hükûmeti, Londra'da sundukları yeni tekliflerini ilettiler. 1 Ocak tarihinde Yunan Delege Başkanı, Venizelos'un başkanlığında sekizinci oturum saat 15.00'da başladı. Osmanlı hükûmetinden aldıkları yeni barış şartları açıklandı. Buna göre;

1. Edirne vilayetinin batısındaki işgal altındaki tüm topraklar terk edilecek, özerk bir Arnavutluk sınırlarının ve siyasi statüsünün belirlenmesi büyük güçlerin kararına bırakılacak.
2. Edirne vilayeti daha önce olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde kalacak. Osmanlı Devleti ve Bulgaristan aralarında gerekli olan sınırların düzeltilmesi üzerinde doğrudan görüşecek.
3. Osmanlı Devleti, Ege Denizi'nin hiçbir adasından vazgeçmez, ancak gerekirse büyük güçlerle sorunları görüşebilir.
4. Osmanlı Devleti, büyük güçlerin ortak bir anlaşma ile Girit Adası konusunda alabileceği her türlü kararı kabul etmeye hazırdır.
5. Osmanlı Devleti'nin yukarıda sunduğu dört madde bölünemez bir bütündür.

Venizelos, diğer Balkan Devletleri'nin düşüncelerini açıkladı. Edirne, Ege Adaları ve Girit konusunda Osmanlı hükûmetinin sunmuş olduğu tekliflerin kesinlikle kabul edilemeyeceğini Osmanlı delegelerine ifade etti. Osman Nizami Paşa söz isteyerek, konferansın olabildiğince çabuk kalıcı bir anlaşmaya varması için Bulgaristan'la doğrudan alakalı konuları birebir görüşmeyi yeniden teklif etti. Bulgar delegasyon başkanı Danev, söz alarak birlikte savaşan Balkan Devletleri'nin birlikte anlaşma imzalayacağını ifade etti. Osman Nizami Paşa, konferansın dikkatini müttefiklerin Arnavutluk ile ilgili tepkisine çekerek ne anlama geldiğini sordu. Konferans Başkanı Venizelos, Osmanlı delegelerinin Arnavutluk sınırlarının ve siyasi statüsünün belirlenmesini büyük güçlerin kararına bırakmayı önerdi. Bu, Osmanlı Devleti için anlaşılabilir bir bakış olduğunu, çünkü Arnavutluk ile ortak bir sınırı olmayacağını ifade etti. Ancak Balkan Devletlerinin bakış açısının oldukça farklı olduğunu, çünkü Arnavutluk sınırlarının belirlenmesinin onları doğrudan etkilediğini belirtti. Reşit Paşa, Danev'in Arnavutluk üzerinde söylediği ifadeler üzerine söz alarak Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk teklifinin buradan vazgeçtiği şeklinde anlaşılmasının yanlış olduğunu ifade etti. Danev, söz alarak, Osmanlı delegelerinin barış teklifini daha açık bir şekilde ifade etmesi gerektiğini belirtti. Osman Nizami Paşa, Balkan Devletleri'nin de karşı önerisi için hazırlanması gerektiğini, çünkü büyük güçlerin müdahalesini tamamen reddettiğini söyledi.

Danev, Osmanlı delegelerine yetkileri ele alıp almadığını sordu. Osman Nizami Paşa, bazı konularda yeniden bilgi isteyeceklerini belirtti.⁴⁰²

Osmanlı Delegeleri Başkanı Reşit Paşa Hariciye Nazırı Gabirel Efendi'ye bir telgraf göndererek Edirne vilayetine dair yapılması gereken sınır düzenlemelerinin neler olabileceğini aynı zamanda Girit sorununun büyük güçler aracılığı ile çözülüp çözülemeyeceğini sordu.⁴⁰³ Gabirel Efendi bir gün sonra verdiği cevapta Edirne vilayetinde sadece sınır düzenlemelerinin olabileceğini, Girit için ise diğer adalar üzerinde talepte bulunulmayacaksa buradaki haklardan vazgeçilebileceğini ifade etti.⁴⁰⁴ Reşit Paşa gelen yeni talimatları 3 Ocak'taki konferansta açıkladı. Konferansa bir süre ara verildikten sonra Balkan devletleri taleplerini şu şekilde bildirdi;

1. Osmanlı hükûmeti Girit üzerindeki bütün haklarından vazgeçecek.
2. Ege adalarını terk edecek.
3. Edirne vilayetine gelince, bu şehri müttefiklere bırakacak.

Balkan Devletleri, yukarıda belirttikleri barış şartlarının Osmanlı hükûmeti tarafından kabul edilmemesi durumunda görüşmelerin kesileceğini ifade etti. Konferans Başkanı Miouchekovitch bir sonraki konferansın 6 Ocak Pazartesi toplanmasını kararlaştırdı. Reşit Paşa, en erken cumartesi günü yapılabileceğini söylese de kararda bir değişiklik olmadı.⁴⁰⁵ Reşit Paşa aynı gün içinde Hariciye Nazırı Gabriel Efendi'ye bir telgraf çekerek Balkan Devletleri'nin kesinlikle Edirne'den ve Ege adalarından vazgeçmediğini, bu noktada savaşın yeniden başlayabileceğini ve hazırlıklı olunması gerektiğini ifade etti.⁴⁰⁶

Osman Nizami Paşa, 6 Ocak'ta Hariciye Nazırı Gabriel Efendi'ye bir telgraf çekerek Büyükelçiler Konferansı'nda alınan kararlara dair duyduğu bilgileri iletti. Rusya Büyükelçisi tüm adaların ve Edirne'nin, Balkan Devletlerine devredilmesinde ısrar ettiğini ifade etti. Fransa Büyükelçisi de Edirne'nin, Bulgarlara verilmesinden yanaydı. Diğer büyükelçiler de savaşın devamını önlemek için bu fikre katılıyordu. Görüş farklılığı göz önüne alındığında, tartışmanın hızla bir sonuca ulaşacağını şüpheli olduğunu; Avusturya-Macaristan

⁴⁰² Şimşir, a.g.e., s. 387.

⁴⁰³ Şimşir, a.g.e., s. 391.

⁴⁰⁴ Şimşir, a.g.e., s. 392.

⁴⁰⁵ Şimşir, a.g.e., s. 398.

⁴⁰⁶ Şimşir, a.g.e., s. 399.

İmparatorluğu'nun Arnavutluk konusunda farklı beklentileri olduğunu fakat diğer büyük güçlerin, Arnavutluk sınırları için üç teklif hazırladığını telgrafta Gabirel Efendi'ye yazdı.⁴⁰⁷

Gabirel Efendi, Londra Konferansı'nın son toplantısında Balkan Devletleri'nin Edirne ve Ege adalarına dair sunmuş olduğu tekliflerin Osmanlı hükûmeti tarafından asla kabul edilemeyeceğini Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'ya bildirdi.⁴⁰⁸ 6 Ocak'ta Sırbistan Delegasyonu Başkanı Novakovitch başkanlığında dokuzuncu toplantı başladı. Başkan Novakovitch, bir önceki toplantıda yapılan Balkan Devletleri'nin bildirisine yanıt vermek için ilk sözü Osmanlı delegelerine verdi. Reşit Paşa, Osmanlı delegeleri, konferansı cumartesiye kadar erteleme fikrini tekrar dile getirdiyse de bu teklif kabul edilmedi. Bunun üzerine Reşit Paşa yeni teklifi aşağıdaki şekliyle açıkladı;

1. Edirne vilayetinin batısında kalan işgal altındaki toprakları terk etmeyi kabul ediyoruz. İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nın güvenliği açısından Edirne'yi terk edemeyiz. Buna ek olarak, buraya, her iki taraf için de kârlı ilişkiler ve ticari tesisler sağlamaya elverişli koşullar altında kalıcı bir barış kurmak amacıyla sağlam bir şekilde geldiğimizi eklemeliyim. Bugün, Osmanlı Devleti'yle Bulgaristan arasındaki sınır çizgisi üzerinde tartışmaya hazırız, ancak bu sınırın Edirne'yi Osmanlı topraklarında bırakması gerekiyor.
2. Uzlaşma ruhumuzu daha fazla kanıtlamak için, Ege Denizi'ndeki diğer Osmanlı adalarından hiçbirinin terk edilmemesi şartıyla Girit Adası'ndaki haklarımızı geri çekmeyi kabul ediyoruz.
3. Bu muazzam fedakârlıklara rağmen, Balkan Devletleri, sunulan teklifleri kabul etmezlerse sorumluluk Balkan Devletleri'nindir. Ayrıca şimdiye kadar yaptığımız tüm tavizleri geçersiz sayarız.

Reşit Paşa'nın yeni barış şartlarını açıklamasından sonra söz isteyen Danev, Balkan Devleti delegelerinin bu teklifi dikkate alıp yanıtlarını konuşabilmesi için konferansa ara verilmesini önerdi. Kısa bir süre sonra Konferans Başkanı Novakovitch, Balkan Devletleri'nin barış şartlarına verdiği cevabı okudu: "Osmanlı delegelerinin önceki oturumda Balkan devletleri tarafından formüle edilen taleplere cevap vermemelerine ilişkin önerileri ve önerilen yeni müzakerelerin anlaşmaya yol açması muhtemel değildir," diyerek konferansı

⁴⁰⁷ BOA, HR. SYS. 2086/23, 24 Kânunuevvel 1328.

⁴⁰⁸ Şimşir, a.g.e., s. 402.

kesti. Osmanlı delegeleri de durumu protesto ederek protokolü imzalamadılar.⁴⁰⁹ Londra Konferansı'nın bir anda kesintiye uğraması Avrupa'da endişeye sebep oldu. Osman Nizami Paşa'nın Londra Konferansı'nda bulunduğu sırada Galip Kemali Bey de Berlin'deki gelişmeleri Hariciye Nezareti'ne telgrafla aktardı.⁴¹⁰

Bu telgrafa Galip Bey Kiderlen'in kendinizden emin değilseniz savaşı yeniden başlatmanın Osmanlı Devleti'ne daha çok zarar vereceğini söylediğini iletti. Galip Kemali Bey ise Osmanlı Devleti'nin barış için yeterince fedakârlıkta bulunduğunu daha fazlasının imkânsız olduğunu ifade ettiğini belirtti. Galip Bey, büyük güçlerin Londra'da alınan nota kararını Çanakkale'ye bir donanma göndererek zorla kabul ettirmek istediğini, Almanya'nın bu düşüncüyü engellediğini Kiderlen'in kendisine ifade ettiğini belirtti. Bu durumda ne yapılması gerektiğini Kiderlen'e soran Galip Bey, mevcut durumun kabullenilmesi gerektiği cevabıyla karşılaştığını telgrafın sonunda belirtti.⁴¹¹ Galip Bey 10 Ocak'ta Edirne'nin Osmanlı'da kalmasına karşı olanlar konusunda da Alman Hariciye Nezareti'nde bir görüşme gerçekleştirerek telgraf yolladı. Galip Bey, Edirne'nin Osmanlı'da kalmaması için Fransa ve Rusya'nın yoğun bir baskısı olduğunu bunun yanı sıra Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Edirne konusunda Osmanlı Devleti'ne destek vermesi gerektiğini ifade etti.⁴¹² Galip Bey Edirne konusunda Bulgar delegelerinin başkanlığını yapan Danev'in, Sir Edward Grey'le görüştüğünü ve Edirne'nin Bulgarlara terk edilmemesi durumunda savaşın yeniden başlayacağı tehdidinde bulunduğunu ifade etti.⁴¹³

6 Ocak'ta Osmanlı Devleti ve Balkan devletleri arasında devam eden konferans dağılmış olsa da Osman Nizami Paşa, 1 Şubat'a kadar Londra'da Büyükelçiler Konferansı'na dair gelişmeleri takip ederek Hariciye Nezareti'ne bilgiler aktardı. Paşa 20 Ocak'ta Londra'dan gönderdiği telgrafta ateşkesin bozulması durumunda Bulgarların Çatalca'ya saldırmayacağını bunun yerine bütün gücüyle Edirne'ye hücum edip bu şehri düşürmek için mücadele edeceğini ifade etti.⁴¹⁴ Paşa 29 Ocak'ta göndermiş olduğu telgrafta ise Bulgarlar Delege Başkanı Danev'in, büyük güçlere Edirne'nin Bulgarlara terk edilmesini sağlamak için baskı yaptığını ifade etti. Bulgarların bu arzu ve isteklerini dizginleyebilmek adına Osmanlı Devleti'nin Romanya ile anlaşarak Bulgaristan ile Romanya arasındaki sorunları kullanması

⁴⁰⁹ Şimşir, a.g.e., s. 410.

⁴¹⁰ BOA, HR. SYS. 2086/43, 27 Kânunuevvel 1328.

⁴¹¹ BOA, HR. SYS. 2912/133, 27 Kânunuevvel 1328.

⁴¹² BOA, HR. SYS. 2912/144 28 Kânunuevvel 1328.

⁴¹³ BOA, HR. SYS. 2913/ 1 Kânunusani 1328.

⁴¹⁴ BOA, HR. SYS. 2088/51, 7 Kânunusani 1328.

gerektiğini Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya ilettili.⁴¹⁵ Osman Nizami Paşa Londra'da gerekli temaslarını gerçekleştirdikten sonra diğer delegelerin Londra'yı terk ettiklerini ve bir dahaki toplantının hükûmetler arası bir karara bağılı olduğunu ifade ederek Londra'da bulunmanın artık gerekli olmadığını, bu nedenle salı günü Berlin'e hareket edeceğini, ihtiyaç olması halinde yirmi dört saat içinde Londra'da olacağını yazdı.⁴¹⁶

23 Ocak'ta Meclis-i Vükelâ'da barış şartları değerlendirilirken meşhur Bâb-ı Âli Baskını gerçekleşti ve Kamil Paşa Hükûmeti'nin görevine son verildi.⁴¹⁷ Bâb-ı Âli Baskını'nın, Edirne'yi kurtarma propagandası ile yapıldığını düşünürsek savaşın yeniden başlama ihtimali kaçınılmaz görünüyordu. Çünkü Bulgaristan'ın da Edirne'den vazgeçmek gibi bir niyeti yoktu. Bâb-ı Âli Baskını'ndan iki gün sonra 25 Ocak'ta Büyükelçiler Konferansı toplanarak bazı kararlar aldı. 17 Ocak'ta Osmanlı hükûmetine verdikleri notanın cevabını yeni Hariciye Nazırı Said Halim Paşa İstanbul'daki büyük güçlerin büyükelçilerine iletterek Edirne'yi bırakmayacaklarını ifade etti.⁴¹⁸ 3 Şubat'ta I. Balkan Savaşı yeniden başladı. Bulgaristan, Osman Nizami Paşa'nın da daha önce ifade ettiğı gibi dikkatini Edirne'yi almaya yoğunlaştırdı. Ege'yi kontrol altında tutan Yunanlılar ise Yanya saldırısını yeniden başlattı. Sırlar Edirne için Bulgarlara İşkodra için ise Karadağlılara yardım gönderdi. Zor durumda kalan Osmanlı Devleti, Londra Elçisi Tefvik Paşa aracılığıyla büyük güçlerden yardım istedi.⁴¹⁹

Osman Nizami Paşa, 9 Şubat'ta Tefvik Paşa'nın Londra'da büyük güçler nezdinde yapmış olduğu girişime dair 14 Şubat'ta Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya bir telgraf gönderdi. Paşa, onurlu bir barış anlaşması için büyük güçlerin sunduğı teklifi kabul etmekten başka çareleri kalmadığını, Osmanlı Devleti'nin barış için sunduğı tekliflerin kabul edilmeyeceğini yazdı. Paşa, telgrafın devamında Yunan, Sırp ve Karadağ bir anlaşma olabileceğini fakat Bulgar delegeleri başı Danev'le uzlaşmanın imkânsız olduğunu bunda Danev'in siyasi bilgi birikimi eksikliğinden kaynaklandığını ifade ettiğini belirtti. Paşa Danev'in uzlaşmaz tavrının Edirne'nin Bulgaristan'a verilmesi kabul edilseydi bile, savaş tazminatı, sınırın tam belirlenmesi ve kamu borcu gibi birçok konuda sorunun devam edeceğini yazdı. Paşa, bu nedenle Edirne'nin Osmanlı Devleti'nde kalması şartıyla kalıcı barışın sağlanması için bütün olarak değil tek tek müzakere edilmesi teklifini sunduğunu,

⁴¹⁵ BOA, HR. SYS. 2088/59, 16 Kânunusani 1328.

⁴¹⁶ BOA, HR. SYS. 2088/60, 19 Kânunusani 1328.

⁴¹⁷ Ahmad, a.g.e., s. 183.

⁴¹⁸ Hayta, a.g.e., s. 51.

⁴¹⁹ Şimşir, a.g.e., s. 513.

sonrasında ise ayrıntıların konuşulabileceğini ifade ettiğini fakat kabul görmediğini belirtti. Paşa, telgrafın devamında Rusya'nın Balkanlardaki etkisini kaybetmemek için Bulgaristan'ı sonuna kadar destekleyeceğini Fransa'nın ise Rusya'yı kendi tarafına çekmek için destekleyeceğini vurguladı. Romanya'nın Bulgaristan ile arasındaki sorunların yeniden gündeme getirilmesiyle Bulgaristan'ı bu noktada zor durumda bırakılabileceğini fakat bu duruma da çok fazla güvenilemeyeceğini vurguladı. Bu nedenlerden dolayı Edirne'nin diplomatik hamlelerden ziyade kesin bir askerî zaferle kurtarılabileceğini Said Halim Paşa'ya gönderdiği telgrafta ifade etti.⁴²⁰

Tevfik Paşa Londra'da görüşmelerini hızlandırırken, Osman Nizami Paşa da Berlin'de 17 Şubat'ta Alman Şansölyesi'yle bir görüşme gerçekleştirdi. Nabi Bey Roma'da görüşmelerin yeniden başlayabilmesi için 17 Ocak'taki büyük güçlerin notasında sunmuş oldukları şartlar üzerinden görüşmelerin yeniden başlayabileceği bilgisini paylaştı. Nizami Paşa ise Şansölye ile uzun bir görüşme gerçekleştirdiğini, mevcut durumu ve en son ayrıntıları paylaştığını ifade etti. Paylaştığı bütün argümanların Şansölye tarafından not edildiğini ve sorunu inceleyeceğine dair söz verdiğini belirtti. Alman Hariciye Nezareti de barış sürecinin yeniden başlaması için Londra ile temasa geçeceklerini Osman Nizami Paşa'ya ilettiler.⁴²¹ Paşa, Berlin'de bir taraftan gelişmeleri yakından takip ederken diğer taraftan Şansölye ile 2 Mart'ta yeniden bir görüşme gerçekleştirerek bunu rapor olarak Hariciye Nezareti'ne sundu. Paşa, Şansölye'ye Londra'da konferans devam ederken Danev'le birçok kez görüştüğünü bu görüşmelerde Danev'in kendisine Selanik'i ele geçirmek için gayret ettiğini fakat burayı Yunanlara kaptırdığını bu nedenle Edirne meselesine yoğunlaştığını ifade ettiğini belirtti. Müzakere başladığı sırada Bulgarlarla anlaşmanın imkânsız olmadığını Şansölye'ye ifade eden Paşa, daha sonra diğer Balkan devletleri ile bir bütün olarak anlaşma şartının yanı sıra Bulgarların ısrarla Midye-Enez hattının sınır olmasını istemesi anlaşmayı imkânsız hâle getirdiğini belirtti. Paşa, aynı zamanda konferansa katılan çeşitli delegelerle yapmış olduğu görüşmelerde şu şartları sunduklarını Şansölye'ye vurguladı:

1. Bir milyar frank savaş tazminatı.
2. Kaybedilen bölgelerdeki demiryolları için herhangi bir taahhüt yok.
3. Kamu borçları için çok küçük bir miktar ödeme yapılacaktır.

⁴²⁰ BOA, HR. SYS. 2913/111, 1 Şubat 1328.

⁴²¹ BOA, HR. SYS. 2913/ 121, 4 Şubat 1328.

Sunulan bu şartların çok ağır olduğunu, ifade eden paşa, bu şartlarda Osmanlı Devleti'nin anlaşma imzalamasının çok zor olduğunu anlaşma imzalarsa dahi bu anlaşmanın yeni savaflara yol açacağını Şansölye'ye söylediğini belirtti. Şansölye, Osman Nizami Paşa'yı dinledikten sonra barış anlaşmasının şartlarının nasıl olması gerektiğini açıkladı. Şansölye'ye göre: Osmanlı Devleti savaş tazminatı ödemeyecek, kamu borcu payının ödenmesi büyük güçler tarafından belirlenecek, demiryolları için yeni düzenlemeler yapılacak, kapitülasyon sorunu olmayacak ve Bulgarlarla sınır sorunu da giderilecekti. Paşa, adalar meselesinin nasıl halledileceğini Şansölye'nin sorduğunu, cevap olarak Osmanlı Devleti için böyle bir sorunun olmadığını hiçbir adanın teslim edilmeyeceğini Şansölye'ye söylediğini belirtti. Paşa aynı zamanda 17 Ocak'ta büyük güçler tarafından Osmanlı Devleti'ne sunulan barış şartlarının çözüm sunmadığını vurguladı. Avrupa'nın büyük güçleri birçok noktada çözümü kendilerine bırakılmasını istedikleri hâlde çözüm yerine çözümsüzlük sunduğunu açıkladı. Bulgaristan'ın bugün savaşın devam etmesindeki en büyük faktör olduğunu ifade eden paşa, bu faktörün adalar meselesiyle hiçbir alakası olmadığını, bu nedenle bütün bir anlaşma yerine tek tek bir anlaşma yapılması gerektiğini Şansölye'ye de ifade etti. Görüşmenin sonunda Şansölye'nin Osman Nizami Paşa'nın ortaya koyduğu bütün argümanları kabul ettiğini ve bu savaşın bir Avrupa savaşına dönüşmeden sonlandırılması gerektiğini kendisine söylediğini yazdı.⁴²²

Osman Nizami Paşa, Bulgar Hükûmeti'nin büyük güçlere özellikle savaş tazminatı konusunda ısrarcı olduğunu gizlice öğrendiğini Said Halim Paşa'ya iletti. Alman hükûmetinin Alman menfaatlerini düşünerek güçlü bir Osmanlı Devleti'ne ihtiyaç duyduğunu, böyle bir savaş tazminatı ödemesi durumunda Osmanlı Devleti'nin mali açıdan yıkılacağını, bu nedenle savaş tazminatı ödemeye Almanya'nın karşı olduğunu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya ve İngiltere'nin de muhtemelen aynı görüşü savunduğunu yazdı. Arabuluculuk teklifinin büyük güçler tarafından Bulgaristan'a iletildiği fakat bir yanıt alınmadığı, bu nedenle daha ciddi bir şekilde uyarılacağını da telgrafta vurguladı.⁴²³ Osman Nizami Paşa bir başka telgrafta Sofya'daki bir askerî şura tarafından 26 Mart'ta Edirne'yi düşürdükten sonra harbe devam edilmesi gerektiği ve Çatalca hattına saldırmaya karar verildiği haberinin alındığını Said Halim Paşa'ya iletti. Paşa, son bir bilgi olarak Bulgar Başbakan Ivan Evstratiev Geshov'un bir an önce barış yapılmasından yana tavır sergilerken, Danev ve askerî ekip Çatalca'ya saldırarak nihai barışı arzuladıklarını iletti.⁴²⁴

⁴²² BOA, HR. SYS. 2914/5, 17 Şubat 1328.

⁴²³ BOA, HR. SYS. 2914/19, 26 Şubat 1328.

⁴²⁴ BOA, HR. SYS. 2914/108, 25 Mart 1329.

Osman Nizami Paşa, Berlin’de, Balkanlardaki gelişmeleri yakından takip ederken diğer taraftan da matbuatı takip ederek 1. Balkan Savaşı’na dair çıkan haberleri Hariciye Nezareti’ne iletti. Reuters Ajansı’nda yer alan bir haber, Bulgar Kralı I. Ferdinand’ın nüfuzunu kaybettiğini ve ülkesinde zor durumda kaldığını yazdı. Haberin devamında Bulgaristan’da Danev ve Geshov arasında barış yapılmasına dair bir anlaşma gerçekleşmediği Bulgar halkı ve hatta ordusunun da barış yapılmasından yana olduğu belirtildi. Haberin en önemli noktasında Bulgaristan ve Sırbistan arasındaki sorunların arttığını Yunanistan ve Sırbistan’ın ise Bulgaristan’a karşı yakınlaştığına yer veriliyordu.⁴²⁵

Büyük güçler 14 Mart’ta Balkan devletleri ile temasa geçerek barış için istedikleri şartları öğrenmek istedi. Balkan devletleri şu şartları sundular:

1. Trakya sınırının Midye-Enez hattından geçerek Edirne, Balkan Devletlerinde kalacak.
2. Osman Devleti Ege Adalarını terk edecek, Girit’ten vazgeçecek.
3. Tazminat ödemeyi kabul edecek.
4. Balkan Devletleri, son barış antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ticaretlerine uygulanacak muameleyi ve Ortodoks kiliselerinin ve hukukunun ayrıcalıklarına ilişkin garantileri düzenleme hakkını saklı tutar.⁴²⁶

Balkan Devletlerinin öne sunduğu barış şartları, hem Osmanlı Devleti hem de büyük güçler tarafından çok ağır bulundu. 15 Mart’ta bir konferans gerçekleştiren büyük güçler, barış şartlarını belirleyerek Balkan Devletlerine iletti. Kabul etmemeleri durumunda ise mali ve diğer desteklerini çekeceklerini vurguladılar. Barış şartları şöyle belirlendi:

1. Avrupa’da Osmanlı Devleti sınırı: Trakya sınırında sınır Midye-Enez hattından geçecek. Bu hattın batısındaki Arnavutluk hariç tüm bölgeler hariç, Osmanlı Devleti tarafından Balkan Devletlerine devredilecektir.
2. Ege Adaları konusunda karar büyük güçlere bırakılacak.
3. Osmanlı Devleti Girit’ten vazgeçecek.
4. Osmanlı Devleti tazminat ödemeyecek, Balkan devletleri Osmanlı Devleti’nin borçlarına ve kendilerine ait olacak bölgelerin mali masraflarına adil bir

⁴²⁵ BOA, HR. SYS. 2914/38, 5 Mart 1329.

⁴²⁶ Şimşir, a.g.e., s. 560.

şekilde çözüm bulmak için Paris'in uluslararası komisyonunun tartışmalarına katılmalarını kabul edecekler.⁴²⁷

Londra'daki Büyükelçiler Konferansı'nı yakından takip eden Osman Nizami Paşa, Midye-Enez hattının büyük güçler tarafından da ne yazık ki kabul edildiğini Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya ilette. Paşa, bu teklifin Büyükelçiler Konferansı'nda alınan kararla Sofya, Belgrat, Atina ve Cetine'ye de iletileceğini yazdı.⁴²⁸ Barış şartlarının hem Osmanlı Devleti'ne hem de Balkan devletlerine sunulması Fransız Büyükelçi tarafından geciktiriliyordu. Bu durumu Alman Hariciye Nazırı Alfred von Kiderlen Waechter Osman Nizami Paşa ile görüştü. Waechter bu durumu Fransız Hariciye Nazırı Paul Cambon'la görüşeceğini, teklifin en kısa süre içinde Osmanlı hükûmetine iletileceğini belirtti. Waechter Bulgaristan'ın mevcut şartları artık kabul etmesi gerektiğini, Rusya'nın da Bulgaristan'a Marmara Denizi'ne inme imkânı vermeyeceğini bu nedenle barış şartlarını ortak baskı ile kabul edeceğini ifade etti. Tazminat konusunda Rus Büyükelçisi'nin her toplantıda bu konu hakkında konuştuğunu fakat bu konuda ısrarcı olmayacağını söyledi.⁴²⁹ Fransız büyükelçisinin zaman kazandırma çabaları işe yaradı ve 26 Mart'ta Edirne, Bulgaristan tarafından ele geçirildi. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin sunulan barış teklifini biran önce kabul etmesine sebep olurken Avrupa'da büyük bir heyecana neden oldu. Balkan devletleri 15 Mart'ta belirlenen barış şartlarına 5 Nisan'da bir cevap vererek kendi barış şartlarını ilette. Buna göre:

1. Trakya'daki sınır kesin olarak sabitlendiğinde, büyük güçler tarafından formüle edilen koşullarda belirtilen çizgi, nihai bir çizgi olarak değil, bir temel olarak alınacaktır.
2. Ege Adaları Osmanlı Devleti tarafından Balkan Devletlerine bırakılacak.
3. Balkan Devletleri, Londra'da sunulacak olan Arnavutluk'un sınırlarını bilmeleri gerektiği düşüncesindeydiler.
4. Savaş tazminatı verilmesi prensip olarak kabul edilmelidir.
5. Balkan Devletleri, yukarıda belirtilen şartların kabul edilmesiyle savaşı sona erdirecektir.⁴³⁰

⁴²⁷ Şimşir, a.g.e., s. 564.

⁴²⁸ BOA, HR. SYS. 2914/41, 6 Mart 1329; BOA, HR. SYS. 2914/42, 7 Mart 1329.

⁴²⁹ BOA, HR. SYS. 2914/74, 18 Mart 1329.

⁴³⁰ Şimşir, a.g.e., s. 585.

Balkan Devletlerinin sunmuş oldukları şartlar, büyük güçlerin notasındaki şartlarla uyuşmaması üzerine Büyükelçiler Konferansı'nda Balkan devletlerine barış için yeni şartlar sunuldu. Buna göre:

1. İlk nokta itirazları artırmaz.
2. İkinci noktada, Ege Adalarının kaderi büyük güçlerin takdirine bırakılacaktır.
3. Üçüncü noktada, Büyük güçler Balkan devletlerinin Arnavutluk'un kuzey ve kuzeydoğu sınırlarını tanımaya hazır olduklarını ve kurulur kurulmaz güneydoğu ve güney sınırlarının tespit edileceğini beyan edecektir.
4. Dördüncü aşamada, büyük güçler kendilerinde savaş tazminatı açıklamak için hiçbir neden olmadığını düşünüyor. Savaşan devletlerin katılacağı Paris Komisyonu'nda finansal nitelikteki tüm sorunlar çözülecektir.⁴³¹

21 Nisan'da Balkan devletleri de büyük güçlerin arabuluculuğunu kabul ettiklerini Büyükelçiler Konferansı'na ilettiler. 3 Mayıs'ta savaşın durdurulması ve toplantı yeri olarak yeniden Londra'nın seçildiği bildirildi.⁴³² 26 Mart'ta Edirne'nin düşmesi ve Bulgar Kralı Ferdinand'ın Çatalca hattını aşarak İstanbul'u ele geçirme isteği, Rusya dâhil Avrupa'nın büyük güçlerini bir an önce barış anlaşması için yeniden tarafları harekete geçirdi. Bu savaşın bir an önce durdurulması gerekiyordu. Aksi hâlde 1.Balkan Savaşı'nın bir Avrupa Savaşı'na dönüşmesi içten bile değildi.

E. I.Balkan Savaşı'nın Yeniden Başlaması ve Ön Barış Antlaşmasına Osman Nizami Paşa'nın Katılması

I.Balkan Savaşı sonrasında kaybedilen toprakların geri alınması ümidiyle İttihat Terakki Bâb-ı Âli Baskını'nı gerçekleştirilip Kamil Paşa Hükûmeti'ni istifaya zorladı ve yerine Mahmut Şevket Paşa hükûmetinin kurulmasını sağladı. Mahmut Şevket Paşa hükûmeti, devam eden Londra Konferansı'nda Balkan devletlerinin barış için sunduğu şartları kabul etmedi ve I.Balkan Savaşı 3 Şubat'ta yeniden başladı. Fakat savaşın gidişatında Osmanlı Devleti lehine herhangi bir değişiklik olmadığı gibi Yanya, Edirne ve İşkodra'nın düşmesiyle birlikte artık bir an önce barış anlaşmasının imzalanması gerektiği anlaşıldı. Büyük güçlerin barış şartlarını Osmanlı hükûmetine sunmasının üzerinden 24 saat geçmeden barış şartları 1 Nisan'da hükûmet tarafından kabul edildi.⁴³³ Balkan devletleri, özellikle Bulgaristan,

⁴³¹ Şimşir, a.g.e., s. 590.

⁴³² Hayta, a.g.e., s. 59.

⁴³³ Bayur, a.g.e., c.II, kısım II, s. 314.

yukarıda detayları ile bahsettiğimiz şartları, Büyük güçlerin ortak girişimi sayesinde 12 Nisan'da kabul etti.⁴³⁴

Londra Konferansı'na gidecek heyetin belirlenmesi için Meclis-i Vükelâ toplanmadan önce eski adrazamlardan Hakkı Paşa, Hariciye eski Nazırı Asım Bey, Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi ve Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'ya baş delege olmaları için sırasıyla teklifte bulunuldu. Fakat bunlar teklifi geri çevirdi. Hiç kimse Edirne gibi Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olan bir şehri teslim edecek anlaşılmaya imza atmak istemiyordu. Bu anlaşmanın imzalanmaması, daha kötü sonuçların ortaya çıkma ihtimalini yükseltiyordu. Bunun üzerinde Meclis-i Vükelâ'da yapılan müzakereler neticesinde Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ ile yapılacak olan sulh müzakeresi için Eski Berlin Büyükelçisi Osman Nizami Paşa birinci temsilci, Nafia Nazırı Basarya Efendi ikinci temsilci, Hariciye Nezareti Hukuk Müşaviri Reşid Bey de üçüncü temsilci olarak seçildi. Erkân-ı Harbiye Kaymakamlarından Edip Bey askerî delege olarak M. Diran Bey'in de sekreter sıfatıyla Londra Konferansı'na katılması kararlaştırıldı.⁴³⁵ Londra Konferansı'na katılacak heyetin bu şekilde seçilmesi Avrupa gazetelerinde de yer buldu. Gazete haberinde Osman Nizami Paşa'nın Salı günü Londra'da olacağı ifade ediliyordu.⁴³⁶

Osman Nizami Paşa ve seçilen diğer temsilciler, Londra Konferansı'na katılmak için hareket etmeden bir gün önce Dolmabahçe Sarayı'na giderek padişaha veda ederken Sadrazam Mahmut Şevket Paşa ile de görüştü. Osman Nizami Paşa ile Nafia Nazırı Basarya Efendi, 6 Mayıs'ta öğleden sonra Romanya vapuru ve Köstence yoluyla Londra'ya hareket etti. Hariciye Nezareti Hukuk Müşaviri Reşid Bey ve heyete askerî delege sıfatıyla katılacak olan Erkân-ı Harbiye Kaymakamlarından Edip Bey de 8 Mayıs'ta hareket etti. Nafia Nazırı Basarya Efendi ve Reşit Bey Berlin'de buluşacakları Osman Nizami Paşa'nın ise iki gün Viyana'da kalacağı ifade edildi.⁴³⁷ Rusya gazetesinin haberine göre Osman Nizami Paşa'nın Viyana'da kalmasındaki sebep, Londra Konferansı'nda Avusturya-Macaristan

⁴³⁴ Bayur, **a.g.e.**, c. II, kısım II, s. 309.

⁴³⁵ BOA, **BEO**. 4169/312651, 22 Nisan 1329; BOA, **İ. HR**. 431/13, 22 Nisan 1329; BOA, **BEO**. 4169/312651, 22 Nisan 1329; BOA, **İ. MBH**. 12/24, 21 Nisan 1329; **Sabah**, 21 Nisan 1329, numara: 8488, s.1; **Tercüman-ı Hakikat**, 22 Nisan 1329, numara: 11522, s. 1. Aynı gazetede Osman Nizami Paşa için Viyana Sefareti'nde bulunmuş olan Ali Nizami Paşa'nın oğlu olduğu bir diplomat aileye mensup olduğu ifade edilmiştir. Annesinin Viyanalı olduğu, askerlik hususunda gayet tecrübeli olduğu ifade edilmiştir. Devri II. Abdülhamid döneminde Pangaltı'ndaki patlayan bir bombadan etkilendiği ifade edilen yazıda. II. Meşrutiyetin ilanından sonra kendisini değerinin daha iyi anlaşıldığı belirtilmiştir. Harbiye Nezareti'ndeki görevine atandığında görevini o kadar iyi ifa etmişti ki bir dönem Harbiye Nazırlığı vekâletinde bile görev aldığı yazıldı.

⁴³⁶ **Excelsior: Journal illustré Quotidien**, 5 Mayıs 1913, numara: 902, s. 7; **Le Figaro**, 5 Mayıs 1913, numara: 125, s. 2; **Gil Blas**, 3 Mayıs 1923, numara: 13.221, s. 2.

⁴³⁷ **İkdam**, 23 Nisan 1329, numara: 5821, s.1.

İmparatorluğu'nun Osmanlı menfaatlerini desteklemesini sağlamaktı. Buna karşılık Osmanlı hükûmetinin Avusturya'ya Anadolu'da ekonomik imtiyazlar sunma vaadini iletcekti.⁴³⁸

Londra'da bulunacak murahhaslara verilecek olan harcırahlar, Meclis-i Vükelâ'da yapılan müzakereler neticesinde belirlendi. Buna göre birinci murahhaslığa tayin olan Osman Nizami Paşa'ya ve Nafia Nazırı Basarya Efendi'ye iki yüz ellışer Osmanlı lirasının harcırah ve Londra'da bulundukları süre zarfında her gün için on bir Osmanlı lirası tahsis edilmesi kararlaştırıldı. Üçüncü murahhaslığa tayin edilen Hariciye Nezareti Hukuk Müşaviri Reşid Bey'e iki yüz Osmanlı lirası harcırah ve Londra'da bulunduğu süre zarfında sekiz Osmanlı lirası tahsis edilmesi kararlaştırıldı.⁴³⁹

Osman Nizami Paşa ve diğer murahhaslar, Mayıs ayının ilk haftasında Londra'ya geçti. Balkan Devletlerinin murahhaslarından ise ilk olarak Bulgar murahhasları Londra'ya geldi. Geriye kalan Balkan Devletlerinin murahhasları, mayıs ortasına doğru Londra'ya geldi. Bulgaristan'ı ilk Londra Konferansı'nda olduğu gibi Dr. Stoyan Danev, Sırbistan'ı da aynı şekilde Stoyan Novakovitch temsil derken Yunanistan'ı ilk konferansta temsil eden Elefterios Venizelos yerine Etienne Skouloudis, Karadağ'ı ise Jean Popovitch temsil etti.⁴⁴⁰ Londra Konferansı başlamadan çok kısa bir süre önce Osman Nizami Paşa İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edward Grey'le Midye-Enez sınırı ve esir değişimleri üzerinde bir görüşme geçekleştirdi. Osman Nizami Paşa, Grey'in esir meselesi ve barış anlaşması imzalandıktan sonra askerlerin terhis edilmesi meselesini doğrudan Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti'nin görüşebileceğini fakat Midye-Enez sınır hattı hakkında tavsiyeler ettiğini ilettili. Grey tavsiyesine gerekçe olarak da Bulgarların bu anlaşmayla belirlenen sınırın kesin olmasını isteyebileceğini dile getirdi.⁴⁴¹ Osman Nizami Paşa, konferans başlamadan önce Bulgar Delege Başkanı Danev ile de görüşüğünü Hariciye Nazır Said Halim Paşa'ya bildirdi. Paşa, Danev konuşmanın devamında, Sırbistan ve Yunanistan'ın Arnavutluk, Ege Adaları ve sınır sorunları konusunda sorun çıkardıklarını fakat Edward Grey'in delegelerin bu konularda sorun çıkarmaması için konuşacağını kendisine vaat ettiğini belirtti. Aynı zamanda barış için sonuca ulaşmanın en hızlı yolu büyük güçlerin oluşturduğu metinde herhangi bir değişiklik yapılmadan kabul edilmesiydi. Danev, esirlerin değişimi, toprakların tahliyesi ve bunun gibi

⁴³⁸ BOA, **HR. SFR.1** 188/119, 27 Nisan 1329.

⁴³⁹ BOA, **MV.** 176/79, 21 Nisan 1329; BOA, **BEÖ.** 4175/313056, 21 Nisan 1329; **İkdam**, 23 Nisan 1329, numara: 5821, s. 1.

⁴⁴⁰ Şimşir, **a.g.e.**, s. 645.

⁴⁴¹ BOA, **HR. SYS.** 1991/5 Lef 9, 2 Mayıs 1329.

sorunların ise barış anlaşması imzalanmasından kısa bir süre sonra bir protokolle anlaşma metnine eklenebileceğini vurguladı. Osman Nizami Paşa, Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderdiği raporda Danev'in sınır çizgisinden net olarak bahsetmediğini ifade ederek raporu bitiriyordu.⁴⁴² Osman Nizami Paşa'nın yollamış olduğu bu rapordan da anlaşılan Danev, büyük güçlerin oluşturmuş olduğu barış metnini anlaşma öncesinde biliyordu. Aynı zamanda Bulgaristan, bir an önce barış anlaşması yapılmasını istiyordu. Bunun en büyük nedeni de artık çok muhtemel gözüken II. Balkan Savaşı'ydı. Çatalca ve Edirne'de bekleyen askeri birlikleri barış anlaşması imzalanmasıyla birlikte biran önce Balkanlardaki cephelere kaydırmayı hedefliyordu.

Osman Nizami Paşa, 21 Mayıs'ta büyük güçlerin hazırlamış olduğu anlaşma metni, Balkan devletleri aralarındaki anlaşmazlıklar ve Midye-Enez hattı üzerine uzun bir rapor yolladı. Osman Nizami Paşa, Londra Konferansı'na gitmeden önce kendisine öncelikle halletmesi gereken meseleler konusunda Said Halim Paşa tarafından bilgi verildi. Paşa, öncelikle Çatalca bölgesinde bekleyen Bulgar askerlerinin anlaşma imzalanır imzalanmaz Midye-Enez hattının Osmanlı Devleti tarafında kalan kısmından uzaklaştırılması sağlanacaktı. Midye-Enez hattında özellikle Saray ve Muradiye'nin Osmanlı Devleti'nde kalacak şekilde bir anlaşma imzalanmaya çalışılacaktı. Daha sonra esirlerin bir an önce değiştirilmesini sağlayan kararlar alınacaktı. Osman Nizami Paşa almış olduğu bu talimatlar doğrultusunda konferans öncesinde Danev ile görüşmüş fakat kendisinin de bir an önce sulh yapılmasından yana olduğunu fakat Midye-Enez hududu hakkında herhangi bir şey ifade etmediğini söyledi. Osman Nizami Paşa'ya göre Danev'in sınır konusunda herhangi bir şey ifade etmemesinden olumsuz anlamlar çıkarmamak gerekiyordu. Çünkü büyük güçlerin dâhil olacakları bir sınır çiziminde Saray ve Muradiye'nin neden Osmanlı Devleti'nde kalması gerektiğine dair açıklamalarını yaptıktan sonra bir sorun olmadan sınırın bu bölgesinin Osmanlı Devleti'nde kalacağına tereddütle bakmaktaydı. Paşa'yı bu düşünceye iten en önemli neden Danev'in bir sınır düzenlemesi istemesi üzerine diğer Balkan Devletlerinin de Bulgaristan aleyhine sınır düzenlemesi istemesiydi.⁴⁴³

Osman Nizami Paşa, sınır hattının düz bir çizgi hâlinde Büyükelçiler Konferansı'ndan geçirilmesini talep edersek Bulgarlar, Muradiye ve Saray'ın kendilerinde kalmasını talep

⁴⁴² BOA, HR. SYS. 2915/ 112, 6 Mayıs 1329. Dr. Stoyan Danev Midye-Enez sınır meselesi konusunda Osman Nizami Paşa ile görüşmesinde herhangi bir şey ifade etmemişti. Fakat Osman Nizami Paşa bazı gazetelerin ve Foreign Office'den öğrendiği bazı bilgilere göre barış anlaşması imzalanabilmesi için Danev'in bir takım noktalarda eskisi kadar ısrarcı olmayacağını ifade etti. BOA, HR. SFR.3. 687/36, 29 Nisan 1328.

⁴⁴³ BOA, HR. SYS. 1991/5 Lef 12, 8 Mayıs 1329.

edeceklerini belirtti. Bu durumu Bulgar Kralı Ferdinand'ın hususi kâtibi olan ve konferansta yer alan Stephane G. Tchaprachikov'un kendisine ifade etmekten çekinmediğini yazdı. Paşa bu nedenle hattın belirlenmesini Büyükelçiler Konferansı'na bırakılmasının Osmanlı Devleti için en iyi yol olacağını, Tevfik Paşa ve Hakkı Paşa'nın da bu fikri onayladığını ifade etti. Osman Nizami Paşa'ya göre Büyükelçiler Konferansı'nda sınır hattı üzerine çıkacak olan kararın muhtemeldir ki Bulgaristan lehine olacaktı. Çünkü Sir Edward Grey, barış anlaşmasının bir an önce imzalanmasını ve Bulgar murahhasların sınır için itiraz etmesini istememekteydi. İngiltere'nin teklifine muhalif sınır anlaşmasına itiraz etmek, Osmanlı Devleti'nin lehine bir kararın çıkmasını da sağlamayacaktı.⁴⁴⁴ Osman Nizami Paşa, göndermiş olduğu raporda barış anlaşmasının bir ihtimal üzerine daha imzalanabileceğini ve ona göre bir siyaset belirlenmesi gerektiğini ifade etti. Paşa, Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle Bulgaristan hariç diğer Balkan devletlerinin sulhu imzalamaması hâlinde verilecek cevabın şimdiden ne olacağını belirlenmesi gerektiğini Said Halim Paşa'ya yazdı.⁴⁴⁵

Sir Edward Grey, 23 Mayıs'ta Osman Nizami Paşa'nın kendisini görmeye gelmesini isteyerek ona Sırbistan Konferans Başkanı Novakovitch'e yazdığı mektubun bir kopyasını verdi. Nizami Paşa, Osmanlı Devleti murahhaslarının barış antlaşmasında herhangi bir değişikliği kabul etmeleri hâlinde Dr. Danev'in Midye-Enez hattı sorununu gündeme getireceğinden ve tartışmaya yol açmasından çekindiğini söyledi. Sir Grey bununla başa çıkmanın tek yolunun, anlaşmanın olduğu gibi kalmasına izin vermek ve hattın detaylarını uluslararası bir komisyona yönlendirmek olduğunu ifade etti. Ayrıca bazı küçük noktaların, imzalayabilecekleri bir protokolle halledilmesi gerektiğini söyledi. Aksi takdirde sadece Bulgarlar değil Yunan murahhasların da anlaşma metninin üçüncü ve beşinci metnini düzenlemeyi teklif etmek istediklerini ilettiler. Grey, Nizami Paşa'ya 26 Mayıs'ta Dr. Danev'in antlaşmayı değiştirmeden kabul etmeye hazır olduğunu açıkladı. Diğer Balkan Devletlerine anlaşmayı imzalamaları için güçlü bir baskı yapacaklarını belirtti. Nitekim Sir Edward Grey dediğini yaptı, bütün Balkan devleti murahhaslarına “*Arzu edenler barış metnini bir an önce imzalasın aksi hâlde Londra'da bulunmanızın bir anlamlı yoktur,*” diyerek ultimatoma verdi. Osman Nizami Paşa durumu hükûmete bildirerek perşembe sabahına kadar aksi bir talimat almadıkları takdirde anlaşma metnini imzalayacağını yazdı. Şayet cuma günü bir itirazda bulunmamız ya da anlaşmayı imzalamamamız durumunda ise Londra'yı terk etmek

⁴⁴⁴ BOA, HR. SYS. 1991/5 Lef 12, 8 Mayıs 1329.

⁴⁴⁵ BOA, HR. SYS. 1991/5 Lef 14, 8 Mayıs 1329.

durumunda olacağını ifade etti. Osman Nizami Paşa, Osmanlı hükûmeti tarafından son dakika yapılmak istenecek bir düzeltmenin iyi sonuçlar doğurmayacağını da bildirdi.⁴⁴⁶

26 Mayıs'ta Büyükelçiler Konferansı yeniden toplandı ve artık Sir Edward Grey'in Osman Nizami Paşa'ya söylediği gibi barışın gecikmemesi için son kararlar alındı. Osman Nizami Paşa, Hariciye Nezareti'ne bir telgraf çekerek perşembe günü imza edilmesi beklenen anlaşmanın Yunan murahhasların Atina'dan gelecek cevabı beklmeleri üzerine imzalanmadığını söyledi. Paşa, Yunanistan'ın bu tavrının hem Edward Grey'i hem de büyük güçleri üzdüğünü belirtti.⁴⁴⁷

Osmanlı hükûmetinden Osman Nizami Paşa'ya gerek bir düzeltme talebi gerekse imzalanmaması için bir telgraf gelmemesi üzerine 5 Mayıs'ta Büyükelçiler Konferansı'nda tasarlanan ve Fransız Dış İşleri Bakanı Paul Cambon tarafından son şekli verilen barış anlaşması 30 Mayıs 1913'te imzalandı.⁴⁴⁸ 30 Mayıs Cuma günü Aziz James Sarayı'nda resmî bir törenle ön barış anlaşma metni herkesin hazır bulunduğu bir salonda imzalandı. Barış anlaşması imzalanmadan önce Osmanlı Devleti adına baş murahhas olarak konuşma yapan Osman Nizami Paşa Sir Edward Grey'e misafirperverliği için teşekkür etti. Daha sonra ekteki protokolü imzalamaya hazır olduğunu açıkladı. Antlaşma metnine göre:

1. Mevcut antlaşmayla, Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında barış ve dostluk kalıcı olacaktır.
2. Osmanlı Devleti Arnavutluk hariç, Ege Denizi'ndeki Enez'den Karadeniz'de Midye'ye kadar uzanan bir hattın batısında kalan bölümü Balkan devletlerine bırakacak. Enez ile Midye arasındaki sınırın kesin hâli uluslararası bir komisyon tarafından belirlenecektir.
3. Arnavutluk sınırı ve Arnavutluk'taki diğer problemler büyük güçlerin kararıyla çözümlenecektir.
4. Osmanlı Devleti, Girit Adası'nı Balkan devletlerine terk etmeyi ve bu adada sahip olduğu tüm egemenlik haklarından diğerlerinin lehine feragat ettiğini beyan eder. Ege Adalarına dair karar büyük güçlere bırakılacak.

⁴⁴⁶ Şimşir, a.g.e., s. 633; **Documents Diplomatiques: Les Affaires Balkaniques, 1912-1914**, Ministere des Affaires Etrangères, c. III, Paris, 1922, 196.

⁴⁴⁷ BOA, HR. SYS. 1911/5 Lef 25, 8 Mayıs 1329.

⁴⁴⁸ Hayta, a.g.e., s. 61.

5. Osmanlı Devleti ve Balkan devletleri, savaşın sona ermesinden sonra toprak durumlarından kaynaklanan mali sorunları Paris'te toplanan uluslararası komisyonda çözüme kavuşturmaya çalışacaklarını beyan ederler.
6. Savaş esirleri, adli sorunlar, vatandaşlık ve ticaret ile ilgili sorunlar özel sözleşmelerle düzenlenecektir.⁴⁴⁹

30 Mayıs 1913'te imzalanan ön barış anlaşmasından sonra barış anlaşmasını tamamlayıcı mahiyette hazırlanan seri görüşmeler anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra Londra'da başladı. Osman Nizami Paşa, Londra Antlaşması'nı tamamlamayı amaçlayan bir dizi protokol için Müslümanların hukukunu içeren ve vakıf malları ile ilgili bir dizi şartlar oluşturduklarını Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya 8 Haziran'da gönderdiği telgrafla ilettiler. Balkan devletlerinin arasında oluşan tartışmalar ve artık iyiden iyiye hissedilen düşmanlıklar sebebiyle çalışmaların ilerlemediğini yazdı. Balkan devletleri kendi aralarında tek bir metin üzerinde anlaşmaya çalışırken vakıf mallarını ve Müslümanların hukukunu gözetmedikleri için anlaşma metnini onaylamadıklarını belirtti. Eğer bir bütün olarak değil de ülke ülke görüşmelerin gerçekleştirilmesi durumunda daha rahat yol alınacağını ifade eden Paşa, bu teklifi hiçbir Balkan devletinin teklif etmeye cesaret edemediğini açıkladı. Bu nedenle Osman Nizami Paşa'ya göre konferansın karar alma konusunda bir geleceği yoktu. Bu yüzden anlaşmaya ek olarak oluşturulmaya çalışılan protokollerin bu konferanslarda ortaya çıkmayacağını ve konferansa son verip, doğrudan ilgili ülkelerle anlaşma yolunun daha iyi olacağını belirtti. Paşa'ya göre, böyle yapılırsa kendi aralarında oluşmaya başlayan anlaşmazlıklardan da istifade edilebilirdi.⁴⁵⁰

Osman Nizami Paşa'nın 8 Haziran'da yukarıdaki telgrafi yollayarak Balkan devletleri ile ön barış anlaşmasının ek protokol maddelerinin oluşmasını ifade etti. Paşa, Londra'dan ayrılmadan önce bir telgraf daha göndererek Londra Antlaşması'nı tamamlayıcı ek olarak hazırlanacak protokol maddelerinin görüşülmesinde Balkan devletleri arasında ortaya çıkan tartışma ve soğukluktan dolayı bir sonuç alınamayarak toplantıya son verildiğini ifade etti. Durumu Sir Edward Grey'in bildirdiğini ifade eden Paşa, kendileri tarafından toplantının sona erdirilmediğini Said Halim Paşa'ya bildirdi.⁴⁵¹

Osman Nizami Paşa, Londra'dan ayrılmadan önce son olarak İngiliz Dış İşleri Bakanı Sir Edward Grey'le görüştü. Grey, Osman Nizami Paşa'ya Yunanistan'ın Londra Barış

⁴⁴⁹ Şimşir, a.g.e., s. 653.

⁴⁵⁰ BOA, HR. SYS. 2916/5 Lef 9, 26 Mayıs 1329.

⁴⁵¹ BOA, HR. SYS. 2916/5 Lef 64, 29 Mayıs 1329.

Antlaşması'na ek protokol çıkarırken Osmanlı Devleti delegelerinden şikâyetçi olduğunu ilettiler. Paşa, Yunanistan'ın şikâyet ettiği konuların bir gerçekliği olmadığını sadece Yunanistan ile ek protokol imzalamaya hazır olduğunu belirtti. Paşa, Yunanistan ile imzalamak istediği ek protokol maddeleri ile birlikte Müslümanların hak ve hukuklarının gözetilmeye çalışıldığını aynı zamanda vakıf mallarının Yunan delegasyonunun kabul etmediğini açıkladı.⁴⁵²

Büyükelçiler Konferansı'nda görüşmeler devam ederken Balkan devletleri arasında yeni bir savaşın hazırlıkları başladı. 29-30 Haziran gecesi Bulgaristan'ın Sırp'lara saldırması ile II. Balkan Savaşı başladı.⁴⁵³ Osmanlı Devleti de bu durumdan faydalanarak Edirne'yi geri almak istiyordu. Osman Nizami Paşa'nın da Nafia Nazırı olarak yer aldığı Said Halim Paşa Kabinesi'nde bu konu hakkında uzun tartışmalar yapıldı. Bu konu hakkında daha detaylı bilgiyi üçüncü bölümdeki Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı dönemi içerisinde vereceğiz.

16 Aralık'ta başlayan Londra Konferansı dokuz oturumun sonunda nihai bir karar alınmadan 6 Ocak'ta Balkan devletlerinin sunulan teklifi kabul etmemeleri sebebiyle kesildi. Edirne gibi Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış bir şehrin elden çıkmasının İstanbul ve boğazların savunmasını tehlikeye sokacağı herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Bunun yanında Yunanistan'ın eline geçen Ege Adaları da Anadolu'nun güvenliğini tehdit eder boyuttaydı. Bu iki büyük sıkıntı Osmanlı hükûmetinin sunmuş olduğu barış şartına da yansımış, farklı noktalarda tavizler verilirken Edirne ve Ege Adalarında taviz verilmemesi hedeflenmişti. Yapılan bütün diplomatik görüşmelere rağmen değişen bir şey olmadı. Osmanlı Devleti için I. Balkan Savaşı ve sonrasında imzalanan antlaşmalar büyük üzüntü yaşattı. Osman Nizami, Paşa yaşanan bütün sürecin içerisinde aktif bir şekilde yer aldı. Edirne'nin kaybedilmesi sonrasında imzalanan antlaşmaya kimse imza atmaya yanaşmazken o bu durumun daha da vahim sonuçlar doğurmasını önlemek için kabul ederek antlaşmaya imza attı.

⁴⁵² Bilal N. Şimşir, **Ege Sorunu Belgeler (1912-1913)**, c. II, TTK yayınları, Ankara 1976, s. 12-13.

⁴⁵³ Hayta, **a.g.e.**, s. 75.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NAFİA NAZIRLIĞI VE ROMANYA ASKERİ VALİLİĞİ SÜRECİNDE OSMAN NİZAMİ PAŞA

I. OSMAN NİZAMİ PAŞA’NIN NAFİA NAZIRLIĞI VE ALDIĞI DİĞER GÖREVLER

A. Said Halim Paşa’nın Kabinayı Kurması

Osman Nizami Paşa, 8 Haziran’da Londra’dan ayrılarak İstanbul’a geldi. 30 Mayıs 1913’te İngiliz Hariciye Nazırı Sir Edward Grey’in Balkan devletleri üzerinde kurmuş olduğu baskı sonucu ön barış antlaşmasını imzaladı. Fakat antlaşma metnine eklenmesi gereken ek protokol maddeleri için görüşmelerden bir sonuç çıkmaması, Osman Nizami Paşa’nın İstanbul’a dönmesine neden oldu. Osman Nizami Paşa’nın İstanbul’a dönmesinin üzerinden çok geçmeden 11 Haziran 1913’te Mahmut Şevket Paşa suikastı gerçekleşti. İttihat Terakki, kurulacak yeni hükûmet için Said Halim Paşa’yı sadrazam adayı olarak gösterdi. Sultan V. Mehmet Reşat çok da rastlanılmayan bir tarzla Said Halim Paşa’yı sadrazam vekili olarak tayin etti.⁴⁵⁴ İttihat Terakki Cemiyeti’nin Said Halim Paşa’yı sadrazam görmek istemesine karşın Sultan Reşat Viyana Büyükelçisi eski Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa’yı bu makama getirmek, Said Halim Paşa’nın da onun kabinesinde Hariciye Nazırı olmasını istiyordu. Said Halim Paşa’nın Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde çalışamayacağını ifade etmesi üzerine Sultan V. Mehmet Reşat kendisini Haziran 1913’te sadrazam tayin etti.⁴⁵⁵

Said Halim Paşa sadrazam olarak atandıktan sonra hiç vakit kaybetmeden kabinesini oluşturdu. Hariciye Nezareti’ni kendi üzerine alarak: Şeyhülislam Mehmet Esat Efendi, Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, Adliye Nazırı İbrahim Bey, Şûrâ-yı Devlet Reisi Halil Bey, Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Maliye Nazırı Rıfat Bey, Evkaf-ı Hümâyün Nazırı Hayri Bey, Bahriye Nazırı Mahmut Paşa, Maarif Nazırı Şükrü Bey, Ticaret ve Ziraat Nazırı Süleyman Bostani Efendi, Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa, Posta Telgraf ve Telefon Nazırı Oskan Efendi olmak üzere 17 Haziran 1913’te kabinesini belirledi.⁴⁵⁶ Said Halim Paşa, Şeyhülislam Mehmet Esat Efendi, Adliye Nazırı İbrahim Bey, Maliye Nazırı Rıfat Bey, Evkaf-ı Hümâyün Nazırı Hayri Bey, Bahriye Nazırı Mahmut Paşa, Maarif Nazırı Şükrü Bey, Posta Telgraf ve

⁴⁵⁴ Celal Bayar, **Bende Yazdım Milli Mücadele’ye Gidiş**, c. IV, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 1226.

⁴⁵⁵ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK yayınları, Ankara 1951, s. 100.

⁴⁵⁶ BOA, **BE0** 4184/313727, 5 Haziran 1329.

Telefon Nazırı Oskan Efendi'yi Mahmut Şevket Paşa Kabinesi'ndeki görevlerinde bırakmış oldu.⁴⁵⁷

Said Halim Paşa hükûmetinin ilk icraatı, Mahmut Şevket Paşa suikastına karışanlar için Divan-ı Harp kurmasıdır. Kurulan Divan-ı Harp, sanıkların bir kısmını idama, bir kısmını müebbet hapse, bir kısmını kürek cezasına bir kısmını ise Sinop'a sürdü. Şerif Paşa, Prens Sabahattin, İsmail Hakkı Bey, Reşit Bey, Kemal Mithat Bey, Pertev Tevfik Bey, Hikmet Bey ve Zeki Bey idama mahkûm edilen kişilerdi. Eski sadrazamlardan Tunuslu Hayrettin Paşa'nın oğlu Damat Salih Paşa'nın da içinde bulunduğu Muhip Bey, Miralay Fuat Bey, Çerkez Kazım Bey de idama mahkûm edilenlerin arasındaydı. Sultan V. Mehmet Reşat Damat Salih Paşa'nın günahsız olduğunu, hiç olmazsa asılacak kadar suçu bulunmadığını düşünse de sonuç değişmedi. Cemal Paşa'nın Sultan V. Mehmet Reşat'a "*Salih Paşa'nın idamına irade vermezse, irade olmaksızın onu asarım* cevabı" üzerine idam mazbatalarını imzalamak zorunda kaldı.⁴⁵⁸

Said Halim Paşa Kabinesi'nde görev alan isimlerde zaman içerisinde değişiklikler oldu. Bu değişikliklerden etkilenenlerden biri de Osman Nizami Paşa'dır. Paşa, 18 Haziran 1913'te başladığı görevini 16 Aralık 1913'te I. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya önce vekâleten iki ay sonra ise asaleten bıraktı. Fransa ile devam eden ekonomik görüşmelerde Cemal Paşa'ya göre hızlı kararlar alınması gerekiyordu. Fakat Osman Nizami Paşa bu kararları almakta yavaş davranıyordu. İşleri usulüne göre halletmenin gayreti içinde olan Osman Nizami Paşa'ya, hükûmetin beklemeye vakti olmadığı için Nafia Nezareti makamından çekilmesi teklif olundu. Teklifi derhâl kabul eden Osman Nizami Paşa'nın yerine 16 Aralık 1913'te Cemal Paşa vekâleten tayin oldu. İki ay sonra 27 Şubat 1914'te Osman Nizami Paşa kesin olarak istifa etti ve Cemal Paşa Nafia nazırlığına asaleten atandı.⁴⁵⁹ Cemal Paşa'ya göre Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nezareti görevini kendisine bırakmak zorunda kalmasına sebep olan bir diğer olay ise İttihat ve Terakkinin artık Said Halim Paşa ile birlikte tam bir iktidar dönemi içerisine girmesiydi. Bu kabine döneminde İttihat ve Terakki mensubu olmayan Osman Nizami Paşa'nın kabinde yer almasına gerek yoktu.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ BOA, İ. DÜİT 8/87, 4 Haziran 1329; Jean Debré, **Les Cahiers De La Guerre: Pourquoi Nous Serons Vainqueurs Le Suicide de la Turquie**, Paris, s. 321.

⁴⁵⁸ Ali Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Yay. haz. Cemal Kutay, Tercüman Gazetesi, İstanbul 1980, s.197; Bayar, a.g.e., s. 1244.

⁴⁵⁹ Cemal Paşa, **Hatıralar**, Yay. haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İşbankası yayınları, İstanbul 2012, s.92.

⁴⁶⁰ Cemal Paşa, a.g.e., s.93.

Osman Nizami Paşa'nın kabinede sevilmemesine sebep olan bir diğer önemli olay ise II. Balkan Savaşı sırasında Edirne'nin geri alınıp alınmaması için alınan kararlardaki tavrıydı. II. Balkan Savaşı Sırp larla, Yunanlılar ve Romanyalıların Bulgarlara saldırması üzerine patlak verdi. Bu fırsattan istifade ederek Osmanlı Devleti'nin de Edirne'yi geri alması gerekiyordu. Bütün kamuoyu da hükûmetin bu yönde harekete geçeceğini düşünüyordu. İstanbul'da Edirne'nin tekrar geri alınması fikrinin doğduğunu, İngilizlerin İstanbul Büyükelçisi'nden haber alan İngiliz Dış İşleri Bakanı Sir Edward Grey İngiliz sefir vasıtasıyla hükûmeti bu fikirden vazgeçirmeye çalışırken diğer taraftan da İngiltere'deki Avam Kamarası'ndaki konuşmalarında Osmanlı Devleti'ni tehdit ediyordu. Said Halim Paşa Kabinesi'nde konu tartışmaya açıldığında Cemal Paşa Edirne'nin tekrar geri alınması için hareket edilmesini istemeyenlerin başında Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa'nın olduğunu ifade ediyordu. Cemal Paşa konuya dair yaşadığı bir hatırayı ifade ederken Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında bir cuma akşamı kabinedeki nazırların hepsinin orada toplandığını ve kendisi gelmeden öncede konuyu uzun uzun tartıştıklarını ifade ediyor. Tartışma bittikten sonra mermer balkona geçtiklerinde Osman Nizami Paşa'nın Bahriye Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa'ya:

“Eğer bu defa şu zevatı, bu Edirne'nin geri alınması fikrinden vazgeçmeye muvaffak olursam, kendimi vatanıma en büyük hizmeti ifa etmiş addedeceğim,” dediğini ifade ediyordu. Cemal Paşa bu cümleleri duyduktan sonra donup kaldığını ifade etmektedir.⁴⁶¹ Ali Fuat Türkgeldi de kabinede Edirne alınmasına Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa ve Bahriye Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa'nın karşı olduğunu ifade etmekteydi. Talat Bey'in kabinede Edirne'nin harekâtına aleyhte duranlara karşı Said Halim Paşa, Şeyhülislam Esad Efendi ve Adliye Nazırı İbrahim Bey ile birlikte hareket ederek onları ikna ettiklerini ifade etmekteydi.⁴⁶² Celal Bayar da Edirne meselesinde hükûmetin üç gruba ayrıldığını ifade etmektedir. Birinci grubun fırsatı kaçırmayıp Edirne'yi geri almaktan yana olduklarını bu grubun başını Talat Bey'in çektiğini ve Said Halim Paşa, Şeyhülislam Esad Efendi ile Adliye Nazırı Hayri Bey'in de destek verdiğini yazar. İkinci grubun Edirne'ye gitmekle beraber ortalama bir politika taraflısı olanlardan oluştuğunu Şûrâ-yı Devlet Reisi Halil Menteş ile Evkaf Nazırı Hayri Bey'in bu grupta olduğunu belirtir. Üçüncü grubun ise Edirne'nin geri alınmasına muhalefet edenlerden oluştuğunu grubun başında Bahriye Nazırı Çürüksulu

⁴⁶¹ Cemal Paşa, a.g.e., s.58.

⁴⁶² Türkgeldi, a.g.e.,s. 106.

Mahmut ve Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa'nın bulunduğunu belirtir.⁴⁶³ Ahmet İzzet Paşa'da Edirne'nin geri alınması hususunda Vükelâ Meclisi'nin toplantıya davet edildiğini ifade etmektedir. Toplantıda Şûrâ-yı Devlet Başkanı ve Adliye, Maarif ve Maliye Nazırları Halil, İbrahim ve Talat, Rıfat ve Şükrü Beyler savaş yoluyla Bulgaristan'ı Edirne'den çıkarmaktan yana olduklarını ifade etiklerini belirtmektedir. Ahmet İzzet Paşa, Nafia ve Ticaret Nazırı Osman Nizami Paşa, Süleyman Elbistani ve Oskan Efendi ise siyasi yollarla Bulgaristan'ın ikna edilmesi gerektiğini yazmaktadır. Ahmet İzzet Paşa artık Bulgar ordularından korkmadıklarını bu nedenle bir an önce taarruz edilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁴⁶⁴

Edirne'nin geri alınması yönünde tavır koyan grup üyelerinden Cemal Paşa, Mithat Şükrü Beyle Edirne'nin geri alınması için karar alınması yönünde kabinenin bütün üyelerini gezerek ikna etmeye çalıştı. Cemal Paşa, Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa'yı da ziyaret ederek şunları söyledi:

*“Eğer bu fırsat kaçırılırsa, yalnızca Edirne'yi kurtarmak iddiasıyla bir hükûmet darbesi yapmış ve bu esnada Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili'nin vefatına sebebiyet vermiş olan fırkamızın iktidar mevkiinde kalmak salahiyetini kaybedeceğini ve o zaman bütün fırkanın iktidar mevkiinden çekilmesi lazım geleceğini söyledik.”*⁴⁶⁵

Farklı hatıraların ortaya koymuş olduğu bu gerçek Osman Nizami Paşa'nın böyle bir tavır almasının arkasında yatan gerekçelerin olması gerektiğini göstermektedir. Zira devletine uzun süre canla başla hizmet etmiş olan Osman Nizami Paşa'nın Edirne'nin durumu için takındığı tavrın mantıklı bir açıklaması olmalıydı. Said Halim Paşa, Avrupa'nın büyük devletlerinde bulunan sefirlere yazılar yazılarak Hariciye Nazırları ile konuyu görüşmelerini istedi. Londra Sefiri Tevfik Paşa, Paris Sefiri Rıfat Paşa ve Viyana Sefiri Hilmi Paşadan hükûmete cevaplar geldi. Bu üç sefirin ayrı ayrı yazdığı cevaplarda çıkan ortak sonuç: “Ordunun bir adım ileri hareketi, devletin atisini tehlikeye düşürür,” şeklindeydi. Üç sefirin yollamış olduğu yazılar Said Halim Paşa Kabinesi'nin çekimser kalan ve hareketi ülke menfaati için tehlikeli gören Osman Nizami Paşa'nın bu fikirden hükûmeti vazgeçirmek için daha ısrarcı olmasına sebep oldu. Paşa aynı zamanda Sir Edward Grey'in Avam Kamarasında

⁴⁶³ Bayar, a.g.e., s. 1260.

⁴⁶⁴ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, Yay. haz. Süheyl İzzet Furgaç, c.I, Nehir yayınları, İstanbul 1992, s. 152.

⁴⁶⁵ Cemal Paşa, a.g.e.,s.58.

yaptığı konuşma, ordumuzun ileri hareketi neticesinde doğuracağı siyasi sonuçları düşünmesine sebep oldu.⁴⁶⁶

Talat Paşa, Cemal Paşa, Said Halim Paşa ve kabinedeki birkaç ismin Edirne'nin geri alınması konusundaki kararlılıkları netice verdi. 15 Temmuz'da Midye-Enez çizgisine kadar olan kısım Osmanlı askerleri tarafından kontrol altına alındı. 19 Temmuz'da hükûmet Meriç'e kadar ilerleyeceğini ancak daha ileri gitmeyeceğini açıkladı. 22 Temmuz'da ise Edirne ve Kırklareli'ne girildi. Bulgarlar herhangi bir direnç göstermedi. Büyükelçiler Konferansı'ndan da Osmanlı Devleti'nin almış olduğu bu karara karşın ortak bir yaptırım kararı çıkmadı. II. Balkan Savaşı'nın sona ermesinden sonra Osman Nizami Paşa'nın da Nafia Nazırı imzası bulunan Bükreş Antlaşması 10 Ağustos 1913'te Bulgaristan'la imzalandı.⁴⁶⁷

Said Halim Paşa, hükûmetin başladığı günden itibaren geline nokta yaptığı icraatları hakkında 20 Temmuz 1914'te bir konuşma gerçekleştirdi. Paşa konuşmasına Mahmut Şevket Paşa hükûmetinin çok zor bir dönemde mesuliyet alarak görev yaptığını ifade ederek konuşmasına başladı. Kamil Paşa hükûmetinin Edirne'yi teslim etmek için yapılan toplantıda Maliye Nazırı Abdurrahman Efendi'nin "*Bırakın harbe devam etmeyi memura para vermenin bile imkânsız olduğunu*" ifade ettiği bir dönemde Mahmut Şevket Paşa'nın görevi kabul etmesinin vatanını ne kadar sevdiğinin göstergesi olduğunu ifade etti. Dört buçuk aylık sadrazamlığı döneminde ordunun düzene girmesi için de çok çalıştığını, aynı zamanda maliyenin düzeltilmesi içinde yoğun bir mesai harcadığını vurguladı. Paşa konuşmasına Mahmut Şevket Paşa hükûmetinin halefi olan hükûmetinin aynı hassasiyeti göstereceğini ifade ederek devam etti. Hükûmetin Edirne'nin geri alınması için dışarıdan yapılan bütün engellemelere karşı 7 Temmuz 1913'te orduya hareket emri vererek, Edirne'nin geri alınmasıyla Osmanlı Devleti'nin azalan şeref ve itibarının yeniden sağlandığı beyan etti. Said Halim Paşa konuşmasında vatan müdafaası için son kurşuna kadar mücadele edilmesi gerektiğini, sabır göstermeyenlerin tarih sahnesinden silinip gideceğini vurguladı. Bu inanç ve ruhla yıllarca Trablusgarp'ı İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin savunduğunu ifade etti. Balkanların kaybedilmiş olmasına rağmen orada kalan Müslüman tebaanın hukuku her zaman gözetilmiş, Mahmut Şevket Paşa hükûmetinin bu konuda eksik bıraktığı noktalar tamamlanmaya çalışılmıştır. Said Halim Paşa çiftçiler için de çalışmalar yapıldığını, ziraatın geliştirilmesi için Mısır, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'a heyetler gönderildiğini ifade

⁴⁶⁶ Mustafa Ragıp, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004, s.165.

⁴⁶⁷ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987, s. 254.

etti. Bütün bunların yanında gerekli olan adımların en kısa süre içinde atılacağını ifade ederek konuşmasını bitirdi.⁴⁶⁸

Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırı olarak altı ay görev yaptığı Said Halim Paşa Kabinesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin zaman içerisinde muhalefeti susturduğu ve tam manasıyla gücünü aktif olarak gösterdiği bir kabine hâline geldi. Osman Nizami Paşa'nın Cemal Paşa'nın da ifade ettiği gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden olmaması kabineden ayrılmasına sebep oldu.

B. Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırı Olarak Göreve Başlaması

Nafia Nezareti'nin tarihi 1848 yılında, Sultan II. Mahmut'un devlet teşkilatında yaptığı yeniliklere kadar dayanmaktadır. 1848-1870 yılları arasında Ticaret Nezareti ile birkaç kez birleştirilip ayrılan Nafia Nezareti, 1870 sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar mevcut yapıda devam etti.⁴⁶⁹ 1848 yılında Nafia Nezareti'nin kuruluşundan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar geçen süreç içerisinde atanan İbrahim Halil, Ahmed Muhtar, Ahmed Esad, Osman Nizami, Ahmed Cemal, Mahmud Bahri, Şevket Turgut, Ahmed Avni, Abuk Ahmed, Zeki ve Ali Rıza Paşalar asker kökenlidir.⁴⁷⁰

Osman Nizami Paşa 17 Haziran 1913 tarihinde Nafia Nezareti'ndeki görevine başladığında bu göreve yabancı değildi. 7 Ekim 1885 tarihinde Esad Muhlis Bey'le Romanya üzerinden Şark-i Rumeli'ye geçerek Filibe demiryolu komisyonunda komiserlik görevini yürütmüştü.⁴⁷¹ Osman Nizami Paşa 17 Haziran 1913 yılında Said Halim Paşa hükûmetinde Nafia Nazırı olarak göreve başladı.⁴⁷² Paşa, Nazır olarak bulunduğu görevde nezarete paşa ile birlikte müsteşar, muhasebeci, mektupçu, turuk, meabir, demiryolları müdürleri ile fen ve hukuk müşavirleri ve Nafia Meclisi'nden oluşan bir ekip çalışmaktaydı.⁴⁷³ Paşa, Nafia Nazırı olarak altı ay gibi kısa bir süre içerisinde önemli kararlara imza atarak görevini en iyi şekilde yerine getirdi. Paşa, nazırlığı süresi boyunca bilimsel gelişmelerle de yakından ilgilendi.⁴⁷⁴ Paşa'nın Nazırlığı döneminde yol yapım çalışmaları, demiryolu çalışmaları, kurak arazilerin sulanması bataklıkların tarıma kazandırılması ve birçok konuda önemli çalışmalar yapıldı. Yapılan bu çalışmalar detaylı bir şekilde incelenecektir.

⁴⁶⁸ İhsan Güneş, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler (Programları ve meclisteki yankıları 1908-1923)**, Türkiye İş Bankası yayınları, İstanbul 2012, s.157.

⁴⁶⁹ **Nafia Nezareti'nden Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na (1848- 2015)**, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara 2015, s. 21.

⁴⁷⁰ Şenay Atam, **Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti**, TTK yayınları, Ankara 2020, s. 50.

⁴⁷¹ BOA, **HR. SFR.04.** 329/12, 25 Eylül 1301.

⁴⁷² BOA, **İ. DUİT.** 8/87, 4 Haziran 1329.

⁴⁷³ **Nafia Nezareti'nin Nizamname-i dâhilîsidir**, 1295-1296. s. 2.

⁴⁷⁴ **Nafia Nezareti'nden Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na (1848- 2015)**, s. 169.

1. Osman Nizami Paşa'nın Zorunlu Çalışma Uygulamasındaki Aksaklıkları Gidermesi

Osman Nizami Paşa, Nafia Nezareti'nde görevine başladığında halledilmesi gereken birçok mesele kendisini bekliyordu. Özellikle geçmiş dönemlerde alınan kararların uygulanmasında yaşanan aksaklıkların biran önce giderilmesi gerekiyordu. Bu meselelerden birisi de yol ve köprü yapımında kamu yararına halkın zorla çalıştırılması usulü kaldırılarak yerine nakdi bedel usulünün getirilmesi sonrasında yaşanan aksaklıkların ortadan kaldırılmasıydı. 23 Şubat 1862 tarihinde zorunlu çalıştırma usulündeki değişikliğe dair “*Memalik-i Mahruse-i Şahane Yollarının Tanzim ve Tesviyesi Hakkında Nizamnamesi*” ile 18-60 yaş arasındaki sağlıklı tüm erkeklerin o bölgedeki kamu yollarının yapımında çalışması gerekiyordu. Aynı zamanda bu kişilerin sadece beden gücünden değil, yük arabaları ve hayvanlarından da yol ve köprü yapımında devlet hizmeti adı altında yararlanılıyordu.⁴⁷⁵ 1867 tarihinde çıkarılan yeni bir nizamname ile halkın çalıştığı en uzak yol mesafesi 12 saatten 15 saate çıkarıldı fakat gelen tepkiler neticesinde 1870 tarihinde tekrar 12 saate indirilerek, daha uzak mesafeler için çalıştırma ise sultanın iznine bağlandı. 1875 tarihinde ise yeni bir karar alınarak halkın yollar dışında köprü inşaatlarında da çalıştırılmasına karar verildi.⁴⁷⁶ 19 Şubat 1890 tarihinde “*Turuku Muvaradenin Amele-i Mükellefe ile İnşası Usulünün Lâğv ile Vilâyatta Tarh Edilecek Bedeli Naktî Hakkında İrade-i Seniye*” başlıklı yeni bir düzenleme yapıldı. Halkın şikâyetleri dikkate alınarak düzenleme ile halkın yollarda ve köprülerde bedelsiz olarak kamu yararına çalıştırılması usulünden vazgeçilerek bedeli nakdi uygulamasına geçilmesine karar verildi. Alınan yeni karar neticesinde halkın hayvanat yükümlülüğü affedilecek, yükümlü halk senede dört gün bizzat ya da bir vasıta ile yol hizmetinde çalışacaktı. Diğer bir seçenek ise günlük üçer kuruştan dört günlük çalışma bedeli olan on iki kuruşu ödeyerek üzerindeki çalışma yükümlülüğünden kurtulacaktı. Her sene vilayetlerden toplanan nakit bedeller için gerekli olan koçanlı tezkireler hazırlanarak Ziraat Bankaları şube memurlarına gönderilecek ve sene sonu bu memurlar ile nezaret arasında hesap incelenecekti.⁴⁷⁷ 1908 tarihinde yayınlanan Umur-i Nafia Nizamnamesinde, Avrupa'da bu tarz işlerde halkın bedenlen çalıştırılması yükümlülüğü bir angarya iş olduğu ve bu uygulamadan çoktan vazgeçildiği ifade edilmekteydi.⁴⁷⁸ 1910 tarihinde Amele-i Mükellefe

⁴⁷⁵ Yakup Akkuş, Kadir Yıldırım, “Dünyada ve Osmanlı'da Zorunlu Çalıştırma: ‘Amele-i Mükellefe’ Uygulaması ve Tarihsel Gelişimi”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, c. II, İstanbul 2017, s. 521.

⁴⁷⁶ Akkuş, Yıldırım, a.g.m., s. 523.

⁴⁷⁷ BOA, İ. MMS. 110/4706, 7 Şubat 1305; *Düstur*, I. Tertip, c. VI, Ankara 1939, s. 520.

⁴⁷⁸ *Nafia ve Ticaret Nezareti Tarafından Sadarete Verilen Mufassa*, TTK Kütüphanesi 276/187, 1 Kânunuevvel 1322, s.14.

uygulamasında yeniden bir değişikliğe gidildi. Bu yıla ait bütçe kanunuyla yol ve köprü mükellefiyetinin bedeli nakdi ödenmesi kararlaştırılıp, halkın bedenlen çalışma usulü kaldırıldı. Böylece Halep, Trabzon, Ankara, Yanya, Konya, Sivas ve Kastamonu vilayetlerinin yevmiye bedelleri dört kuruş, Edirne Vilayeti ve Hüdavendigar ile Biga ile Çatalca sancaklarının beş kuruş, bu tarihe kadar tarık bedelinden muaf olan Basra, Trablusgarp ve İşkodra vilayetleriyle Bingazi Sancağı'nın yevmiyesi ise üç kuruş olarak belirlendi.⁴⁷⁹

Halkın zorla çalıştırılması uygulaması kaldırılarak yerine bedeli nakdi uygulaması getirildikten sonra belirlenen bedelin toplanmasında bir takım sıkıntılar ortaya çıkıyordu. Deprem, sel ve kıtlık gibi olağanüstü durumlarda devlet, toplanılması gereken bedel-i nakdiyi ya belirli bir süre erteliyor ya da belirlenen tarihlerde muaf tutuyordu. Doğal afetlerin yanı sıra devlet tarafından belirlenen nakdi bedellerin toplanmasında sıkıntılar yaşanıyor. Belirlenen bedellerin köylerde toplama işine bakan muhtarların beş kuruşluk işlem bedeli yerine otuz kuruş ücret aldıkları tespit ediliyor bu durumda halk rahatsızlıklarını dile getiriyordu. Hemen her yıl belirlenen nakdi bedel ile toplanan miktar arasında ciddi bir fark oluşuyordu. Belirlenen ücretleri toplama işiyle ilgilenen vilayet idaresi içerisindeki düzensiz uygulamalar işlerin aksamasına sebep oluyordu.⁴⁸⁰

Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı döneminde yaşanan aksaklıkları ortadan kaldırmak için 15 Kasım 1913 tarihinde bir tezkire yayınlandı. Bu tezkireye göre vilayetlerin idari-mali özerklik kazanmalarıyla birlikte, yol bedelinin tahsili ve kontrolü vilayet idarelerine bırakıldı. Bu sayede yerelde yaşanan bir sorun, merkeze taşınmadan yine yerel meclisler tarafından çözüme kavuşturulacaktı. Vilayetlere özerklik hakkı kazandıran “*İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkati*”nde bedel alınması usulüne bir istisna getirildi. Kıtlık veya diğer sebeplerden bir bölgede halkın gelir durumunun çok bozulması nakdi bedelin toplanmasını imkânsız hâle getiriyordu. Bu nedenle yol çalışması mükellefiyetlerinin vilayet meclis-i umumisi veya vilayet encümenlerinin kararıyla bedenlen yerine getirilebileceği belirlendi.⁴⁸¹ Bu örneğin 10 Ekim 1913 tarihinde ekili olan tarım arazilerini korumak adına halk ile itlafi mümkün olmayan derecede çekirge tohumu ve larvası görüldüğü takdirde bedeli nakdi uygulaması yerine belirlenen miktarda çekirge tohumu ya da larvası toplanarak bedenlen çalışılması gereken süre zarfında yükümlülüklerini yerine getirilmesi gerektiği ifade edildi.⁴⁸² Alınan karar neticesinde ilk senelerde sistemde her şeyin yolunda gittiği görülmüştü. Fakat

⁴⁷⁹ Akkuş, Yıldırım, a.g.m., s. 532.

⁴⁸⁰ **Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası**, 28 Temmuz 1315, s. 487.

⁴⁸¹ BOA, **DH. MB.. HPS. M** 9/16, 2 Teşrinievvel 1329.

⁴⁸² BOA, **DH. İ. UM. EK.** 86/14, 27 Eylül 1329; BOA, **DH. HŞ** 28/33 24 Eylül 1329.

sadece kıtlık veya diğer sebeplerden ötürü uygulanması gereken düzenlemede bir takım sıkıntılar ortaya çıktı. Bazı vilayet ve livalarda bu olağanüstü hâl durumunda uygulanması gereken düzenleme, genele yayılarak sanki bedenen çalışma serbestmiş gibi hareket edilmeye başlandı.⁴⁸³ Yayınlanan tezkirenin devamında 1870 tarihinde yayımlanan nizamname örnek gösterilerek yol ve köprülerde 16-60 yaş arasındaki erkeklerin on iki saatlik mesafe dâhilince inşa olunan yol ve köprülerde yük hayvanları ile senede dörder gün çalıştırılmaları karar kılınmış olmasına rağmen nizamnamenin uygulanmasında görülen suistimal ve yolsuzlukların ortaya çıktığı ifade ediliyordu. Angarya hâline gelen bu uygulamayı değiştirme gereği ortaya çıkmıştı. 1890 tarihinde yayımlanan yeni nizamnameyle yük hayvanlarının çalıştırılması kaldırılırken 16-60 yaş zorunlu çalışma sınırı da 20-60 yaş olarak yeniden belirlendi. Fakat yaşanan aksaklıklar ve halkın çalışmamak için ürettiği türlü bahaneler sebebiyle ve geçen yirmi yıllık süre içerisinde edinilen tecrübeler neticesinde 1910 tarihinde yayımlanan nizamnameyle bedenen çalışma usulünün tamamen kaldırıldığı yazılıyordu. Bu tarihten sonrada yol ve köprü yapımında yeni nizamnamedeki kanun her yerde uygulandı. Sadece kıtlık veya diğer sebeplerden ötürü bedenen çalışma uygulanmasına karar verildi. Fakat bu uygulamayı yeniden vilayetin her tarafına yayma maksadı taşıyan hareketlerin olduğu gözlemlendi. Önü alınmadığı takdirde tekrar bedenen çalışma uygulamasının yaygınlaşabileceği ifade edilmekteydi. Yapılan tüm yasal düzenlemelere ve alınan tedbirlere rağmen uygulamada halkın farklı talepleri olması sebebiyle aksaklıklar yaşanıyordu. Bedenen çalışmaya davet edilen halkın bir kısmı bedel ödeyerek çalışmayacaklarını; bedel ödenmesi istenen yerlerde de bedenen çalışarak bedel ödemeyeceklerini belirterek ve bu gibi yollarla mükellefiyetlerini yerine getirmekten kaçınıyorlardı.⁴⁸⁴ Osman Nizami Paşa bu konudaki aksaklıkları sıraladıktan sonra sıkıntıların bir an önce giderilmesi gerektiğini, böylece zirai ve yol yapım çalışmalarının hız kazanacağını ifade etti.⁴⁸⁵ Paşa zor bir dönemde üstlendiği görevin ağırlığının farkındaydı. Nezaretteki en ufak sorunla bile ilgileniyor, ülkenin her anlamda yeniden imar edilmesi için çalışıyordu.

2. Sulama, Bataklık Kurutma ve Islahı Çalışmaları

a. Konya Ovası Çevresinde Yapılan Sulama Çalışmaları

Konya Ovası'nın verimli topraklarının sulanarak daha verimli hâle getirilmesi 19. yüzyılın ikinci yarısında sıkça gündeme geldi. Ovanın sulanması için yapılan ilk çalışmalar 1819

⁴⁸³ BOA, DH. MB.. HPS. M 9/16, 2 Teşrinievvel 1329; BOA, DH. HMŞ 28/33 24 Eylül 1329.

⁴⁸⁴ BOA, DH. MB.. HPS. M 9/16, 2 Teşrinievvel 1329; BOA, DH. HMŞ 28/33 24 Eylül 1329.

⁴⁸⁵ BOA, DH. HMŞ. 28/33, 24 Eylül 1329.

senesinde Karaman Valisi Çelik Mehmet Paşa tarafından başlatıldı. 1853, 1861 ve 1866'da Beyşehir Gölü'nün sularının Çarşamba Çayı vasıtasıyla Konya Ovası'na taşınması amaçlandı. Diğer taraftan da Karaviran Gölü arazisinin bataklık hâlden kurtarılıp Konya Ovası'nın sulanması maksadıyla kullanılması planlanıyordu. Yapılan çalışmalarda Konya Valisi Hafız Paşa'nın hazırladığı raporu İstanbul'a gönderdiğine dair kaynaklar bulunmaktadır.⁴⁸⁶ Daha sonraki dönemlerde projenin hayata geçirilmesi için çeşitli girişimlerde bulunulmuş fakat farklı sebeplerden dolayı istenilen düzeyde başarılı olunamamıştır. 1899 tarihinde Sultan II. Abdülhamid ülkenin zirai kapasitesinin artırılması, ıslahı ve memlekette bulunmayan bitkilerin ithalatı için vilayetlere gönderdiği yazıda Konya vilayeti, Konya Ovası'nın sulanması yönünde bir cevap verdi.⁴⁸⁷ Sultan II. Abdülhamid döneminde başlatılan bu büyük proje Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nezareti döneminde sonuçlandırıldı.

1888 yılına kadar Anadolu'da yapılan demiryolları İngilizler ve Fransızlar tarafından işletilmekteydi. Fakat II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından sonra Alman sermayesi ciddi oranda Anadolu topraklarına yerleşmeye başladı. Anadolu demiryolu imtiyazı İngiliz ve Fransızlara verilmeyerek 1888 tarihinde İzmit-Ankara demiryolu hattı Deutsche Bank sermayesinde Almanlara verildi. 16 Mart 1889 tarihinde Anadolu Demiryolu Şirketi Anadolu'nun içlerine kadar uzanacak olan demiryolu inşasına resmî olarak başladı. Şirkete ilk iş olarak da Eskişehir-Konya demiryolu hattının imtiyazı ve işletmesi verildi.⁴⁸⁸ 1906 tarihinde Konya Ovası Sulama Projesi'nin gerçekleştirilmesine karar verilince 10 Kasım 1907 tarihinde yapılan ihale sonrasında İtalyan şirketini geride bırakan Anadolu Demiryolu Şirketi en uygun teklifi sunarak projeyi hayata geçirmeye hak kazandı. Alman sermayeli Anadolu Demiryolu Şirketine Konya Ovası Sulama Projesi'nin verilmesi Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkisinin tüm Avrupa'da açık bir şekilde görülmesini sağladı.⁴⁸⁹

Osman Nizami Paşa, Nafia Nezareti'ne göreve gelmeden önce bölge için kısaca şu çalışmalar yapılmıştı. Projenin ilk ihalesindeki maliyeti 17 ile 19,5 milyon frank (730 bin Osmanlı lirası ile 950 bin Osmanlı lirası) arasındaydı. Toplamda 1.937 kilometre uzunluğunda olacak olan bütün kanallar şirket tarafından inşa edilecekti. Bunun yanı sıra, %5 faiz, 1.072 anapara verilmesi suretiyle ve inşaat masraflarının otuz beş yılda ödemesinin tamamlanması koşuluyla taraflar arasında anlaşma sağlandı. Sulama için 3 milyon 828 bin metre küp su

⁴⁸⁶ BOA, A. MKT. UM.. 530/1, 22 Kânunuevvel 1277.

⁴⁸⁷ Oktay Kızılkaya, Tolga Akay, II. Abdülhamid'in Tarımsal Kalkınma Hamlesi(Konya Ovası Sulama Projesi), Akademisyen Kitabevi, Ankara 2014, s.23.

⁴⁸⁸ İlber Ortaylı, a.g.e., s. 138.

⁴⁸⁹ Kızılkaya, Akay, a.g.e.,s 41.

mevcut olacaktı.⁴⁹⁰ Proje temel olarak Beyşehir Gölü suyunun Beyşehir Çay ile Karaviran Gölü'ne dökülmeden önce doğrudan Konya Ovası'na aktarılmasını hedefliyordu. İlk mühendislik etüt çalışması 3 Ağustos 1903 tarihinde mühendis A.Waldrop⁴⁹¹ tarafından hazırlanarak rapor olarak sunuldu.⁴⁹² Waldrop sunduğu raporda, Konya Ovası'nda sulanacak araziye 500.000 dönüm yani 46.000 hektar olarak ifade ediyordu. Buna Karaviran Gölü çevresindeki bataklığın kurutulması ile elde edilecek 80.000 dönüm arazi de eklendiği zaman 580.000 dönüm, yaklaşık 53.000 hektarlık bir alanın tarıma açılması anlamına gelmekteydi. Açılan bu arazi Seydişehir Ovaları ve Apa Ovası, sulamalı tarıma kazandırılacak bu arazilerin su ihtiyacı Beyşehir Gölü'nden sağlanacaktır.⁴⁹³

Anadolu Demiryolu Şirketi Osmanlı Devleti ile imzalanan sözleşme neticesinde aşağıda belirteceğimiz yükümlülükleri yerine getirmeyi kabul etti. Bu yükümlülükler göre; Beyşehir Gölü ve çayları bir kanal vasıtasıyla Konya Ovası'na su verilmesi ve Karaviran Gölü'nün kurutulmasıyla 80 bin dönüm arazinin sulanması işi mezkûr şirkete ihale edildi. Şirket, hazırlanan harita ve planları bir ay içerisinde Nafia Nezareti'ne teslim ettikten sonra, nezarete projenin tasdikinden itibaren dört ay zarfında inşaata başlamış olacak ve inşaat altı yılda tamamlanacaktı. İşin kabul edildiği kesinleştikten sonra Ticaret ve Nafia Nezareti'nce tayin edilecek bir veya birkaç komiser vasıtasıyla kontrol edilecekti. İnşaat sırasında yapılacak kazılar, yapılar için gerekli olan arazi, kum ve taş ocakları hükûmet tarafınca ücretsiz olarak şirkete temin ve teslim edilecekti. Şahısların elinde bulunan araziler ise Maliye Nezareti'nce usulüne uygun alınarak, şirketin kullanımına verilecekti. Bu araziler üç ay zarfında şirkete teslim edilemez ise inşaat müddeti gecikme müddeti kadar tehir edilebilirdi. Gerekli çalışmalar için lüzumlu donanım yurt içerisinde ya da yurt dışından temin edildiğinde iç ve dış gümrük vergilerinden muaf tutulacaktı. Proje, 19.500.000 Frank'a mal olacaktı. Dönüm başına %4 indirim yapılacak ve gider bu meblağın üstüne çıkar ise fazlası hükûmet tarafınca karşılanacaktı.⁴⁹⁴

Beyşehir Gölü'nün sulanması ve Karaviran Gölü'nün kurutulup tarıma uygun hâle getirilmesi için Anadolu Demiryolu Şirketine Konya Ovası'nı Sulama Projesi kapsamında hazırlanan sözleşme ve şartnamede belirlenen fasılların dışında Sultan II. Abdülhamid bazı

⁴⁹⁰ BOA, **Y. PRK. TŞF.** 3/85 3 Haziran 1309; **Düstur**, I. Tertip, c.V, Ankara 1937, s. 707.

⁴⁹¹ Anadolu Demiryolu Şirketi'nin Sermühendisi olan A. Waldrop daha sonraki süreçlerde de şirket için raporlar hazırlamaya devam etti. Bunlardan bir tanesi de Adapazarı dâhilindeki Gökçeviran Gölü'nün temizlenmesi ve doldurulması için hazırladığı rapordur. BOA, **DH. MKT.** 2850/52, 7 Haziran 1325.

⁴⁹² Mehmet Bildirici, **Tarihi Su Yapıları**, Bayındırlık Bakanlığı yayınları, Ankara 1994, s. 109.

⁴⁹³ Kızılkaya, Akay, **a.g.e.**, s. 43.

⁴⁹⁴ BOA, **Y..A...RES.** 151/6 lef 14-15,4 Teşrinisani 1323; **Düstur**, I. Tertib, c.VIII, Ankara 1943, s. 754-792.

özel şartların konulması konusunda ısrarcı oldu. Bu şartların başında sulama ile elde edilecek araziye yabancıların iskân edilmemesinin yanı sıra ova ve çevresinde emlak ve arazi satışının yapılmamasıydı. İkinci şart olarak, inşaatın tamamlanmasından sonra inşaatı sürdüren Anadolu Demiryolu Şirketi'nin projenin işletme ve idaresi için bir talepte bulunmaması, işletmenin Osmanlı Devleti emrinde kurulacak olan bir şirket tarafından yürütülecek olmasıydı. Üçüncü şart olarak süresince çalıştırılacak işçilerin Ermeni ve sair erbab-ı fesattan olmamasına dikkat edilmesi istenmekteydi. Bu üç özel maddenin yerine getirilmesi için Sultan II. Abdülhamid'in ısrarıyla şirket yöneticilerinden senet alındı.⁴⁹⁵

Anadolu Demiryolu şirketi tarafından sözleşmede belirtildiği şekilde 31 Aralık 1908'den itibaren her altı ayda bir olmak üzere on ödeme düzenlendi. Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı döneminde 30 Haziran 1913 tarihinde şirket tarafından bir hak ediş dosyası teslim edildi. Bu hak ediş dosyası neticesinde şirkete 601.457 frank ödeme yapıldı. Son rapor 31 Aralık 1913 tarihinde Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı'ndan ayrılmadan on dört gün önce teslim edildi. 13 Aralık 1912 günü, Anadolu Demiryolu Şirketi tarafından başvurusu ile başlatılan geçici kabul işlemi, dokuz gün boyunca tesislerin incelenmesi neticesinde 24 Aralık 1912'de kabul edildi. Kesin kabul işlemi ise Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığında 11 Kasım 1913 günü başladı, aralık ayında ise son rapor düzenlendi.⁴⁹⁶ Bu onaylama sürecinden önce projenin devam edebilmesi için 6 Eylül 1913 tarihinde Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa ve şirket yöneticileri arasında sözleşmenin 8. maddesi gereği yeni bir anlaşma imzalanarak projenin işletmesi Anadolu Demiryolu Şirketi'ne beş yıllığına devredildi.⁴⁹⁷

Tesisin amacına uygun olarak işletilmesi Anadolu Demiryolu Şirketi'ne verildi. Tesis ile ilgili tüm harcamalar hükûmetçe karşılanacak, vatandaş ve üçüncü şahıslarla şirket değil, hükûmet taraf olacaktı. İşletme Müdürü, şirket tarafından atanacak ve sulama tesisinin işletilmesi, gerekli tamirat işleri, personel temini ve çalıştırılmasını yine şirket sağlayacaktı. İşletme müdürü, şirket ile birlikte hareket edecek, şirket her altı ayda bir rapor hazırlayacak ve kullanılan su miktarı ve sulama yapılan arazi miktarı belirtilecekti. Şirket müdürüne yardımcı olarak, üçüncü şahıslarla muhatap olacak bir komiser hükûmetçe atanacaktı. Konya Ovası Sulama Projesi'nin işletmesi Sadrazam Said Halim Paşa, Maliye Nazırı Mehmet Rıfat Bey ve Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa'nın'ın ve Şirket Vekili Hawkind'in imzalarıyla Anadolu

⁴⁹⁵ Kızılkaya, Akay, **a.g.e.**, s. 58; Mehmet Bildirici, **a.g.e.**, s. 109.

⁴⁹⁶ Bildirici, **a.g.e.**, s. 134.

⁴⁹⁷ BOA, **İ. DÜİT.** 84/53, 2 Ağustos 1329.

Demiryolu Şirketi'ne beş yıllığına verildi. Sözleşmenin birinci maddesinde belirtildiği üzere, harcamalar devlet tarafından karşılanacaktı. Bir yıl için belirlenen ödenek 1.562.695 kuruştur. İmzalanan bu sözleşmeyle birlikte projenin Nafia Nezareti bütçesine toplamda 2.450.573 kuruş ilave ödenek getirmekteydi. İstihdam edilecek memurlar maaş ve ücreti olarak günlük 19 kuruşu hesabıyla senelik 887.995 kuruş Şirket Vekili Hawkind ile müzakere neticesinde ayrıldı. Şirketin her üç ayda bir Maliye Nezareti'ne bildireceği gider evrakı neticesinde bir ay zarfında şirkete ödeme yapılacaktı. Geri kalan kısım ise kanalların bakım ve onarımı ile genel masraflar adı altında hesaba eklenen 150 bin franktan oluşmaktaydı.⁴⁹⁸

Anadolu Demiryolu Şirketi tarafından Konya Ovası'nın Sulama Projesi tamamlanınca projenin işletmesi Osmanlı Devleti emrinde kurulacak olan bir şirkete devredilecekti. Fakat yaşanan sıkıntılar bu devir işinin gerçekleşmemesine ve sözleşmenin 8. maddesi gereğince şirketin belli bir süre projeyi işletmesine neden oldu.⁴⁹⁹ Yetişmiş eleman eksikliği ve daha önce böyle bir projeyi hayat geçirmemiş olmanın vermiş olduğu tecrübesizlik projeyi beş yıllığına şirket işletmesine devredilmesine sebep oldu.⁵⁰⁰ Tecrübe ve yetişmiş eleman eksikliğinin yanı sıra Sultan II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra mutlak manada bir hükûmetin kurulamaması, iç karışıklıklar, Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları da projenin işletmesinin şirkete devredilmesinde etkili olduğunu ifade edebiliriz.

Harita-4: Konya Ovası Sulama Projesi.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ BOA, İ. DÜİT. 84/53, 2 Ağustos 1329; **Düstür**, C.5, Dersaadet Matbaayı Amire 1332, s. 707.

⁴⁹⁹ BOA, İ. DÜİT. 84/53, 2 Ağustos 1329.

⁵⁰⁰ BOA, İ. DÜİT. 84/53, 2 Ağustos 1329.

⁵⁰¹ BOA, HRT.h. 598/1, 12 Ağustos 1339.

Osman Nizami Paşa'nın 17 Aralık 1913 tarihinde biten Nafia Nazırlığı görevinden sonra projenin şirket tarafından yürütülmesinde bazı aksaklıklar yaşandı. 1907 tarihinde yapılan ilk sözleşmedeki şartların yerine getirilmemesi, çalışanların Müslüman tebaadan seçilmesi yerine sözleşmeye aykırı olarak çoğunluğun Rum ve Ermeni tebaadan seçilmiş olması şirketin sözleşme şartlarına uymadığını göstermektedir. Şirketin amele tedarikinde yaşadığı zorluklarda şirketin bu işte çalıştırılması için hükûmetten asker talep etmesine sebep oldu. Hükûmetin talebi olumlu bulmaması sebebiyle şirket, bu durumu bahane ederek mukavelenin feshini talep etti. 3 Nisan 1918 tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında mukavelenin feshedilmesinin uygun olacağı kararı alındı. Böylece karşılıklı feshetme talepleri neticesinde sulama işletmesinin Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi tarafından işletilmesi 15 Mayıs 1918 tarihinde sona erdi.⁵⁰²

b. Karaman Suğla Gölü Islahı ve Gölün Çevresinin Tarıma Kazandırılma Çalışmaları

Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa kendisinden önce tarımsal kalkınma için belirlenen projeleri devam ettirdi. 10 Kasım 1907 tarihinde Anadolu Demiryolu Şirketine ihale edilen Beyşehir Gölü ve Karaviran Gölü sularının taşınarak Konya Ovası'nda sulamalı tarım yapılması projesi de bunlardan bir tanesiydi. Nafia Nezareti'nden 29 Nisan 1908 tarihinde Konya vilayeti dâhilinde bulunan Karaman kasabasına üç dört saat mesafede olan Suğla Gölü'nün çevresindeki bataklığın tarım yapılmasına engel olduğu için temizlenmesi ve keşif yapılması konusunda üç kıta harita hazırlanması istendi.⁵⁰³ 24 Ekim 1909 tarihinde Suğla bataklığının temizlenmesi ve kurutulması için ahaliden oluşan bir anonim şirket kurulması Meclis-i Vükelâ tarafından uygun görüldü.⁵⁰⁴ II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi ve yaşanan gelişmeler neticesinde Osman Paşazâde Ahmed, Edhem Paşazâde Tevfik Beyler ile tüccardan Mahmud, Bogos ve Ohannes Efendiler imtiyaz aldıklarını ve işe başlamak için yeni kurulan hükûmetten şartnamenin oluşturulmasını talep etti.⁵⁰⁵ 25 Mart 1913 tarihinde Osmanlı hükûmeti adına Nafia Nazırı Basarya Efendi ile Osmanlı tebaasından olan imtiyaz sahipleri Osman Paşazâde Ahmed, Edhem Paşazâde Tevfik Beyler ile tüccardan Mahmud, Bogos ve Ohannes Efendiler arasında Suğla Gölü'nün çevresindeki bataklığın kurutulması için şartname kararlaştırıldı.⁵⁰⁶

⁵⁰² Kızılkaya, Akay, **a.g.e.**, s.108.

⁵⁰³ BOA, **BEO**.3302/247581, 16 Nisan 1324.

⁵⁰⁴ BOA, **BEO**.3652/273872, 11 Teşrinievvel 1325.

⁵⁰⁵ BOA, **BEO**.3759/281898, 20 Mayıs 1326.

⁵⁰⁶ BOA, **ŞD**.1232/27, 12 Mart 1329; **Takvîm-i Vekayi**, 10 Şubat 1329, numara: 1737, s. 1.

25 Mart 1913 tarihinde Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Vükelâ kararlarıyla belirlenen irade-i seniyye Sadâret tarafından onaylandı. Mahmut Şevket Paşa'nın suikasta uğraması ve 11 Haziran 1913 tarihinde Said Halim Paşa Kabinesi'nin kurulmasıyla imtiyaz sahibi olan Osman Paşazâde Ahmed, Edhem Paşazâde Tevfik Beyler ile tüccardan Mahmud, Bogos ve Ohannes Efendiler Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa'ya imtiyazlarının yeniden onaylanması için başvurdu. 27 Ağustos 1913 tarihinde bu mukavelenameyi imtiyaz sahipleri olarak Tevfik Bey adına vekâletname ile Vekili Rıfat, Ahmet Bey adına vekâletname ile vekili ve kendi adına Ohannes Arslanyan, Mahmud Bey ve Bogos Arslanyan imzalarken hükûmet adına ise Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa imzaladı.⁵⁰⁷

50.000 dönüm olduğu tahmin edilen Suğla bataklığının şartnamesi toplam dört fasıl ve 28 maddeden oluşan yükümlülükleri içermektedir.⁵⁰⁸ 25 Mart 1913'te Nafia Nazırı Basarya Efendi ile Osmanlı tebaasından olan imtiyaz sahipleri Osman Paşazâde Ahmed, Edhem Paşazâde Tevfik Beyler arasında imzalanan şartname maddeleriyle 27 Ağustos 1913'te şartname arasında küçük farklılıklar vardı. 25 Mart 1913 tarihinde imzalanan şartnamenin yirmi ikinci maddesi 27 Ağustos 1913 tarihinde Osman Nizami Paşa'nın imzaladığı şartnamenin yirmi üçüncü maddesine denk gelmekteydi. Bu nedenle Osman Nizami Paşa'nın imzalamış olduğu şartname yirmi sekiz maddeden oluşmaktaydı. Yirmi ikinci maddede imtiyaz sahiplerine tanınan ayrıcalık 27 Ağustos 1913 tarihinde imzalanan şartnameden çıkarıldı.⁵⁰⁹ Osman Nizami Paşa imtiyaz sahipleri lehine düzenlenen bu maddeyi şartnameden çıkarmasıyla devletin bölgedeki tarım ürünlerinden iki sene boyunca gelir elde edememesini engelledi.

27 Ağustos 1913 tarihinde Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı döneminde iradesi çıkarılan ve şartnamesi belirlenen Suğla Gölü'nün ve çevresindeki bataklığın kurutulması onaylandı. Fakat 1922 tarihinde Karaman İdadisi Riyaziyye Muallimlerinden Sapançalı H. Hüseyin, Suğla bataklığı işinin maalesef başlamadığını ifade etmektedir.⁵¹⁰

⁵⁰⁷ BOA, A.}DVN. MKL. 55/25, 2 Ekim 1913; **Takvîm-i Vekayi**, 13 Şubat 1329, numara: 1740, s. 2.

⁵⁰⁸ BOA, ŞD.1232/27, 13 Mart 1329; **Takvîm-i Vekayi**, 13 Şubat 1329, numara: 1740, s. 2.

⁵⁰⁹ BOA, A.}DVN. MKL.55/25, 2 Ekim 1913; BOA, ŞD.1232/27, 12 Mart 1329. 25 Mart 1913 yılında imzalanan şartnamenin yirmi ikinci maddesinde yer alan, "Gerek efrâd-ı ahâlinintahd-ı tasarrufunda bulunan ve gerek eshâb-ı imtiyaza ait olan birinci sınıf arâziameliyyâtınınikmâliyle kabil-i ziraat bir hâle getirildikten sonra iki sene müddetle a'shârdan ve vergiden muaf olacaktır," ifadesi 27 Ağustos 1913 şartnamesinde yoktur.

⁵¹⁰ Sapançalı H. Hüseyin, **Karaman Ahval-i İctimaiyye Coğrafiyye ve Tarihiyye 1338 R./1341 H.**, Yay. haz. İbrahim Güler, TTK yayınları, Ankara 1990, s. 31.

Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı'nda Anadolu coğrafyasında tarımsal kalkınmayı önemseydiğini ve bunun için önceki yıllarda belirlenen çalışmaları takip ederek uygun şekillerde iradelerinin çıkması için çalıştı.

c. Malatya'daki Tohma Nehri Çevresindeki Arazinin Sulanması

Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı dönemi altı ay gibi kısa bir zamana tekabül etmesine rağmen bu dönemde birçok önemli gelişmelere imza atıldı. Anadolu coğrafyası üzerinde tarımsal verimliliği artırmak ve aynı zamanda kaybedilen topraklardan gelen muhacirlerin uygun bölgelere yerleştirilmesi Nafia Nezareti için önemli bir konuydu.

Malatya ve çevresi iyi bir sulama ağının kurulması neticesinde çok çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesine imkân sunmaktaydı. Bu anlamda Malatya'daki Tohma Nehri civarındaki arazinin sulanması için nehirden yararlanılması gündeme geldi. Tohma Nehri bölgedeki coğrafyada batıdan Fırat Nehri'ne kavuşan en büyük akarsu olmasının yanı sıra büyük bir vadi ve havza oluşturuyordu. Tohma Nehri, kuzeyden güneye doğru daralarak uzanan dağ silsilesini oluşturan sırtın ortasından açılan bir yarıktan geçerek Yazıhan'a oradan da Fırat Nehri'ne ulaşıyordu.⁵¹¹

Tohma Nehri, geçtiği bölge halkının tarımsal faaliyetlerinin çeşitliliğini artırmaktaydı. Bu nedenle Tohma Nehri'nin geçtiği yerlerdeki köylüler, nehir sularından tarım alanlarının sulanması konusunda istifade etmek istiyordu. Ayrıca verimsiz araziye sahip olan köyler Tohma Nehri kenarındaki verimli arazileri ekmek için devlete ait olan arazilerin kendi köylerine tahsis edilmesini talep ediyorlardı.⁵¹²

Mamuret-ül Aziz Vilayeti bağlı Malatya kazasındaki Tohma Nehri üzerinde Çiftlik-i Hümâyun oluşturulması çalışmaları 1860'lı yıllarda başladı. Tohma Nehri ve Sultan Suyu mevkilerinde devlet adına bir Çiftlik-i Hümâyun oluşturularak, zamanla bu çiftliğin büyütülmesi gündeme geldi. 1866'da civardaki bazı arazilerin de bu çiftlik dâhilinde devlet hazinesi geliri kapsamında yer alacaktı.⁵¹³ Daha sonraki tarihlerde de nehir sularından bölgedeki tarım arazilerinin yararlanması için çalışmalar yapıldığını görmekteyiz. Elazığ'ın kırk altı kilo metre kuzeybatısında yer alan Keban madeni kazasına bağlı Arguvan nahiyesi

⁵¹¹ Mehmet Ali Cengiz, **Tarihi Kültürü ve Sosyal Hayatı İle Tohma Havzası**, Beydağı Matbaası, Malatya 1987, s. 11.

⁵¹² Cengiz, a.g.e., s.12.

⁵¹³ BOA, A.}MKT. MHM. 348/29, 13 Kânunusani 1281.

arazisinin Tohma Nehri'nden su getirilerek daha verimli hâle getirilmesinin istediğini belgelerde tespit edilmektedir.⁵¹⁴

Mamuret-ül Aziz Vilayeti valisi Nazım Bey'in azliyle yerine İzmit eski mutasarrıfı Cemal Bey tayini oldu. Cemal Bey Malatya bölgesinin Tohma Nehri kıyısına yakın arazilerinin su yolu ve kanal çalışmaları ile tarıma kazandırılabilceğini ifade eden yazısını Dâhiliye Nezareti'ne 8 Nisan 1913 tarihinde yolladı.⁵¹⁵ Cemal Bey, Malatya kasabasının kuzeyinde ve Malatya'ya iki saat mesafe olan Tohma Nehri'nin yakınında tahminen beş yüz bin dönümlük boş bir arazi olduğunu ifade etti. Arazinin tarım yapmaya çok müsait olduğunu fakat sulama imkânlarının olmayışı sebebiyle tarım arazilerinden yeterince verim alınamadığı bu sebeple de tarım yapılamadığını belirtti. Cemal Bey'in ifadesine göre bu muhteşem ovanın su yolu ve kanal çalışması yapıldıktan sonra Konya Ovası'ndan bir farkı olmayacaktı. İstenen tarım alanlarının ortaya çıkarılabilmesi için güney ve batı hudutlarından Tohma Nehri'nden suyollarının açılması gerekmektedir. Bu şekilde yapılırsa bu ova üzerinde kurulacak bağ ve bahçelerde çeşit çeşit meyvelerin yetiştirilebileceğini yazıyordu. Cemal Bey'e göre bu suyollarının maliyeti sekiz-on bin lirayı bulacaktı ama nihayi maliyeti yapılacak olan fenni çalışma sonrası ortaya çıkacaktı. Cemal Bey, bahsettiği arazi üzerine Balkan topraklarının kaybedilmesi sonrası gelen muhacirlerden yaklaşık altı bin iki yüz elli haneye seksen dönümlük arazinin düşeceği bu sayıda hanenin bu topraklarda iskân edilebileceğini belirtti. Burada yapılması planlanan suyolları ve kanal çalışmasının masrafının hazineden karşılanmasını, şayet böyle bir durum söz konusu değilse halk ile kurulacak olan bir şirket ile hem açılacak suyolları ve kanalların keşif çalışması hem de sonrasındaki işler için masraflarının toplanmasını gerektiğini yazdı.⁵¹⁶

Dâhiliye Nezareti, durumu, 23 Ağustos 1913 tarihinde Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa'ya ileterek bir an önce bir keşif yapılması ve Mamuret-ül Aziz Vilayeti Valisi Cemal Bey'in ifade ettiği gibi altı bin iki yüz elli hanenin iskân edilip edilmeyeceğinin belirlenmesini istedi.⁵¹⁷ Osman Nizami Paşa, Mamuret-ül Aziz Vilayeti Valisi Cemal Bey'in ifade ettiği arazi üzerinde yaptırmış olduğu fenni çalışma neticesinde arazinin durumunu Dâhiliye Nezareti'ne bildirdi. Osman Nizami Paşa, yapılan fenni çalışma neticesinde Cemal Bey'in ifade ettiği beş yüz bin dönümlük alanın birkaç yüz bin liradan fazla masrafının çıkacağı aynı zamanda belirtilen tarım alanının demiryollarına ve ticaret güzergâhlarına uzak olması

⁵¹⁴ BOA, **DH. MKT.** 1808/41, 30 Kânunusani 1306.

⁵¹⁵ BOA, **DH. İD.** 6/52, 26 Mart 1329.

⁵¹⁶ BOA, **DH. İD.** 6/52, 26 Mart 1329.

⁵¹⁷ BOA, **DH. İD.** 6/52, 10 Ağustos 1329.

sebebiyle gerek suyolu gerekse kanal açılmasına gerek görülmediğini bildirdi. Aynı zamanda bu alandan elde edilecek tarım ürünlerinin yapılacak olan masrafı karşılayamayacağı açıklandı.⁵¹⁸ Bu nedenlerle Dâhiliye Nezareti durumu Mamuret-ül Aziz Vilayeti Valisi Cemal Bey'e ifade ederek tarım arazisi için suyolu ya da kanal çalışmasının yapılmayacağını belirtti.⁵¹⁹

3. Demiryolu ve Yol Çalışmaları

Osman Nizami Paşa, Nafia Nazırlığı görevinde kendisinden önceki süreçte başlatılmış olan ya da henüz tam manasıyla planı, programı ve şartnameleri belli olmayan birçok demiryolu çalışmasını bu süreçte devam ettirdi. İzmir Basmahane'den Nif'e yapılacak tramvay imtiyazı, şartname ve mukavelenamelerinin yeniden düzenlenmesinin yanı sıra ve İzmir ve çevresinin aydınlatılması için İzmir Göztepe Tramvay şirketiyle yapılan imtiyazın şartnamesi ve mukavelenamesini belirleyerek projelerin hayata geçirilmesini sağladı. Bu iki projenin yanı sıra Hicaz Demiryolları yapımında yaşanan aksaklıkları da ortadan kaldırmaya çalıştı.⁵²⁰

Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa, 28 Ekim 1913 tarihinde Sadârete yazdığı yazıda, Hicaz Demiryolları projesinin eksikliklerini ifade etti. Paşa, Hicaz demiryolları projesinin genişlemesi neticesinde kendilerine bağlı çalışan Basra, Şam, Hayfa komisyonlarından projenin gidişatı hakkında herhangi bir malumat gelmediğini belirtti. İzlemiş oldukları bu kapalı siyasetin, hükûmeti zor durumda bıraktığını ifade eden Osman Nizami Paşa, Hicaz Demiryolu Projesi'nin mutlaka teftiş edilmesi gerektiğini yazdı. Bu nedenle Hicaz Demiryolları idaresinin demiryolları şirketleri gibi inşa edeceği hatların projeleri ve tatbik edeceği tarifeleri Nafia Nezareti'nce uygun görülmedikçe uygulanmaması gerektiğini vurguladı. Hayfa Limanı'na ait projeden başka hiçbir proje gönderilmemesi sebebiyle, proje üzerinde kontrolün sağlanamadığını belirtti.⁵²¹ Osman Nizami Paşa'nın bu ifadeleri üzerine Sadâret'ten Hicaz Demiryolları Umumisi'ne yollanan yazıda şimdiye kadar farklı dairelere bağlı olarak yürütüldüğü bildirilen Hicaz Demiryolları projesinin bundan sonra Nafia Nezareti tarafından kontrol edileceği ifade edildi.⁵²² 30 Eylül 1329 tarihinde Osman Nizami Paşa ve Hicaz Demiryolları Müdürü Umumisi Adil Bey arasında Hayfa Liman, rıhtımı ve bu

⁵¹⁸ BOA, DH. İD. 6/52, 17 Temmuz 1329.

⁵¹⁹ BOA, DH. İD. 6/52, 20 Temmuz 1329.

⁵²⁰ BOA, BEO.4227/316962, 17 Teşrinievvel 1329.

⁵²¹ BOA, BEO.4227/316962, 17 Teşrinievvel 1329.

⁵²² BOA, BEO.4227/316962, 17 Teşrinievvel 1329.

kısımların çeşitli işleri üzerine on beş maddelik bir mukavele imzalandı.⁵²³ Hicaz demiryollarının kontrol edilmesi gerekliliğinin yanında, bu demiryolu çalışması için 25 Ekim 1913 tarihinde Osman Nizami Paşa iki milyon kuruşluk bir bütçenin hazinece aktarılması gerektiğini ifade etti.⁵²⁴

Osman Nizami Paşa'nın Nafia nazırlığı döneminde devam eden işlerden bir de Sirkeci-Ayestefanos hattı üzerinde devam eden çalışmalardır. Ekim 1910'da hükûmetin Şark Demiryolları Şirketi Müdür Vekili Mösyö Jacques Muller ile bir mukavele yapması üzerine, Sirkeci ile Ayestefanos arasında da çift hatlı bir tren inşası gündeme geldi.⁵²⁵ 18 km'lik hattın keşif çalışmaları sırasında hat üzerinde bulunan evlerin istimlak edilmesi Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı döneminde de devam etti. Bu istimlak çalışması için belirlenen 840 bin 557 kuruş, 1913 yılı bütçesinde kullanılmak üzere devir etti.⁵²⁶ Sirkeci-Ayestefanos hattının yanı sıra Haydarpaşa-Pendik güzergâhında bulunan emlak ve arazini istimlak çalışması için adımlar atıldı. Haydarpaşa-Pendik arasında da çift hatlı bir tren inşası için Anadolu Demiryolu Şirketi'nin tren güzergâhında bulunan emlak ve arazinin istimlak için ayırdığı meblağın dışında bu iş için bir buçuk milyon kuruş Maliye Nezareti'nden tahsis edildi ve bu demiryolunun hat döşeme çalışmaları devam etti.⁵²⁷

Demiryolu çalışmaları genel olarak imtiyazı elde eden şirketlerin ticari kaygıları doğrultusunda şekillenmekteydi. Bu nedenle Osmanlı Devleti bazı demiryolları hatlarını kendi sermayesiyle yapma gereği hissetti. Bunlardan bir de Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı döneminde gerçekleşti. 26 Mayıs 1912'de hükûmetin demiryollarını kendisi adına inşa ettirmek üzere Reji General Şirketi'yle müzakerelerde bulundu.⁵²⁸

Bu müzakerelerin neticesinde Karadeniz havzasında demiryolu inşa edip işletilmesi için ilk olarak Reji General adlı şirketle bir mukavele imzalandı. Fakat daha sonra yapılan mukavelenin feshedilmesine karar verilerek Samsun-Sivas demiryolu hattının hükûmetçe yapılmasına karar verildi.⁵²⁹ Alınan bu kararın gerekçesinin belgelerde tam olarak ifade edilmese de şirketlerin ticari kaygılarının hat güzergâhını belirlemesinden kaynakladığı düşünülmektedir. Reji General Şirketi'nin Samsun-Sivas demiryolu hattını yapmak

⁵²³ BOA, **BEÖ**. 4209/315631, 20 Ağustos 1329; **Düstur**, I. Tertip, c.V, Ankara 1937, s. 701.

⁵²⁴ BOA, **İ. DÜİT**. 84/67, 12 Teşrinievvel 1329.

⁵²⁵ Nesrin Kanberoğlu, "Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet Dönemi Demiryolu Politikaları 1908-1914", **Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. III, Ocak 2018, s.180.

⁵²⁶ BOA, **İ. DÜİT**. 84/43, 8 Eylül 1329.

⁵²⁷ BOA, **İ. DÜİT**. 84/46, 8 Eylül 1329; **Düstur**, I. Tertip, c.V, Ankara 1937, s. 801-802.

⁵²⁸ BOA, **BEÖ** 4044/3259, 13 Mayıs 1328.

⁵²⁹ BOA, **HR. HMŞ. İŞÖ** 133/14, 17 Temmuz 1329.

istemesinin yanı sıra aynı şirket Rumeli’de çalışmalar yaptı. Şirketin Rumeli’de demiryolu ve liman çalışmaları için Nafia Nezareti 1913 bütçesine iki milyon yüz on beş bin kuruş Maliye Nezareti tarafından ilave yapıldı.⁵³⁰

4 Ekim 1913 tarihinde Nafia Nazırı olarak Osman Nizami Paşa önemli bir mukavele ve şartnamenin altına Osmanlı hükûmeti adına imza attı. Samsun şehrinde akacak olan su ile şehrin elektrikle aydınlatılması ve elektrikli tramvay inşa ve işletmesi imtiyazı için Samsun’da tüccarlık yapan Osmanlı vatandaşı Arzuoğlu Todoraki Efendi’yle Osman Nizami arasında bir mukavele imzalandı. Toplam otuz sekiz maddeden oluşan mukaveleyle Samsun şehrinin su, aydınlatma ve elektrikli tramvay ihtiyaçlarının karşılanması hedeflendi.⁵³¹ Arzuoğlu Todoraki Efendi’ye verilen su ve elektrik imtiyazının yanı sıra daha sonraki tarihlerde Samsun şehrinin telgraf ve telefon tesis etme imtiyazının da verildiği görülmektedir.⁵³²

Osman Nizami Paşa, Osmanlı şehirlerinin önemli ihtiyaçlarından biri olan su ve elektrik ihtiyaçlarının giderilmesi için önemli çalışmalara imza attı. Bu sayede şehirlerin en temel gereksinimleri giderilmeye çalışıldı.

a. İzmir Basmahane’den Nif’e Yapılacak Tramvay Çalışması

Osman Nizami Paşa, 17 Haziran 1913 tarihinde Nafia Nazırlığı görevine başladığında kendisinden önce başlatılan projelerdeki eksikliklerin giderilmesi için yoğun bir çaba gösterdi. Bu projelerden bir de Basmahane ile Nif arasına yapılması planlanan tramvay hattı imtiyazıdır. Arşiv belgeleri üzerinde yapmış olduğumuz incelemede bu imtiyazın 31 Temmuz 1899 tarihinde Nemlizâde Tahsin Paşa ve ortaklarına verildiği görülmektedir.⁵³³ Tahsin Paşa ve ortaklarının imtiyaz talebine göre, İzmir’de Basmahane’den Nif’e kadar tramvay hattının inşası tasarlanmaktadır. İnşa edilmesi düşünülen hattın bir kısmında atlı tramvaylar kullanılırken, diğer kısımlarında buharlı tramvayların çalıştırılması hedeflenmekteydi.⁵³⁴

3 Kasım 1902 tarihinde Meclis-i Nafia’da yapılan müzakerede, imtiyaza dair taslak mukavelename ile şartnamenin, daha önceden Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından hazırlandığı görülmektedir. Müzakereler esnasında gündeme gelen önemli hususlardan biri de, daha önce İngiliz Parlamenter Bartlett’e verilen İzmir’deki elektrikli tramvay işletme imtiyazı ile İzmir’den Nif’e kadar bir tramvay hattı inşası imtiyazının, birbirleri için herhangi

⁵³⁰ BOA, **İ.DUİT** 84/44, 8 Eylül 1329; BOA, **MV** 231/301, 7 Eylül 1329.

⁵³¹ BOA, **İ.MMS** 171/2, 21 Eylül 1329; **Düstur**, I. Tertip, c.V, Ankara 1937, s.711-727.

⁵³² Esat Aktaş, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Samsun’da İlk Telefon Hatları Ve Kullanımı”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, c. XV, 2021, s.521.

⁵³³ BOA, **BEO** 2045/153371, 3 Nisan 1319.

⁵³⁴ BOA, **BEO** 2045/153371, 3 Nisan 1319.

bir engel teşkil edip etmeyeceği meselesiydi. Yapılan inceleme sonucunda herhangi bir engel teşkil etmeyeceği de anlaşıldı.⁵³⁵ 10 Şubat 1903 tarihinde toplam 5 fasıl 34 maddeden oluşan şartname ve 30 maddeden oluşan mukavele Nemlizâde Tahsin Paşa ve Teofili Mardiyakopulo tarafından imzalandı.⁵³⁶ Fakat Sultan II. Abdülhamid döneminin sona ermesinden sonra Şubat 1909 tarihinde Nemlizâde Tahsin Paşa'nın bir dilekçe vermesiyle süreç yeniden başladı ve 14 Haziran 1909 tarihinde onayı çıktı.⁵³⁷

18 Temmuz 1913 tarihinde Osman Nizami Paşa Sadâret'e gönderdiği yazıda İzmir'de Basmahane'den Nif'e kadar tramvay hattı ve şubelerinin inşası ve işletmesi için imzalanan mukavele ve şartnamelerin düzeltilmesi gerektiğini ifade etti. Bu süreçte mukavele ve şartname maddeleri üzerinde, Ticaret ve Nafia Nezareti, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat, Nafia, Maarif ve Mülkiye Daireleri, Demiryolları İdaresi, Fen Müşavirliği ve Meclis-i Vükelâ yoğun şekilde çalıştı. Bu şekilde, bir kez daha mukavele ve şartname maddeleri üzerinde gerek görülen düzeltmeler yapıldı.⁵³⁸ Yapılan düzenlemeyle birlikte özetle mukavelede şu hükümler yer aldı:

Tramvaylar, Basmahane'den Aydın demiryolu Kemer mevkiine kadar atlarla, Kemer mevkiinden Halkapınar, Kandıra, Hacılar, Kavaklıdere, Taşkahve ve Nif'e kadar buharla çalışacaktı. Ana hatta bağlı olarak, Halkapınar'dan Halkapınar Çayı ve Değirmen arkasına kadar buharla çalışacaktı. Kemer köprüden ayrılarak Ayaana, Katipoğlu, Muhacir mahallesi ve İkiçeşme'ye kadar bir hat, Kandere'den Kavaklıca'ya ve Taşkahve'den Ulucağa ve son olarak ana hat üzerinden Pınarbaşı ve Işıklar'a bir hat çalışacaktı. Dört ara hat olmak üzere inşa edilecek hatların imtiyazı Nemlizâde Tahsin Paşa ve Teofili Mardiyakopulo'ya verildi. İmtiyaz müddeti fermân-ı âli tarihinden itibaren altmış yıldır. İmtiyaz sahibi altı ay içinde, tramvay hatlarının gerekli plan-proje ve haritalarını hazırlayarak, Ticaret ve Nafia Nezareti'ne sunacaktır. Nezaret ise üç ay içerisinde haritaları tasdik edecekti. İmtiyaz sahipleri masrafları kendilerine ait olmak üzere, mukavele tarihinden itibaren iki yıl içerisinde inşaata başlamayı taahhüt eder. Haritaların tasdik tarihinden itibaren iki yıl içerisinde tramvayları çalıştırmayı taahhüt etti. İnşaatın başlamasını geciktirecek olağanüstü bir durumun ortaya çıkması

⁵³⁵ BOA, **ŞD** 2728/4, 12 Mayıs 1319.

⁵³⁶ BOA, **Y.A.RES** 121/47, 15 Haziran 1319.

⁵³⁷ Zafer Atar, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Kamu Hizmeti İmtiyazları**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Manisa 2012, s. 356; BOA, **İ.İMT** 7/8, 17 Mart 1325.

⁵³⁸ BOA, **A.}DVN. MKL** 55/14, 5 Temmuz 1329.

durumunda, imtiyaz sahibi bu durumu yerel hükûmete ve Nafia Nezareti'ne bildirmekle yükümlüdür.⁵³⁹

Ticaret ve Nafia Nezareti, inşaatların başlamasıyla, inşaat bitene kadar işletmeyi kontrol için bir veya birden fazla komiser görevlendirecektir. İmtiyaz sahibi, teftiş masrafı olarak inşaat müddetince her ay yüz yirmi Osmanlı lirası ödemekle yükümlüdür. Tramvay hattını geçeceği güzergâhın, mal sahiplerinden alınması hususunda herhangi bir problem yaşanırsa, istimlâk kanununa riayet edilecektir. Tramvay hattı tek hat olarak inşa edilecektir. Ancak hükûmet isterse talep edebilecektir.⁵⁴⁰

Tramvay ve kısımlarının inşaatı için gerek yurtiçinden gerekse yurtdışından getirilecek malzemeler gümrük vergisinden muaf olacaktır. Fakat inşaat sermayesiyle hasılatı şirketin bu tramvay yoluna ait emlak ve arazi için mevzu olacak vergileri ödemek zorundadır. İmtiyaz sahibi tramvay hattının inşası için gerekli olan keresteleri, civarda bulunan miri ormanlardan sağlayabilecektir. Tramvay inşaatların tamamlanmasıyla Nafia Nezareti tarafından bir fen komisyonu geçici kabulü gerçekleştirecek, geçici kabulden bir yıl sonra işletme tekrar kontrol edilecek ve kesin kabul yapılacaktır. İmtiyaz sahibi, tramvay hattını, araçları ve her türlü alet-edevatı, imtiyaz müddetince iyi bir şekilde muhafaza edecektir. Etmediği takdirde şartnamenin yirminci maddesince muamele edilecektir. İmtiyaz sahibi, mevcut bütün kanunlara ve ileride çıkacak kanunlara uymak zorundadır. Savaş hallerinde şartnamenin beşinci faslına göre hareket edilecektir. İmtiyaz sahibi iki yıl içerisinde bir Osmanlı anonim şirket kurmaya mecburdur. İmtiyaz sahibi, fermân-ı âli kendisine tebliğ olduğu tarihten itibaren, bir ay içerisinde Osmanlı Bankası'na bin Osmanlı lirasını taahhüt olarak ödemekle yükümlüdür.⁵⁴¹

Osmanlı Devleti, 30. yılın sonundan itibaren istediği zaman işletmeyi satın alabilecektir. İmtiyaz müddetinin sona erdiği tarihten itibaren, işletmeye ait her türlü araç-gereç, tramvaylar ve vagonlar devletin mülkü olacaktır. Tramvaylarda çalışan memur ve müstahdemler, Osmanlı tebaasından olacak ve devletin belirlediği kıyafetleri giyeceklerdir.

⁵³⁹ 30 Mart 1909 yılında imzalanan şartnamede haritaların tasdik edildikten sonra üç yıl içerisinde tramvayları çalıştırmayı taahhüt ederken, Osman Nizami Paşa'nın imzaladığı şartnamede bu süre iki yıl olarak belirlendi. BOA, A.}DVN. MKL. 55/14, 5 Temmuz 1329; BOA, İ.İMT. 7/8, 17 Mart 1325.

⁵⁴⁰ 30 Mart 1909 yılında imzalanan şartnamede ikinci bir hat inşa etme hakkını imtiyaz sahibinin inisiyatifine bırakılmıştır. Fakat Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa 18 Temmuz 1913 yılında bu inisiyatifin hükûmetin kontrolünde olması gerektiğini düşünmektedir. BOA, A.}DVN. MKL.55/14, 5 Temmuz 1329; BOA, İ.İMT.7/8, 17 Mart 1325.

⁵⁴¹ 30 Mart 1909 yılında imzalanan şartnamede Osmanlı Bankası'na 500 Osmanlı lirası kefalet akçesi yatırılması istenirken, 18 Temmuz 1913 yılında Osman Nizami Paşa kefalet akçesi olarak Osmanlı Bankası'na 1000 Osmanlı lirası yatırılması istenmektedir. BOA, A.}DVN. MKL.55/14 5, Temmuz 1329; BOA, İ.İMT.7/8, 17 Mart 1325.

Özellikle de fes takacaktır. Gerek görülüp gayrimüslim mühendis istihdam edilirse bunlar da fes takacaktır. Hükûmet lüzum gördüğü takdirde, masrafı kendine ait olmak şartıyla ana ve ara hatlar üzerinde istihkâmat ve Ebniyye-i Askerîye inşa edebilecektir. İnşaat esnasında tarihi eserlere rastlanılırsa, bu konuda devletin ilgili kanunlarına riayet edilecektir. İmtiyaz sahibi, hâsılatlara ait bütün defterlerini Ticaret ve Nafia Nezareti'ne takdim etmek ve şartnamenin yirmi birinci maddesine göre düzenlemek zorundadır. Bir zaruret olmaksızın zamanında işe başlamaz, başlar da bitiremez ya da erteler ise imtiyaz hakkını kaybedecektir. İmtiyaz sahibi, hükûmetçe lüzum görülen yerlerde müfettiş, gümrük, posta ve zabıta memurları için ücretsiz olarak odalar inşa edecektir. Masrafı kendine ait olmak üzere buharlı tramvay hattı boyunca telgraf hattı tesis etmeye mecburdur. Bu telgraf hattını sadece tramvaylarla ilgili meselelerde kullanacaktır. Posta ve Telgraf Nezareti, müfettişler vasıtasıyla bu hattı dilediği an teftiş edebilecektir. Tramvayların inşa ve işletilmesi neticesinde posta ve çantalarını, posta nezaretine herhangi bir vergi vermeksizin kendi araçları ile nakledebilecektir. İzmir Belediyesi ile Gureba Hastanesi'ne senede yüzer liradan toplam ikiyüz lira ödeyecektir. İmtiyaz sahipleri, buharlı tramvayların çalışacağı hatlarda ayrıca bir şose yol inşa edeceklerdir. Şose yol ile tramvay yolu arasına da parmaklıklar yapacaklardır. Devlet ile işletme arasında ortaya çıkabilecek her türlü anlaşmazlığa Şûrâ-yı Devlet, şahıslar ile işletme arasında olabilecek davalara ise Osmanlı mahkemeleri bakacaktır. Bütün ilişkilerinde resmî dil olan Türkçeyi kullanmak zorundadır. Şirketin merkezi İstanbul veya İzmir olacaktır. Aydın demiryolunun Kemer mevkiinden buharlı tramvay ile atlı tramvaylar arasında birleşme olmayacak ve birleşmeye ihtiyaç duyulursa, tramvay hattı Aydın demiryolunu hemzemin olarak kesmeyip hükûmet tarafından kabul olunacak projelere uygun olarak, demiryolunun altından ya da üstünden geçecektir.⁵⁴²

1899 tarihinde başlayan İzmir Basmahane-Nif arası tramvay hattı, Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa'nın son şeklini verdiği bir mukavele ve şartname maddeleri üzerinden imzalandı.⁵⁴³

⁵⁴² BOA, A.}DVN. MKL55/14, 5 Temmuz 1329.

⁵⁴³ BOA, BEO. 4611/345824, 19 Kânunusani 1336.

Harita-5: Basmahane'den Nife Yapılacak Tramvay.⁵⁴⁴

b. İzmir ve Çevresinin Aydınlatılması İçin İzmir Göztepe Tramvay Şirketiyle Yapılan İmtiyaz Antlaşması

⁵⁴⁴ BOA, **ŞD.** 2728/4, 12 Mayıs 1319.

olmak üzere, şehrin muhtelif yerlerine üç adet elektrikli fenerin yerleştirilmesi için ruhsat talebinde bulundu. Fornaki'nin bu talebi, İzmir Belediyesi'nce uygun bulundu fakat gerekli yazışmaların yapılmasından sonra bu imtiyazın Fornaki'ye verilmesinin uygun olmadığına karar verildi. Bir imtiyaz talebi de Albert Tarika isimli bir müteşebbisten geldi. Tarika, elektrik fabrikasının inşaatı tamamlanınca, İzmir şehrini 3.000 adet elektrik feneri ile aydınlatacaklarını ve bunun maliyetinin 7.500 lira olacağını ifade etti. Mukavelenin sona ermesinden sonra da fabrika ve elektrik şebekesi hükûmete devredilecekti. Fakat bu teşebbüsten de hiçbir netice alınamadı.⁵⁴⁵

İzmir'in elektrik imtiyazı meselesi, uzun yıllar Nafia Nezareti'nin gündeminde oldu. Birçok müteşebbis imtiyazı elde edebilmek için şartnameler ve mukaveleler hazırladı. İzmir elektrik imtiyazı hakkı Selanik ve İzmir Elektrik Osmanlı Anonim Şirketi'nin elindeydi. Bu şirket, Selanik'te hem elektrikli aydınlatma hem de elektrikli tramvay projelerini başarıyla hayata geçirdi. İzmir'de elektrik fabrikası tesis etmek için uğraş verdi, fakat başarılı olamadı. Bu süreçte İzmir-Göztepe Tramvay Şirketi de Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek İzmir'in elektrik imtiyazının kendilerine verilmesi talebinde bulundu. Şirket vekili A. Kindorff imzasıyla 13 Mayıs 1911 tarihinde sekiz maddelik bir teklifi hükûmete sundu. Bu teklifin sunulmasından kısa bir süre sonra Selanik ve İzmir Elektrik Osmanlı Anonim Şirketi'nin, imtiyaz hakkını İzmir- Göztepe Tramvay Şirketi'ne devretti. Şûrâ-yı Devlet, Maliye ve Nafia Nezaretlerinde yapılan müzakereler neticesinde, İzmir'in elektrikle aydınlatılması ve tramvayların elektrikle işletilmesi imtiyazının İzmir Göztepe Tramvay Şirketi'ne bırakılmasına karar verildi.⁵⁴⁶

Gün geçtikçe nüfusu hızla artan İzmir'in yerleşim alanlarının genişlemesi, işyeri ve ev arasındaki mesafenin uzamasına sebep oldu. Artan talepler ve bu talepler doğrultusunda Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı döneminde uzun süre halledilmeyi bekleyen meselelerden olan İzmir'in elektrik imtiyazı meselesi, İzmir Göztepe Tramvay Şirketi'ne imtiyaz verilmesi ile son buldu.⁵⁴⁷ Daha önce İzmir Belediyesi'ne ruhsat verilen Kokaryalı-Narlidere tramvay hattının inşası da bu imtiyaz kapsamına dâhil edildi. Mukavelename, 21

⁵⁴⁵ Atar, a.g.t., s. 240.

⁵⁴⁶ Atar, a.g.t., s. 243.

⁵⁴⁷ BOA, **MV.231/296**, 5 Eylül 1329.

Eylül 1913 tarihinde Osmanlı Devleti adına Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa ile İzmir Göztepe Tramvay Şirketi Vekili Rozental arasında 36 madde üzerine imzalandı.⁵⁴⁸

21 Eylül 1913 tarihinde Osmanlı Devleti adına Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa ile İzmir Göztepe Tramvay Şirketi Vekili Rozental arasında şartname ve mukavele maddelerini içeren bir antlaşma imzalandı. Maddelere tek tek baktığımızda titizlikle hazırlandığı anlaşılmaktadır. Hükûmetin bugünkü mantıkta yap-işlet ve devret modelini hayata geçirerek İzmir'i daha modern ve daha yaşanılabilir bir şehir hâline getirmeye çalıştığını söylemek yanlış olmaz. Şirketin bu antlaşmadan sonra çalışmaları hızlı bir şekilde başlattığını fakat Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi, beraberinde işgal süreci ve daha önceki süreçte yaşanan sıkıntılar şirketin işlerinin aksamasına sebep oldu.

Gerek İzmir Basmahane'den Nif'e yapılacak tramvay imtiyazı, gerekse İzmir ve çevresinin aydınlatılması için İzmir Göztepe Tramvay Şirketiyle yapılan imtiyaz, uzun süren çalışmaların neticesinde Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı döneminde imzalanan şartname ve mukavelenamelerle sonuca bağlanabildi. Fakat Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı döneminde kabul edilmeyen talepler de oldu. Bunlardan biri, Aydın-Kasaba demiryolu hatlarının hükûmet tarafından birleştirilmesine teşebbüs edilmesi idi. Hükûmet, Sandıklı yoluyla Aydın Şirketi'ne ait Karakuyu ve Kasaba Şirketi'nin Bal Mahmud veyahut İslamköy İskeleleri arasında inşası uygun düşen bir yere söz konusu hattı yapmayı düşünüyordu. 14 Ocak 1912'de bu haberin duyulmasıyla birlikte Sandıklı Belediye Başkanı imzasıyla Sandıklı merkezinden bir telgraf çekilerek hattın Sandıklı üzerinden geçirilmesi talep edildi.⁵⁴⁹

Sadâret'in durumu Nafia Nezareti'ne bildirmesi üzerine Nafia nezareti'nden 21 Ocak 1912 tarihinde Sadâret'e yazılan yazıda henüz Aydın-Kasaba hattının birleştirilmesine dair teşebbüsün olmadığı, bu iki hat arasında nakliyatın sağlanması için bir hat inşasının uygun görülmediği ifade edildi. Fakat ihtiyaç duyulduğunda askerî nakliyatın temin edilmesi ve hızlandırılması için bu iki hattın İzmir'de birleştirilmesinin uygun olacağı belirtildi.⁵⁵⁰ 20 Şubat 1912'de Dâhiliye Nezareti, Nafia Nezareti'ne gönderdiği cevapta, Meclis-i Umumi'nin yapmış olduğu araştırmalar ve müzakereler neticesinde buranın Sandıklı-Bal Mahmut ya da

⁵⁴⁸ BOA, **İ.MMS.**171/3, 7 Eylül 1329; BOA, **İ.MMS.**171/3, 7 Eylül 1329; BOA, **A.}DVN. MKL.** 56/25, 7 Eylül 1329; Atar, **a.g.t.**, s. 251; **Düstur**, I. Tertip, c.V, Ankara 1937, s.760-800.

⁵⁴⁹ BOA, **BEÖ.** 3990/299211, 1 Kânunusani 1327.

⁵⁵⁰ BOA, **DH. İD4/37**, 8 Kânunusani 1327.

İslamköy yoluyla İzmir Kasaba hattına bağlanması uygun görülmedi. Fakat ticaret ve ziraat mallarının nakliyatının kolay sağlanması için bir yol bulunması gerektiği de dile getirildi.⁵⁵¹

Harita-6: Aydın-Kasaba Hatlarını Birleştirme Teşebbüsü.⁵⁵²

Hudâvendigâr Vilayeti Valisi Ahmet Bey tarafından yapılan talep, hükûmet tarafından uzun bir süre ele alınmadı. Said Halim Paşa'nın Kabinesi'nin kurulmasıyla Hudâvendigâr Vilayeti Valisi Bekir Sami Bey konuyu yeniden Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa'ya ilettili.⁵⁵³ Osman Nizami Paşa durumu inceledikten sonra 6 Ağustos 1913 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne konuya dair bilgi verdi. İzmir Kasaba demiryolu üzerinden Bal Mahmud mevkiine doğru bir demiryolu hattının bağlanması için İzmir Kasaba hattı şirketine hattın yapılması için teminat verilmesinin maliye ile yapılan görüşmeler neticesinde uygun olmadığı ifade edildi. Kırk sekiz kilometrelik mesafede mevcut olan yolun düzenlenerek otobüs ve araba seferlerinin konulmasının daha uygun olduğu ifade edildi.⁵⁵⁴

⁵⁵¹ BOA, DH. İD4/37, 7 Şubat 1327.

⁵⁵² BOA, DH. İD4/37, 1 Kânunusani 1327.

⁵⁵³ BOA, DH. İD4/37, 6 Temmuz 1329.

⁵⁵⁴ BOA, DH. İD 4/37, 24 Temmuz 1329.

c. Demir Yolu Yapımı İçin Sadrazam Hakkı Paşa ve İngiltere Hükûmeti Arasında Kararlaştırılan Proje Hakkında Nafia Nezareti'nin Raporu

İttihat Terakki'nin 23 Ocak 1913'teki hükûmet darbesiyle iktidarı ele geçirmesi Mahmut Şevket Paşa'yı Sadâret'e getirdi. Bu tarihlerde Darülfünun'da hocalık yapmakta olan İbrahim Hakkı Paşa, Osmanlı Devleti'ni Balkan Savaşları sonrası içine düştüğü bu kötü durumdan İngiltere'nin desteğini alarak kurtulabileceğini savunuyordu. İbrahim Hakkı Paşa'nın bu görüşünü benimseyen Mahmut Şevket Paşa hükûmeti, İbrahim Hakkı Paşa'yı Şubat 1913'te Londra'ya gönderdi. İbrahim Hakkı Paşa, 17 Şubat 1913 tarihinden itibaren İngiliz yetkililerle müzakerelere başladı.⁵⁵⁵

Hakkı Paşa, yoğun geçen görüşmelerin neticesinde 6 Mayıs 1913 tarihinde Arthur Hirtzel ile çeşitli konuları içeren bir taslak üzerinde anlaştı. Taslakta belirlenen konular şu başlıkları içermektedir: Osmanlı-İran Güney sınırı, Bağdat Demiryolu, Kuveyt, El-Katar, Bahreyn Adaları, Basra Körfezi kıyıları ve Şattü'lArab.⁵⁵⁶ Ele alınan konuların temelinde İngiltere'nin bölge üzerinde hâkimiyetini güçlendirmek, ticaretini artırmak ve Almanya'nın Bağdat demiryolu ile bölgedeki etkili olmaya çalıştığı siyasetini ortadan kaldırmaya yönelikti. Yukarıda taslak olarak ele alınan konular üzerine görüşmeler bir süre daha devam etti. Bu süre zarfında İngiltere'nin yukarıdaki isteklerinin yanında Osmanlı Devleti'nin de İngiltere'den bazı istekleri vardı. 24 Mayıs 1913 tarihinde İbrahim Hakkı Paşa İngiliz Hariciye Nazırlığı'na muhtıra vererek istekleri açıkladı. Buna göre: İngiliz tebaasından temettü vergisi alınması, Osmanlı ülkesindeki yabancı postanelerle kapitülasyonların kaldırılması, ayrıca gümrük vergilerinin %11'den %15'e çıkarılması gerektiğini ifade etti. İngiliz Hariciye Nezareti, İngiltere gümrük vergisinin artırılmasının, ancak sultanın Mısır'ın borçlanmasını yasaklayan fermanının kaldırılmasından sonra mümkün olabileceğini bildirdi. Uzun müzakerelerden sonra Hakkı Paşa bunu da kabul etti.⁵⁵⁷

Hakkı Paşa, İngiltere'de görüşmelerine devam ederken İstanbul'da Mahmut Şevket Paşa bir suikast sonucu öldürüldü ve yerine 11 Haziran 1913 tarihinde Said Halim Paşa Kabinesi kuruldu. Said Halim Paşa, İbrahim Hakkı Paşa'ya ikinci bir emre kadar yapılan

⁵⁵⁵ Zekeriya Kurşun, "İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918)", *DİA*, c. XXII, TDV yayınları, İstanbul 1995, s. 312.

⁵⁵⁶ Times gazetesi Osmanlı-İngiliz Antlaşması yakından takip ederek, Bağdat ve Basra Körfezi müzakerelerinin iki taraf için de memnuniyet verici bir tarzda halledildiği ifade eden bir haber kaleme aldı. BOA, *HR. SYS.* 113/3, 9 Mayıs 1329.

⁵⁵⁷ BOA, *HR. SYS.* 113/6, 2 Mayıs 1329; BOA, *HR. SYS.* 113/7, 1 Haziran 1329; Muharrem Dördüncü, *İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı Ve Devlet Adamlığı (1863-1918)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2013, s. 238.

antlaşmanın imzalanmaması gerektiğini bildirdi.⁵⁵⁸ Londra Sefiri Ahmet Tevfik Paşa, Said Halim Paşa'ya bir telgraf göndererek, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılmakta olan antlaşmanın imzalanmasının gecikmesinde sakınca bulunduğunu ifade etmesi üzerine Hakkı Paşa görüşmelere devam edilmesini istedi.⁵⁵⁹ Said Halim Paşa, Hakkı Paşa ile İngiliz Hariciye Müsteşarı Yardımcısı Sir Louis Mallet ilgisi olan maddeler üzerine Nafiadan bir değerlendirme istedi. Osman Nizami Paşa 2 Temmuz 1913 tarihinde uzun bir değerlendirme yazdı. Paşa'ya göre İngiltere'nin Osmanlı toprakları üzerindeki ticaretini kolaylaştırmak için imzalanan bu antlaşmanın birçok konuda sıkıntılı maddeleri mevcuttu. İngiltere'nin Anadolu toprakları üzerinde ticaretini ve imkânlarını kolaylaştıran bu antlaşmada daha önce birçok farklı alanda anlaşma yapılan Anadolu Demiryolu Şirketi yetkililerinin hazır bulunması gerekiyordu. Aksi takdirde ticaretlerinin zarara uğradıklarını ifade ederek Osmanlı Devleti'nden talepte bulunmaları kaçınılmaz olurdu. Bu nedenle özellikle ticari konularda İngiltere ile imzalanan antlaşmanın içeriği belirlenirken dikkat edilmesi gerekmekteydi.⁵⁶⁰

Osman Nizami Paşa'nın dikkat çektiği bir diğer husus, antlaşmanın sekizinci maddesiydi. Bu maddede, Anadolu demiryolu hattı sınırları içerisinde bulunan birçok hudut hiçe sayılarak İngiltere kontrolüne verilmektedir. Bu hattın yanı sıra İzmir-Kasaba, Aydın ve Şam-Hama hatlarının şirketlerinin İngiltere ile yapılan bu antlaşmadan haberdar edilmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde imtiyaz sahibi olan şirketler mukavele ve şartname maddelerinde bir takım zarara uğradıklarını ifade ederek Osmanlı hükûmetinden zararlarını karşılamalarını talep ederler.⁵⁶¹ Paşa son olarak antlaşmanın dördüncü maddesine dikkat çekerek hangi maksatla konulduğu belli olsa da Osmanlı Devleti'ne vereceği zararın büyük olduğunu ifade etti. Bu nedenle antlaşmanın dördüncü maddesinin yeniden yazılması gerektiğini ifade etti. Antlaşmanın son kısmı, Bağdat Demiryolu hattı şirketi, hattın Bağdat-Basra arasındaki kısmını inşa etme hakkını ve Basra Körfezi'ndeki bahriye tesisinden feragat ettiğini gösteriyordu. Hâlbuki Bağdat Demiryolu Şirketi'nin böyle bir niyette olmadığı 7 Mart 1911 tarihinde yapılan antlaşma ile bilinmektedir. İngiltere hükûmeti eğer bu şirketle bu konuda bir antlaşma yapmışsa bunun kendileri tarafından da bilinmesi gerektiğini vurguladı.⁵⁶²

⁵⁵⁸ BOA, **HR. SYS.** 113/16, 7 Haziran 1329.

⁵⁵⁹ BOA, **HR. SYS.**113/1/, 11 Haziran 1327.

⁵⁶⁰ BOA, **BEO.**4193/314444, 19 Haziran 1329.

⁵⁶¹ BOA, **BEO.**4193/314444, 19 Haziran 1329.

⁵⁶² BOA, **BEO.**4193/314444, 19 Haziran 1329.

Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa, antlaşma maddeleri içerisinde düzeltilmesi gerektiğini ifade ettiği maddeleri bir layiha olarak sundu. Meclisi Vükelâ'da Osman Nizami Paşa'nın sunduğu maddeler görüşüldükten sonra Hakkı Paşa'ya Osman Nizami Paşa'nın ifade ettiği maddelerin düzeltilmesi gerektiği belirtildi. Antlaşma metninde özellikle açık açık anlaşılmayan bütün maddelerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği ifade edildi.⁵⁶³

İbrahim Hakkı Paşa, İngiliz Hariciye Nâzırı Sir Edward Grey ile sürdürdüğü görüşmeleri tamamlayarak 29 Temmuz 1913'te beş antlaşmanın altına imza attı. Bunlar, Basra Körfezi ve civarında Osmanlı-İngiliz nüfus alanlarının tespiti, Şattülarap'ta seyr-i sefâi'nin düzenlenmesi, Fırat ve Dicle nehirlerinde İngiltere'ye gemi işletme imtiyazının verilmesi, Osmanlı-İran sınırının belirlenmesi ve Osmanlı gümrük gelirlerinin arttırılması ile yabancı posta haneler ve kapitülasyonlarla ilgiliydi.⁵⁶⁴ Diğer taraftan Osman Nizami Paşa'nın özellikle demiryollarıyla ilgili dikkat edilmesini ifade ettiği konular daha sonraki süreçte Osmanlı hükûmetini zor durumda bıraktı. Bağdat Demiryolu Projesi'nin ortaya çıkardığı meselelerle İngiltere ve Almanya'nın karşılıklı antlaşmasıyla bu iki devlet bazı isteklerini Osmanlı hükûmetine kabul ettirmek için mali, siyasî ve manevi baskı yapma konusunda anlaştı. Dolayısıyla Osman Nizami Paşa'nın özellikle uyardığı fakat Hakkı Paşa'nın Mahmud Şevket Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin selameti için telkin ettiği İngiliz-Alman yaklaşması Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişti.⁵⁶⁵

4. Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı Döneminde Yapılan Yol Çalışmaları

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren demiryolu çalışmalarına verdiği önemin bir benzerini karayolu çalışmalarına da verdi. Ekonomik büyümenin temel dayanak noktası olan ulaşım, hiç şüphe yok ki gelişmiş ülkelerde iyi bir yapıya sahipti. Yolların liman ve ticaret merkezlerinin bağlantılarının şehir merkezlerine, oralardan da kasaba ve köylere kadar sağlamasıyla ülke içerisindeki ticari hayata canlılık katacaktı. Bu nedenle yolların inşası ve mevcut olanların bakımlarının yapılmasına önem verildi. Yolların sınıflandırılması, yol yapımında görev alacak memurlar ve vazifelerinin ne olduğu ve yolların hangi vasıflara göre yapılacağına dair en kapsamlı nizamname 1889 tarihinde çıkarılan "Turuk ve Meâbir Talimat Umumiyesi" nizamnamesidir. II Meşrutiyet Dönemi'ne kadar yapılan ciddi çalışmalar olsa da

⁵⁶³ BOA, BEO.4193/314444, 19 Haziran 1329.

⁵⁶⁴ Kurşun, a.g.m., s.313.

⁵⁶⁵ Kurşun, a.g.m., s.313.

mevcut yolların ihtiyacı karşılamada yeterli olmadığını görmekteyiz.⁵⁶⁶ Bu nedenle 11 Haziran 1913 tarihinde Said Halim Paşa hükûmetinde Nafia Nazırı olan Osman Nizami Paşa mevcut yolların düzenlemesine ve yeni yol çalışmalarına devam etti. Yaklaşık altı ay gibi kısa bir süre Nafia Nazırlığı yapan paşa, ana yolların tamiri ve bakımı dışında, Diyarbakır-Bitlis, Erzurum-Kiğı yolları, Gelibolu Sancağı yolu, Erzurum-Rize yolunun bir kısmı, Sivas-Samsun, Sivas-Kayseri ve Sivas-Erzincan yolları için çeşitli çalışmalar yaptı. İstanbul içerisinde ise Şişli-Büyükdere yolu tamir edildi.

a. Bitlis, Diyarbakır, Erzurum ve Kiğı Yolları İnşası

Osman Nizami Paşa, Nafia Nazırlığı döneminde devlet için ticari, kültürel ve askerî açıdan önemli olan yolların yapılması için çalışmalar yürütmüşse de bu çalışmaların bazıları, maliyedeki sıkıntılar sebebiyle bir sonraki yıla devredildi. Bitlis Valisi Mehmet Hüsnü Bey'in Sadâret'e gönderdiği yazılarda Bitlis, Erzurum ve buradan Trabzon sahillerine ulaşılan yolla Bitlis-Diyarbakır üzerinden İskenderun İskeleyi'ne uzanan yolların ve bu yollar üzerindeki bağlantı hatlarının yapılması için 1909 tarihinde taleplerde bulunduğunu görmekteyiz.⁵⁶⁷ Erzurum Vilayeti Valisi Mehmet Emin Beyde tıpkı Bitlis Valisi gibi vilayetin yol durumuyla ilgili 12 Mart 1913 tarihinde bir rapor hazırlayarak Sadâret'e yolladı. Vali Mehmet Emin Bey, Sadâret'e yollamış olduğu raporda yol sıkıntılarını dile getirirken çözüm önerilerini de ifade etmekteydi. Tarik-i Umumiye şirketi tarafından güzergâhlarından sadece Erzurum-Kiğı-Harput'a ait yolun Erzurum'dan 10 kilometre mesafedeki kısmı için şose 1.106 metreküp taş ve 10.937 metreküp taş hazırlandığını ifade etti. Bu yolun hazır hâle getirilmesinin Erzurum vilayeti ekonomisi için çok büyük önem taşıdığını belirtti.⁵⁶⁸ Mehmet Emin Bey, raporun devamında bu yolun hemen bitirilmemesi durumunda Erzurum'dan geçen İran transit ticaret yolunun geleceğinin de tehlikeye düşeceğini bildirdi. Çünkü Ruslar yaptıkları yol çalışmalarıyla İran ticaretini Rusya üzerinden Avrupa'ya taşıyacak, bu durumda hem Erzurum hem de Trabzon vilayetlerinin ekonomisi sarsılacaktı.⁵⁶⁹

11 Şubat 1913 tarihinde Diyarbakır-Bitlis yoluyla Erzurum-Kiğı yolunu devlet yollarına (turuk-ı umumi) ait kısmını Erzurum vilayet hududunun Harput'a kadar olan kısmından itibaren başlatılması için bir kanun maddesi Nafia Nazırı Basarya Efendi

⁵⁶⁶ Emrah Çetin, *Tanzimat'tan II.Meşrutiyet'e Anadolu'da Karayolu Ulaşımı*, TTK yayınları, Ankara 2017, s. 89-131; Atam, *a.g.t.*, s.208.

⁵⁶⁷ Ahmet Kısa, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bitlis Vilayeti'nde Karayolları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c. V, S. 3, Aralık 2019, s. 704.

⁵⁶⁸ Ali Servet Öncü, *1908-1923 Yılları Arası Erzurum Vilayeti'nin İdari ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2006, s.262.

⁵⁶⁹ Öncü, *a.g.t.*, s. 265.

döneminde düzenlendi.⁵⁷⁰ Fakat daha sonra 11 Haziran 1913 tarihinde Mahmut Şevket Paşa'nın suikasta uğraması ve sonrasında Said Halim Paşa hükûmetinin kurulması, süreci belli bir süre aksattı. Said Halim Paşa hükûmeti, 24 Haziran 1913 tarihinde Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa'nın da hazır bulunduğu Meclis-i Vükelâ'da karar alındı. Bu karara göre Diyarbakır-Bitlis yoluyla Erzurum-Kiğı yolunun Erzurum vilayeti hududundan Harput'a kadar olan kısmının daha önceki hükûmetin aldığı karara uygun şekilde yapılması onaylandı. Said Halim Paşa hükûmeti de yukarıda ifade ettiğimiz yolların devlet yollarına dâhil edilmesi sebebiyle ve vilayetin ticari, askerî ve ekonomik önemi göz önüne alındığında yol çalışmalarının başlaması için 4.500.000 olarak belirlenen meblağın gerekli olan miktarının aktarılması kararını aldı.⁵⁷¹

28 Haziran 1913 tarihinde Diyarbakır Valisi İsmail Hakkı Bey, Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf çekerek vefat eden Mahmut Şevket Paşa'yla ölmeden önce görüştüklerini ifade ediyordu. Bu görüşmede Mahmut Şevket Paşa, kendilerine, Diyarbakır-Bitlis yolunun daha iyi bir hâle getirilmesi için 50 bin liralık ödeneğin gönderileceğini söylediğini belirtti. İsmail Hakkı Bey, doğu ticareti için çok önemli olan bu yolların aynı zamanda askerî açıdan da çok büyük öneme sahip olduğunu ifade etti. Vilayetler arasındaki mesafenin kısılmasının askerinin daha süratli bir şekilde hareket etmesi için çok büyük öneme sahip olduğunu açıkladı.⁵⁷² 15 Temmuz 1913 tarihinde Dâhiliye Nezareti, Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa'ya da durumu ileterek Mahmut Şevket Paşa'nın vefat etmeden önce Diyarbakır-Bitlis yolunun daha iyi bir hâle getirilmesi için Diyarbakır vilayetine 50 bin liralık bir ödeme yapılması gerektiğini ifade ettiğini ve bu durumun halledilesi gerektiğini söylediğini yazdı.⁵⁷³ 27 Temmuz 1913 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne cevap olarak Diyarbakır-Bitlis ve Harput-Kiğı yollarının çalışmalarının henüz başlamadığını, yolların yapılması için 4.500.000 kuruş olarak bir bedelin belirlendiği ifade edildi.⁵⁷⁴ Dâhiliye Nezareti, 28 Temmuz'da Diyarbakır valisine cevap olarak Diyarbakır-Bitlis ve Harput-Kiğı yollarının inşa çalışmasının henüz başlamadığını belirtti. 4.500.000 kuruş olarak belirlenen yol masrafının yapılacak olan yollar için harcanacağını Diyarbakır vilayeti için istediği 50 bin liralık tahsisatın ise bu sene zarfında gönderilmesinin mümkün olmadığını açıkladı.⁵⁷⁵

⁵⁷⁰ BOA, İ.MMS 158/5, 24 Kânunusani 1328; BOA, DH. İD 3/79, 2 Şubat 1328.

⁵⁷¹ BOA, MV 178/30, 11 Haziran 1329.

⁵⁷² BOA, DH. İD3/86, 15 Haziran 1329.

⁵⁷³ BOA, DH. İD3/86, 2 Temmuz 1329.

⁵⁷⁴ BOA, DH. İD3/86, 14 Temmuz 1329.

⁵⁷⁵ BOA, DH. İD3/86, 15 Temmuz 1329.

3 Temmuz 1913 tarihinde Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa, tekrar Sadâret'e bir yazı yolladı. Osman Nizami Paşa 24 Haziran 1913 tarihinde şirket inşa programı dışında bırakılan fakat yapılması gereken Diyarbakır-Bitlis yoluyla Erzurum vilayeti hududundan Harput'a kadar olan yollar için 1913 yılı bütçesine 15 faslın 2. Maddesine 4.500.000 kuruşluk ilavesi sarfında bir karar alındığını hatırlattı.⁵⁷⁶ 16 Ağustos'ta Sadâret'e ve Maliye Nezareti'ne durumu öğrenmek için bir yazı yazdı. Maliye Nezareti'nden Sadâret'e gelen cevapta en gerekli masrafların giderilmesinde bile zorluklar çekildiği ifade ediliyordu. İnşa edilmesi düşünülen yolların dışında kalan Diyarbakır-Bitlis yoluyla Erzurum Kiğı yolu için bir paranın ayrılması, bu yılki bütçeye dâhil edilmesi imkânsız görüldü.⁵⁷⁷ 19 Ağustos'ta Sadâret'ten Osman Nizami Paşa'ya gelen cevapta hazinenin hâli hazırdaki maliyesi sebebiyle en gerekli olan masrafların bile giderilemediği açıklandı. Bu sebeple inşa edilmesi düşünülen Diyarbakır-Bitlis yoluyla Erzurum-Kiğı yolu için Nafia Nezareti'nin bütçesine ilavesi düşünülen 4.500.000 kuruş bu yılki bütçeye dâhil edilmemesinin mümkün olmadığı belirtildi.⁵⁷⁸

Osman Nizami Paşa, 13 Eylül 1913 tarihinde Sadâret'e bu yolların yapılabilmesi için yeniden bir yazı yolladı. Şirket programı dışında kalan ve acil olarak tamir olması düşünülmeyen bu yollar için 4.500.000 kuruşluk tahsisat Maliye Nezareti'ne fazla geldiği ve bu miktarın karşılanamayacağı ifade edilmişti. Hatta birçok acil masrafın karşılanmasında dahi zorluk çekildiği Maliye Nezareti tarafından ifade edildi. Fakat Osman Nizami Paşa Diyarbakır, Bitlis ve Erzurum-Kiğı yollarının ticari, askerî ve vilayetler arasındaki sağlamış olduğu bağlantının önemine binaen bu yılki bütçenin içine dâhil edilmek üzere en azından 2.000.000 kuruşluk bir tahsisatın bu yollar için ayrılması gerektiğini ifade etti.⁵⁷⁹ Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa'nın Diyarbakır, Bitlis ve Erzurum-Kiğı yolları için istediği 2.000.000 kuruşluk tahsisat talebini Sadârettten Maliye Nezareti'ne iletilti. Yazılan yazıda, yolların tamir edilmesi için gelecek senenin bütçesine dâhil edilmesinin yanında bu yılki bütçeye 4.500.000 kuruşluk tahsisat olmuyorsa dahi hiç olmazsa oradaki yollarda ulaşımı ciddi anlamda aksatan kısımların düzenlenmesi için 2.000.000 kuruşluk tahsisatın ayrılmasını iletti.⁵⁸⁰ Sadâret'e aynı zamanda Maliye Nezareti'ne bir yazı daha göndererek bölge üzerinde bulunan köprülerin bir top arabası ya da bir otomobil ağırlığına bile tahammül edemeyecek durumda olduğu bu nedenle ilerleyen süreçlerde askerî açıdan sıkıntılara yol açacağı ve düzeltilmesi gerektiği açıklandı. Bu nedenle Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa'nın talep ettiği

⁵⁷⁶ BOA, BEO 4206/315437, 20 Haziran 1329.

⁵⁷⁷ BOA, BEO 4206/315437, 3 Ağustos 1329.

⁵⁷⁸ BOA, BEO 4206/315437, 6 Ağustos 1329.

⁵⁷⁹ BOA, BEO 4213/315933, 31 Ağustos 1329.

⁵⁸⁰ BOA, BEO. 4213/315933, 2 Eylül 1329.

2.000.000 kuruşluk tahsisatın bir an evvel verilmesini ifade etti.⁵⁸¹ Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa tamirat ve yol çalışmasında kullanmak için talep ettiği 2.000.000 kuruşluk tahsisatın bir an evvel gönderilmesi gerektiğinin Sadâret tarafından ifade edildiği hâlde henüz ödenmemiş olması sebebiyle Sadâret durumu, Maliye Nezareti'ne yeniden bir yazıyla ilettili.⁵⁸²

Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı döneminde söz konusu yollar hakkında herhangi bir çalışma yürütülemediği anlaşılmaktadır. Paşa bu yolların öneminin özellikle valilerden gelen raporlar neticesinde farkına vardı fakat maddi imkânsızlıklar bu yolların yapılmasına imkân vermedi.

b. Erzurum-Rize Yolu İnşası

Erzurum-Rize yolu ticari açıdan her zaman önemli bir yol olmuştur. Bu güzergâhlar arasında yapılacak olan bir şose yol ile birlikte Erzurum-Rize arasındaki ticari malların nakliyatı üç dört gün içinde gerçekleşmesine imkân sunacaktı.⁵⁸³

Erzurum Vilayeti Valisi Mehmet Emin Bey, 12 Mart 1913 tarihinde Sadâret'e bir rapor yolladı. Raporda özellikle Erzurum vilayetinin diğer vilayetlerle bağlantısını sağlayan yolların durumundan bahsetti. İspir dağlarının kuzeyinde, Karadeniz sahillerinde binlerce ton kişinin ekmek bulmakta bile zorlandıklarını ifade eden Mehmet Emin Bey, Rus gemilerinin binlerce unu Rize sahillerine getirerek gemilerini Osmanlı altınlarıyla doldurarak gittiklerini ifade etti. Oysa Rusların getirip Rize'de altına dönüştürdükleri binlerce ton ürün Erzurum vilayetinde yolların düzgün olmadığı için ambarlarda çürüdüklerini belirtti. Bu yolun açılması ile sadece Rize halkının yararlanmayacağını aynı zamanda Erzurum vilayetindekilerin de kışlık yakacak odunu ve keresteyi bu yol sayesinde karşılayabileceklerini vurguladı. Mehmet Emin Bey, Erzurum ovasında yetişen pancarın ihraç edilmediği için çürüdüğünü, bu pancarın Rize yoluyla ihraç edilmesi sayesinde şeker ihtiyacının karşılanabileceğini de yazdı. Bu durum Erzurum çiftçisini ayağa kaldırıp, zenginleştirecek derecede önemliydi.⁵⁸⁴

Yukarıda saymış olduğu bütün bu sebeplerden dolayı Rize-Erzurum yolunun açılması gerektiğini ifade eden Mehmet Emin Bey, bu yolun Erzurum-Trabzon yolundan 100 km daha kısa olduğunu ifade etti. Yük otomobillerinin kullanabileceği derecede iyi yapılması durumunda Avrupa'ya ithal edilecek bütün malların bu yolla Karadeniz'e ulaşabileceğini iddia etti. Erzurum-Trabzon yolunun geçit vermediğini fakat bu yolun kışında rahatlıkla

⁵⁸¹ BOA, **BEO**. 4214/315994, 4 Eylül 1329.

⁵⁸² BOA, **BEO**. 4217/ 316242, 15 Eylül 1329.

⁵⁸³ Çetin, a.g.e., s. 244.

⁵⁸⁴ Öncü, **a.g.t.**, s. 268.

kullanılabileceğini belirtti. Karadeniz insanının Rusya'nın madenlerinde binbir zorlukla çalıştığını, bu yolun açılmasıyla Erzurum'da rahatlıkla çalışabileceklerini açıkladı. Bu yolun hayata geçirilmesi için 8000 liralık vilayet tahsisatının yeterli olmayacağını da yazdı. Bu nedenle köprü ve menfezlerin tamiri için gerekli olan masrafı Nafia Nezareti'ne liste olarak sundu. Buna göre Erzurum-Rize yolunun toplam masrafı olarak 113.820 liralık bir ödenek gerekliydi.⁵⁸⁵

Erzurum-Rize yolunun bir an önce yapılması için yapılan ilk girişim 1 Ocak 1911 tarihinde Mülkiye Müfettişliği'nin Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği bir rapordur. Bu rapor neticesinde Dâhiliye Nezareti, Nafia Nezareti'ne durumun incelenmesini istediğini belirtti. Nafia Nezareti'nden gelen cevapta kış mevsimi sebebiyle keşif yapılmasının imkânsız olduğu fakat bahar mevsiminde bu yolun önemine binaen belirli kısımlarının devlet yollarına dâhil edilerek inşa edilmesi hususunda tebligat yapıldığı ifade edildi. 11 Mayıs 1911 tarihinde Rize-Erzurum yolu için Trabzon vilayetinden, Dâhiliye Nezareti'ne Erzurum-Rize yolunun açılması için yeniden bir yazı gönderildi. Nafia Nezareti, Dâhiliye Nezareti'ne cevap olarak tahsisatının ayrılması durumunda inşa çalışmasının öne alınabileceğini belirtti. 1911 yılı inşaat mevsiminde Erzurum-Rize yolunun çalışmaları başladı fakat önemli bir ilerleme kaydedilemedi.⁵⁸⁶ Bu durum karşısında Dâhiliye Nezareti, Nafia Nezareti'ne bir yazı göndererek yol çalışmasının çok yavaş ilerlediğini bu nedenle Erzurum-Rize yolu çalışmasının hızlandırılması gerektiği ifade etti. 1912 tarihinde ise yol için herhangi bir çalışma yapılmadı.⁵⁸⁷

21 Haziran 1913 tarihinde Nafia Nezareti'ne Sadâret'ten gelen yazıda Osman Nizami Paşa, Erzurum-Rize yolu için çeşitli değerlendirmelerde bulundu. Erzurum-Rize yolunun Erzurum vilayetine kalan kısmının 140 kilometrelik bölümü, Trabzon vilayeti dâhilinde devlet yolları kapsamında bulunan 100 kilometrelik kısmı devlet yollarına dâhil edilmesi gerektiğini ifade etti. Erzurum-Rize yolunun açılması durumuna Trabzon-Erzurum arasının 100 kilometre daha kısalacağını bunun da askerî ve ticari açıdan önemli olduğunu açıkladı. Erzurum Vilayeti kısmında kalan bölümün vilayetin kendi tahsisatıyla inşa edilmesinin mümkün olmadığını vurguladı. Paşa, Erzurum'da üretilen ürünlerin de Trabzon vilayetine taşınabileceğini bu sayede vilayetin ihtiyaçlarının iç piyasadan giderilebileceğini belirtti.⁵⁸⁸

⁵⁸⁵ Öncü, **a.g.t.**, s. 273.

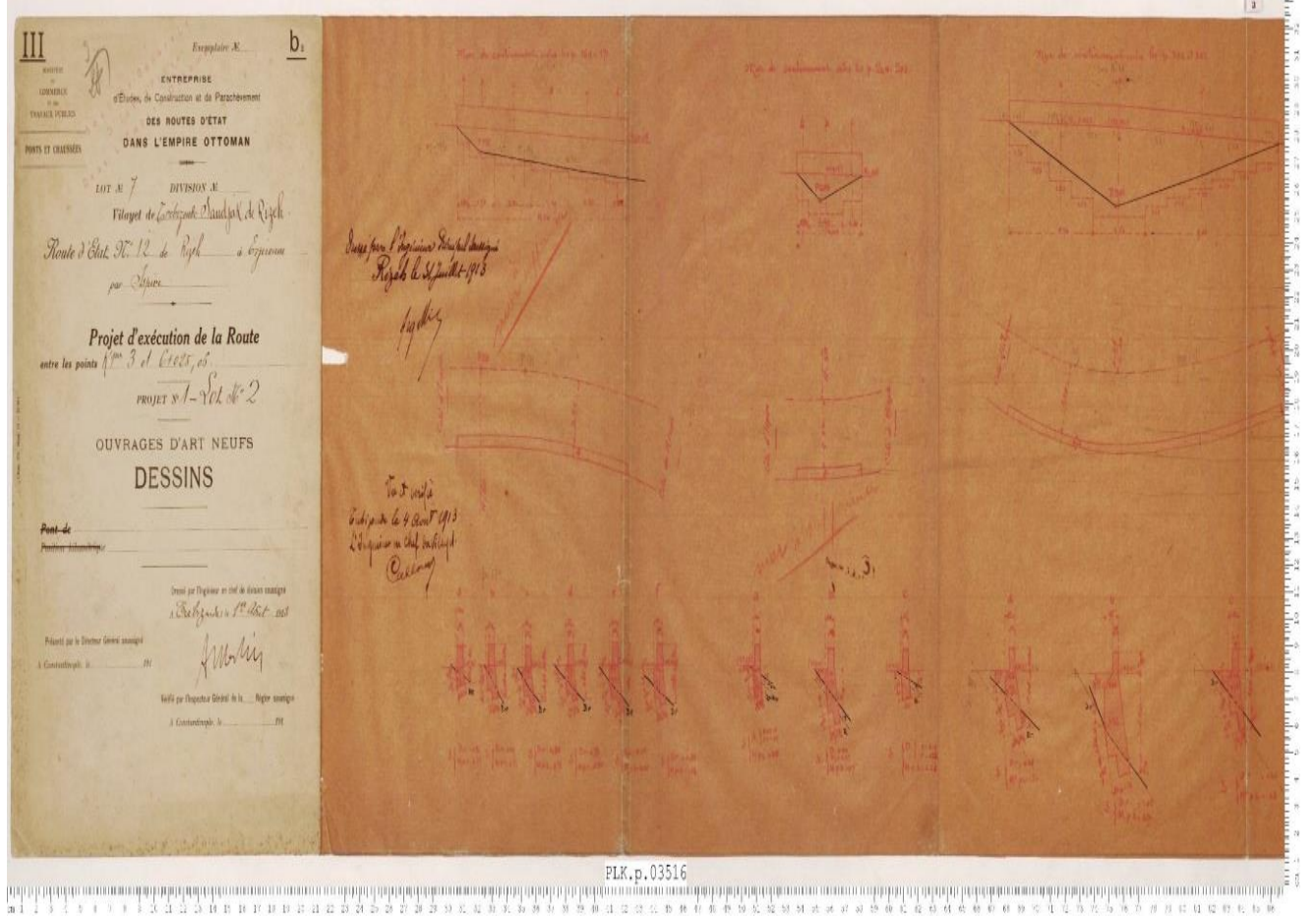
⁵⁸⁶ Öncü, **a.g.t.**, s. 279.

⁵⁸⁷ BOA, **H.İD.**3/54, 17 Kânunuevvel 1327.

⁵⁸⁸ BOA, **İ.MMS.** 168/14, 19 Temmuz 1329.

Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı döneminde bu yol güzergâhı için bir kanun çıkarıldı. 1 Ağustos 1913 tarihinde çıkarılan kanunla Rize-Erzurum yolunun Trabzon vilayeti dâhilindeki kısmı devlet yolları kapsamında bulunmaktaydı. Bu kanunla Erzurum vilayeti dâhilindeki kısmı vilayet yolları sınıfından çıkarılarak devlet yolları sınıfına dâhil edildi.⁵⁸⁹ Böylece bu yolun yapılması için önemli bir adım atılmış oldu. Çünkü Erzurum vilayetinin 8000 liralık tahsisatı 140 kilometrelik yolun yapımını karşılamaya yetmemekteydi.⁵⁹⁰

Harita-7: Erzurum-Rize Yolunda, Osman Nizami Paşa Dönemindeki Çalışmalar.⁵⁹¹

Yapılan yol planı çalışması üzerinde en çok dikkat edilmesi gereken kısım İspir kısmındaki köprüydü. Bölgenin en büyük debiye sahip akarsuyu olan Çoruh Nehri üzerinde kurulacak köprü için çalışmalar yapıldı.⁵⁹²

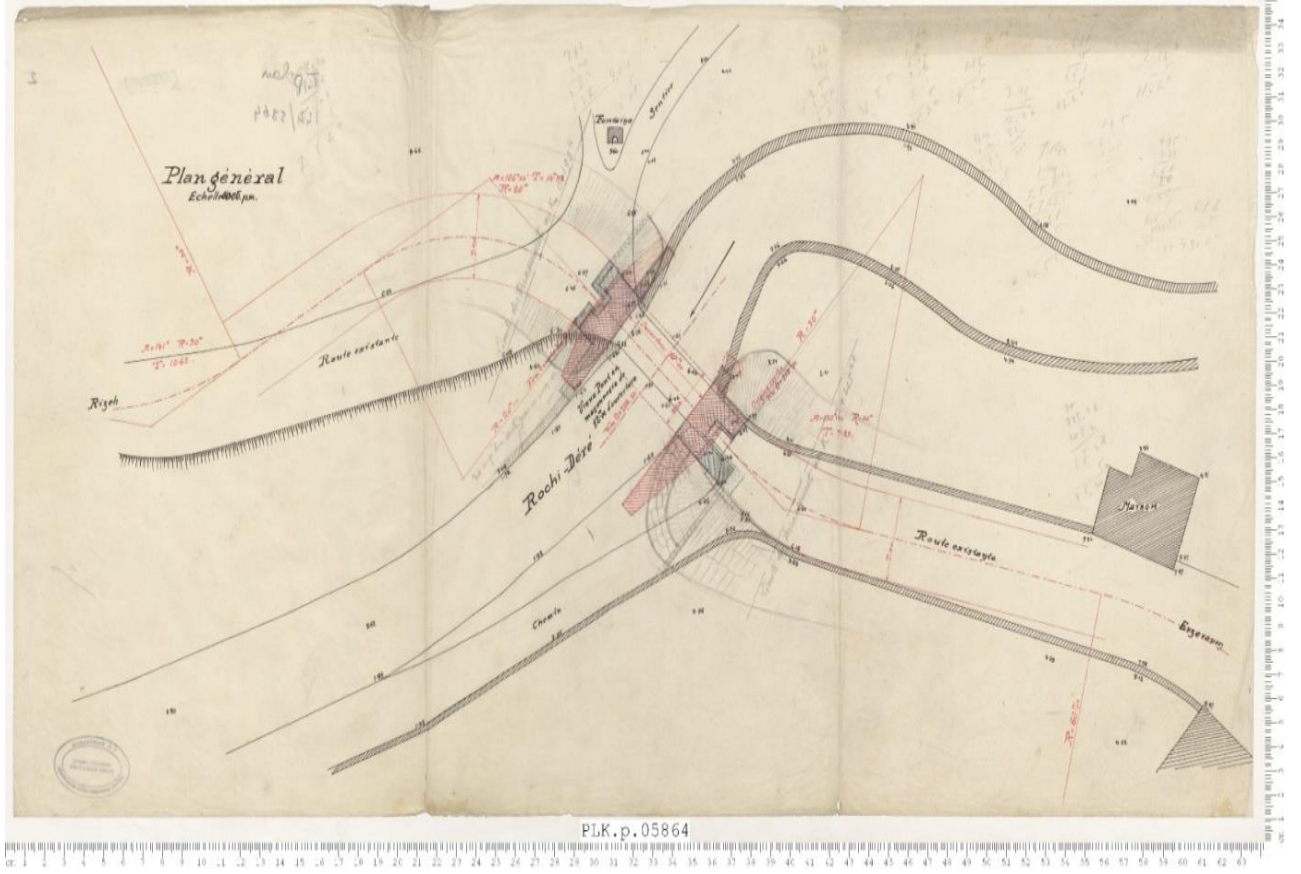
⁵⁸⁹ **Düstur**, I. Tertip, c.V, Ankara 1937, s. 619.

⁵⁹⁰ BOA, **MV.231/219**, 25 Şaban 1331.

⁵⁹¹ BOA, **HRT.H.. 2230**, 19 Temmuz 1329.

⁵⁹² BOA, **PLK.p..5864**.

Harita-8: Rize-Erzurum Yolu Çoruh Nehri Köprü Planı.⁵⁹³

Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı döneminde Erzurum-Rize yolu için önemli etüt çalışmaları yapıldı fakat istenilen düzeyde bir yol çalışması yapılamadı. Osman Nizami Paşa'nın Nafia Nazırlığı sonrasında Erzurum-Rize yolunun bitirilmesi için yapılan çalışmalarda bir ilerleme kaydedilmediği görülmektedir. Osmanlı maliyesinde yaşanan sıkıntılar, Gelibolu Sancağı yollarının tamir edilmesi için 2 Ağustos 1913 tarihinde çıkarılan 4.000.000 kuruşluk tahsisatın da Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa'ya Maliye Nezareti tarafından ödenmemesine neden oldu. Gelibolu Sancağı dâhilinde yapılacak olan askerî açıdan büyük öneme sahip olan yollar, bu yollarda çalışacak mühendis ve işçiler için Nafia Nezareti bütçesinin 12 faslının 3. Maddesine 4.000.000 kuruşluk tahsisat verilmesi kararlaştırıldı.⁵⁹⁴ Gelibolu Sancağı dâhilindeki yol için verilecek tahsisatın Nafia Nezareti'nin

⁵⁹³ BOA,PLK.p..5864.

⁵⁹⁴ BOA, İ.DUİT. 84/33, 19 Temmuz 1329;Düstur, I. Tertip, c.V, Ankara 1937, s. 619.

1913 yılı bütçesine ilave yapılmasına dair kararlaştırılan kanun maddesi yürürlüğe konuldu.⁵⁹⁵ Fakat maliyenin kötü durumu sebebiyle yol çalışması için Nafia Nezareti'nden istenilen tahsisat bir türlü sağlanamadı bu sebeple yolların yapımı da istenilen düzeyde ilerlemedi.⁵⁹⁶

c. Sivas-Samsun, Sivas-Kayseri Yollarının İnşası

2 Nisan 1913 tarihinde Sivas vilayetinden çekilen telgrafta, Sivas-Samsun, Sivas-Kayseri ve Sivas-Erzincan yolu üzerindeki sıkıntıların giderilmesi Nafia Nezareti'nden talep ediliyordu. Şose yolların bazı kısımlarının da pek ziyade bozulduğu birkaç köprünün ise tadilata ihtiyacı olduğu belirtiliyordu. Bu yolların ve köprülerin ticaretin ve askerî nakliyatın aksamaması için bir an önce tamir edilmesi gerektiği vurgulanıyordu.⁵⁹⁷ 3 Nisan'da Dâhiliye Nezareti'nin Nafia Nezareti'ne bir yazı yollayarak Samsun-Sivas ve Sivas-Kayseri şose yolunun bazı kısımları ve birkaç köprü Sivas Valiliğinden gelen telgrafla bozulmuş olduğu ve tamir edilmesi gerektiğinin ifade edildiği belirtildi.⁵⁹⁸ 8 Nisan'da Nafia Nezareti Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği cevapta devlet yolları kapsamında olan Samsun-Sivas ve Sivas-Kayseri yollarındaki ve birkaç köprüdeki tamir için 100 bin liralık bir tahsisat gönderileceği açıklandı.⁵⁹⁹ 9 Nisan'da Dâhiliye Nezareti'nden Sivas Valiliğine gönderilen telgrafta bu yolların ve köprülerin sorunlarının giderilesi için 100 bin liralık bir tahsisatın gönderileceği ifade edildi.⁶⁰⁰ 14 Nisan'da Dâhile Nezareti'nden Nafia Nezareti'ne gelen yazıda Samsun-Sivas ve Sivas-Kayseri yolları ve köprülerinin tamiri için tahsis olan 100 bin liranın Sivas-Erzincan yolu üzerindeki bataklığın kurutulması için bile yeterli gelmeyeceği Sivas vilayetinden gelen telgrafta ifade edildiği belirtildi. Bu nedenle belirlenen tahsisatın artırılması istendi.⁶⁰¹ 22 Nisan'da Nafia Nazırlığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gelen yazıda Sivas vilayetinin belirttiği yol çalışması için talep edilen tahsisatın ayrıldığı, yol ve köprülerin düzeltilmesi için çalışmaların yapılacağı belirtildi.⁶⁰²

11 Haziran 1913 tarihinde Said Halim Paşa Kabinesi göreve başladı. 8 Temmuz'da Sivas Vilayeti Valisi Ahmet Muammer Bey, Samsun-Sivas ve Sivas-Kayseri yollarının ve köprülerinin tamir edilmesi için 1.711.32 kuruşluk bir tahsisatın gerekli olduğu halde 269.999 kuruşluk tahsisatın gönderildiğini belirtti. Bu yolların ticarete büyük önem arz etmesinin

⁵⁹⁵ BOA, **MV.231/222**, 17 Temmuz 1329.

⁵⁹⁶ BOA, **İ..DUİT. 84/33**, 19 Temmuz 1329.

⁵⁹⁷ BOA, **DH. İD.49/4**, 20 Mart 1329.

⁵⁹⁸ BOA, **DH. İD.49/4**, 21 Mart 1329.

⁵⁹⁹ BOA, **DH. İD.49/4**, 22 Mart 1329.

⁶⁰⁰ BOA, **DH. İD.49/4**, 27 Mart 1329.

⁶⁰¹ BOA, **DH. İD.49/4**, 1 Nisan 1329.

⁶⁰² BOA, **DH. İD.49/4**, 9 Nisan 1329.

yanında askerî açıdan da önemli olduğu burada da vurgulanıyordu.⁶⁰³ Sivas valisinin göndermiş olduğu telgraf üzerine 15 Temmuz'da Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa'nın Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda bir milyon küsurluk talebin tamamının karşılanmasının mümkün olmadığı ifade etti.⁶⁰⁴ Dâhiliye Nezareti, durumu, Sivas Valisi Ahmet Muammer Bey'e iletti.⁶⁰⁵ Ahmet Muammer Bey Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta Samsun-Sivas yolunun yalnız Sivas vilayetinin kullandığı bir yol olmadığını birkaç vilayetin bu yolu kullandığını açıkladı. Bu nedenle vilayet dâhilinde bulunan köprülerin durumlarının iyi olmadığı ve bu köprülerin mutlaka tamir edilmesi gerektiği gönderilen paranın bile bunlara yetmediğini yazdı.⁶⁰⁶

Osman Nizami Paşa, 3 Eylül'de kaleme aldığı yazıda hazinenin iyi durumda olmaması sebebiyle en gerekli masrafta dahi bile zorluk çekildiğinin kendisine ifade edildiğini belirtti. Şirketin inşa programı haricinde kalan yol yapımı ve tamirâtı için ek bir bütçenin oluşturulmasının mümkün olmadığı bu nedenle ek bütçe için talep olunan 4.500.000 kuruşun tahsis edilemeyeceği ifade ediliyordu. Osman Nizami Paşa, özellikle vilayetlerden talep edilen yolların ve köprülerin tamir edilmesi için 2.000.000 kuruşluk bir tahsisâtı Sadâret'ten talep ettiğini yazdı. Paşa, talep ettiği tahsisâtın onaylanması durumunda Sivas vilayetinde icap eden ihtiyacın karşılanacağını dile getirdi.⁶⁰⁷ Sadâret'ten 1913 bütçesinin 13. faslının 2. maddesine ilave edilmesi istenen 2.000.000 milyon kuruşun tahsisinin mümkün olmadığı belirtildi.⁶⁰⁸ Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, vilayet dâhilindeki yolların ve köprülerin tamirinin önümüzdeki yılın bütçesine ekleneceğini Sivas'a iletti.⁶⁰⁹

Osman Nizami Paşa, Nafia Nazırlığı sürecinde birçok önemli noktada devleti yeniden imar etmek için yeni projeleri hayata geçirmek istedi. Fakat devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, birçok projenin ya başlamamasına ya da yarında bırakılmasına sebep oldu. Ekonomik sıkıntıların yanında merkezi otoritedeki eksiklik ve sürekli değişen hükûmetler, işlerin düzenli yürümesine de engel olmaktaydı.

⁶⁰³ BOA, DH. İD.49/4, 25 Haziran 1329.

⁶⁰⁴ BOA, DH. İD.49/4, 2 Temmuz 1329.

⁶⁰⁵ BOA, DH. İD.49/4, 18 Temmuz 1329.

⁶⁰⁶ BOA, DH. İD.49/4, 5 Ağustos 1329.

⁶⁰⁷ BOA, DH. İD.49/4, 21 Ağustos 1329.

⁶⁰⁸ BOA, DH. İD.49/4, 29 Eylül 1329.

⁶⁰⁹ BOA, DH. İD.49/4, 19 Ağustos 1329.

C. Osman Nizami Paşa'nın Görevden Alınması ve Cemal Bey'in Nafia Nazırlığı'na Atanması

Said Halim Paşa, ekonomik sıkıntıları ortadan kaldırmak ve İttihatçı olmayan Osman Nizami Paşa'nın tasfiye edilmesi için 5 Aralık 1913'te Birinci Kolordu Kumandan Vekilliği görevinden ayrılan Cemal Bey'i 17 Aralık 1913 tarihinde Nafia Nazırlığı görevine önce vekâleten yetmiş gün sonra ise asaleten atadı.⁶¹⁰ Cemal Bey'in ifade ettiğine göre Said Halim Paşa Kabinesi'yle İttihatçıların tam iktidar dönemi başladı. Bu nedenle Said Halim Paşa hükûmeti içerisinde ittihatçı olmayanların hükûmetten tasfiye edilmesi gerekiyordu. Bunlardan bir de o dönemde Nafia Nazırı olarak görev yapan Osman Nizami Paşa'ydı. Paşanın tasfiye edilmesi için Cemal Bey'e göre Said Halim Paşa'nın farklı haklı gerekçeleri de vardı. En önemli gerekçesi ülkenin bayındırlık hizmeti için maliyenin ayırabileceği bir bütçesi yoktu. Fransa'dan bunun için borç para alınması gerekiyordu. Bu nedenle Fransa'ya yakınlığı ile bilinen Cemal Bey'in isminden sıkça söz edilmeye başlandı.⁶¹¹ Said Halim Paşa hükûmetinin, Fransa'dan alınacak borç para hususunda Cemal Bey'i tercih etmesi sebebiyle Osman Nizami Paşa kendisine iletilen bu durum karşısında görevinden ayrıldı.⁶¹² Osman Nizami Paşa Journal Des Débats Politiques Et Littéraires'ta çıkan bir makalede kendisine tazminat olarak St. Petersburg büyükelçiliği görevi verilmemesi halinde Nafia Nazırlığı görevinden istifa etmeyi reddediyordu.⁶¹³

Sadâret'ten Osman Nizami Paşa'ya yazılan yazıda, paşaya görevinden ayrıldıktan sonra iki ay müddetle izin verildiği ifade edildi.⁶¹⁴ Osman Nizami Paşa'nın Şubat 1914'te dolan izni bir ay daha uzatıldı.⁶¹⁵

Cemal Bey'in hatıratında ifade ettiği üzere Osman Nizami Paşa, Nafia Nezareti'nin işleriyle ilgilenirken sadece nezarete gelen sorunları Sadâret'e bildirmekle yetiniyordu. Cemal Paşa'nın bu ifadeleri gerçeği yansıtmamaktadır. Özellikle vilayetlerden gelen taleplerin giderilebilmesi için ek bütçe talebinde bulunduğunu, yeni çözüm yolları aradığını belgelerde birçok kez görüldü.⁶¹⁶ İttihatçılar, Said Halim Paşa Kabinesi'nde firkanın programını tam manasıyla uygulayabilmek için Osman Nizami Paşa'nın görevden alınmasını ve yerine Cemal

⁶¹⁰ BOA, **BEÖ.** 4240/317975, 3 Kânunuevvel 1329.

⁶¹¹ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 92.

⁶¹² BOA, **BEÖ.**4240/317976, 3 Kânunuevvel 1329. Sadâret'ten Birinci Kolordu Kumandanlığı'na ve Nafia Nezareti'ne yazılan yazıda Erkân-ı Harbiye Miralaylarından Cemal Bey Efendi'nin Nafia Nazırı olarak tayin edildiği ifade edildi.

⁶¹³ **Journal Des Débats Politiques Et Littéraires**, 20 Aralık 1913, numara: 352, s. 2.

⁶¹⁴ BOA, **BEÖ.**4240/ 317993, 4 Kânunuevvel 1329; BOA, **İ..DUİT.** 8/90, 4 Kânunuevvel 1329.

⁶¹⁵ BOA, **İ..DUİT.**8/93, 9 Şubat 1329.

⁶¹⁶ BOA, **DH. İD.**49/4, 21 Ağustos 1329; Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 92.

Paşa'nın geçmesini uygun görmesi neticesinde Osman Nizami Paşa'ya nezaretten çekilmesi teklif edilince hemen kabul etti.⁶¹⁷

Said Halim Paşa Kabinesi'nin 11 Haziran 1913 tarihinde kurulmasından sonra hükûmet içerisinde Nafia Nazırı olarak göreve başlayan Osman Nizami Paşa bu görevi 6 ay sürdürdü. Osmanlı Devleti maliyesinin kendisine sunduğu imkânlar doğrultusunda ülkenin kalkınması için yol, köprü, sulama ve aydınlatma gibi birçok önemli çalışmalar gerçekleştirdi. Fakat birçok konuda önüne mali imkânsızlıklar çıktı. Osmanlı ekonomisinin içinde bulunduğu kötü durum ülkede kalkınma adına atılması gereken adımların ertelenmesine neden olmaktaydı.

D. Osman Nizami Paşa'nın Washington Büyükelçiliğine Atanmak İstenmesi

Osman Nizami Paşa'nın 24 Şubat 1914 tarihinde bir ay daha uzatılan izninden sonra Cemal Bey vekâleten yürüttüğü Nafia Nazırlığı'na asaleten atandı. Osman Nizami Paşa artık hükûmetin içerisinde yer almıyordu. Cemal Bey'in ifadesiyle artık İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu olmayan kişilerin hükûmetten çıkarılması gerekiyordu. Osman Nizami Paşa'nın fırkanın programını ciddiyetle ve süratle yerine getirmedeği için fırka tarafından hükûmetten çıkarılması uygun görülmüştü.⁶¹⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının Said Halim Paşa'dan Osman Nizami Paşa'nın merkezden uzaklaştırılmasını istediklerini ifade edebiliriz. Çünkü iznin bir ay daha uzatıldığının ifade edildiği günden 2 gün sonra 26 Şubat'ta Maliye ve Hariciye Nezaretlerine bir yazı yazılarak Washington Elçisi Ziya Paşa'nın elçilik görevine son verildiği ve yerine eski Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa'nın tayin edildiği ifade ediliyordu.⁶¹⁹

Amerika Reisi Cumhuru'na yazılması gereken name-i hümayunların metinlerinin müsveddeleri de 4 Mart 1914'te padişah tarafından onaylandı. Padişaha sunulan müsveddelerde Amerika Hükûmeti Cumhur Reisi nazarında elçi olan Ziya Paşa'nın memuriyetine son verildiği yazıyordu. Ziya Paşa'nın orada bulunduğu süre boyunca Amerika hükûmeti cumhur reisi tarafından dostane bir şekilde itibar görmesinden memnun olduğu yazıyordu. 1908-1913 yıllarında Berlin elçiliği yapmış birinci rütbeden Osmanî ve Mecidi nişanları bulunan Osman Nizami Paşa'nın tayin olduğu açıklanıyordu. Amerika Hükûmeti Cumhur Reisi ile Osmanlı Padişahı arasında devam eden dostane ilişkilerin Osman Nizami

⁶¹⁷ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 92.

⁶¹⁸ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 93.

⁶¹⁹ BOA, **BEO**. 4263/ 319696, 13 Şubat 1329.

Paşa döneminde de artarak devam edeceği ifade ediliyordu.⁶²⁰ Padişaha sunulan bu müsvedde name-i hümayunların arasından en uygun olan seçilerek Sadâret'ten Hariciye Nezareti'ne 10 Mart'ta yollanarak gereğinin yapılması istendi.⁶²¹

Ziya Paşa'dan sonra Washington Sefareti'ne Çetine Eski Sefiri Ahmet Rüstem Bey atandı. Çünkü Osman Nizami Paşa rahatsızlıklarını gerekçe göstererek bu görevi kabul etmedi ve bunun üzerine memuriyetinin lağvedilmesiyle emekliliğe ayrıldı.⁶²² 19 Mayıs 1914'de Sadâret'e bir arzuhâl vererek askerîyeye mensup olduğunu fakat hizmeti mülkiyeden yaptığı için mülkiyeden de azledilmesi sebebiyle maaşı bağlanması gerektiğini belirtti. Sadâret incelenmesi için durumu Maliye Nezareti'ne bildirdi.⁶²³ Maliyeden çıkan bilgiye göre Mülkiye emeklilik kanunun 4. maddesinden istifade etmek istiyorsa askerî emekliliğini feshedip edip mülkiye emeklilik kanunun 10. maddesinden yararlanma imkânına sahipti. Fakat bu maddeden de istifade edebilmesi için hizmet senesinin 45 yıl olması gerekmektedir. Bu süreyi dolduran mülkiye emeklilerine 5600 kuruş emekli maaşı bağlanmaktaydı. Osman Nizami Paşa'ya da mülkiyeden azledilmesi sebebiyle maaşının bağlanmasına karar verildi.⁶²⁴

Osman Nizami Paşa'nın İttihat Terakki Cemiyeti tarafından Nafia Nazırlığı görevinden alınması ve Washington Sefareti'ne tayin edilmesi Paşa'nın hayatında yeni bir dönüm noktası oldu. Washington Sefareti'ni kabul etmeyen Paşa'nın emekliliğe ayrılması bir daha görev alamayacağı anlamına gelmekteydi. Fakat Osmanlı Devleti'nin hem askerî hem de bürokratik kadrolarında görev almış bu denli donanımlı bir paşanın tasfiye edilmesi çok doğru bir karar olmazdı. Nitekim kendisi 1. Dünya Savaşı'nda Balkanlar'da önemli bir göreve getirildi.

Osman Nizami Paşa'nın emekliliğe ayrıldıktan sonra bir takım hayır işlerinde bulunduğunu görmekteyiz. Hilal-i Ahmer Osman Nizami Paşa ve Sadâret Müsteşarı Emin Bey'e yapmış oldukları nakit yardımlardan dolayı birer gümüş Hilal-i Ahmer madalyasıyla vermeyi uygun gördü.⁶²⁵

⁶²⁰ BOA, İ..MBH 14/77, 19 Şubat 1329.

⁶²¹ BOA, İ..MBH 14/77, 19 Şubat 1329.

⁶²² BOA, BEO 4284/321254, 30 Nisan 1330.

⁶²³ BOA, BEO 4286/321384, 6 Mayıs 1330.

⁶²⁴ BOA, MV 193/49, 1 Teşrinievvel 1330.

⁶²⁵ BOA, İ..TAL.504/47,5 Teşrinievvel 1331; BOA, MV. 241/172, 14 Teşrinievvel 1331.

II. OSMAN NİZAMİ PAŞA’NIN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NDA ROMANYA ASKERİ VALİLİĞİ GÖREVİ

A. 1.Dünya Savaşı’nda Romanya Cephesi’nin Genel Durumu

Osmanlı Devleti 1. Dünya Savaşı’nda birçok farklı cephede mücadele verdi. Bunlardan birtanesi de Osman Nizami Paşa’nın askerî valilik yaptığı Romanya cephesidir. Bu cephede kontrolün sağlanmasından sonra Osmanlı Devleti’ni orada en yüksek rütbe ile Osman Nizami Paşa temsil etmiştir. Paşa, verilen bu görevi hakkı ile yerine getirmiştir. Hem bölge halkı ile kurduğu diyalog hem de oradaki Müslüman tebaya gösterdiği hoşgörü ile iyi bir yönetim sergilemiştir.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Franz Ferdinand’ın Saraybosna ziyareti esnasında Sırp bir milliyetçi tarafından öldürülmesiyle Birinci Dünya Savaşı’nın fitili ateşlendi. Avusturya-Macaristan bu durum karşısında Sırbistan’a bir ultimatoom vererek suçluların kendisine teslim edilmesini istedi. Fakat Sırbistan’ın talebi geri çevirmesi neticesinde 28 Temmuz 1914’te Avusturya-Macaristan Belgrad’ı bombalayarak Sırbistan’a savaş ilan etti. Bu durum Rusya’nın genel seferberlik ilan etmesine sebep oldu. Almanya, Rusya’nın genel seferberliği durdurması gerektiğini söylemesine rağmen bir sonuç almaması üzerine 1 Ağustos 1914’te Rusya’ya ve 3 Ağustos 1914’te Fransa’ya savaş ilan etti.⁶²⁶

Birinci Dünya Savaşı’nda İtilaf ve İttifak devletlerinin saflarında savaşa katılan devlet sayısı zaman içinde artış gösterdi. 1915 yılı yazında İtalya, 1916 tarihinde ise Romanya İtilaf Devletleri yanında yer aldı. 1915 yılının sonbaharında ise Bulgaristan İttifak devletleri safında yer aldı. Bu üç devletin savaşa katılmasıyla Balkanlar’da Birinci Dünya Savaşı’nın güç dengesinin yeniden değişmesi, Osmanlı Devleti’nin durumunu da doğal olarak etkiledi. Çünkü İtilaf ve İttifak devletleri aynı bloktaki savaşa giren devletlerle silah, cephane, lojistik ve mali konuların yanı sıra cephelere asker göndererek müttefik oldukları devletlerin cephelerdeki askerî yüklerini hafifletmeyi kararlaştırmıştı. Osmanlı Devleti de bu anlamda Balkanlar’daki Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan’ın cephedeki yükünü hafifletmek için Galiçya, Makedonya ve Romanya cephelerine asker gönderdi.⁶²⁷

29 Ağustos 1916 tarihinde Osmanlı Devleti müttefikleri olan Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan’a yardım etmek için Romanya’ya savaş ilan etti. Bu

⁶²⁶ Yakup Kaya, “Birinci Dünya Savaşı’nda Galiçya Cephesi’nin Açılması ve 15. Osmanlı Kolordusunun Cepheye Gönderilmesi Meselesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. VII, S. 4, Karabük 2018, s. 2478.

⁶²⁷ Zevki Çevik, Emrihan Yılmazpehlivan, “Birinci Dünya Savaşı’nda Romanya Askeri Valiliği”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, c. IV, S. 7, Temmuz 2018, s. 163.

cepheye ise 6. Kolordunun sevk edilmesine karar verildi. Osmanlı Devleti'nin bu cephede savaşa katılmak istemesinde yukarıda ifade ettiğimiz gibi sadece müttefiklerine yardım etmek isteği yoktu. Romanya sınırları içerisinde, özellikle Dobruca'da çok sayıda Müslüman yaşamaktaydı. Bunun yanında savaş sonunda galip gelinmesi durumunda Romanya'dan kazanılacak toprakların paylaşılması sırasında Batı Trakya'da söz sahibi olmak imkânı da vardı.⁶²⁸

İttifak Devletleri Başkomutanları, 28 Temmuz 1916'da, Plest'de, Romanya'ya karşı bir harekât planı hazırladı. Plana göre, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu orduları taarruza geçip, Romen kuvvetlerini üzerine çektikten sonra, Bulgar Ordusu da Dobruca'ya taarruz ederek Totrakan ve Silistre kalelerini ele geçirecek ve Bükreş'e ilerleyecekti. Aynı zamanda Avusturya-Macaristan'ın Tuna filosu da bu harekâta destek verecekti. Osmanlı kuvvetleri ise Edirne civarında toplanacak, 3. Bulgar Ordusu'na yardım edecekti.⁶²⁹ İttifak devletleri yukarıda ifade ettiğimiz planı hazırlarken 28 Ağustos 1916'da, üç Romen Ordusu Karpatlar sınırını geçerek, ani bir baskınla Alman ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu birliklerini geri çekilmeye zorlayacaktı. Fakat Bulgar Ordusu'nun Dobruca'dan harekete geçmesi, Romen Genel Karargâhı'nın bütün ihtiyatlarını Dobruca'ya nakletmesine sebep oldu. Romanya'nın ilerleyişinin durdurulması Alman Genel Karargâhı'nda yeni bir plan yapılmasını beraberinde getirdi. Romen ilerleyişi Transilvanya'da durdurularak, Alman Genel Karargâhı; Romanya Cephesi'nde kesin sonucu Karpatlar'da almak, 9. Alman ve 1. Avusturya-Macaristan Ordusu'nu takviye etmeyi, Osmanlı Kolordusu'yla takviyeli 3. Bulgar Ordusu ile Dobruca'ya taarruzla Romenleri etkisiz hâle getirip, Eflâk ovasına indikten sonra Romen Ordusu'nu kuşatmak üzere Tuna'dan kuzeye geçmeyi planladı. Daha sonra Eflâk ovasına inerek Romen Ordusu'nu kuşatmak üzere Tuna'dan kuzeye geçmeyi planlandı.⁶³⁰

26-29 Eylül 1916'da Transilvanya'da 9. Alman Ordusu, 1. Romen Ordusu'na taarruz ederek bozguna uğrattı. Romanya, Alman ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu taarruzunu, Karpat dağlarında durdurdu. Alman Ordusu'nun Romen Ordusu'nu bozguna uğratmasından sonra güneyde 3. Bulgar Ordusu'nun, sınırı geçerek Dobruca'ya ilerleyerek Alman kuvvetlerinin Eflak ovasına ulaşana kadar savunmada kalması hedeflendi. Alman ordusu Eflak Ovası'na gelince Tuna'yı geçmesi ve Bükreş yönünde 3. Bulgar Ordusu'yla

⁶²⁸ Nurten Çetin, "Romanya'nın Birinci Dünya Savaşı'na Girişi ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", **Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi**, c. IX, S. 42, Şubat 2016, s. 542.

⁶²⁹ Kemal Çelik, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Avrupa Cepheleri", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyum**, İstanbul 2014, s. 484.

⁶³⁰ Çelik, a.g.m., s. 484.

birleşerek taarruza geçmesi ve Romen Ordusu'nu yok etmesi düşünüldü. Fakat 3. Bulgar Ordusu Komutanı, Romen Ordusu'na takviye gelmeden teklifini yaparak kabul ettirdi. Bulgar Ordusu, Totrakan ve Silistre müstahkem mevkillerini ele geçirdikten sonra Dobruca'ya ilerlemeyi hedefledi. 2 Eylül sabahı Romen Ordusu'na taarruzda bulunan Bulgar Ordusu istenilen hedeflere ulaştı. 4 Eylül'de, 9. Romen Tümeni Silistre'de batıya doğru ilerlerken, Koçmar'da karşılaştığı Bulgar kuvvetlerine yenilerek geri çekildi. Bu durum Romenlerin taarruz ihtimalini ortadan kaldırdı. Bulgar Seyyar İhtiyatı, Dobruca'yı savaşımadan işgal etti. 5-8 Eylül günlerinde, Totrakan ve Dobruca'nın işgalini önlemeye çalışan 3. Romen Ordusu, 61. Rus Tümeni ve bir Sırp Tümeni'nden oluşan birlikler, 3. Bulgar Ordusu, 6. Türk Tümen Kolordusu ve Alman Tugayı karşısında yenilerek Totrakan, Bobruca ve Silistre'yi İttifak devletlerinden oluşan orduya terk etmek zorunda kaldı.⁶³¹

1916 Kasım'ında Almanların başkent Bükreş'e ulaşp demiryollarını bombalaması neticesinde Kral I. Ferdinand ile Kraliçe Marie ve hükûmet, Ukrayna sınırına yakın Yaş şehrine doğru hareket etmek zorunda kaldılar. 3 Aralık'ta kazanılan Balarya Muharebesi'nden sonra Romen Ordusu'nun herhangi bir direniş göstermesi beklenmiyordu. 6 Aralık'ta Bükreş teslim oldu. Bükreş'in ittifak kuvvetlerince işgali ile birlikte, Bükreş'in yönetimi Almanya ve müttefikleri Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Bulgaristan'a geçti. Askerî polis, siyasi polis ve Genel Alman Güvenliği'nden oluşan Bükreş Kent İmparatorluk Hükûmeti kuruldu. Alman birliklerinin karargâhı Athenee Palace Otel olurken, Alman Kuvvetleri Başkomutanı Mareşal Auguste von Mackensen, Brezoianu caddesindeki G. Meitani evinde konakladı. Bulgar birlikleri karargâhlarını Casa Capşa'da kurdu.⁶³²

Romanya Cephesi'ndeki savaşlar üç ay gibi kısa bir sürede son bulduktan sonra İttifak güçleri Bükreş'in yönetimini ele geçirdi. Osmanlı Devleti burada kuracağı askerî valilikle Bükreş'in yönetiminde söz sahibi olmayı hedefliyordu. Bükreş her anlamda önemli bir stratejik konuma sahip olduğu için buraya iyi bir askerî valinin atanması gerekiyordu.

B. Romanya Askeri Valiliğinin Teşekkülü ve Osman Nizami Paşa'nın Valiliğe Atanması

Romanya Cephesi'ndeki savaşlar üç ay gibi kısa bir süre içerisinde tamamlandı ve başkent Bükreş İttifak güçleri tarafından 6 Aralık 1916'da işgal edildi. Savaşın kazanılması sonrasında

⁶³¹ Çelik, a.g.m., s. 484.

⁶³² Çevik, Yılmazpehlivan, a.g.m.,s. 169.

cephe gerisinin gereksinimlerinin karşılanması için uygun bir lojistik düzenlemenin Bükreş'te kurulması gerekiyordu. Romanya Askerî Valiliği görevi bu ihtiyacın neticesinde ortaya çıktı.⁶³³

Osman Nizami Paşa Romanya Askerî Valiliği görevine başlamadan önce bu bölgede ortaya çıkan ihtiyaçlar Köstence başşehbenderliği tarafından karşılanıyordu.⁶³⁴ 13 Aralık 1916 tarihinde Viyana'ya çekilen telgrafta Romanya'nın işgal edilen bölgelerinde kurulmuş geçici Osmanlı Askerî hükûmeti murahhaslığına Osman Nizami Paşa'nın tayin edildiği ifade ediliyordu. Osman Nizami Paşa görev yeri Bükreş'e Balkan treniyle hareket ettiği Paşa'nın Sofya'da Enver Paşa'yla buluşacağı bildiriliyordu.⁶³⁵ Fakat Osman Nizami Paşa'nın Bükreş'te göreve başlaması biraz daha geç bir tarihte oldu. Romanya Askerî Valiliği için Harbiye Nezareti'nin belirlediği kadronun Meclis-i Vükelâca da uygun görülmesiyle birlikte Osman Nizami Paşa 15 Şubat 1917 tarihinde Bükreş'e askerî vali olarak tayin edildi.⁶³⁶ Osman Nizami Paşa'nın Bükreş'teki askerî valilik görevi sırasında yanına komuta kademesinin iki numarası olarak bir kurmay subay olan Ahmet Tevfik Bey atandı. Ahmet Tevfik Bey'in dışında 44 kişi daha Romanya Askerî Valiliğinde görevlendirildi.⁶³⁷

Romanya askerî valisi olarak atanan Ferik Osman Nizami Paşa, bu konuda o dönemdeki en deneyimli asker-bürokratlardan biridir. Osman Nizami Paşa, bürokratik ve askerî işlerin yanı sıra sivil işler konusunda da büyük bir deneyime sahip olması onun bu görev için aranan kişi olmasına vesile oldu.⁶³⁸

Bükreş'in işgalinden çok kısa bir süre sonra Osman Nizami Paşa'nın seçilmesi ve Bükreş'te göreve başlamasıyla Romanya Askerî Valiliği teşkilat yapılanması oluşturuldu. Teşkilat yapısı merkezi ve taşra örgütlenmesi ana başlıkları altında şekillendi. Bu yapılanma içerisinde doğal olarak önce merkezi teşkilatlanma daha sonra ise taşra teşkilatlanması oluşturuldu. Merkezi teşkilatlanma içerisinde Askerî Valilik; Ekonomi Şubesi, Savaş Madde ve Malzemeleri Şubesi, Tarım İşleri Şubesi, Ulaştırma ve Gönderme Şubesi ile Askerî Yönetim Şubesi olmak üzere toplam altı bölüme ayrıldı. Diğer taraftan Taşra Örgütlenmesi üzerinde detaylı bilgilere sahip olmamakla birlikte taşrada mevki komutanlıkları kurulduğu görülmektedir. Aynı zamanda lojistik desteğin taşrada sağlanması için menzil nokta

⁶³³ Esat Arslan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Romanya Osmanlı Askerî Valiliği", **Askerî Tarih Bülteni**, c. XXIII, S.44, Ankara 1998, s. 85.

⁶³⁴ ATASE, **Klasör 2/2, Dosya 9, Fihrist 34**, 30 Kânunusani 1332.

⁶³⁵ BOA, **HR. SFR.4.** 285/13, 30 Teşrinisani 1332.

⁶³⁶ BOA, **BEÖ.** 4455/334087, 2 Şubat 1333; BOA, **MV.** 206/3, 29 Kânunusani 1332.

⁶³⁷ Arslan, a.g.m., s. 88; BOA, **BEÖ.** 4455/334087.

⁶³⁸ Arslan, a.g.m., s. 87.

komutanlıklarının kurulduğu tespit edildi. Bu yapılanma içerisinde merkezi yapının sivil-askeri işleri bir arada yürüttüğü, taşra yapısının daha çok lojistik ihtiyacı gidermek üzere yapıldığı görülmektedir. Romanya Askerî Valiliğinin teşkilinden sonra Askerî Valiliğe bağlı kurum kuruluş ve komutanlıklarda oluştu. Bükreş'te kurulan bir mevkiî komutanlığının yanı sıra, zabitan için bir yurt, erbaş ve erler için bir yurt ve sinema salonu teşkil edildi. Bunun yanı sıra konsoloshane, Bükreş'teki hastane, fakir aileler için aşevi, taşradaki çeşitli aşevleri ile Rusçuk'taki hastane Askerî Valilik bünyesinde oluşturuldu.⁶³⁹

Yukarıda ifade ettiğimiz Askerî Valiliğin merkez ve taşra yapılanmasının yanında şebhenderliklerin de Romanya'daki lojistik destek ve yardım faaliyetlerinin yürütülmesinde katkıları oldu. Rusçuk'taki kazanılan ganimetin Romanya'ya trenle sevk edilmesinden sorumlu olan Osman Nizami Paşa'ya Şebhenderliğin 3.000 çuval mısır göndermesi önemli bir örnektir.⁶⁴⁰ Rusçuk Şebhenderliği, Osman Nizami Paşa'dan Romanya'ya oradan da İstanbul'a gönderilecek olan 3.000 çuval mısırla önce bölgedeki Müslümanların ihtiyaçlarının karşılanmasını istedi. Paşa bu isteği geri çevirmedi ve bölgedeki Müslüman halkın ihtiyaçları giderildikten sonra kalan çuvaları İstanbul'a gönderdi.⁶⁴¹

Bükreş'te kurulan Askerî Valiliğin işlerini yürütmesi için Bükreş'in gotik mimari sahip en önemli yapıları tahsis edildi. Bu binalarda Türk bayrakları dalgalanırken binaların güvenliklerinin sağlanması için nöbetçi kulübeleri inşa edildi.⁶⁴² Binaların çevresinde yapılan güvenlik kulübelerinin yanı sıra emniyetli bir hareket için her türlü tedbir alınmaya çalışıldı. Bu anlamda Osmanlı Askerî Valiliğinin kullandığı binalara yakın olup Askerî Valiliğin etrafında ikamet eden ve şüpheli oldukları düşünülen elli kişilik bir grup Osman Nizami Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilerek bina çevresinden uzaklaştırıldı.⁶⁴³ Bu durum Osman Nizami Paşa'nın askerî vali olarak düşman tarafından yapılabilecek her türlü saldırıya karşı sıkı tedbirler aldığını göstermesi açısından önemlidir.

⁶³⁹ Askerî Valiliğin bünyesinde oluşturulan konsoloshane Hariciye Nezareti bünyesinde olması gerekirdi. Burada Askerî Valiliğin kuruluşunda olması dikkat çekmektedir. Bu olağanüstü şartlarda oluşan bir durumdur. Aynı zamanda taşrada lojistik ihtiyacı karşılaması için oluşturulan menzillere örnek olarak Tuna Menzil Nokta Komutanlığı gösterilebilir. Arslan, **a.g.m.**, s. 87.

⁶⁴⁰ BOA, **HR. SFR.04.** 11 Kânunusani 1332.

⁶⁴¹ BOA, **HR. SFR.04.** 16 Nisan 1333.

⁶⁴² Çevik, Yılmazpehlivan, **a.g.m.**, s. 170.

⁶⁴³ BOA, **DH. EUM.5.Şb.** 35/44, 17 Nisan 1333.

C. Romanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilişi ve Bükreş Barış Antlaşmasında Osman Nizami Paşa

Osman Nizami Paşa, kısa süre içerisinde şehirdeki ve taşradaki örgütlenmesini tamamlayarak, Romanya'nın 1. Dünya Savaşı'ndan çekilmesi sonrasındaki barış antlaşması için toplanan kurulda Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ile yer aldı.

Osman Nizami Paşa, müzakereler başlamadan önce Bükreş'ten Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey'e bir telgraf gönderdi. Telgrafta, Romanya'da elde edilen makine ve eşyayı İttifak devletleri arasında paylaşımından Osmanlı Devleti'nin 4-5 yüz milyonluk bir malzeme elde edebileceğini ifade ediyordu. Bunun yanı sıra Osman Nizami Paşa'nın önemli gördüğü bir diğer husus ise ordunun ve memleketin son derece muhtaç olduğu buğday ve madeni yağların temin edilmesi meselesiydi. Romanya'daki hububatın ve madeni yağın paylaşılması sırasında %25'inin Osmanlı Devleti'ne verilmesini Almanya'ya kabul ettirmenin Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey'in elinde olduğunu belirtti. Paşa, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey'in bu şartları kabul ettirmesi gerektiğini aksi bir durumda her ton hububatta ya da bir vagon petrol için Almanya'nın merhametine işlerin bırakılmış olacağını ifade etti.⁶⁴⁴ Osman Nizami Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu telgraftan sonra Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Reşat Hikmet Bey'e hangi şartlar altında tekliflerin sunulacağını ifade eden bir telgraf gönderdi. Ahmet Nesimi Bey, Dobruca ile ilgili Almanya ve Bulgaristan arasındaki anlaşmanın onaylanmasını ve Romanya'da geçerli olacak olan ekonomik koşulların şu şartlar altında kabul edilmesini bildirdi:

1. Almanya'dan Bulgaristan'a verilen bölge Osmanlı Devleti'ne iade edilecek.
2. Almanya ve Avusturya-Macaristan, Romanya'nın işgalinden kaynaklanan avantaj ve faydaların %25'i oranında paylaşım ile ilgili protokolü kabul edecek.
3. Bulgaristan'ın işgalden elde edilen payından çekilmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin payı %33'e yükseltilecek.
4. Yukarıda belirtilen protokol ile belirlenen ilkeler genel barışa kadar geçerli olacak. Uzun vadeli faydalar (imtiyazlar, tekeller vb.) için Osmanlı ile Almanya arasında özel bir düzenleme yapılacaktır.

⁶⁴⁴ BOA, HR. SYS. 2360/2, 7 Nisan 1334.

5. Osmanlı Devleti'nin buğday arzının Ukrayna'daki rezervler tarafından sağlanacağı durumlarda, bu buğdayın fiyatı Romanya'nın Almanya'ya sağlayacağı buğdayın sabit fiyatından daha yüksek olamayacak.

6. Aynı şekilde, Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu mineral yağlar ve bu yağların fiyatları Almanya tarafından Romanya'da ödenen fiyatlardan daha yüksek olamaz.⁶⁴⁵

Dobruca meselesi, heyette yer alan Reşat Hikmet Bey ve Osman Nizami Paşa'nın üzerinde durduğu konulardan biriydi. Heyet tarafından Edirne vilayetine bağlı olan ve Balkan Savaşlarında Bulgaristan'a bırakılmak zorunda kalınan bazı topraklar bu konuya dâhil edildi. Reşat Bey ve Osman Nizami Paşa bu toprakların tekrar Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi gerektiğini vurguladı. Dobruca'nın tamamının Bulgaristan'a verilmesini Osmanlı Devleti'nin kabul edebilmesi için Bulgaristan'la halledilmesi gereken arazi meselelerinin çözümü kavuşturulması gerekiyordu. Bu konuya dair Hariciye Nazırı Ahmet Nesim'i Bey'den gelen telgrafta da Bulgaristan'dan istenilen arazi meselesi halledilmedikçe Dobruca'nın tamamının Bulgaristan'a verilmesinin kesinlikle kabul edilmemesi gerektiği belirtiliyordu. Harbiye Nazırı Enver Paşa da Dobruca ve ona bağlanmış Trakya meselesi üzerinde titizlikle durarak heyette bulunan Reşat Hikmet Bey ve Osman Nizami Paşa ile telgraf haberleşmelerinde bulundu. Fakat Bulgaristan'ın, bahsedilen toprakları Osmanlı Devleti'ne vermek istememesi üzerine heyet Dobruca konusunda ısrarını sürdürdü. Bu durum, Dobruca'nın tamamen Bulgaristan'a verilmesini engelledi. Barış antlaşmasının üçüncü faslının onuncu maddesiyle sonuca ulaşılan bir konu, Güney Dobruca'nın Bulgaristan'a, Kuzey Dobruca'nın ise geçici surette dört müttefik devletin müşterek yönetim altına bırakılmasına karar verildi.⁶⁴⁶ Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile Romanya arasında yapılan antlaşmalar her ülkenin diline göre ve Romence metinler olarak oluşturuldu. Romanya ile ittifak devletleri arasında yapılan antlaşmanın yanı sıra Osmanlı Devleti ile Romanya arasında ek 26 maddeden oluşan bir antlaşma imzalandı.⁶⁴⁷

İttifak güçlerinin, Romanya'nın işgalinden elde ettiği faydalar ve kazanımlar politik, ekonomik, finansal ve askerî olarak dört ana başlıkta bölündü. İttifak güçleri tarafından gönderilen bir temsilci tarafından Romanya'daki askerî yönetimde kalıcı bir komisyon kurulacaktır. Bu komisyonu Romanya'nın işgalinden neyin bir avantaj veya kazanç olarak

⁶⁴⁵ BOA, **HR. SYS.** 2360/2 Lef 7, 15 Nisan 1334.

⁶⁴⁶ **Vakit**, 9 Mayıs 1334, numara: 200, s. 1; Erkan Cevizliler, Ali Servet Öncü, "Romanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilişi ve Bükreş Barış Antlaşması", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, c. XIV, S. 14, Trabzon 2013, s. 113.

⁶⁴⁷ Cevizliler, Öncü, a.g.m., s. 130.

kabul edileceğini ve avantaj ve faydaların değerini belirlemekle görevliydi. Komisyon kararlarını oy çokluğu ile alacaktı. Komisyon kararları neticesinde Almanya %40, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu %30, Osmanlı Devleti %20 ve Bulgaristan %10'luk oranda bir pay elde etti.⁶⁴⁸

Osman Nizami Paşa 14 Nisan'da Hariciye Nezareti'ne bir telgraf çekerek şu anda Romanya'daki demiryolu malzemesinin dağıtımı konusunda yapılan görüşmelerde, Romanya ile barış yapana kadar dağıtılacak malzemeyi, Alman Askerî Demiryolu idaresine bırakılmasının belirlendiğini belirtti. Demiryolu malzemelerinin dağıtım sorunu çözüldükten sonra Osmanlı Devleti'nin demiryolu malzemesinden hakkına düşen payı alacağını ifade etti. Romanya demiryolu malzemelerinin kalitesizliğinin Osmanlı Devleti'nin ihtiyacı düşünüldüğünde göz ardı edilebileceğini de vurguladı.⁶⁴⁹ Osman Nizami Paşa'nın demiryolu malzemeleri üzerine Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu telgraftan sonra Bükreş'te görüşmeler esnasında hazır bulunan Reşat Hikmet Bey ve Osman Nizami Paşa'ya Hariciye Nezareti'nden bir telgraf gönderildi. Hariciye Nezareti'nden gelen telgrafta Romanya'da ve Dobruca'da %20 Osmanlı'ya düşen lokomotif ve vagon gibi şimendifer malzemesiyle makinelerinin belirlenmesi isteniyordu. Aynı zamanda Tuna'daki şilep ve römorkları orada terk edilmeyecek şekilde bir girişimde bulunulması önemliydi.⁶⁵⁰

Bu görüşmelerden sonra yapılan paylaşımlar neticesinde Osmanlı Devleti'nin payına düşen tren, vagon ve şimdendiferler Bulgaristan üzerinden İstanbul'a sevk edildi. Sevkiyat esnasına Osman Nizami Paşa her menzilde bulunan görevlilere sevk edilen malzemelerin kontrol edilmesini ve dikkatli olunması konusunda telgraf gönderdi.⁶⁵¹ Bu malzemelerin dışında Köstence, Dobruca ve diğer şehirlerdeki fabrikalarda bulunan Bahriye Nezareti için hizmet eden fabrika ve tersanelerine lazım olan malzemelerin sevki de yine aynı yolla gerçekleşti.⁶⁵² Karbüratör, Amerikan bezi, rende, civata, somon, ağaç vida, makine yağı, zımpara taşı, ataş tuğlası ve kıl burnu fırça gibi birçok malzemenin kontrolünün eksiksiz bir şekilde yapılabilmesi için görevlilere malzeme listesi gönderildiği görülmektedir.⁶⁵³

⁶⁴⁸ BOA, **HR. SYS.**2360/2 Lef 9, 25 Nisan 1334.

⁶⁴⁹ BOA, **HR. SYS.**2360/3, 14 Nisan 1334.

⁶⁵⁰ BOA, **HR. SYS.** 2360/2, 28 Mayıs 1334.

⁶⁵¹ ATASE, **BDH**, Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/11, 10 Kânunusani 1332; ATASE, **BDH**, Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/12, 10 Kânunusani 1332.

⁶⁵² ATASE, **BDH**, Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/29, 11 Mart 1333.

⁶⁵³ ATASE, **BDH**, Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/30, 11 Mart 1333; ATASE, **BDH**, Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/31, 11 Mart 1333; ATASE, **BDH**, Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/32, 11 Mart 1333; ATASE, **BDH**, Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/33, 11 Mart 1333; ATASE, **BDH**, Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/34, 11 Mart 1333.

Fabrikalardan toplanan bu malzemelerin yanında Bahriye Nezareti'ne hizmet eden fabrika ve tersaneler için piyasadan klavuz anahtarı, çelik gönye, çelik mastar, tornavida, İngiliz anahtarı, ağaç rendesi, mala, burgu, ayağ güğümü ve ağaç testeresi gibi malzemelerin toplandığı ve bu malzemelerin listesi tutularak İstanbul'a gönderildiği görülmektedir.⁶⁵⁴ Yukarıda ifade ettiğimiz lokomotif, vagon şilep, römorklar ve fabrika malzemeleri ve bilimum eşyalar toplam bin beşyüz vagonla Osman Nizami Paşa tarafından İstanbul'a gönderildi.⁶⁵⁵

Demiryolu, lokomotif, vagon şilep, römorklar ve fabrika malzemeleri dışında Askerî Vali Osman Nizami Paşa'nın emrinde bulunan Romanya Askerî Valiliği Silah ve Malzeme Şubesi, Romen Ordusu'nun geri çekilmesiyle ganimet olarak ele geçirilen malzemelerin envanterini oluşturdu. 64 seri ateşli top (4'er toplu 16 batarya), 800 cephane arabası, birkaç yüz bin top mermisi, 70.000 piyade tüfeği ve 20 milyon tüfek mermisi askerî malzeme olarak Osmanlı Devleti'ne sevk edildi. Bunun yanı sıra savaş sanayisini desteklemek amacıyla 4 milyon frank değerinde 11 fabrika, 5 milyon frank değerinde demir ve hammadde de sevk edildi. Bu saydığımız askerî ve sanayi maddelerinin yanında tarım maddeleri de Osmanlı Devleti'ne sevk edildi. 62 milyon frank değerinde tarım araç ve gereçlerinin yanında, yaklaşık 350 frank kıymetinde 132.000 ton hububat da sevk edildi. Canlı hayvan bakımından 2 milyon frank değerinde 5500 at, öküz vb gibi büyük ve küçükbaş hayvanın da Askerî Valilik tarafından sevk edildiği görülmektedir.⁶⁵⁶

Diğer taraftan da Romanya arazisinden alınacak olan vergiden Osmanlı hükûmetine düşen pay hakkında Osman Nizami Paşa'ya bir telgraf çekildi. Paşaya çekilen telgrafta Romanya idaresinden sorumlu müttelik askeri tarafından tahsil edilmekte olan vergiler Almanya hükûmetince alınmakta ise de Osmanlı hükûmetinin payına düşen kısmın mutlaka kayıt altına alınması gerektiği belirtiliyordu.⁶⁵⁷

Osman Nizami Paşa'nın yürüttüğü Askerî Valilik görevi sayesinde gerek askerî açıdan gerekse diplomatik açıdan Romanya Cephesinde Osmanlı Devletini en iyi şekilde temsil ettiğini görmekteyiz.

⁶⁵⁴ ATASE, **BDH**, Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/35, 11 Mart 1333; ATASE, **BDH**, Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/35a, 11 Mart 1333; ATASE, **BDH**, Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/36, 11 Mart 1333; ATASE, **BDH**, Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/36a, 11 Mart 1333.

⁶⁵⁵ ATASE, **BDH**, Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/52, 3 Nisan 1333.

⁶⁵⁶ Arslan, a.g.m.,s. 86.

⁶⁵⁷ BOA, **BEO**. 4471/335255, 23 Mayıs 1333.

D. Osman Nizami Paşa'nın Askerî Vali Olarak Yürüttüğü Faaliyetler

Osman Nizami Paşa, bir yıla yakın bir süre Romanya'da Askerî Vali olarak görev yaptı. Bu süre zarfında baskıcı bir yönetim tarzı benimsemediği gibi kontrolü altında bulunan bölgelerdeki Romen halkının sorunlarıyla da ilgilendi. Göçmenlere ve esir düşen askerlerin ailelerine yönetim süresi boyunca maaş ve iâşe olarak 217.841 frank yardımda bulunması bir örnektir. Savaş esnasında evsiz kalan 381 ailenin konut edinmelerine imkân sağladı. Özellikle çoğunluğu Müslüman olan ailelerin yaşadığı Adakelenin hayatta kalmasını sağlamak için çalıştı. Osman Nizami Paşa'nın yürüttüğü bu çalışmalar, Askerî görevinin yanında sivil işlerle de ilgilendiğini göstermektedir.⁶⁵⁸

Sivil işlerin yürütülmesinde Osman Nizami Paşa, Askerî Vali olarak önemli görevler üstlendi. Osmanlı askeri, işgali altında bulunan Bükreş'ten tarafsız ülke konsoloshane ve sefaretlerinin ayrılması, burada bulunan İran vatandaşlarının, kendilerinin de Müslüman olduklarını ifade etmelerine ve Osmanlı Askerî Valiliği tarafından himaye talep etmelerine neden oldu. Talepleri neticesinde, işlerini yürütmek için Romanya dâhilindeki yolculuklarına kolaylık sağlanmasını Osman Nizami Paşa'dan talep ettiler. Paşa, durumu Hariciye Nezareti'ne ifade ederek İran vatandaşı olan bazı kesimlerin Osmanlı Devleti'nin Müslümanları gözetmesi sebebiyle kendilerinin de himaye edilmesini istediğini belirtti. Bunun yanı sıra Romanya'da kalan ticaret mallarının ülkelerine ihraç edilmesi hususunda yardım edilmesini talep ettiklerini ifade etti.⁶⁵⁹ Osman Nizami Paşa'ya Hariciye Nezareti'nden gelen cevapta, İran vatandaşlarının isteklerinin geri çevrilmemesi isteniyordu.⁶⁶⁰

Osman Nizami Paşa Askerî Vali olarak göreve başladıktan sonra ilk iş Bükreş'te nüfus sayımı yaptırmaktı. Paşa, Bükreş'te nüfus sayımını yaptırdıktan sonra Harbiye Nezareti'ni detaylı bir raporla bilgilendirdi. Raporda Romen 267.524, Avusturya ve Macar 25.099, Alman 2732, Bulgar 1126, Türk 1233, Yunanlı 5402, Sırp 739, İtalyan 1644, Rus 128, Fransız 394, İngiliz 124, çeşitli milletlerden 538 olmak üzere toplam 306.683 kişinin Bükreş'te olduğu ifade ediliyordu. Osman Nizami Paşa, raporunda, harp öncesinde ise Bükreş'teki toplam nüfusun 400.000 civarında tahmin edilmekte olduğunu belirtiyordu. Paşa, raporun devamında aradaki farkın yaklaşık 90.000 kadar olduğunu bu da askerliğe alının kişilerin sayısı olduğunu

⁶⁵⁸ Çevik, Yılmazpehlivan, a.g.m.,s. 170.

⁶⁵⁹ BOA, HR. SYS. 2438/73, 13 Ağustos 1333.

⁶⁶⁰ BOA, HR. SYS. 2438/73, 13 Ağustos 1333.

düşündüğünü belirtiyordu. Paşa'nın bu raporu sayesinde Bükreş'teki etnik yapı hakkında da bilgi sahibi olmamız önemlidir.⁶⁶¹

Romanya Askerî Valisi olarak Osman Nizami Paşa'nın nezdinde bulunan, bölgede yaşayan ve savaştan dolayı mağdur durumda olan Müslüman tebaanın ihtiyaçları için kullanılmak üzere bir miktar para bulunmaktaydı. Bu paranın yanı sıra 1917 yılının Ekim ayında özellikle savaş bölgesi olan ve Romenler tarafından sürgün edilip perişan bir hâlde bulunan Moldova'dan gelen Müslümanlar için 1000 liralık yardım Osman Nizami Paşa'ya gönderildi. Paşa, gelen bu yardımı Moldova'dan perişan bir hâlde gelen Müslümanların ihtiyacında kullanılması için Baş Şehbender Enver Bey'e gönderdi. Enver Bey, Osman Nizami Paşa'dan gelen 1000 lirayı muhtaç olan tebaanın ihtiyaçları için kullandı.⁶⁶² Kalan para okul, hastane ve benzeri ihtiyaçlarının karşılanması için de kullanıldı.⁶⁶³

Osman Nizami Paşa'nın, İstanbul'dan Romanya'ya Askerî Vali olarak görevlendirilirken tam yetki ile gönderildiği görülmektedir. Romanya ve Bulgaristan arasında nakliyat işleri için Bulgar ve Alman birçok memurun İstanbul'a müracaatta bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu müracaatlara yazılan cevapta Osmanlı Devleti'nin Romanya'daki temsilcisinin Osman Nizami Paşa olduğu ve paşanın bu konuda tam yetkili olduğu ifade edilerek nakliyat ve ticaret işlerini onun onaylaması gerektiği belgelerde ifade edilmekteydi.⁶⁶⁴ Osman Nizami Paşa'ya seyahat için bireysel başvurular da yapılıyordu. Bu başvurulardan bir tanesini Dr. Atıf Hüseyin yaptı. Atıf Hüseyin, yoğun ağrıları sebebiyle 10 Nisan 1918'de Bükreş'e gitmek için izin aldı. 26 Mayıs'ta ise Osman Nizami Paşa'nın da daha önce tedavi gördüğü Karlsbad'a gitmek için Romanya tekrar Osmanlı Askerî Valisi olan Osman Nizami Paşa'dan izin istedi. Paşa, durumu Harbiye Nezareti'ne iletti. Gelen cevap sonrasında Osman Nizami Paşa Dr. Atıf Hüseyin'e ağustos ayı ortalarına kadar kalması için izin verdi.⁶⁶⁵

31 Aralık 1917'de Osman Nizami Paşa'dan bu sıralar herkesin ortak olarak meşgul olduğu şeyin Alman Şansölyesi Theobald von Bethmann Hollweg açıklamaları ve müttefiklerin talepleri olduğunu ifade eden bir mektup geldi. Paşa, Londra'da Bethmann Hollweg'in konuşmasından önce şartlı barış anlaşması maddeleri ifade eden bir konuşma

⁶⁶¹ BOA, **HR. SYS.** 2118/1, 31 Ağustos 1332; ATASE, **Klasör 1/2, Dosya 828, Fihrist 116**, 30 Kânunuevvel 1332.

⁶⁶² BOA, **DH. EUM.5.Şb.** 35/44, 18 Teşrinievvel 1333; BOA, **HR. SYS.** 2438/57, 10 Ağustos 1333.

⁶⁶³ BOA, **HR. SYS.** 2457/12, 29 Temmuz 1334; BOA, **BEO.** 4522/339098, 1 Temmuz 1334.

⁶⁶⁴ BOA, **DH. İ. UM. EK.** 105/48, 11 Mart 1333.

⁶⁶⁵ Ali Birinci, **Tarihin Alacakaranlığında Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat-2**, Dergâh Yayınları İstanbul 2010, s. 229.

yaptığını açıkladı. Hollweg konuşmasında Almanya ve müttefiklerinin isteklerini beş ana başlıkta sıralıyordu. İlk sırada, öncelikle Polonya'nın (Lehistan) bir daha Rusya'nın hükmü altına girmemesi gerektiğini vurguluyordu. Almanya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun birlikte Polonya meselesini halledeceklerini belirtiyordu. Yani Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Galiçya eyaletini Rusya'dan alarak Polonya ile birleştirilecek ve bağımsız bir Polonya hükûmeti oluşturulacaktı. Osman Nizami Paşa, bu maddeyi mektubunda şöyle yorumluyordu. Şansölye tam olarak ifade etmese de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun eyaleti olan Galiçya ile oluşturulan bir Polonya tıpkı Macaristan ile Avusturya arasındaki ilişkilere benzer bir münasebette olacaktı. Yani yeni oluşturulan Polonya, Avusturya devletinin kontrolü altında olacaktı. Hollweg'in şartlı barış talebinin ikinci sırasında Belçika meselesi yer almaktaydı. Belçika'nın Almanya tarafından ilhak edilmeyeceğini Almanya'ya karşı bir taarruz hareketi gerçekleşirse Belçika'nın öncü olacağı belirtiliyordu. Belçika'nın iki kısma bölüneceğini Felemenk kısmının müstakil olacağını bir kısmının Hollanda'ya verileceğini açıklıyordu. Hollanda'nın bu günlerde İngiltere'nin tehdidinde maruz kaldığını ifade eden Hollweg Hollanda sömürgelerini koruması gerektiğini konuşmasında vurguluyor. Hollweg'in barış için öne sürdüğü üçüncü şartı çok açık ve netti. Rusya, Baltık eyaletlerini Almanya'ya vererek burada zarar gören Alman vatandaşlarına bir miktar tazminat ödeyecekti. Dördüncü madde ise Rusya'nın savaş boyunca Almanların gördükleri zarar nispetinde tazminat ödemesi gerektiğini belirtiyordu. Beşinci maddede Almanya'nın sömürgelerine müdahale edilmemesi gerektiğini açıkça ortaya koyuyordu. Osman Nizami Paşa mektubunda, Hollweg'in beş maddesini değerlendirirken Almanya'nın Fransa ve İngiltere'den bir talebi olmadığını yazdı. Bu maddelerde de açıkça ifade edildiği gibi Almanya'nın başlıca düşman olarak Rusya'yı gördüğünü belirtti. Paşa mektubun devamında, Hollweg bu savaşın asıl sorumlusunun Rusya olduğunu ve bu nedenle yalnız Rusya'nın cezalandırılması gerektiğini dile getirdiğini yazdı. Rusya'nın cezalandırılmasının önemli olduğunu, uygulanacak cezayla bir daha Avrupa barışını da bozamayacağını belirtti. Osman Nizami Paşa'ya göre Hollweg'in yukarıda ifade ettiği şartlardan Fransa ve İngiltere'nin kabul etmeyeceği bir madde yoktu. Paşa, Hollweg'in konuşmasında bazı noktalar da eksiklik olduğunu da mektubun sonunda yazdı. Paşaya göre, evvela savaşın gidişatına göre, Şansölye demeliydi ki bugünkü günde Almanya'nın barış şartları bunlardır. Muharebe'nin gidişatına göre de daha fazla fedakârlığa gerek olursa tabii ki Almanya daha az şart öne sürecekti. Bu durum, İngiltere ve Fransa'nın barış için daha istekli olmasına imkân verirdi. Diğer taraftan savaşın çıkışına sebep olan Balkanlar üzerine hiçbir ifade de bulunmaması, müttefikleri olan Osmanlının isteklerini dile getirmemiş olması doğru değildi.

Paşa, mektubunun sonunda Hollweg'in "Almanya'nın Fransa'ya karşı hiçbir husumeti yoktur" cümlesinin birkaç kere tekrar ettiğini ve her defasında salondakiler tarafından alkış aldığını yazıyordu.⁶⁶⁶

Osman Nizami Paşa'nın bu telgrafı sonrasındaki aylarda, savaşın gidişatında önemli değişiklikler oldu. Nisan ve Mayıs 1918'de Romanya cephesinde durgunluk devam ediyordu. Köstence'den itibaren birlikler Akdeniz, Reşit Paşa ve Olga vapurlarıyla Batum'a taşınacaklardı. Kolordu karargâhı 29 Nisan 1918'de İbrail'den şileplerle Çernovada'ya ve oradan da trenle Köstence'ye geldi. Karargâh buradan 9 Mayıs 1918'de vapurla hareket ederek 12 Mayıs 1918'de Batum'a geldi. 15'inci Tümen ise, ilk kafilesıyla 13 Mayıs 1918'de İbrail'den nakliyata başlayarak kademeli olarak Köstence'ye intikal etti. Tümen karargâhı 29 Haziran 1918'de Batum'a geldi. 45'inci Piyade Alayı ve geri hizmette kalmış birliklerin de yavaş yavaş deniz yoluyla İstanbul'a taşınmasıyla birlikte iki seneye yakın Romanya'da görev yapan 6'ncı Kolordu'nun birlikleri Romanya topraklarından ayrılmış oldu.⁶⁶⁷ 26 Eylül 1918'de Bulgaristan'ın İtilaf güçleriyle ateşkes imzalayarak savaştan çekilmesiyle 29 Eylül'de Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti de ateşkes için girişimde bulundu.

E. 1. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Osman Nizami Paşa'nın İstanbul'a Dönüşü

1. Dünya Savaşı'nın son yılı içerisinde cephelerde yaşanan gelişmelerin İtilaf Devletleri lehine gelişme göstermesi üzerine İttifak grubunda yer alan devletler hem bireysel olarak hem de toplu olarak bazı mütareke görüşmeleri için girişimde bulundu. 1918 yılının Eylül ve Ekim ayında ağırlık gösteren bu girişimlerin ilki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Hariciye Nazırı Burain'den geldi. Fakat İtilaf devletleri bu girişimi kabul etmedi. 15 Eylül'de Makedonya'da başlayan Fransız taarruzu neticesinde cephenin yarılması üzerine Bulgarlar artık müttefiklerinin tutumunu önemsemeyerek İtilaf devletlerine 26 Eylül'de başvurarak ateşkes çağrısında bulundu. Bu çağrı İtilaf devletleri tarafından kabul görerek 29 Eylül'de Selanik Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Bulgaristan savaştan çekildi. İttifak devletlerinin başını çeken Almanya ise Bulgaristan'ın mütareke imzaladığı gün Amerikan Başkanı Wilson'a müracaat edilmesine karar verdi ve müttefiklerini de durumdan haberdar etti. 29 Eylül'de Almanya'nın ateşkes çağrısını İsviçre aracılığıyla iletmesinden sonra 5 Ekim'de İsveç vasıtasıyla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İspanya vasıtasıyla da Osmanlı

⁶⁶⁶ BOA, HR. SYS. 2312/17, 31 Kânunusani 1333.

⁶⁶⁷ Fikri Güleç, **Birinci Dünya Harbi VII'nci cilt Avrupa Cephesi 2'nci Kısım (Romanya Cephesi)**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara 1967, s. 161.

Devleti Amerika'ya müracaat etti.⁶⁶⁸ 27-30 Ekim tarihleri arasında Rauf Bey, Reşat Hikmet Bey ve heyet kâtibi tayin edilen Ali Bey mütareke görüşmelerini gerçekleştirdi. 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı delegeleri tarafından kabul edilen Mondros Mütarekesiyle Osmanlı Devleti de fiilen savaştan çekildi.⁶⁶⁹

Osmanlı Devleti'nin fiili olarak savaştan çekilmesinden sonra Romanya Cephesi'nde önemli başarılar kazanan 6. Kolordu, 1918 tarihinde kademeli olarak Romanya topraklarını boşaltmaya başlamıştı. 5 Ekim 1917'de Osman Nizami Paşa da İstanbul'a gitmek için Ruscuk'a geldiği Budapeşte'den İstanbul'a bildirildi.⁶⁷⁰ Osmanlı Devleti, Bükreş'in işgaliyle birlikte Romanya'nın yönetiminde yaklaşık bir yıl söz sahibi oldu. Bu bağlamda, Romanya Osmanlı Askerî Valisi Osman Nizami Paşa kontrolünde bünyesinde barındırdığı Osmanlı Tuna Menzil Müfettişliği ile birlikte bu topraklarda faaliyet gösterdi. Osman Nizami Paşa, Romanya'da bir yıla yakın bir süre boyunca yürüttüğü görevi sırasında, bu topraklarda yaşayan halka yönelik tutumları örnek teşkil edebilecek bir şekilde daima hoşgörülü ve adaletli oldu.⁶⁷¹ Osman Nizami Paşa'nın Romanya Askeri Valiliğinden ayrılmasından sonra İtilaf devletleri nezdinde bölgede Osmanlı Devleti'ni temsil etmesi için bir askeri murahhas bırakıldı.⁶⁷² Osman Nizami Paşa'nın Romanya Askeri Valiliği görevinden önce emekliye ayrılması uygun görülmüştü fakat daha sonra bu görev için en uygun kişinin kendisi olduğu düşünüldükten sonra Romanya Askeri Valiliği ile görevlendirildi. Savaşın kaybedilmesi sonrasında İstanbul'a döndükten sonra 20 Aralık 1918'de tekrar emekliye ayrılması uygun görüldü.⁶⁷³

Çok kısa bir süre içerisinde kurulan Romanya Askerî Valiliği daha önce benzeri görülmemiş bir örgütlenme biçimi benimsedi. Bu yapı, geleneksel olarak hoşgörü ve yardımsever sözcükleri ile ifade edilebilir. Sivil işlerin bile Osman Nizami Paşa liderliğinde Askerî Valilik tarafından yürütüldüğünü görmekteyiz. Osman Nizami Paşa'nın merkezi örgütlemeyi tamamladıktan sonra kısa süre içerisinde bütün ülkeyi içine alacak şekilde taşra örgütlenmesini de gerçekleştirmiş olması görevinin ne kadar iyi yaptığının bir göstergesidir.

⁶⁶⁸ Hakan Bacanlı, "Osmanlı Devleti için Savaşın Sonu: Ateşkes Süreci ve Mondros Mütarekesi", **Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi 100. Yılında 1.Dünya Savaşı ve Mirası**, Ed. Halil Çetin, Lokman Erdemir, C. II, İstanbul 2014, s. 348.

⁶⁶⁹ Pierre Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918)**, c. II, çev. Adnan Cemgil, İtın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1977, s.267.

⁶⁷⁰ BOA, **HR. SFR.4.** 914/71, 5 Teşrinievvel 1333.

⁶⁷¹ Çevik, Yılmazpehlivan, a.g.m.,s. 173.

⁶⁷² ATASE, **BDH**, Klasör 1971, Dosya 329, Fihrist 4/8, 17 Teşrinisani 1334; ATASE, **BDH**, Klasör 1971, Dosya 329, Fihrist 4/9, 30 Teşrinisani 1334.

⁶⁷³ **MSB**, Askeri Sicil no: 323-40, 20 Kânunuevvel 1334.

III. OSMAN NİZAMİ PAŞA’NIN ROMA ELÇİLİĞİ GÖREVİ

A. Osmanlı Devleti’nin Son Roma Elçisi: Osman Nizami Paşa

Osmanlı Devleti, Roma’da 1856 tarihinden itibaren daimi elçiler bulunduruyordu. Bu elçilik, 1880’lerin sonunda Palazzo Gamberini’ye yerleşti. Kırım Savaşı’nı sonlandıran Paris Kongresi’nden sonra Osmanlı Devleti ilk iş olarak Avrupa’nın küçük başkentlerine daimi elçilikler açtı. Bu tarihlerde henüz siyasi birliğini tamamlayamamış olan İtalya toprakları üzerinde de Sardunya Krallığı başkenti Torino’ya, Sicilyateyn Krallığı’nın başkenti Napoli’ye ve Toskana Grandükalığı’nın başkenti Firenze’ye birer temsilci atadı. İtalya siyasi birliğini gerçekleştirme aşamasında başkentte değişiklik olmasıyla beraber bütün hükûmet daireleri gibi yabancı diplomatik temsilciliklerde yeni başkente taşındı. Fransa-Prusya Savaşı neticesinde papalığın bütün siyasi yetkilerini kaybetmesi üzerine 1871 tarihinde İtalya’nın başkenti olarak Roma ilan edildi. 1872 Şubat ayında Osmanlı Devleti’nin İtalya temsilciliğini Roma’ya taşımasının üzerinden altı ay geçmeden Osmanlı Devleti’ne Via 20 Settembre Caddesi üzerinde Maliye ve Harbiye Nezaretleri arasında 7200 m²’lik bir arsa hediye etti. Osmanlı Devleti mali imkânsızlıklar sebebiyle uzun süre arsaya elçilik binasını inşa edemedi. 1866 tarihinde Roma elçiliğine ikinci sefer tayin edilen Fotiyadis Paşa’ya verilen görevlerden biride bu sorunu çözmesiydi. Paşa, birçok seçenek içerisinde en iyisinin Via 20 Settembre Caddesi üzerindeki arsayı, yeni vefat etmiş olan Conte Giuseppe Gamberini’nin inşa ettirmiş olduğu ve “Palazzo Gamberini” adını taşıyan malikânesiyle takas etmek olduğunu ifade etti. Bankacı E. E. Oblieght tarafından temsil edilen bir grup tarafından yapılan teklif sonucunda 1887 yılının Temmuz ayında kontun dul eşiyle noter huzurunda bir satış anlaşması imzalandı ve Osmanlı Devleti yeni elçiliğine taşındı.⁶⁷⁴

1877’den 1922’ye kadar ki bu tarihler arasında, 1911 yılı Trablusgarp Savaşı’nı ve 1. Dünya Savaşı’nda kesilen ilişkileri saymazsak, Roma’da sekiz büyükelçi görev yaptı. Osmanlı Devleti’nin gözünde Roma elçiliği her zaman prestijli bir elçilik olmasının yanında Londra, Paris, Berlin ve Viyana’yı düşündüğümüzde ikincil öneme sahip bir elçilik olarak kaldı. Bunun en büyük sebebi ise İtalya’nın Osmanlı toprakları üzerinde yürütmek istediği faaliyetlerde büyük devletlerin desteğine olan ihtiyacıydı. Osmanlı Devleti bunun farkında olduğu için buraya atadığı büyükelçileri ya kariyerlerinin başında ya da sonunda oldukları dönemde seçti. Bundan hareketle Osman Nizami Paşa’nın da kariyerinin sonuna geldiğini söylemek çok yanlış olmaz.⁶⁷⁵

⁶⁷⁴ Sinan Kunalp, “PalazzoGamberini’den Osmanlı-İtalyan İlişkilerine Bir Bakış”, **Palazzo Gamberini Türkiye’nin Roma Büyükelçiliği Ambasciata Di Turchia In Roma**, Mas Matbaacılık, İstanbul 2013, s. 17-25.

⁶⁷⁵ Kunalp, a.g.m., s. 25.

Osmanlı Devleti'nin Roma'daki büyükelçilik binası Palazzo Gamberini'ye yerleşen ilk büyükelçi, binanın alınmasını sağlayan ve 1866-89 tarihleri arasında elçilik yapmış olan Yanko Fotiyadis Paşa'dır. 1889 tarihinde Fotiyadis Paşa'nın yerine Yusuf Ziya Paşa (1889-91) tayin edildi. Yusuf Ziya Paşa'dan sonra Mahmut Nedim Bey/Paşa (1891-96) tarihleri arası Roma büyükelçiliği görevini yürüttü. Roma'da en uzun kalan Yusuf Ziya Paşa'nın kardeşi olan Mustafa Reşit Paşa'dır (1896-1908). II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908 Eylül ayında Yusuf Ziya Paşa ikinci kez Roma'ya tayin edilmesine rağmen, iki ay sonra yerine İttihat ve Terakki Fırkası'yla yakınlığı bilinen İbrahim Hakkı Paşa getirildi. Hakkı Paşa'nın yerine 1911 tarihinde Washington Büyükelçisi Hüseyin Kazım Bey atandı fakat 1911 tarihinde Trablusgarp Savaşı patlak verdi ve görevi son buldu. Ekim 1912'de ilişkiler tekrar kurulunca barış müzakerelerini yürüten eski Atina ve Sofya Elçisi Mehmet Nabi Bey, 1915 Mart'ında İtalya 1. Dünya Savaşı'na katılana kadar Osmanlı Devleti'ni Roma'da temsil etti. İlişkilerin kesildiği Trablusgarp ve 1. Dünya Savaşı yıllarında Almanya ve İspanya, İtalya'daki Osmanlı Devleti menfaatlerini korudu.⁶⁷⁶

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ni ve ardından 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması'nı imzalayarak 1. Dünya Savaşı'nı bitirdi. 1. Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti'nin İtalya'daki menfaatlerini koruma görevini İspanya Elçiliği yürütüyordu. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin Roma'daki işleriyle Nurettin Ferruh Bey ilgileniyordu. Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin istifasından sonra Tevfik Paşa Kabinesi kuruldu. Osmanlı Devleti'nin menfaatlerinin korunması için yeniden bir elçi gönderilmesi gerekliliği ortaya çıktı. Bu gereklilik 1908-1913 yıllarında Berlin Büyükelçiliği, Nafia Nazırı ve 1. Dünya Savaşı'nda Bükreş Askerî Valiliği yapmış olan Osman Nizami Paşa'yı 26 Aralık 1920 tarihinde Roma Büyükelçisi atayarak giderildi. Osman Nizami Paşa, Osmanlı Devleti'nin son Roma Büyükelçisi'dir.⁶⁷⁷

Osman Nizami Paşa'nın Roma Elçiliği döneminde Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve TBMM hükûmeti Avrupa'daki ilk temsilci olarak Cami Bey'i Roma'ya gönderdi. Roma temsilciliğine atanan Cami Bey'in görev yerine ulaştığına dair bilgi Ankara'ya 5 Şubat 1921'de ulaştı. Osman Nizami Paşa'nın Roma elçisi olarak atanmasından iki ay sonra Cami Bey de Ankara'yı temsil edecek şekilde Roma'da görevine başladı. Fakat Cami Bey'in Roma temsilciliği birkaç ay sürdü. Bu süre zarfında Osman Nizami Paşa ile görüşmesi olup

⁶⁷⁶ Kunalalp, a.g.m., s. 30.

⁶⁷⁷ BOA, İ.DUT.50/18, 26 Kânunuevvel 1336; BOA, BEO.4668/350095, 27 Kânunuevvel 1336; Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s. 345.

olmadığına dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır.⁶⁷⁸ Cami Bey'in görevine son verilmesinden sonra yerine Celaledin Arif Bey Ankara Hükûmeti'nin Roma temsilcisi oldu. 23 Şubat 1921'de Celaledin Arif Bey Roma'ya geldiğinde Osman Nizami Paşa da Osmanlı Devleti'nin Roma Büyükelçisi olarak görev yapmaya devam ediyordu.⁶⁷⁹

Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, Paris Barış Konferansı'nda alınan karara cevap vermek için alınan sürenin kısalığından dolayı Roma'ya Osman Nizami Paşa'nın yanına uğrayamadı. Yol esnasında Roma Temsilcisi Osman Nizami Paşa ile görüşme imkânı buldu. Osman Nizami Paşa İzzet Paşa'ya Ankara Hükûmeti temsilcisiyle görüşmek ve anlaşmak istediğini ifade etti. İzzet Paşa, Osman Nizami Paşa'ya onay verdikten sonra kendisini bu konuda bilgilendirmesini istedi.⁶⁸⁰

Osman Nizami Paşa, Celaledin Arif Bey göreve başladıktan iki ay sonra bir görüşme gerçekleştirdi. Nizami Paşa, Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya bu görüşmenin önemine binaen aralarında geçen konuşmanın içeriğine dair bir telgraf çekmeyi uygun gördü. Nizami Paşa konuşmanın detaylarını anlatmadan önce Celaledin Arif Bey'in birkaç kere Cenova'ya gittiğini ve Paris Barış Konferansı'nı yakından takip ettiğini bildirdi.⁶⁸¹ Osman Nizami Paşa, Arif Bey ile görüşmesinde İstanbul ve Ankara Hükûmetlerinin birleşmesi ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunları üzerine görüşlerini ifade eden bir görüşme yaptı. Osman Nizami Paşa, konuşmada, İstanbul ve Ankara Hükûmetlerinin artık birleşmesi gerektiğini belirtti. Birleşmemesi durumunda bundan düşmanlarının istifade edeceğini açıkladı. Celaledin Arif Bey, birleşme için İstanbul Hükûmeti'nin Ankara Hükûmeti'ni tanıması gerektiğini vurguladı. Osman Nizami Paşa tanımak için bir engel görmediğini belirtti. Fakat Teşkilat-ı Esasiye Kanunlarının direkt olarak Kanun-ı Esasi'yle alakalı olduğunu, bunu kabul etmenin Kanun-ı Esasi'yi devirmek olacağını, bunu İstanbul Hükûmeti'nin yapmasının doğru olmayacağını açıkladı. Osman Nizami Paşa'nın bu ifadeleri üzerine Celaledin Arif Bey de Teşkilat-ı Esasi'ye karşı olduğunu bu sebeple meclis üyeliğinden istifa ettiğini belirtti. Anadolu'nun düşman işgalinden kurtulmasından sonra ise meclisin dağılacağını ifade etti. Osman Nizami Paşa, barış anlaşmasının imzasından sonra Teşkilat-ı Esasi'nin hükmü kalmayacak şekilde İstanbul Hükûmeti'nin durumu kabul etmesi sizin için yeterli mi diye sordu. Celaledin Arif Bey, bunun üzerine Ankara Hükûmeti'nin şartlı bir tasdiki kabul etmeyeceğini ve İstanbul

⁶⁷⁸ Abdulnasır Yiner, "Farklı İki Meclisten Bir Portre: Abdülkadir Cami Bey R.1293(1878)-1949", *Turkish Studies*, c.VIII, S. 11, İstanbul 2013, s. 412.

⁶⁷⁹ Haluk Selvi, *Büyük Millet Meclisinde Celaledin Arif Bey (1875-1930)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1994, s. 130.

⁶⁸⁰ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Yay. haz. Süheyl İzzet Furgaç, c.II, Nehir yayınları, İstanbul 1993, s. 173.

⁶⁸¹ Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, s. 432.

Hükûmeti'nin böyle bir teklifte bulunmasını tavsiye edemeyeceğini aynı zamanda Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin memlekete çok zarar verdiğini vurguladı. Osman Nizami Paşa, Damat Ferit Paşa'nın bir daha iktidara gelemeyeceğini belirtmesine rağmen Arif Bey, Damat Ferit Paşa'nın memlekete çok zararının olduğunu bu hususta Ankara Hükûmeti'ne teminat verilse dahi meclisin nazarında bu tehlikenin daima var olduğunu belirtti. Osman Nizami Paşa, Arif Bey'in bu ifadelerinden sonra konuşmayı toparlayarak İstanbul Hükûmeti'nin Teşkilat-ı Esasi'den dolayı meclisi tasdik edemediğini sizde Teşkilat-ı Esasi'nin kalmayacağını ifade ettiğinize göre birleşme için bir mani olmadığını ifade etti. Osman Nizami Paşa cümlelerini Arif Bey'e birleşme için iyi bir formül bulacağına olan inancını ifade ederek sonlandırdı. Arif Bey düşünceğini ifade etti. Konuşmanın devam etmesine başka bir kişinin gelmesi engel oldu.⁶⁸²

Osman Nizami Paşa, Roma Elçiliğine atandıktan sonra diplomasi trafiğine hızlı bir şekilde başlamıştır. Gerek Roma'daki diğer ülkelerin sefirleriyle gerekse Ankara Hükûmeti'nin Roma Temsilcisi Celaleddin Arif Bey'le yakın bir temas kurdu. Ahmet İzzet Paşa, Osman Nizami Paşa'nın yukarıda ifade ettiğimiz telgrafını okuduktan sonra ikili arasında geçen konuşmada da Celaleddin Arif Bey'in çok iyimser olduğunu düşünmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki düşüncenin anlaşılmaktan ziyade İstanbul Hükûmeti'nin Sevr Anlaşması'yla ömrünü tamamladığı yönünde olduğunu düşünmekteydi.⁶⁸³

B. Roma Büyükelçisi Osman Nizami Paşa'nın Said Halim Paşa Suikastına Dair Ahmet İzzet Paşa'yı Bilgilendirmesi

Said Halim Paşa, 21 Nisan 1921 tarihinde Malta adasından tahliye olduktan sonra Napoli'ye geçti. Bir müddet burada ikamet ettikten sonra İstanbul'a geçmek istedi fakat Tevfik Paşa'nın Sadrazam sıfatıyla başında bulunduğu İstanbul Hükûmeti ve İngiliz Hükûmeti vatana dönmesine müsaade etmedi. Bunun üzerine Said Halim Paşa, Roma'ya geçerek burada ikamet etti.⁶⁸⁴ Said Halim Paşa, Roma'da ilk olarak Plaza Oteli'nde, sonra da Roma'nın yeni mahallelerinden olan Via Eostollio civarında yazlık bir evde ikamet etmeye başladı. Said Halim Paşa ile birlikte koruması olan Tevfik Azmi Bey, Zenci Bilal, İsviçreli hizmetçi kadın ve Napolili aşçı da bulunmaktaydı. Said Halim Paşa, Roma'da insanlardan ve siyasetten uzak daha çok ilmi çalışmalara ve sanata vakit ayırdı. Bu süre zarfında Osman Nizami Paşa ile görüşmeleri oldu.⁶⁸⁵ Hemen her gün Said Halim Paşa her iki Türk

⁶⁸² Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, s. 434.

⁶⁸³ Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, s. 173.

⁶⁸⁴ M. Hanefi Bostan, **Said Halim Paşa**, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1992, s.104.

⁶⁸⁵ Hasan Aksu, **Osmanlı Basınında Said Halim Paşa Suikastı**, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2018, s.46.

Sefareti'nden gelen yetkilileri kabul etmek üzere İtalyan Hariciye Nezareti'ne gitmekteydi. Osman Nizami Paşa, Said Halim Paşa'nın kurmuş olduğu hükûmette Nafia Nazırlığı yapmıştı.⁶⁸⁶

Said Halim Paşa, Malta'dan serbest bırakıldıktan sonra İtalya topraklarına ayak basar basmaz Ermeni terör örgütü Taşnak Komitesi tarafından takibe alındı. 1919 tarihinde İstanbul'da bu terör örgütünün yayın organı olan Djağadamard gazetesinin yayına hazırlandığı binada Said Halim Paşa'nın öldürülmesi için bir infaz bürosu kuruldu. Burada alınan kararla Said Halim Paşa'nın izini sürmek üzere bir militan Roma'ya gönderildi. Arşavir Şıracıyan adındaki terörist 30 Haziran 1921'de Marsilya'ya, oradan da Roma'ya geçti.⁶⁸⁷ Yaklaşık altı ay gibi bir süre zarfında düzenli olarak Said Halim Paşa'yı öldürmek için takip eden Şıracıyan, amacına 5 Aralık 1921 tarihinde ulaştı. Paşa, Tevfik Azmi Bey ile birlikte at arabasıyla konağına dönerken Estaki Sokağı'nda fırsatını bularak arabaya sıçrayan Arşavir Şıracıyan tarafından tek kurşunla öldürüldü. Şıracıyan, olay yerinde toplanan kalabalıktan yararlanarak yakalanmadan kaçmayı başardı. Şıracıyan, Said Halim Paşa'yı iki defa daha öldürmeye teşebbüs ettiğini fakat istenilen ortam oluşmadığı için bunu başaramadığını itiraf etmektedir.⁶⁸⁸

Osman Nizami Paşa, durumu hemen Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya telgrafla bildirdi. Osman Nizami Paşa, 11 Aralık 1921 tarihinde Ahmet İzzet Paşa'ya yolladığı telgrafta suikast sonrasında gelişen olayları bütün detaylarıyla aktardı. Said Halim Paşa'nın bir suikasta kurban gittiğini ifade eden paşa, olayın, Ermeni bir terörist tarafından gerçekleştirildiğini ifade etti. Ermeni komitenin bu olayı gerçekleştirmesindeki sebebin ise Birinci Dünya Savaşı sırasında kendilerince haklı gördükleri gerekçelerin intikamını almak olduğunu belirtti. Said Halim Paşa'nın Malta'dan Roma'ya geldikten sonra ilk olarak Plaza Oteli'ne yerleştiğini, iki ay sonra ise Roma'nın yeni mahallelerinden olan Via Eostollio civarında yazlık bir evde ikamet etmeye başladığını belirtti. Osman Nizami Paşa, mahallenin, henüz inşaat hâlinde ve pek تنها bir konumda olduğunu ve geceleri sokağın geçmek için tehlikeli olduğunu ısrarlı bir şekilde Said Halim Paşa'ya söylediğini yazdı. Osman Nizami Paşa, Said Halim Paşa'nın kiralamış olduğu konağından sokağının krokisini de yolladığı rapora ekledi. 18 kapı numaralı köşkte ikamet etmeye başlayan Said Halim Paşa, burada yaveri Tevfik Azmi Bey, Zenci Bilal, İsviçreli hizmetçi kadın ve Napolili aşçı bulunduğunu belirtti. Nizami Paşa, hemen hemen her gün öğleden sonra evden çıkan Said Halim Paşa'nın

⁶⁸⁶ ArşavirŞıracıyan, **Bir Ermeni teröristin itirafları**, çev. Kadri Mustafa Orağlı, Kastaş Yayınevii, İstanbul 1997, s.162.

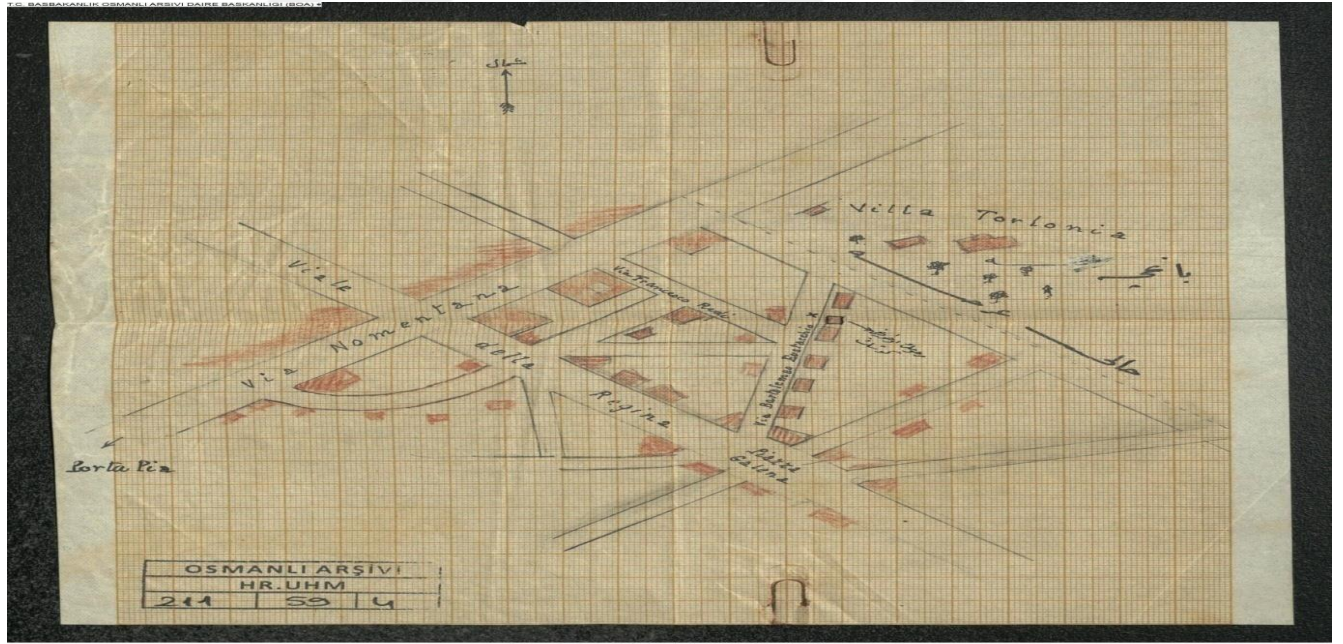
⁶⁸⁷ Şıracıyan, **a.g.e.**,s. 89-141.

⁶⁸⁸ Şıracıyan, **a.g.e.**,s. 185.

Roma’da müze ve sanat galerini gezmeyi çok sevdiğini eve dönerken de dostlarını eve davet ettiğini belirtti.⁶⁸⁹

Suikastın, 5 Aralık saat 17.30’da Said Halim Paşa’nın yine bir müzeden dönerken sipariş verdiği resim çerçevelerini aldıktan sonra açık bir at arabasına bindikten sonra evinin önünde gerçekleştiğini yazdı. Said Halim Paşa’nın yaveri Tevfik Bey’in çerçevelerle ilgilendiği bir sırada yaya kaldırımından koşarak gelen terörist arabaya atlayarak elindeki revolveri ateşledi. Paşanın sağ şakağından giren kurşun sol şakağından çıktı. Tevfik Bey ifadesinde olayın çok hızlı meydana geldiğini ve olaya müdahale edemediğini belirtti. Teröristin bir süre takip edildiğini fakat sonrasında izini kaybettirmeyi başardığını ifade etti. Karanlıkta görülebildiği kadarıyla katilin kısa boylu, esmer ve koyu kurşuni bir kıyafet giydiğini yazdı. Said Halim Paşa’nın vurulduktan sonra hemen yakındaki polikliniğe götürüldüğünü fakat müdahale edilemediğini, ölümünün orada gerçekleştiğini açıkladı. Ertesi gün sabah İtalyan polisinin derhâl otel, pansiyon ve diğer gereken mahalleri araştırmaya başladığını fakat şuana kadar bir netice alamadığını açıkladı.⁶⁹⁰

Harita-9: Said Halim Paşa’nın Via Eostollio Civarında Tutuğu Ev Mahalının Krokisi.⁶⁹¹

Osman Nizami Paşa, yolladığı ilk telgraftan sonra Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa’ya bir telgraf daha yolladı. Katilin henüz bulunamadığını İtalyan polisinin gayretli bir şekilde çalıştığını fakat henüz katilin bulunamamasının yanında tespitin de yapılamadığını

⁶⁸⁹ BOA, HR. UHM. 211/59 Lef 3, 10 Kânunuevvel 1337.

⁶⁹⁰ BOA, HR. UHM. 211/59 Lef 3, 10 Kânunuevvel 1337.

⁶⁹¹ BOA, HR. UHM 211/59 Lef 4, 10 Kânunuevvel 1337.

ifade etti. Paşa, her geçen gün bulunması umudunun da tükendiğini yazdı. Said Halim Paşa'nın şahsi bir düşmanın olmadiğini bu suikastın siyasi bir suikast olduğunu açıkladı. Biraderi Abbas Halim Paşa'nın cenaze masraflarının tamamını karşıladığını, onay gelmesi durumunda naaşının İstanbul'a gönderileceğini yazdı.⁶⁹²

Said Halim Paşa'nın şehit edildiği haberi geldikten sonra oğlu Ömer Halim Roma'ya geldi. Osman Nizami Paşa, Roma'da yaşayan Türkler ve iki oğlu, paşanın cenazesini bulunduğu hastanenin morgundan alarak merhumun cesedini bir sandukaya koydu. Osman Nizami Paşa'nın gerekli düzenlemelerinin ardından Roma'daki Osmanlı Sefareti'ne getirilen paşanın naaşının ilk cenaze namazı burada kılındı. Roma'daki merasimden sonra merhumun naaşı, Roma Tren Garı'na, oradan trenle Birindisi kentine getirildi. Paşanın iki oğlu ve kardeşi Abbas Halim Bey, cenazenin İstanbul'a getirildiği sırada yanında bulunmaktaydı. Naaşı ve yanındaki kişiler bir gece Birindisi limanında bekletildikten sonra Giraç Vapuru, 22 Ocak 1922 Pazar günü İstanbul'a gitmek üzere yola çıktı.⁶⁹³ Said Halim Paşa'nın cenazesi vasiyeti üzerine Osman Nizami Paşa tarafından 29 Ocak 1922'de İstanbul'a gönderildi. Devlet töreniyle karşılanan cenaze, Sultan II. Mahmut türbesine Osman Nizami Paşa'nın babasının mezarının yanına defnedildi.⁶⁹⁴

C. Osman Nizami Paşa'nın Londra Konferansı Öncesinde Diplomatik Temasları

Osman Nizami Paşa Londra konferansı öncesinde Avrupa'daki konferansa dair çıkan bütün haberleri takip ediyordu. Diğer taraftan da İtalya hükümeti ve diğer ülkelerin Roma elçileriyle görüşerek konferansın nasıl bir süreçte ilerleyeceğini Hariciye Nazırı Sefa Bey'e iletliyordu. Sefa Bey Sevr Antlaşmasının bu şekilde imzalanmasını istemiyor, bu nedenle İtilaf Devletleri arasında çıkan en ufak anlaşmazlığa dair haberleri yakından takip ediyor, bu haberler neticesinde de politikasını belirliyordu.

Osman Nizami Paşa, Sforza ile yapmış olduğu temaslara dair hazırlamış olduğu raporu Hariciye Nazırı Sefa Bey'e gönderdi. Osman Nizami Paşa, Sforza'nın önüne koyduğu tezde Sevr Antlaşmasının düzeltmemesi durumunda ilkbaharda yeni bir savaşın başlayacağı yönündeydi. Sforza, Osman Nizami Paşa'ya İngiltere-Yunanistan arasındaki anlaşmazlığın Türkiye'nin talepleri için aradığı fırsatı verdiğini ifade etti. Sforza, Türkiye Sevr Antlaşmasının düzeltilmemesi için aşırı taleplerde bulunması halinde İngiltere'nin Yunan Kralı ile yeniden anlaşmasına yol açabileceğini belirtti. Bu durum Türkiye için daha büyük

⁶⁹² BOA, HR. SYS2469/41, 12 Kânunuevvel 1337.

⁶⁹³ Aksu, a.g.t.,s.60.

⁶⁹⁴ Ahmet Şeyhun, **Said Halim Paşa Osmanlı Devlet Adamı ve İslamcı Düşünür(1865-1921)**, çev. Derya Göçer, Everest Yayınları, İstanbul 2003, s.162.

yıkımları beraberinde getirecekti. Saforza aynı zamanda Osman Nizami Paşayı ikna edebilmek adına Sevr Antlaşmasının bu şekilde kabul edilmesinden sonra gerekli görülen yerlerde düzetmelerin yapılabilceğini dile getirdi.⁶⁹⁵

Osman Nizami Paşa, Saforza ile yapmış olduğu diplomatik görüşmelerden sonra Safa Bey'e bir rapor yolladı. Osman Nizami Paşa'ya göre Saforza Türkiye'nin menfaatlerine olan bir anlaşma için yoğun bir çaba sarf ediyordu. Osman Nizami Paşa, raporda muhtemel İngiliz-Yunan ittifakının yeni savaştan çıkmış Türkiye için büyük yıkımlar getireceğini ifade ediyordu.⁶⁹⁶ Fakat Osman Nizami Paşa bir diğer raporunda Sevr Antlaşmasının maddelerinde düzeltme yapılabilmesi için bazı tespitlerde de bulunuyordu. Bu antlaşmada düzeltme yapmak için İngiltere'nin ikna edilmesi gerektiğini ifade etti. Fransa'yı Almanya tehdidiyle İtalya'yı ise ekonomik ihtiyaçlarıyla avucunun içinde tutan İngiltere'nin mutlak manada bir gücü vardı. Bu nedenle Türkiye'ye dair mutlak bir politika belirlememiş olan İngiltere'nin İngiliz kamuoyunun etkisinin de kullanılarak Türkiye lehine bir politika belirlemesi için çalışma yapılmalıydı. İngiliz kamuoyunun yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'nın Yunan birliklerine karşı kazandığı her zafer Sevr Antlaşmasının düzenlenmesini gerekli kılıyordu.⁶⁹⁷ Osman Nizami Paşa'nın raporun devamında İngiltere'nin İslam toprakları üzerindeki politikasının nasıl belirlendiği üzerine değerlendirmeleri şunlardır: *"İngiltere tarafından Müslüman ülkelerde izlenen politika şu anda tamamen Yahudi memurların ellerinde bulunuyor (aynı şeyi Alman Yahudileri için de söyleyeceğim). Hindistan Sekreteri Lord Montagu, Hindistan Kral naibi Lord Reading, Filistin ve Mezopotamya komiserleri hep Yahudidir. Diğer yandan Rusya'yı yıkarak İngiltere'ye öylesi büyük bir hizmette bulunan Bolşevik hareketi kesinlikle Yahudi unsuru tarafından yönetiliyor. Bu iki vaka arasında bir bağlantı var mı? İngiliz politikası Panislamizmin bir merkezini ortadan kaldırmak için mi Türkiye'yi yıkmak istiyor? Ya da Yunan unsurunu zayıflatmak, Yunan ticaretini yok etmek için Yunan unsurunu savaşa itmek ve Akdeniz'de İngiliz ticaretine gölge edebilen becerikli bir rakipten de kurtulmak mı istiyor? Bunlar çözümünü aramak zorunda olduğumuz problemlerdir".*⁶⁹⁸

Osman Nizami Paşa'nın bu raporundan da anlaşılacağı üzere Sevr Antlaşmasında bir düzeltme yapılacaksa bunu belirleyecek devlet İngiltere'ydı. Bu nedenle İngiltere'nin bu konuda bir şekilde ikna edilmesi gerekiyordu. Bunu başarabilmenin şartı ise Anadolu Hareketi'nin Yunanistan'a karşı zafer kazanmasıydı. Mustafa Kemal'in kazandığı her zafer, İngiltere'nin Sevr Antlaşmasına karşı tavrının yeniden şekillenmesine sebep oluyordu. Osman

⁶⁹⁵ BOA, **HR.SYS.** 2465/49, Lef 1, 4 Cemazeyilevvel 1339.

⁶⁹⁶ BOA, **HR.SYS** 2310/2 l ef 17, 22 Rabiulahir 1339.

⁶⁹⁷ BOA, **HR.SYS.** 2465/49, Lef 2, 4 Cemazeyilevvel 1339.

⁶⁹⁸ BOA, **HR.SYS.** 2465/49, Lef 3, 4 Cemazeyilevvel 1339.

Nizami Paşa Roma’da yapmış olduğu görüşmeler neticesinde Anadolu Hareketi’nin başarıları İstanbul Hükümeti’nin Sevr Antlaşması için elini güçlendirdiğini düşünüyordu.

D. Osman Nizami Paşa’nın Londra Konferansı’na Katılması İstanbul ve Ankara Heyetlerinin Londra’daki Münasebeti

Safa Bey Osman Nizami Paşa’ya Sevr Antlaşması öncesinde İtalya’da izlemesi gereken politikaya dair bir telgraf gönderdi. Bu telgrafa göre Sefa Bey, Osman Nizami Paşa’dan İtalya Hükümeti’nin Osmanlı Devleti lehine bir siyaset takip etmesi için gerekli olan girişimlerde bulunmasını istedi. Sevr Antlaşmasının yeniden düzenlemesi konusunda Avrupa’da çıkan haberler doğrultusunda bu düzenleme için İtalya’nın gerekli desteği vermesi için Osman Nizami Paşa’nın görüşmeler yapmasını gerektiğini yazdı.⁶⁹⁹ Safa Bey, Osman Nizami Paşa’ya isteklerini dile getirdiği günlerde Paris sefiri Mehmet Nabi Bey Safa Bey’e bir telgraf yolladı. Telgrafta 20 Aralık’ta İngiltere’de Koalisyonist parti mensuplarından oluşan Dışişleri Komisyonunun Türkiye’de kuvvetli bir hükümetin ve Anadolu’nun Bolşeviklerle girdiği ittifaktan ayrılması için Sevr Antlaşması’nda tadilat yapılması yönünde girişimlerde bulunulacağına olan inancını Başbakan Lloyd George’a bildirdiğini ifade ediyordu.⁷⁰⁰

Nitekim bu konuda beklenen adımlar da atılmaya başladı. İngiliz Başbakan Lloyd George ve Dış İşleri Bakanı Lord Curzon, Fransız Başbakan Aristide Briand ve İtalya’nın yeni Dış İşleri Bakanı Kont Sfroza Paris’te bir araya gelerek Anadolu hareketinin gün geçtikçe kuvvetlenmesi Anadolu stratejilerini yeniden gözden geçirmeye sevk etti. 25 Ocak 1921 tarihinde İtalya Dış İşleri Bakanı şark meselesinin çözümlenmesi için bir konferans yapılması gerektiğini ifade etti. Fransa ve İtalya bu görüşmelere İstanbul Hükümeti ile birlikte Ankara Hükümeti’nin de davet edilmesi gerektiğini ifade etti. Nihayetinde 21 Şubat 1921’de Londra Konferansı’nın yapılmasına karar verildi. İstanbul Hükümetine gönderilen konferans çağrısında Osmanlı Devleti heyeti içerisinde Ankara Hükümetinden de yetkili bir temsilcinin konferansta bulunması gerektiği ifade edildi.⁷⁰¹ İstanbul Hükümeti adına Tevfik Paşa bu kararı Mustafa Kemal Paşa’ya bildirdi. Fakat Mustafa Kemal Paşa, bu teklifin şahsına değil resmî olarak TBMM’ye yapılması gerektiğini ifade eden bir cevabı Tevfik Paşa’ya ilettili. 27 Ocak’ta Tevfik Paşa bu kararı TBMM’ye bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, 28 Ocak’ta Tevfik Paşa’ya verdiği cevapta ise konferansta Anadolu’yu sadece TBMM’nin temsil etmesi gerektiğini ifade etti. Tevfik Paşa, bir gün sonra verdiği cevapta İstanbul ve Ankara

⁶⁹⁹ BOA, HR. SYS. 2648/1 Lef 8, 13 Cemazeyilevvel 1339.

⁷⁰⁰ Murat Aydoğdu, *Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti - Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti - (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 177.

⁷⁰¹ Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, TTK yayınları, Ankara 1994, s. 108.

Hükûmetleri temsilcilerinin birlikte konferansa katılmalarının daha iyi neticeler vereceğini, olumsuz bir cevap verilmesi durumunda İstanbul Hükûmetinin tek başına hareket etmek zorunda kalacağını belirtti.⁷⁰²

Tevfik Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında 26 Ocak'tan 8 Şubat'a kadar süren telgraflaşmada bir anlaşma sağlanamadı. Bunun neticesinde her iki hükûmet de ayrı ayrı katılma kararı aldı. Ankara Hükûmeti Londra Konferansı'na katılacak olan konferans heyetini oluşturdu. Birinci temsilci olarak Dış İşleri Bakanı Bekir Sami Bey, Aydın Mebusu ve Ankara Hükûmeti'nin İtalya'daki temsilcisi olan Cami Bey, Trabzon Mebusu Hüsrev Bey, İzmir Mebusu Yunus Nadi Bey, Adana Mebusu Zekai Bey'den oluşan bir heyet seçildi.⁷⁰³

Ankara Hükûmeti, Londra Konferansı için temsilcilerini seçerken İstanbul Hükûmeti de temsilcilerini seçti. İstanbul Hükûmeti adına Londra Konferansı'na katılacak ve alınacak kararlara imza atacak birinci temsilci Sadrazam Tevfik Paşa oldu.⁷⁰⁴ Ahmet Reşit Bey hatıratında Tevfik Paşa'nın kendisini yanına çağırdığını, Londra barış görüşmeleri için davet aldıklarını ifade ettiğini belirtti. Ahmet Reşit Rey'i heyette düşünen Tevfik Paşa heyette diğer kişilerin ise Londra Sefiri Reşit Paşa ve Roma Sefiri Osman Nizami Paşa olacağını kendisine ifade ettiğini yazmaktadır. Ahmet Reşit Rey söylenen isimlerin isabetli bir karar olduğunu Tevfik Paşa'ya söylediğini belirtmektedir. Fakat sonrasında Ahmet Reşit Rey heyette yer almadı.⁷⁰⁵ Tevfik Paşa'nın birinci temsilci olduğu heyette, müzakereye iştirak ve fikirlerini sunmak için İngiltere ve İtalya hükûmetlerinde büyükelçilik yapan Mustafa Reşit ve Osman Nizami Paşaların da temsilci olarak tayin edilmeleri Meclis-i Mahsus kararıyla onaylandı.⁷⁰⁶ İstanbul Hükûmeti adına bu üç temsilcinin yanı sıra heyete danışman olarak firkateyn kaptanı Ali Rıza Bey, Stockholm Sefiri Şevki Bey, Cenevre Başkonsolosu Cemil Bey, Büyükelçilerden Bulak Bey, Adliye Müsteşarı Muammer Bey, Maliye Teftiş Heyeti Genel Müdürü Kazım Bey, Damat İsmail Hakkı Bey ve Kaymakam Kadri Beylerde Londra Konferansı'na katıldı.⁷⁰⁷ İstanbul Hükûmeti'nin Londra barış görüşmeleri için seçmiş olduğu temsilciler, Avrupa basını tarafından da yakından takip edilmekteydi.⁷⁰⁸

⁷⁰² **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2003, s. 198-201.

⁷⁰³ BCA, **02.33.14**, 6 Şubat 1337.

⁷⁰⁴ BOA, **İ.DUİT.37/42**, 13 Kânunusani 1337; BOA, **MV 255/27**, 11 Şubat 1337. Osman Nizami Paşa Londra Konferansı'na murahhas olarak seçilmeden Tercüme-i hâli Harbiye Nezareti'nden istendi. Daha önce birçok önemli konferansta yer almış olan Osman Nizami Paşa'nın bu konferansta da yer alması İstanbul Hükûmeti tarafından da uygun görüldü. BOA, **HR. HMŞ. İŞO. 236/79**, 12 Şubat 1336.

⁷⁰⁵ **Canlı Tarihler: Ahmet Reşit Rey, (H. Nazım)**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1945, s. 300-301.

⁷⁰⁶ BOA, **BEO. 4674/350487**, 13 Şubat 1337.

⁷⁰⁷ BOA, **MV.222/51**, 24 Eylül 1337.

⁷⁰⁸ **De La Presse Turquie**, 3 Mart 1921, numara; 12, s. 9.

Tevfik Paşa'ya zaruri giderleri için beş yüz İngiliz lirası, Osman Nizami Paşa ve Mustafa Reşit Paşalara üç yüz İngiliz lirası tahsis edildi.⁷⁰⁹ Danışman olarak katılan Ali Rıza Bey'e iki yüz İngiliz lirası verildi. Stockholm Sefiri Şevki Bey, Cenevre Başkonsolosu Cemil Bey, Büyükelçilerden Bulak Bey, Adliye Müsteşarı Muammer Bey, Maliye Teftiş Heyeti Genel Müdürü Kazım Bey, Damat İsmail Hakkı Bey ve Kaymakam Kadri Beylere de iki yüz İngiliz lirası verildi.⁷¹⁰ Diğer taraftan, Özel Kalem Müdürü Haydar Bey, İstişare Odası Müdürü Nusret Bey, Tahran Büyükelçiliği Müsteşarı Safa Feyzi Bey'e yüz elliser İngiliz lirası ödendi. Heyetin kâtipleri olan Nizamettin, Baha Bey, Rıfat Bey ve Kadri Beylere yüz yirmişer İngiliz lirası tahsis edildi. Bir hademeye de elli İngiliz lirası ödendi.⁷¹¹

İstanbul Hükûmeti Tevfik Paşa başkanlığındaki heyet, 12 Şubat 1921'de İstanbul'dan yola çıkıp önce Paris'e ulaştı. Osman Nizami Paşa'nın aynı tarihte İtalya'nın konferansta temsilcisi olan Kont Sforza ile Paris'e doğru hareket ettiği gazetelerde yazılmışsa da Nizami Paşa, Hariciye'ye gönderdiği telgrafta daha önce Paris'e hareket ettiğini ifade ediyordu.⁷¹² Daha sonra Londra'ya hareket eden heyet, 17 Şubat'ta Londra'ya ulaştı. İstanbul Hükûmeti'nin heyetini İngiltere Dış İşleri Başkanlığı adına memurları tren istasyonunda karşıladı. İstanbul Hükûmeti temsilcileri Londra'da Savoy Oteli'nde kendilerine tahsis edilen bir daireye yerleşti. Daha sonra heyet içerisinde yer alan Osman Nizami Paşa ve Mustafa Reşit Paşa müdafaa edilecek hususlar üzerine çalışırken, Tevfik Paşa heyet başkanı olarak diplomatik görüşmelere başladı. Öncelikle İngiliz devlet adamları ile görüşen Tevfik Paşa daha sonra Fransız Başvekili Briand ile konferans başlamadan önce görüştü. Bu tarihlerde Ankara Hükûmeti Roma'ya yeni ulaşmıştı.⁷¹³ Kendilerinin de davet edilmelerini bekliyorlardı. Bekledikleri gelişme İtalya Dış İşleri Bakanı Kont Sforza konferansa, Ankara Hükûmeti'nin doğrudan davet edilmesi yönündeki teklifinin İtilaf devletlerince kabul edilmesinden sonra Ankara Hükûmeti temsilcileri de Londra'ya hareket etti.⁷¹⁴ 20 Şubat 1921'de Ankara Hükûmeti temsilci olarak Dış İşleri Bakanı Bekir Sami Bey ve heyette bulunan on yedi kişinin Londra'ya ulaşmasıyla birlikte, kendileri de Savoy Oteli'nde kendilerine tahsis edilen bir daireye yerleşti.⁷¹⁵

Heyetlerin Londra'ya ulaşmasından sonra Osman Nizami Paşa gazetelere verdiği demeçte, Sevr Antlaşması'nın uygulanmasının imkânsızlığının ortaya çıktığını, ifade ediyor.

⁷⁰⁹ BOA, **MV**.222/51, 24 Eylül 1337.

⁷¹⁰ BOA, **BEO**. 4673/ 350469, 11 Şubat 1337; BOA, **MV**.221/56, 11 Şubat 1337.

⁷¹¹ BOA, **BEO**. 4673/350468, 11 Şubat 1337.

⁷¹² **Payitaht**, 18 Şubat 1337, numara: 20-28, s. 1.

⁷¹³ **Vakit**, 20 Şubat 1337, numara: 1150, s.1; **Vakit**, 22 Şubat 1337, numara: 1152, s.1.

⁷¹⁴ **Vakit**, 20 Şubat 1337, numara: 1150, s.1.

⁷¹⁵ **Vakit**, 22 Şubat 1337, numara: 1152, s.1.

Türkiye ne istiyor? Sorusuna Osman Nizami Paşa; *“Ulusal onur ve varlığımızla bağdaşmayan kısıtlamalar getirilmeden, yaşadığımız topraklarda yaşama hakkı”* istediğini dile getiriyor.⁷¹⁶

İstanbul ve Ankara Hükûmetlerinin temsilcilerinin Londra’ya ulaşmasıyla, konferansın ilk toplantısı 21 Şubat Pazartesi Saint James Saray’ında gerçekleşti. İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya hükûmetlerinin baş delegelerinin hazır bulunmasının yanı sıra Belçika’nın Londra Elçisi Baron Mauncher de konferansta hazır bulunması için davet edildi. Bu konferansta İngiltere’yi Lloyd George ve Curzon, Fransa’yı Birand, Berthelot ve Sentoler, İtalya’yı Kont Sforza ve Martino, Japonya’yı Baron Hayashi temsil etti. Saint James Saray’ında öğleden sonra saat dörtte başlayan konferansta ilk olarak Yunan heyeti dinlendi. Yunan Başvekil Kalogropulas’ın açıklamaları dinlendikten sonra, General Gourau da Kilikya’da ve Anadolu’daki askerî vaziyet hakkında açıklamalarda bulundu.⁷¹⁷ 22 Şubat’ta İngiliz Dış İşleri Bakanlığında konferans için İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon Hükûmetlerinin temsilcileri toplandığında Türk ve Yunan delegeler bu konferansta yer almadı. Burada Sevr Antlaşması’na dair birçok meseleyi görüşen konferans üyeleri, 23 Şubat saat 11.00’da Saint James Sarayı’nda Türk heyetini dinlemeye karar verdiklerini heyetlere ilettiler.⁷¹⁸

23 Şubat Çarşamba günü Saint James Sarayı’nda saat 11.15’de Türk temsilcilerinin dinlenmesi için konferans toplandı. İstanbul ve Ankara heyeti temsilcileri konferans salonuna birlikte girdi. Konferans, İngiltere temsilcisi başkanı ve ev sahibi olan Lloyd George’un açılış konuşmasını yapmasıyla başladı. Öncelikle Tevfik Paşa İstanbul Hükûmeti adına söz alarak: “Türklerin yaşadıkları alanların bütünlüğü ve bağımsızlığı sağlanmalı, Türkiye’nin tam ve açık egemenliğine izin verilmeli, boğazlar konusunda uluslararası bir anlaşmaya varılmalı ve azınlıkların hakları karşılıklı belirlenmesi gerektiğini” Fransızca olarak ifade etti. Daha sonra Ankara Heyeti adına Bekir Sami Bey söz alarak hükûmetin taleplerini Fransızca olarak ifade etti. Sami Bey, İstanbul Hükûmeti’nin ifade ettiği gibi Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerde toprakların bölünmez bir bütün olduğunu belirtti. Diğer ülkelerde azınlıklara tanınan hakların benzerlerini Türkiye’de tanımaya hazır olduklarını, fakat aynı hakların Müslüman azınlıklara da tanınması gerektiğini dile getirdi. Boğazlardan serbest geçişe sadece İstanbul’un güvenliği sağlandıktan sonra izin verilebileceğini açıkladı.⁷¹⁹

⁷¹⁶ L’Action Française, 21 Şubat 1921, numara: 52, s. 3.

⁷¹⁷ İzzet Öztoprak, “Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. XI, S. 33, Ankara 1995, S. 33, s. 584.

⁷¹⁸ Öztoprak, a.g.m., s.585.

⁷¹⁹ BOA, HR. SYS. 2674/1, 23 Şubat 1337; **Peyam-ı Sabah**, 25 Şubat 1337, numara: 11231, s.1.

Bekir Sami Bey'den sonra söz alan Osman Nizami Paşa, iki hükûmetin de sunmuş olduğu ilkelerin genel olarak tartışılabilceğini belirtti. Fakat bu durumun ilkelerden taviz verilebileceği anlamına gelmediğini vurguladı. İki hükûmetin de söylemlerinin ortak olduğunu ve ortak bir program hazırlanması gerektiğini söyledi.⁷²⁰ Osman Nizami Paşa'nın konuşmasından sonra Bekir Sami Bey tekrar söz alarak Mîsâk-i Millî davasını uzun uzadıya açıkladı.⁷²¹ İtilaf devletleri Türk taraflarını dinledikten sonra taleplerin Sevr Antlaşması'nın hangi maddelerini içerdığını tespit etmek için birinci konferansa son verdiler.⁷²²

İstanbul ve Ankara Hükûmetlerinin temsilcileri çarşamba günü ilk toplantıdan sonra Bekir Sami Bey'in dairesinde toplanarak geç vakte kadar İtilaf devletlerine verecekleri kesin teklifler için görüştü. Akşamüzeri ise Türkiye'nin taleplerini içeren kesin bir metin verilebileceği ifade edildi. Tefvîk Paşa, Osman Nizami Paşa ve diğer delegasyon hiç şüphesiz ki Ankara Hükûmeti temsilcileriyle aralarındaki buzları eritmişti.⁷²³

24 Şubat'ta konferans sabah saat 11.00'da İngiltere Başkanı Lloyd George'nin yapmış olduğu konuşmayla başladı. Osmanlı Hükûmeti'nin delegasyon başkanı Tefvîk Paşa'nın birkaç gündür süren rahatsızlığı sebebiyle bugünkü konferansa katılamadığı ifade edildi. Tefvîk Paşa'nın yerine ise Osmanlı delegasyonu adına Londra Büyükelçisi Mustafa Reşid Paşa konuşmasını yaparak her iki Türk heyetinin de fikir birliğinde olduğunu ifade etti ve sözü Bekir Sami Bey'e bıraktı.⁷²⁴ Bekir Sami Bey, Türk heyetlerinin mutabık kaldığı kararları okudu. Bu kararlara göre; Türklerin yoğun olarak yaşadığı yer olan Doğu Trakya Türkiye'ye geri verilmeliydi. Türkiye'nin güney sınırı Kilikya'nın kuzeyi boşaltılarak yeniden şekillenmeliydi. Kuzey sınır, Ermenilerle yapılan Gümrü Antlaşmasıyla zaten çizilmişti. Batı'da, Yunanistan İzmir'deki işgaline son vermeliydi. İstanbul'un güvenliği sağlanarak Boğazlardan geçiş yeniden düzenlenmeli ve oluşturulan komisyonda Türk üyeler bulunmalıydı. Azınlıklara tanınan haklar karşılıklı ilkeler çerçevesinde belirlenmelidir. Türkiye'nin asker sayısı, yüz ölçümü düşünölmeli ve jandarma ile birlikte yeniden düzenlenmeliydi. Antlaşmanın imzalanmasıyla işgal kuvvetleri İstanbul ve Anadolu'yu terk etmeliydi.⁷²⁵

Sami Bey, aynı oturumda "Mali Ekonomik Maddeler" içeren ikinci bir başlıkta Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık taleplerini ifade etmesine rağmen Lloyd George,

⁷²⁰ BOA, **HR. SYS.** 2674/1, 23 Şubat 1337; **Peyam-ı Sabah**, 25 Şubat 1337, numara: 11231, s.1.

⁷²¹ BOA, **HR. SYS.** 2674/1, 23 Şubat 1337.

⁷²² Necati Çavdar, **Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tefvîk Paşa**, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, s. 260.

⁷²³ Nurten Çetin, **Son Sadrazam Ahmet Tefvîk Paşa**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2011, s.470; **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Mart 1337, numara: 121, s.1.

⁷²⁴ **Peyam-ı Sabah**, 5 Mart 1337, numara: 11239, s. 1.

⁷²⁵ BOA, **HR. SYS.** 2674/2, 24 Şubat 1337.

Türkiye'nin ekonomik taleplerinin konferans gündemine gelmesine izin vermedi. Bu nedenle konferansın ikinci oturumunda ağırlıklı olarak Trakya ve İzmir bölgelerinin nüfus yoğunluğu konuşuldu. Bekir Sami Bey'den sonra söz alan Ankara Hükûmeti temsilcileri arasında yer alan Doktor Nihat Reşat Bey, İzmir ve Trakya nüfusu hakkında ayrıntılı bilgi vererek, İzmir ve Trakya'da Müslümanların sayıca fazla olduklarını bu bölgelerin Türkiye ekonomisi için önemli olduklarını belirtti.⁷²⁶

25 Şubat'ta saat 11.00'da başlayan üçüncü konferansta Türk heyetlerinin dinlenmesine devam edildi. İlerleyen yaşı itibariyle rahatsızlanan Tevfik Paşa ikinci oturumu kaçırmış bu oturuma ise rahatsızlığı devam etmesine rağmen katılmıştır. Konferans Başkanı Lloyd George, Tevfik Paşa'ya iyi dileklerini ilettikten sonra sözü ona verdi. Sözü uzatmayan Tevfik Paşa, Ankara Hükûmeti temsilcileriyle tam bir uyum içinde olduklarını ifade ederek, sözü Bekir Sami Bey'e bıraktı.⁷²⁷ İtalyan gazetlerinin ifadelerine göre Osman Nizami Paşa'da Tevfik Bey gibi Ankara Hükûmeti ile tam bir uyum içinde olduğunu ifade etti.⁷²⁸ 25 Şubat öğleden sonra konferansın dördüncü oturumu gerçekleşti. Yine Ankara Hükûmeti temsilcisi olan Bekir Sami Bey heyetler adına konuşmasını gerçekleştirdi. İzmir ve Trakya konusunda Türk temsilcilerinin kesinlikle bir taviz vermeyeceğini ve bu bölgelerin Türk yurdu olduğunu ifade etti.⁷²⁹

26 Şubat Cumartesi saat 11.00'da konferansın beşinci oturumunda İngiltere Hariciye Nezareti'nde Ermenistan ve Kürdistan meselelerini görüşmek üzere toplanılmasına karar verildi. Lord Curzon başkanlığında toplanan heyet, Ermeni heyeti temsilcilerini dinlemek için toplandı. Bu oturuma Türkiye Ermenileri adına Bogos Nubar Paşa ve Erivan Ermenileri adına Ahoronian katıldı. Ahoronian Erivan ve Ankara hükûmetleri arasında yapılan Kars ve Ardahan'ı Türkiye'ye veren Gümrü Antlaşması'nın geçersiz olduğunu ifade etti. Ermenilerin sundukları tezleri Bekir Sami Bey, Osman Nizami Paşa ve Doktor Nihad Reşit Bey cevapladı.⁷³⁰

4 Mart'ta konferansın altıncı oturumu gerçekleşti. Lloyd George, Türk ve Yunan heyetlerinin ortaya sunduğu tezlerin dinlendiği ve gerekli cevapların kendilerine iletileceğini ifade edildi. Bekir Sami Bey, bu oturumdaki konuşmasında İzmir ve Trakya'da uluslararası bir tahkikat yapılması gerektiğini ifade etti. Yapılması istenilen araştırmanın adil bir şekilde

⁷²⁶ BOA, HR. SYS. 2674/2, 24 Şubat 1337.

⁷²⁷ BOA, HR. SYS. 2674/2, 18 Şubat 1337; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, c. IV, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 1734-1735.

⁷²⁸ **De La Pess İtalienne**, 25 Şubat 1921, numara: 155, s. 6.

⁷²⁹ BOA, HR. SYS. 2674/4, 26 Şubat 1337.

⁷³⁰ BOA, HR. SYS. 2674/4, 26 Şubat 1337; **İkdam**, 5 Mart 1337, numara: 8614, s. 1.

yapılabilmesi için Ankara hükûmetinin yapılacak olan araştırmaya doğrudan doğruya katılması gerekliliğini vurguladı.⁷³¹

12 Mart, Londra Konferansı'nın toplanılan son oturumu oldu. Bu oturumda Türk heyeti İzmir ve Trakya'da uluslararası bir komisyonun inceleme yapması gerektiğini yeniden ifade ederken Yunanistan, Türk tarafının bu talebine itiraz etti. Yunan temsilcileri itiraz gerekçesi olarak da bu bölgede kendilerinin birkaç kez araştırma yaptıklarını savundu. Konferans delegasyonu Yunan ve Türk temsilcilerini dinledikten sonra Türk heyetine Sevr Antlaşması'nı onaylaması hâlinde bazı şartlarda kolaylık sağlanacağını ifade etti. İstanbul ve Ankara Hükûmetlerinin temsilcileri ayrı ayrı olarak verdikleri cevapta kendi sundukları şartların konferansta kabul edilmesini, İzmir ve Trakya'nın Türkiye'ye verilmesi gerektiğini ifade ettiler. Bu cevaplar sonrasında Londra Konferansı'ndan bir sonuç alınamadan konferans dağıldı.⁷³²

Tevfik Paşa, Londra Konferansı bittikten sonra İstanbul'a dönerek padişahla konferansa dair görüştü. Londra Konferansı'nda sözü Anadolu Heyeti'ne vermesine dair padişahın sorduğu soruya ise, o gün hasta olduğunu ve heyetteki delegelerden Osman Nizami Paşa'nın önerisiyle Türk milletinin çıkarlarının savunmasını Ankara temsilcilerine bırakmak zorunda kaldığını ifade etti.⁷³³

Londra Konferansı'nın bütün zabıtnameleri incelendiğinde İstanbul Hükûmeti ve Ankara Hükûmeti'nin mutlak manada birlikte hareket ettikleri rahatlıkla anlaşılmaktadır. Londra Konferansı'nın hemen hemen bütün oturumlarında Bekir Sami Bey iki heyet adına da konuşmuştur. Tevfik Paşa ve heyette bulunan Osman Nizami Paşa ve Mustafa Reşit Paşalar birkaç noktada görüşlerini belirttiler. Bunlar da Bekir Sami Bey'in ortaya koyduğu düşüncelerden farklı değildir. Osman Nizami Paşa konferanstaki görevi bittikten sonra tekrar Roma'ya geçerek görevine devam etti.

E. Osman Nizami Paşa'nın İtalya'nın İç ve Dış Siyasetine Dair Yolladığı Raporlar

İtalya 1.Dünya Savaşı'ndan galip çıkan bir devlet olmasına rağmen, iç siyasette bunun yansımalarını göremiyordu. Ülkedeki genel düşünce Liberallerin İtalya'yı sonu belli olmayan bir maceraya ittiği yönündeydi. Paris Barış Konferansı'nda İtalya'nın toprak taleplerinin İngiltere ve Fransa tarafından reddedilmiş olması bu düşüncenin ülke genelinde daha yüksek sesle dile getirilmesine imkân tanıdı. Bununla birlikte, İtalya'da faşizm 1920'nin ikinci yarısında giderek güçlendi. Bolşeviklerin 1917'de Rusya'da kazanmış olduğu zaferler

⁷³¹ BOA, HR. SYS. 2674/6, 5 Mart 1337.

⁷³² BOA, HR. SYS. 2674/7, 12 Mart 1337.

⁷³³ Peyma-ı Sabah, 15 Nisan 1337, numara: 11275, s.1.

İtalya'da da etkisini göstermeye başladı. 1918-1920 arasında İtalya'nın birçok noktasında grevler, eylemler ve işçi hareketlilikleri görüldü. Eylül 1920'de işçi militanlığında doruk noktasına ulaşıldı. Ekim ve Kasım aylarında yapılan yerel seçimlerde sosyalistlerin oyları düştü. Ferrara'da Belediye binası Castello Estense'ye kırmızı bayrak çekilerek duvarına Viva Lenin! (Yaşasın Lenin) yazısı yazıldı. 1921 yılı Ocak ayında İtalya Sosyalist Parti'de yaşanan bölünme sonucunda İtalya Komünist Partisi kuruldu.⁷³⁴

İtalya'da yoğun bir şekilde görülmeye başlayan Bolşevik propagandası, Osman Nizami Paşa'nın da dikkatini çekti ve bu konuda Hariciye Nazırı'na bir rapor yolladı. Osman Nizami Paşa, raporun tamamında sadece Bolşevik propagandasından değil İtalya'daki savaş sonrasındaki genel durumdan da bilgiler verdi. Seçim mücadelesini ve dış politikaya dair konuları da anlattı. Bolşevik propagandası sonrasında İtalya'da her tarafa yayılan terörist faaliyetleri, İtalya vatandaşlarının büyük çoğunluğunu kızdırmaktaydı. Paşa, İtalya'da Bolşevik propagandasının uzun sürmeyeceğini bu nedenle hükûmette yine liberal-demokratik blokun güçlü olacağı düşüncesindeydi.⁷³⁵

İtalya'da halkın tutumunun yeni kurulacak hükûmetin dış politikasının belirlenmesi üzerinde büyük etkisi olacaktı. Küçük bir azınlık tarafından 1.Dünya Savaşı'nın içine çekildiğini düşünen İtalyan halkı, şu anki içinde bulundukları zorluklardan tarafsız kalarak kurtulabileceklerine inanıyorlardı. İtalyan halkı eski müttefikleri olan Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı ihanet ettiklerini düşünmekteydi. Kendilerini, Fransa ve İngiltere'nin entrikalarının kurbanı olarak görüyorlardı. Bunun yanında, İtalyan politikacıların büyük çoğunluğu, Müslüman ülkelerdeki milliyetçi hareketleri yakından takip etmekteydi. Kısa bir süre içinde birçok sömürge durumundaki Müslüman devletlerinin bağımsızlığını kazanacaklarını düşünmekteydiler. Bağımsızlığını kazanan Müslüman ülkelerle yakın ilişkilerini hemen geliştirmek istiyorlardı.⁷³⁶

İtalya Hariciye Nazırı Kont Sforza, İtalyan basını tarafından şiddetle eleştirilmekteydi. Senato'nun da ona karşı çoğunlukta olması kendisini zor durumda bırakmaktaydı. Bu eleştirilerin üstesinden geleceği umulmaktaydı. Kendisi, birçok konuda Türkiye için önemli çabalar gösterdi. Paşa, yukarıda ifade ettiğimiz uzun raporu İzzet Paşa'ya yazdıktan sonra raporun sonunda Kont Sforza'nın bu akşam Paris'ten döneceğini ve döner dönmez kendisiyle görüşeceğini ifade eden cümlelerle raporu bitirdi.⁷³⁷

⁷³⁴ Christopher Duggan, *Historia De Italia*, Edición II, İspanya 2017, s. 226.

⁷³⁵ BOA, **HR. SYS.** 2466/48, 29 Nisan 1337.

⁷³⁶ BOA, **HR. SYS.** 2466/48, 29 Nisan 1337.

⁷³⁷ BOA, **HR. SYS.** 2466/48, 29 Nisan 1337.

Osman Nizami Paşa, hükûmet krizi ve muhtemel kabine hakkında öngörülerini ifade eden detaylı bir raporu Şubat 1922’de Hariciye Nazırı’na gönderdi. Bir önceki raporunda ifade ettiği İtalya’da hükûmette yine liberal-demokratik blokun güçlü olacağı düşüncesi artık eskisi kadar geçerliliğini korumuyordu. Çünkü İtalya’nın birçok bölgesinde artık faşizmin ayak sesleri duyulmaya başlamıştı. Başbakan Giolitti, 1921 seçimlerinde Mussolini’nin ve faşistlerin iktidar partisinin listesine katılmasına müsaade etti. Bu şekilde onları kontrol altına alabileceğini düşündü. Fakat bu durum, Giolitti Hükûmeti’ni zayıflatırken faşistlerin otuz beş sandalye kazanmasına sebep oldu. Komünistlerin yüz otuz sekiz, Popolari’nin yüz yedi sandalye kazandığı meclis her zamankinden daha parçalanmış bir hâle geldi.⁷³⁸ Giolitti hükûmetinin istifa etmesiyle Kral III. Vittorio Emanuele Ivanoe Bonomi (Haziran 1921-Şubat 1922) başkanlığındaki yeni bir hükûmet kurulmasını istedi. Başbakan Bonomi 3 Ağustos 1921 tarihinde imzalanan anlaşmayla faşistler, sosyalistler ve ana sendika liderleri Genel İşçi Konfederasyonu (CGL) arasında bir anlaşmaya varılmasını sağlayarak ülke içerisindeki şiddetin sonlandırılmasına çalıştı.⁷³⁹

Öte yandan, Başbakan Bonomi Kabinesi kendisini zor durumda görüyordu. Bonomi ve Marquis della Torretta meclisten güvenoyu almadan konferansa katılmazlardı. 3 Ağustos 1921’de imzalanan anlaşmaya rağmen, çeşitli partiler ve ülke içerisinde anlaşmazlık hüküm sürüyor, faşistler ve komünistler arasındaki sürekli mücadeleler devam ediyordu. Nizami Paşa’ya göre, her hâlükârda, mevcut hükûmetin devam edip etmemesine bakılmaksızın, İtalya’nın Türkiye karşısında siyasi bir değişikliğinden korkulmamalıydı. Çünkü güçlü ve bağımsız bir Türkiye’nin varlığı, İtalya’da, Akdeniz’de siyasi dengenin korunması için mutlak bir gereklilik olarak görülmekteydi. Bu ilke, İtalyan siyasetinin hükûmet değişikliği ile değişmemesi için temel bir ilke hâline gelmişti.⁷⁴⁰

Osman Nizami Paşa, Başbakan Bonomi’nin eski Başkan Nitti ve arkadaşlarının desteğiyle kabinede belli bir çoğunluk elde edeceğini umduğunu ifade ediyordu. Raporun devamında, Bonomi hükûmetinin kurulmasından kısa bir süre sonra yapılan güven oylamasında 107 oya karşı 295 güvensizlik oyuyla hükûmetin düştüğü İzzet Paşa’ya bildirildi. Gelecekte hükûmetin nasıl kurulacağı kesin olmamakla birlikte Nitti’nin başbakanlığı imkânsız olarak görülmekteydi. Bunda faşistlerin Nitti’ye duydukları nefretin ülkeyi felakete sürükleyeceği düşüncesi etkiliydi. Paşa, Bir Giolitti-Orlando ortaklığıyla bir hükûmet kurulabileceğini düşünmekteydi. Fakat artık çok yaşlanmış olan Giolitti’nin kabul

⁷³⁸ Duggan, a.g.e., s.229.

⁷³⁹ Emilio Gentile, “Fascism in power: The Totalitarian Experiment”, **Liberal and Fascist Italy 1900-1945**, Ed. Adrian Lyttelton, New York 2002, s.145.

⁷⁴⁰ BOA, HR. SYS.2346/2, 22 Temmuz 1337.

etmeyeceğini tahmin etmektedir. Nizami Paşa, yine de olası böyle bir ortaklıkla kurulacak hükûmette Kont Sforza'nın döndüğünü görmek Osmanlı için avantajlı olacağını belirtti. Her hâlükârda bir hükûmetin en kısa süre içinde İtalya'da kurulması gerektiğini ifade eden Paşa, İtalya'da devam eden kargaşa ortamında hiçbir diplomatik eylemlerin gerçekleşemediğini İzzet Paşa'ya raporun sonunda yazdı.⁷⁴¹

1. Küçük İtilaf ve İtalya'nın Tutumu

1.Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Hükûmetinin Avrupa'daki faaliyetlerinin çok sınırlı olması sebebiyle gelişmeleri takip edebilmek adına Harici Nazırı İzzet Paşa, Londra Büyükelçisi Reşit Paşa ve Roma Büyükelçisi Osman Nizami Paşa'dan düzenli olarak siyasi raporlar istedi. Osman Nizami Paşa da Roma'dan İzzet Paşa'ya Avrupa'daki gelişmeler üzerine ve İtalya'nın Avrupa ve Balkan siyaseti üzerine düzenli olarak raporlar yolladı. Bu raporlar neticesinde Osmanlı Hükûmeti Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etme imkânı buldu.⁷⁴²

Osman Nizami Paşa, Ekim 1921 tarihinde Küçük İtilaf'a dair İtalya'nın tutumunu içeren raporu Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdi. Macaristan eski İmparatoru Karl'ın mart ve ekim aylarında Macaristan Krallığı'na geçmek için iki kere teşebbüste bulunduğunu fakat başarılı olmadığını belirtti. İtalya kamuoyunda bu olayın yakından takip edildiğini ve bu olayın iki açıdan İtalya tarafından tehdit olarak görüldüğünü açıkladı. Birinci tehlikenin 1.Dünya Savaşı'nın rövanşı olarak görülebilecek intikam fikriyle dolu militarist bir monarşinin kurulma ihtimalinin olduğu ifade edildi. İkinci tehlike ise, Küçük İtilaf Devletleri olan Yugoslavya, Çekoslovakya ve Romanya'nın Macaristan'a karşı silahlı müdahale için kışkırtılabileceğiydi. Bu durum, beraberinde İtalya-Yugoslavya sınırını tehlikeye atma ihtimalini doğurmaktadır. Aynı zamanda, yeni kurulan Yugoslavya krallığı Adriyatik'te tabii bir limana sahip değildi. Bu nedenle Arnavutluk'a saldırma ihtimali bulunuyordu. Bu durum, İtalya'yı burada kendisinin hamisi olarak gördüğü Arnavutluk'u korumaya mecbur bırakacaktı. Bu nedenle Karl'ın girişiminin başarısız olduğu haberi İtalya'da memnuniyetle karşılandı. İtalya son anlaşmalarla Balkan coğrafyasında kurulan statükonun korunmasından yana tavır sergilemekteydi. Macaristan'ın hırslarına yenilerek Balkanlar'da barışı bozabilecek bir girişimde bulunması, Yugoslavya ve Çekoslovakya'nın bu durum karşısında seferberlik ilan etmesi, İtalya'nın zor durumda kalmasına sebep olabilirdi. Osman Nizami Paşa'nın

⁷⁴¹ BOA, HR. SYS. 2470/17, 18 Şubat 1338.

⁷⁴² BOA, HR. SFR.4. 72/4, 5 Teşrinisani 1337.

Küçük İtilaf'a dair yazdığı bu ilk rapor, aslında savaş sonrasında da Avrupa'da suların henüz durulmadığını göstermesi açısından önemliydi.⁷⁴³

Nizami Paşa, Küçük İtilaf üzerine Şubat 1922'de uzun bir raporu ve beraberinde bir haritayı, Hariciye Nazırı Ahmet Paşa'ya gönderdi. İtalya'nın bir yıl önce Fransa'dan önce bu grubu kontrolü altına almaya çalıştığını fakat durumun şuanda tam tersine değiştiğini ifade etti. Fransa, oluşan bu bloka Yunanistan'ı da dâhil etmeye çalıştı fakat başarılı olamadı. Fransa şimdi Bolşevizm'e karşı bir bariyer yaratma bahanesiyle fakat gerçekte Almanya'ya karşı merkezi Belgrat olan bu bloku istediği gibi yönlendirebilmekteydi.⁷⁴⁴

Yugoslavya, Adriyatik'teki iyi limanlardan olan Fiume'yi Fransa'nın da desteklemesiyle ele geçirmişti. Aynı zamanda İtalya'nın koruyuculuğunu üstlendiği Arnavutluk'u da tehdit etmekteydi. İtalya Dış İşleri Bakanı Pietro Tomasi Della Torretta, Avusturya ve Macaristan arasındaki sıkıntıları gidererek bu iki devleti Yugoslavya'ya karşı kullanmayı düşünüyordu. Della Torretta, bu nedenle Avusturya ve Macaristan arasında kriz çıkmasına sebep olan Leitha ve Burgenland toprakları için İtalya Devleti'nin arabuluculuğunu önerdi. İki devletin de bu arabuluculuğu kabul etmesi sonucunda taraflar Venedik'te bir konferans düzenledi. Della Torretta'nın iki devletin de makbul bulacağı bir anlaşmayı kabul etmelerini sağlaması İtalya kamuoyu tarafından da takdirle karşılandı.⁷⁴⁵ İtalyan siyasetçiler Yugoslavya'yı kontrol altına almak için Küçük İtilaf'a karşı Türk-Bulgar ve Macar devletlerinden oluşan bir blokun oluşturulması gerektiğini ifade ediyorlardı. Osman Nizami Paşa'ya göre bunun yakın zamanda oluşması imkânsızdır. Ayrıca bu süreçte dikkatle takip edilmesi gereken bir nokta da Yunanistan Küçük İtilaf'a dâhil etmek için yapılan görüşmelerdir. Küçük İtilaf, Yunanistan ve Avusturya olmadan 55 milyonluk bir nüfusa sahiptir. Bu son iki devletin katılmasıyla 67 milyonluk bir nüfusu içerecek ve sesi daha yüksek çıkan bir blok hâline gelecektir.⁷⁴⁶

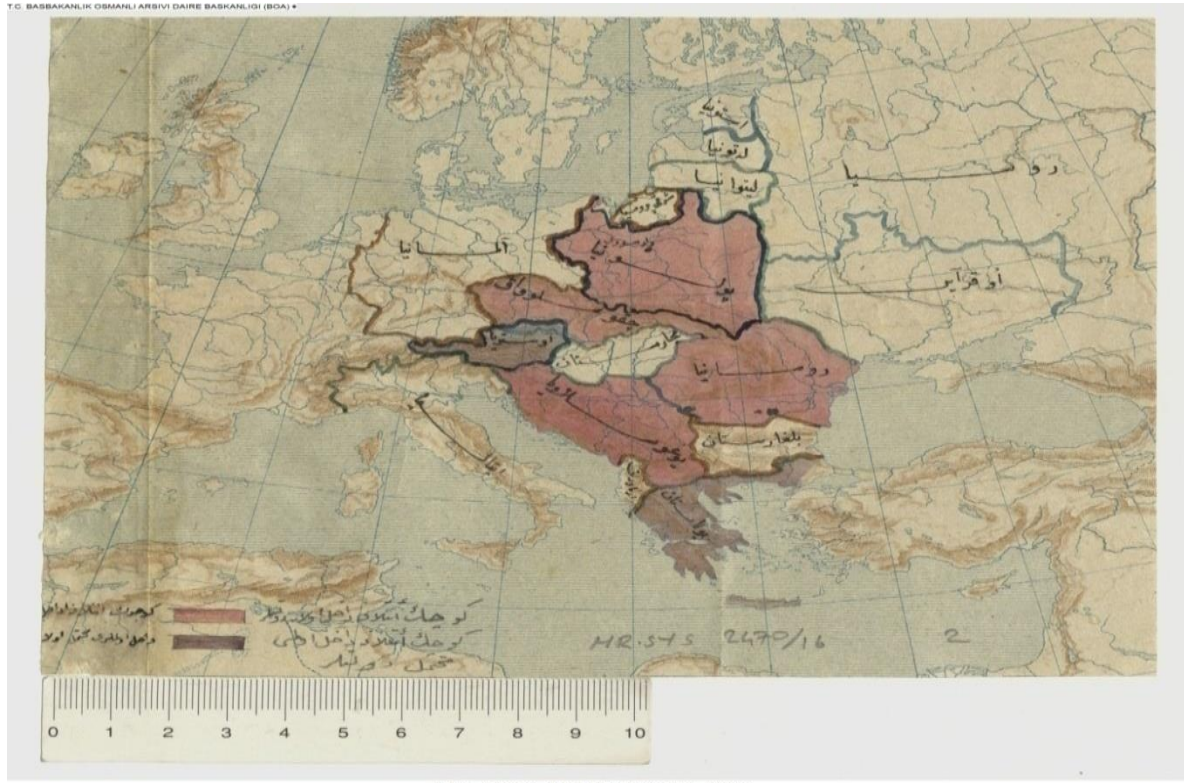
⁷⁴³ BOA, HR. SFR.4. 972/3, 28 Teşrinievvel 1337.

⁷⁴⁴ BOA, HR. SYS. 2470/16, 17 Şubat 1338.

⁷⁴⁵ BOA, HR. SYS. 2470/16, 17 Şubat 1338; BOA, HR. SFR.4972/3, 12 Teşrinisani 1337.

⁷⁴⁶ BOA, HR. SYS. 2470/16, 17 Şubat 1338.

Harita-10: Osman Nizami Paşa'nın Raporunda Küçük İtilaf Devletleri Haritası.⁷⁴⁷

İtalya hükûmeti, bu durumun oluşmaması için 30 Ağustos 1922 tarihinde Roma müzakerelerini başlattı. İtalya Dış İşleri Bakanı Della Torretta ve Avusturya Şansölyesi Seipel ve delegesi Schuller arasında Roma'da yapılan görüşmeler Avrupa basını tarafından da yakından takip edildi. Bu görüşmelerde bir gümrük ve para birliğinden hatta Avusturya konusunda İtalya'nın koruyuculuğundan bahsedildi.⁷⁴⁸ Çünkü Saint-Germain Antlaşması, Avusturya Devleti'ni ekonomik olarak uçurumun kenarına getirdi. Avusturya'nın ekonomik olarak çaresiz bir durumda oluşu Londra Konferansı'nda görüldü. Konu, Milletler Cemiyeti'ne yönlendirildi fakat bu sorunun bir çözüme ulaştırılması kesin olarak görünmemektedir. Bu nedenle Avusturya, ekonomik olarak kendini toparlayabilmek için İtalya ile bir ticari işbirliğine dâhil olmak istemektedir. Fakat İtalya ekonomisi ve maliyesinin durumu, Avusturya ekonomisine yardım edebilecek bir güce sahip değildir. Ancak İtalya hükûmeti, Avusturya'yı ekonomik destek konusunda kesin olarak reddetmek istememektedir. Bundaki en büyük sebep Avusturya'nın Küçük İtilaf'a yönelmesini istememesidir.⁷⁴⁹

Osman Nizami Paşa edinmiş olduğu bilgiye göre, Roma'daki müzakerelerde İtalya, Avusturya Devleti'ne 70 milyonluk bir ödeme gerçekleştirecek ve ticari işbirliği

⁷⁴⁷ BOA, HR. SYS. 2470/16, 17 Şubat 1338.

⁷⁴⁸ BOA, HR. SYS. 2471/71, 12 Teşrinisani 1337.

⁷⁴⁹ BOA, HR. SYS. 2471/71, 12 Teşrinisani 1337.

sağlanacaktır. Bu sayede Avusturya'nın Küçük İtilaf'a dâhil olması engellenecekti. İtalya 1. Dünya Savaşı sonrasında özellikle Balkan coğrafyasındaki gelişmeleri yakından takip etti. Bu durum, Osman Nizami Paşa'nın Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya yollamış olduğu raporlara da yansdı.⁷⁵⁰

2. İtalya'nın Anadolu'da Yunanistan Siyaseti ve Yunanistan Başbakanı Dimitrios Gounaris'in Avrupa'da Destek Arayışı

1. Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri tarafından İtalya'ya verileceği vaat edilen İzmir'e Yunanistan'ın, İngiliz ve Fransızların destekleriyle çıkmış olması İtalya'yı Yunanistan karşıtı bir politika izlemeye itti. İtalya'nın İzmir'i Yunanistan'a kaybetmesinden sonra Anadolu toprakları üzerinde bu iki devlet arasında temel çıkar çatışmaları görülmeye başladı. Yunanistan'ın İzmir işgalinden sonra Aydın'a yönelmesi ve burayı işgal etmesinden sonra İtalya kamuoyunda Türk sempatisi görülürken Yunan düşmanlığı yoğun bir şekilde artmaya başladı. Yunanistan'ın her fırsatta İtalya'nın kontrolü altındaki güneydeki topraklara saldırması İtalya'yı Milas bölgesinden getirdikleri ek kuvvetlerle Çine'deki birlikleri takviye etmeye sevk etti.⁷⁵¹

Yunanistan ve İtalya arasında devam eden sürtüşmelerin ortadan kalkması için İngiltere devreye girdi. 21 Temmuz 1919'da iki ülke arasında işgal bölgelerinin belirlenmesi için iki komisyon kuruldu. İtalya Başbakanı Tittoni ve Yunanistan Başbakanı Venizelos arasında 29 Temmuz 1919'da bir antlaşma imzalandı. Yapılan antlaşmaya göre Kuzey Epir'deki ve Trakya'daki Yunanistan istekleri, İtalya tarafından kabul edilirse Anadolu'da Menderes Nehri'nin güneyindeki kısım Yunanistan tarafından İtalya'ya bırakılacaktı. İtalya ile Yunanistan arasında imzalanan bu antlaşma Yunan kamuoyunda olumlu karşılandı. Fakat İtalya kamuoyunda durumlar farklıydı. Yunanistan ile yapılan antlaşmanın İtalya'nın Türkiye'ye karşı dost gözüktüğü bir dönemde imzalanmış olmasının yanlış olduğu ifade edilmekteydi. Bu durum Dış İşleri Bakanı Carlo Sforza'yı da rahatsız etmiş ve bir yıl sonra yapılan antlaşma, İtalya tarafından tek taraflı olarak feshedilmişti.⁷⁵²

İki ülke arasında Anadolu toprakları üzerinde nüfus mücadelesi zaman zaman çatışmaya da dönüştü. 6 Temmuz 1920 tarihinde Kurfalı'daki İtalyan karakoluna saldıran Yunan birlikleri karakol komutanını öldürerek iki askeri yaraladı. Bu durum iki ülkenin tekrar bir araya gelmesine ve 6 maddelik 22 Temmuz 1920 tarihli Ayasuluk Protokolü'nün ortaya

⁷⁵⁰ BOA, HR. SYS. 2471/71, 12 Teşrinisani 1337.

⁷⁵¹ Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 2002, s. 185.

⁷⁵² Çelebi, a.g.e., s. 188.

çıkmasına sebep oldu. Bu protokole rağmen Yunanistan tarafından sınır tacizleri devam etti.⁷⁵³

Yunanistan'ın Anadolu toprakları üzerinde İngiltere destekli ilerleyişi, 6-10 Ocak 1921 tarihli 1. İnönü Savaşı'nı kaybetmesiyle durdu. İtilaf Devletleri bu zafer karşısında hayal kırıklığına uğradı. Savaş alanında kaybedilen mücadeleyi diplomatik yollarla telafi etmeye çalışmak için Londra Konferansının düzenlenmesine karar verildi. 21 Şubat-12 Mart arasında yapılan Londra Konferansı'nda istenilen sonuçlar elde edilemedi. Yunanistan'ın 23-31 Mart 1921 tarihinde 2. İnönü Savaşı'nı da kaybetmesiyle İtalya, Anadolu topraklarındaki askerlerini kademeli bir şekilde geri çekmeye başladı. Türkiye'nin, Yunanistan karşısında kazanmış olduğu bu zafer sonrasında Fransa da askerlerini belli bölgelerden kademeli bir şekilde geri çekmeye başladı. 10-21 Temmuz Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Türk Ordusu'nun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesine sebep olması, İtalya ve Fransa'nın umutlarını yeniden yeşertti. Fakat 23 Ağustos-13 Eylül tarihleri arasında meydana gelen Sakarya Meydan Muharebesi neticesinde İtalyanlar, Anadolu'yu terk etmeye başladı.⁷⁵⁴ Fransızlar, 20 Ekim'de Türkiye ile Güney Cephesi'nde savaşın sona ermesini sağlayan Ankara Antlaşması'nı imzaladı.⁷⁵⁵

Yunanistan'ın Sakarya Meydan Zaferi'ni kaybetmesinden sonra iç politikada muhalefetin sesi yükselmeye başladı. Bu durum karşısında Başbakan Dimitrios Gounaris ve Dış İşleri Bakanı Baltazzi, Paris ve Londra gibi Avrupa ülkelerinin başkentlerinde destek arayışına çıktılar.⁷⁵⁶ Osman Nizami Paşa'nın, Yunan Başbakan Dimitrios Gounaris ve Dış İşleri Bakanı Baltazzi, Avrupa'nın başkentlerine yapmış oldukları ziyaretleri yakından takip ederek gelişmeleri Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya telgrafla ilettiler. Osman Nizami Paşa, 8 Kasım 1921'de Ahmet İzzet Paşa'ya göndermiş olduğu telgrafta Başbakan ve Dış İşleri Bakanın Paris'te pek de iyi karşılanmadığını ifade etmekteydi. Fransa Devleti'nin Ankara Hükûmetiyle imzalamış olduğu Ankara Antlaşması sonrasında Yunanistan temsilcilerine tavsiyeleri kendilerinin Ankara Hükûmeti'yle anlaşmayı tercih etmesi yönünde oldu. Aradığı desteği Paris'te bulamayan Başbakan ve Dış İşleri Bakanı'nın bir sonraki durağı Londra oldu. Osman Nizami Paşa, Başbakan ve Dış İşleri Bakanı'nın Londra'da uzun süre kaldığını ve Roma'ya henüz ne zaman geleceğini bilmediğini ifade ederek Gounaris ve Baltazzi'nin Londra'da da aradığı desteği bulmadığını ifade etmekteydi. Paşa telgrafta, Yunanistan'ın

⁷⁵³ Çelebi, a.g.e., s. 189.

⁷⁵⁴ Fabio L. Grassi, **Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler**, çev. Sadriye Güneş, Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014, s. 246.

⁷⁵⁵ Yavuz, a.g.e., s. 145.

⁷⁵⁶ Yavuz, a.g.e., s. 159.

Sakarya Zaferi'nde yenilmesi, İngiliz hükûmetinin planlarını bozması sebebiyle Yunanistan'a çok kızgın olduğunu belirtti. Osman Nizami Paşa, Başbakan Gounaris'in iç siyasette muhalefet tarafından baskı altında olması sebebiyle, Londra'dan olumsuz bir sonuçla Atina'ya dönmesi durumunda Yunanistan'da ve Avrupa'da hâlâ pek çok destekçisi olan Venizelos'un yeniden başbakan olmasının gündeme gelebileceğini düşünmekteydi.⁷⁵⁷

Osman Nizami Paşa, telgrafın devamında dikkat edilmesi gereken bir gerçeği de Ahmet İzzet Paşa'ya ilettili. Paşa, Ankara Hükûmeti ile antlaşma yapan Fransa Hükûmeti'nin müttefiki olan İngiltere ile bu antlaşma sebebiyle arasının bozulduğunu belirtti. Paşa, telgrafta İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un Kilikya çevresinin işgalinin Fransa Devleti'ne yılda bir milyara mal olduğunu, bu ekonomik yükten kurtulmak ve Ankara Antlaşması'yla bazı avantajlar temin ettiğini ifade ettiğini yazdı. İngiltere'nin antlaşma sürecinde sessiz kaldığını fakat antlaşma imzalandıktan sonra şiddetle protesto etmeye başladığını yazan Osman Nizami Paşa, bu davranışın amacının İngiltere'nin Doğu'da ya da başka bir yerde politik bir taviz kopartmak için olduğunu dile getirmekteydi. Bu konuda bilgi almak için elinden geleni yapacağını ifade eden Paşa, Yunan Başbakan'ın temaslarını yakından takip etmeye devam etti.⁷⁵⁸

Osman Nizami Paşa Gounaris ve Baltazzi'nin Londra'daki temasları üzerine 21 Kasım'da bir telgraf daha gönderdi. Paşa, telgrafta Lord Curzon tarafından da Başbakan Gounaris'in iyi karşılanmadığını ifade ederek bu bilgiyi güvenilir bir kaynaktan öğrendiğini dile getirdi. Muhtemel durumun Roma'da da gerçekleşeceğini yazan Osman Nizami Paşa, Yunanistan Başbakanı'nın Türk sorunu çözümü için müttefiklerine güvenemeyeceğini ve sorunun çözümünün daha kolay olacağını dile getirdi.⁷⁵⁹

Paşa, telgrafın devamında İtalya Hükûmeti'nin, Ankara Hükûmetiyle yapmayı planladığı anlaşmayla ilgili olarak bu konudaki görüşmelerin şimdilik durmuş olduğunu dile getirdi. Paşa'nın ifadelerinden, Fransa-Türkiye Antlaşması'nın Londra'da yaratmış olduğu memnuniyetsizlik, bu anlaşmanın gecikmesinin başlıca sebebi olduğu anlaşılmaktaydı. Açıktır ki İtalya, Ankara Hükûmeti'yle bir anlaşma imzalayarak İngiltere'yi bu konuda kendisine yabancılaştırmak istememekteydi. Durumu, Ankara Hükûmeti nezdinde çözme göreviyse İtalya'nın Ankara Temsilcisi Tuoizzi'ye verildi. Tuoizzi, Antalya'da ortaya çıkan bir takım karışıklıkları bahane göstererek olayların düzeltilmesinden sonra anlaşmanın imzalanabileceğini Ankara Hükûmetine ifade etti. Osman Nizami Paşa, telgrafını İtalya

⁷⁵⁷ BOA, HR. SFR.4. 972/3 lef 4, 8 Teşrinievvel 1337.

⁷⁵⁸ BOA, HR. SFR.4. 972/3 lef 4, 8 Teşrinievvel 1337.

⁷⁵⁹ BOA, HR. SFR.4. 972/3 lef 10, 21 Teşrinisani 1337.

Parlamentosu'nun çalışmalarına 24 Kasım'da başlayacağını ve İtalya iç siyasetinin de karmaşık bir yapıda olduğunu yazarak bitirmekteydi.⁷⁶⁰

Osman Nizami Paşa, Yunanistan Başbakanı Gounaris ve Dış İşleri Bakanı Baltazzi'nin Avrupa'daki temaslarını yakından takip ederek Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya iletmeye devam etti. Paşa, 24 Kasım'da konuya dair İzzet Paşa'ya bir telgraf daha gönderdi. Paşa, Washington Konferansı'nın İtalya basınında dikkatini çektiğini fakat bu konferanstan da Anadolu'daki gelişmeler için elle tutulur bir sonucun çıkmayacağına olan inançlarının arttığını açıkladı. İtalya Hükümeti'nin, Başbakan Gounaris'den henüz herhangi bir teklif almadığını ve ancak Gounaris'in Roma'ya gelmesinden sonra gelişmelerin yaşanacağını yazdı. Paşa, Başbakan Gounaris'in Londra'daki temasları sonrasında Paris ve Roma'ya giderek Fransız ve İtalyan Hükümetleriyle görüşmesinin uygun olacağı tavsiyesini Lloyd George'den aldığını dile getirdi. Paşa, Londra'ya gitmeden önce Paris'te yeterince kötü bir şekilde karşılanan Başbakan Gounaris'in Paris'te yeniden farklı bir karşılama ile karşılaşmayacağını düşünmektedir. Ayrıca Roma'da da Türkiye'nin varlığı ve bağımsızlığı üzerine kurulan bir dış siyaset sebebiyle Paris'tekinden farklı karşılanmayacağını fakat bu durumun son dönemde biraz değişiklik gösterdiğini ifade etmektedir. Osman Nizami Paşa, Ankara Hükümeti'nin Fransa ile yapmış olduğu antlaşma ve Tuoizzi'nin Ankara'da yaşamış olduğu sıkıntıların, basına yansıdığı ve bu durumun da Roma'daki Türkiye lehine olan havayı önemli ölçüde değiştirdiğini gözlemlemektedir.⁷⁶¹ Başbakan Gounaris'in Londra'dan ayrılarak Paris'te iki veya üç gün temaslarda bulunacağını daha sonra ise Roma'da olacağını ifade eden Osman Nizami Paşa gelişmeleri yakından takip ettiğini ifade etti.⁷⁶²

Yunanistan Başbakanı Gounaris ve Dış İşleri Bakanı Baltazzi'nin, Paris'teki diplomatik temaslardan sonra nihayet 1 Aralık 1921 tarihinde Roma'ya geldiler. Osman Nizami Paşa ise bu diplomatik ziyareti yakından takip ederek gelişmeleri Ahmet İzzet Paşa'ya rapor olarak sundu. Osman Nizami Paşa'nın izlenimlerine göre Yunanistan, son yıllarda İtalya'da bazı faaliyetler gerçekleştirdi. Yunanistan ve İtalya arasındaki problemleri çözmek için bazı Yunan milletvekilleri, Yunanistan lehine teklifte bulunmak için daha önce de Roma'yı birkaç kere ziyaret etti. İtalya hükümetinde hatırı sayılır bazı milletvekilleri ile görüşme imkânı bularak fikirlerini ifade etme imkânı buldular. İtalya'nın Anadolu'da desteğini alabilmek için diğer taraftan merkezi Yunan Haber Ajansı'nda Rum Ortodoks Kilisesi ile Katolik Kilisesi'nin birleşebileceği üzerine yazılar yazmaya başladı. Osman

⁷⁶⁰ BOA, HR. SFR.4. 972/3 lef 10, 21 Teşrinisani 1337.

⁷⁶¹ BOA, HR. SFR.4. 972/7, 24 Teşrinisani 1337.

⁷⁶² BOA, HR. SFR.4. 972/7, 24 Teşrinisani 1337.

Nizami Paşa'ya göre bu yazıların yazılmasında Yunan Hükûmeti'nin etkisinden çok Londra Hükûmeti'nin etkisi bulunmaktadır. Nitekim Fransızların, Ankara Antlaşması'na imza atmasından sonra Anadolu'da İngiliz politikasının desteklenmesi için İtalyanlara ihtiyaç duyulmaktadır.⁷⁶³

Osman Nizami Paşa, aynı gün içerisinde yolladığı ikinci telgrafta söylediği ifadeleri desteklemektedir. Paşa, İtalya gazeteleri olan *Il Tempo*, *la Stampa*, *Il Mattino* ve *la Nazione*'de yayınlanan haberde Washington'da gerçekleştirilen silahsızlanma konferansında Fransa temsilcisinin İtalya temsilcisine sert söylemlerde bulunduğu yazılması üzerine İtalya'da Fransa aleyhine ciddi gösteriler düzenlendiği ve Napoli'de alenen Fransa bayrağının yakıldığını ifade etti. Bu gazetelerin yayımlamış olduğu haberin kaynağı incelendiğinde ise haberin ilk olarak İngiliz gazeteleri olan *Daily Telegraph* ve *Pertinax*'da yer aldığı anlaşılmıştı. Paşa Londra Hükûmeti'nin, Roma Hükûmetini kendi tarafına çekmek için böyle haberler yayınladığını ifade etti.⁷⁶⁴

Osman Nizami Paşa, Başbakan Gounaris'in Avrupa'daki diplomatik temasları ve Türkiye-Yunanistan savaşı üzerine İtalya basınında çıkan çeşitli haberlerden derlediği bilgileri de Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdi. İtalya basınında doğu sorununa dair uzun uzun makaleler kaleme alındığını, bu sorunda İtalya'nın benimsemesi gereken tutumun ne olması gerektiğine dair uzun uzun yorumların yapıldığını ifade etti. Konuya dair birçok gazeteyi okuyan Paşa, İtalyan gazetelerinin bağımsız bir Türkiye'nin İtalya'nın menfaatlerine olacağını düşündüğünü gördü. Paşa, gazetelerden derlediği bilgileri içeren makalesinde gazetelerde Türkiye ve Yunanistan arasındaki barış görüşmelerinin ocak ayının başında başlayacağını duyurduklarını yazdı. Gazetelerin konuya dair ön gördüğü barış planında Batı çıkarlarına büyük zararlar vermeyecek şekilde denizler, boğazlar ve Küçük Asya'nın kaderini belirleyecek bir komisyon kurularak sorun çözüme kavuşturulacaktı.⁷⁶⁵

İtalya gazetelerine göre İngiltere, bölgesel sınırlandırmaya ilişkin olarak, Yunanistan'a İzmir yönetimini yerel unsurlara emanet edecek bölgesel bir yönetim kurulmasını tavsiye ederek azınlık sorununu kendiliğinden çözecektir. İstanbul ve boğazlar sorunu konusunda ise Türkiye biraz daha avantajlı gözükmekteydi. Yunanistan iki yıldır aldığı borçları ödeyebilmek için ifade edilen tekliflere uymak zorundaydı. Paşa bu telgrafında da bir öncekinde olduğu

⁷⁶³ BOA, HR. SFR.4. 972/14, 1 Kânunuevvel 1337.

⁷⁶⁴ BOA, HR. SFR.4. 972/15, 1 Kânunuevvel 1337.

⁷⁶⁵ BOA, HR. SFR.4. 972/11, 28 Teşrinisani 1337.

gibi Ankara Hükûmeti'nin Fransa ile yapmış olduğu antlaşma sonrasında İtalyan gazetelerinde fark edilir derecede bir dil değişikliği oldu.⁷⁶⁶

Osman Nizami Paşa, İtalya'da yürütmüş olduğu diplomatik görüşmeler neticesinde 2 Aralık 1921 tarihinde Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya uzun bir rapor yolladı. Raporda Yunan Başbakan Gounaris'in, Londra'daki temasları üzerine detaylı bilgilerin yanı sıra, Anadolu siyasetinde İngiliz-Fransız ayrılığının izleri ve İtalya'nın Anadolu'daki yürütmüş olduğu temel politikaya dair bilgiler yer alıyordu. Rapordaki bilgilere göre; Başbakan Gounaris'in Lord Curzon'dan Sevr Antlaşması'yla Anadolu'da Yunanistan'a tahsis edilen alanların genişletilmesini istedi. Aynı zamanda Anadolu'nun güvenliğinin sağlanması için destek istediğini ve son olarak Osmanlı Devleti genelinde yaşamak zorunda kalan Yunanlılara özgürlük tanınmasını Lord Curzon'dan talep etti. Lord Curzon Başbakan Gounaris'e bu taleplerin anlamsız olduğunu ve dikkate alınmayacağını ifade etti. Bunun üzerine İtilaf Devletlerinin arabuluculuğunu talep edeceğini ve kararlarına tamamen teslim olacağını açıkladı. Osman Nizami Paşa'nın bu görüşmeden çıkan sonuçlar hakkında raporda yapmış olduğu değerlendirmeler de önemlidir. Paşa, Lord Curzon'un Yunanistan'ın taleplerine bir temel bulamadığı aynı zamanda Fransa'nın Ankara Antlaşması'yla Anadolu'da kendini yalnız bıraktığını düşünmekteydi. Bu durum İngiltere'nin Yunanistan'a Anadolu'da vermiş olduğu desteği de etkilemekteydi. Bununla birlikte İtalya Hükûmeti'nin doğudaki temel politikasının bağımsız bir Türkiye'nin varlığına dayandığı için İngiltere'nin Anadolu politikasıyla çelişmektedir. Fakat Ankara Hükûmeti'nin Roma'ya karşı tutumunun yanı sıra Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması sonrasında İtalya kamuoyunda Türkiye aleyhine bir dönüşüm yarattı. Bu durum beraberinde Roma ve Londra Hükûmetlerini birbirine yakınlaştırdı. Osman Nizami Paşa Ankara Antlaşması'nın Roma Hükûmeti üzerindeki etkilerini anlayabilmek adına dışişleri parlamentosunun son oturumu olan 1 Aralık'ta Bakan Della Torretta ile görüşme imkânı bulmuş ve antlaşmanın etkilerini sormuştur. Bakan, bu antlaşmanın İtalya'nın doğu politikasına bir etkisinin olmadığını Osman Nizami Paşa'ya ifade etti.⁷⁶⁷

Osman Nizami Paşa, Roma Hükûmeti'nin Anadolu siyasetini yakından takip ederken diğer taraftan da Anadolu'nun mevcut durumu üzerine Avrupa'da yapılması planlanan konferansları sürecini izledi. Paşa, Şubat 1922'de Ahmet İzzet Paşa'ya göndermiş olduğu telgrafta İtalya Dış İşleri Bakanı Della Toretta'nın Nisan ayında gerçekleştirilmesi düşünülen Cenova Konferansına Osmanlı Devleti'nin de katılması gerektiğini ifade ettiğini buna sadece

⁷⁶⁶ BOA, HR. SFR.4. 972/11, 28 Teşrinisani 1337.

⁷⁶⁷ BOA, HR. SFR.4. 972/16, 2 Kânunuevvel 1337.

İngiltere'nin muhalefet ettiğini yazdı.⁷⁶⁸ Paşa, Avrupa'daki diğer gelişmeleri açıkladığı bir diğer telgrafında, İtalya'daki bakanlık krizi biter bitmez İtilaf Devleti temsilcilerinin Paris'te bir araya gelerek Doğu Sorunu'nu tartışacağını açıkladı. Bu telgrafta İzmir sorunu için isteklerimize uygun bir çözüm olasılığının gün geçtikçe arttığını ifade etti. İstanbul'un güvenliğinin sağlanması için çizilmesi düşünülen sınırın başkentten çıkarılması ilkesinin İngiltere tarafından bile kabul edildiğini belirtti. Mutlak manada bu sınırın neresi olacağının Paris'te tartışılacağı ifade edildi. Yunanistan'ı kendi paralı askerleri olarak gören ve onlar aracılığıyla İstanbul'u kontrol altında tutmak isteyen İngiltere bütün nüfusunu sermayenin güvenliğini sağlamak için kullanacağını açıkladı.⁷⁶⁹

Osman Nizami Paşa, yapmış olduğu çeşitli görüşmeler neticesinde, İngiltere'nin amacına ulaşmak için müttefiklerine üstün geleceği tartışmalarının yaklaşık olarak aşağıdaki gibi olacağını ifade etti:

1. Anadolu'nun tahliyesi tamamlandığında İtilaf devletlerinin kabul edemeyeceği şekilde Türk birlikleri serbest kalacak ve Trakya'ya yönlendirilecek ya da muhtemelen İtilaf devletleri tarafından belirlenen hatta durmayacak, bu sefer Edirne'yi ve eski Bulgar sınırını işgal edeceklerdi.

2. Türk-Yunan savaşı, Doğu'da barışın yeniden tesis edilmesinden ödün verileceği için devam edecekti.

3. Trakya'daki savaş durumu, Bulgaristan için Ege Denizi'ne doğru açılma fırsatından yararlanma girişimini teşkil edecek ve bu da Sırbistan ve Romanya'nın harekete geçmesini tetikleyebilecek ve böylece bu durum Balkanlar'da genel bir yangına yol açacaktır. Osman Nizami Paşa, Paris'teki görüşmelerde İngiltere'nin yukarıda tahmin ettiği düşünceleri dile getirerek kendi politikasını İtilaf devletlerine benimsetmeyi hedefleyeceğini raporunda yazdı.⁷⁷⁰

İtalya'nın iç siyasetteki çalkantılı dönem, Osman Nizami Paşa'nın raporlarına da yansdı. Fiume devrimi sonrasında kurulan yeni hükmette İtalya Dış İşleri Bakanı Schanzer ile görüşme imkânı bulan Osman Nizami Paşa, diplomatik temaslarda bulunduğunu raporda Ahmet İzzet Paşa'ya iletti. Yunan Hükûmeti'nin yeni Roma Hükûmeti'yle yaptığı görüşmeler neticesinde Roma basınına yansıyan haberleri yakından takip eden Paşa, Gounaris'in Roma

⁷⁶⁸ BOA, HR. SFR.4. 972/36, 11 Şubat 1338.

⁷⁶⁹ BOA, HR. SFR.4. 972/39, 20 Şubat 1338.

⁷⁷⁰ BOA, HR. SFR.4. 972/39, 20 Şubat 1338.

hükûmeti başkanı ve dışişleri bakanı ile yaptığı görüşmelerini yayınlayan bir gazetede ki yazıyı tercüme ederek Ahmet İzzet Paşa'ya iletti.⁷⁷¹

Gounaris'in Türk-Yunan barışına dair önerileri şu şekilde özetlenebilir;

1. İngiltere, İtalya ve Fransa'dan oluşan Akdeniz ittifakı için Gounaris'in Lloyd George ve Lord Curzon ile yaptığı görüşmelerde Londra'da olumlu sonuçlar elde ettiğini ifade etti. Böyle bir anlaşma neticesinde On İki Ada Sorunu, İtalya'nın Doğu'daki ekonomik nüfuzuna yönelik belirli tavizlere karşı Yunanistan'a verilecektir.
2. İtalya'nın itiraz etmeyeceği Kral Konstantin'in tanınması.
3. İtalya'nın müdahalesiyle Türkiye, Yunanistan ile antlaşma yapması için masaya davet edilecek. Yunanistan, Türk milletinin Kemalist hükûmetle siyasi ve askerî dayanışma göstereceğinden korkarak Türklere bazı tavizler vermeye hazır görünüyor.
4. Finansal durumunun üstesinden gelmek için Yunanistan lehine uluslararası dayanışma sağlanacaktır.

Bu dört madde sıralandıktan sonra haberin devamında, Gounaris'in İtalya Dış İşleri Bakanı Schanzer ile görüştüktan sonra Paris gezisine devam edeceği ifade ediliyordu.⁷⁷²

Osman Nizami Paşa gazetelerde yayımlanan bu haber sonrasında İtalya Dış İşleri Bakanlığında yapmış olduğu görüşmeler neticesinde gazetede yayımlanan haberin asılsız olduğunun kendisine ifade edildiğini belirtti. Doğru olanın ise İtalya Dış İşleri Bakanı Schanzer'in Gounaris'e henüz Türk-Yunan sorununu incelemeye vakti olmadığını söylediği ifade edildi.⁷⁷³

Osman Nizami Paşa'nın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Yunan Başbakan Gounaris, Türklere karşı yenilgileri sonrasında Avrupa'da yoğun bir destek arayışı içine girdi. İngiltere'den bile artık yeterli desteği göremeyeceğini anlayan Yunan Başbakan Gounaris, Paris ve Roma ziyaretlerini gerçekleştirdi. Fakat buralardan da istediği desteği alamadı ve kendisine biçilen kadere razı olmayı kabul etmek zorunda kaldı.

Diğer taraftan İtalya'nın Anadolu politikası, Ankara Hükûmeti'nin Fransa ile yapmış olduğu antlaşmayla basında olumsuz yönde bir hava estirmiş olsa da İtalya'da kurulan hükûmetler Anadolu'da kurulacak olan bağımsız bir Türk Devleti'ni desteklemeyi kendi çıkarları için uygun görüyorlardı.

⁷⁷¹ BOA, HR. SFR.4 972/41, 5 Mart 1338.

⁷⁷² BOA, HR. SFR.4 972/41, 4 Mart 1338.

⁷⁷³ BOA, HR. SFR.4 972/41, 5 Mart 1338.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMAN NİZAMİ PAŞA’NIN KARAKTER ANALİZİ VE ESERLERİ

I. OSMAN NİZAMİ PAŞA’NIN KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Osman Nizami Paşa, Babası Ali Nizami Paşa’nın gözetimi altında yetişmiş daha sonra eğitim hayatını tamamladıktan sonra devletin önemli kademelerinde görev almış bir devlet adamıdır. Asker olarak yetişmiş olsa da bürokratik ve diplomatik kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Babası Ali Nizami Paşa’nın diplomatik temaslarla yapmış olduğu Almanya ve İngiltere seyahatlerine katılmış olması, meslek hayatına bürokrat olarak devam etmesinde etkili olduğunu düşünmekteyiz.⁷⁷⁴

İlk önemli görevi, Roma Sefareti Ataşemiliterliği’ne atanmasıdır. Burada yaklaşık 5 yıl görev yapan paşa, uzun ve detaylı raporları Hariciye Nezareti’ne göndermiştir. Göndermiş olduğu raporlardaki titizlik ve en ince ayrıntısına kadar vermiş olduğu bilgiler, paşanın iyi bir devlet adamı olduğunu göstermektedir. Osman Nizami Paşa’nın Roma Ataşemiliterlik görevinden sonraki görev yeri, Girit’te kurulması düşünülen Jandarma Tensikat Komisyon üyeliği görevidir. Paşa bu göreve seçilmesinde askerî bilgi ve birikiminin yanı sıra yabancı dile olan hâkimiyeti de etkili olmuştur. Yapılan çalışmalar, adadaki isyanlar sebebiyle yarım kalmıştır. Paşanın, bundan sonraki görev yeri Erkân-ı Harbiye II. Şube’dir. Buradaki çalışmalarından sonra IV. Şube Müdürlüğü görevine getirilmiştir. Berlin Elçiliği görevinden önceki son görevi ise Vilayât-ı Selâse Jandarma Tensikatı görevidir. Paşa, Selanik, Manastır ve Kosova’yı içine alan jandarma tensikat görevini de hakkıyla yerine getirmiştir. 1908-1913 yılları arasında kesintisiz olarak yürütmüş olduğu Berlin Elçiliği görevi ise paşanın ne kadar önemli bir bürokrat olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu tarih aralığında Osmanlı merkezî yönetiminde önemli değişiklikler olmuş birçok hükûmet kurulmuştur. Fakat hiçbir hükûmet Osman Nizami Paşa’nın görev yerinde bir değişiklik ihtiyacı duymamıştır. Bundaki en büyük sebep paşanın, Berlin’de yürütmüş olduğu başarılı diplomatik temaslar ve merkeze yolladığı raporlardır. Hemen hemen her konuda Hariciye Nezareti’ne önemli raporlar yollayan paşa, bu raporları gazete haberleri ve güncel bilgilerle içeriklerini zenginleştirirdi. Osman Nizami Paşa, Berlin Elçiliği görevine devam ederken Balkan devletleri birleşerek Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etti. Avrupa’nın büyük güçlerinin müdahalesi sonrasında Londra’da savaş sonlandırmak için bir konferans toplandı. Paşa, bu konferansa ikinci murahhas olarak katıldı ve diplomatik olarak önemli temaslarda bulundu.

⁷⁷⁴ Ekrem Reşad, Osman Ferid, **Nevsâl-i Osmanî**, Amedî Matbaası, İstanbul 1909, s. 101.

Mahmut Şevket Paşa'nın kendisine teklif ettiği Hariciye Nazırlığı görevini sağlık sorunları olduğunu ifade ederek kabul etmedi. Mahmut Şevket Paşa, kabinedeki yapmış olduğu atamalardan sonra sefaretlerde de bazı değişikliklere gitti. Osman Nizami Paşa'yı Berlin elçiliğinden alarak Mahmut Muhtar Paşa'yı Berlin elçisi olarak atadı. Bu durum, Paşa için yeni bir başlangıcın habercisi oldu. Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra yerine geçen Said Halim Paşa Kabinesi'nde Nafia Nazırlığı görevine getirildi. 8 ay boyunca yürütmüş olduğu görevde önemli işlere imza attı. Yapmak istediği birçok proje ise devletin içinde bulunduğu maddi imkânsızlıklar sebebiyle gerçekleştirilemedi. Nafia Nazırlığı görevinden ayrılmasından sonra Washington Sefareti görevini kabul etmeyen paşa emekliye ayrıldı. Fakat bu kadar askerî ve diplomasi tecrübesine sahip bir devlet adamına mutlaka ihtiyaç duyulacaktı. Nitekim Osman Nizami Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda Romanya Askerî Valiliği görevine getirildi. Savaş sonrası Osmanlı Devleti'nin son Roma Büyük Elçisi görevini yürüttü. Daha sonra bir görevde yer almadı.

Osman Nizami Paşa, Türkiye Cumhuriyeti yönetimi kadrosu içerisinde yer almadı. Emekliliği boyunca kısa bir süre için İstanbul'da yaşadı. Daha sonra eşi Alice Hanımla birlikte Viyana'da yaşadıkdan sonra Cenevre'de vefat etti. İstanbul kumandanlığı, Maliye'nin Osman Nizami Paşa için sorduğu soruda emekliliği boyunca olumsuz bir durumla karşılaşmadığını ifade etmektedir.⁷⁷⁵ 13 Mayıs 1939 tarihli bir bordroda Osman Nizami Doğanç'ın 5000 liralık bir emekli aylığı olduğu görülmektedir.⁷⁷⁶

A. Osman Nizami Paşa'nın Kişiliğine Dair İpuçları

Osman Nizami Paşa çok yönlü, zarif ve hoşgörülü bir kişiliğe sahiptir. Onun çok yönlü kişiliğini Ali Nizami Paşa'nın eğitimi ile ilgilenmiş olması, sıbyan mektebiyle rüştiyede, Askerî İdadi de okuduktan sonra ise Harbiye'de okuması beslemiştir. Genç bir subay olarak Londra, Berlin, gibi Avrupa başkentlerinde bulunmuş olması ve Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca ve Rumca bilmesi, devlet adamı kişiliğinin oluşmasında önemlidir. Paşa, çalışkanlığı, çok ve çeşitli bilgiler vermesi sebebiyle Berlin'de kendisini çok sevdirmiştir. Ordunun milyonlarca liraya varan satın almalara bizzat katılarak o devirdeki yolsuzlukları, ve komisyon alınması gibi devlet hazinesi aleyhinde olan usulsüz işlerin kökünden önüne geçmiştir.⁷⁷⁷

Osman Nizami Paşa, yukarıda ifade ettiğimiz özelliklerinin yanında tam bir görev adamıdır. Bulunduğu görevlerde hep kendisinden övgü ile söz edilmiştir. Paşa, verilen bütün

⁷⁷⁵ MSB, Askeri Sicil no: 323-40, 29 Teşrinisani 1339.

⁷⁷⁶ MSB, Askeri Sicil no: 323-40, 13 Mayıs 1355.

⁷⁷⁷ Söylemezoğlu, a.g.e.,s. 312.

görevleri hafife almadan, layıkıyla yerine getirmiştir. Hayatı boyunca zaman zaman bir asker çoğu zaman ise bir diplomat olarak devletine hizmet etmiştir. Aynı zamanda farklı konularda da kitaplar hazırlamış, hayır işlerinde bulunmuştur. Paşa, Nafia Nazırlığı'ndan emekli olduktan sonra bir takım hayır işlerinde bulunmuştur. Hilal-i Ahmer, Osman Nizami Paşa'ya yapmış olduğu nakit yardımlardan dolayı birer gümüş Hilal-i Ahmer madalyası vermiştir.⁷⁷⁸ Diğer taraftan 9 Ağustos 1912 tarihinde Edirne, Çorlu ve Gelibolu'da hissedilen büyük bir depremde Alman diplomasinin konuya dikkatini çekerek onlardan destek alınmasını sağlamıştır.⁷⁷⁹ Osman Nizami Paşa, Romanya'da bir yıla yakın yürüttüğü ataşemiliterlik görevi sırasında, bu topraklarda yaşayan halka yönelik tutumu örnek teşkil edebilecek bir şekilde daima hoşgörülü ve adaletli olmuştur.⁷⁸⁰

Osman Nizami Paşa, olayları sakin ve ihtiyatlı karşıladı. Berlin elçiliğinden alınmış sürecinde Galip Kemali Söylemezoğlu, yaşanan olaylara şahitlik etmiştir. Paşa, elçilik görevinden alınacağını Alman Hariciye Nazırı Mösyö Zimmerman'dan duymuştur. Sefarete geldiğinde davet ettiği ahabplarına olayı hiç yansıtmadan onları çok iyi bir şekilde ağırlamıştır. Misafirlerini uğurladıktan sonra Galip Kemali Bey'e durumu anlatmıştır. Galip Kemali durumu öğrenince bir saat boyunca gülen ve misafirlerine sıkıntısını zerre kadar belli etmeyen paşaya gösterdiği metanetten dolayı hayranlığı bir kat daha artmıştır.⁷⁸¹ Benzer bir durumu Nafia Nezareti'nden alınırken de yaşamıştır. Paşa, buradaki görevinden ayrılırken sakinliğini korumuş ve olayı gayet ihtiyatla karşılamıştır.

İngilizler Londra Konferansı'na katılacak hem Ankara hem de İstanbul Heyeti temsilcilerinin bilgilerinin yer aldığı ayrıntılı bir rapor hazırladı. Bu raporda Osman Nizami Paşa için kurulun en üst üyesi ve sayın bir general olduğu ifadeleri vardır. Aynı zamanda Roma'da askerî ataşelik yaptığı, güçlü bir karaktere sahip olduğu, yurtsever bir kişiliği olduğu ve Roma'da Türk çıkarları için yoğun bir şekilde çalıştığı belirtilmekteydi. İtalya dışişleriyle temaslarının iyi olduğu ve Cavit Bey'le sıkı bir ilişkisinin olduğu yazılmaktaydı.⁷⁸²

Osman Nizami Paşa'ya dair verilen bilgilerden birisi de İngilizlerin istihbarat raporlarında yer almaktadır. İstihbarat raporunda Macar kökenli olduğu ve Rum bir kadınla evli olduğu ifade edilmektedir. Eski rejim döneminde Türk Savaş Bürosu'nda çalıştığı 1908-1909 ve

⁷⁷⁸ BOA, İ.TAL. 504/47, 5 Teşrinievvel 1331; BOA, MV. 241/172, 14 Teşrinievvel 1331.

⁷⁷⁹ BOA, DH. MTV. 162/94 Lef 1, 24 Eylül 1328; BOA, DH. MTV.162/94 Lef 2, 24 Eylül 1328.

⁷⁸⁰ Çevik, Yılmazpehlivan, a.g.m.,s. 173.

⁷⁸¹ Söylemezoğlu, a.g.e.,s. 380-381.

⁷⁸² Salahi R. Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı(Yeni Belgelerle) 1918-1923**, c.II, TTK yayınları, Ankara 2008, s.1016-1017.

1910'da Berlin Büyükelçiliği yaptığı ifade edilmektedir. Londra Konferansı'nda delegasyonda yer aldığı, daha sonra Nafia Nazırlığı'na getirildiği ifade edilmektedir. Raporunda paşanın Yunanca, Almanca, Fransızca ve İngilizce bildiği yazmaktadır.⁷⁸³ Paşa için yapılan istihbarat çalışmalarında bazı bilgilerin yanlış olduğunu ifade etmek gerekiyor. Paşa 1908-1913 yılları arasında Berlin Elçiliği yaptı. Aynı zamanda paşa, Macar bir aileye mensup değildir. Babası Ali Nizami Paşa'nın doğumu için net bir bilgi yer almasa da Sicil-i Osmanî'ye göre 1237/1822 tarihinde Niğde'de, Kamûsü'l A'lâm'a göre ise Kastamonu vilayetine bağlı Bolu sancağına tabi Gerede kasabasında doğduğu ifade edilmektedir.

Osman Nizami Paşa hakkında Şerif Paşa'nın da Paris'te aylık olarak çıkardığı gazetede değerlendirmeleri bulunmaktadır. Osman Nizami Paşa, Girit'teki Uluslararası Jandarma Komisyonunda görevli olduğu sırada çıkan isyanlardan korkarak adadan bir İtalyan gemisi ile ayrıldığını ifade etmektedir. Bu durumun Uluslararası Jandarma Komisyonu'nun bir raporunda kaydedildiğini açıklamaktadır. Osman Nizami Paşa daha sonra Roma'daki Osmanlı elçiliğinde ataşemiliter iken, kendisini Osmanlı dışında bir yabancı güç adına casusluk yaparken yakalayan İtalyan hükümetinin resmi talebi üzerine görevinden ayrılmak zorunda kaldığını belirtmektedir. Bu durum nedeniyle, Rusya'nın St. Petersburg Büyükelçisi olarak atanmasını onaylamadığını yazmaktadır. Şerif Paşa, gazetede Osman Nizami Paşa hakkındaki son itham ise, Roma'daki aynı görev sırasında, aylardır maaşını alamayan Osman Nizami, Bulgar ordusuna katılmasını istemek için Bulgaristan Prensi'ne başvurduğudur.⁷⁸⁴

Bu değerlendirmeleri burada ifade ederken bilinmesi gerekmektedir ki Şerif Paşa İttihat Terakki mensubu herkese düşmandır. Bu düşmanlığını Fransa da çıkardığı aylık dergilerdeki yazılarında sıklıkla dile getirmektedir. Osman Nizami Paşa'ya da bu ithamlarda bulunurken şüphesiz ki bu hâletirûhiye ile yazmıştır.

B. Dış Görünüşü, Mizacı ve İleri Görüşlülüğü

Osman Nizami Paşa, fotoğraflarında da görüldüğü üzere zayıf ve orta boylarda bir kişidir. İncelediğimiz bütün fotoğraflarında bıyık bıraktığı görülen paşanın görme problemi yaşadığı için gözlük kullandığı da görülmektedir.

1910'da pedagoji ve el sanatları konusunda inceleme yapmak üzere İsmail Hakkı Baltacıoğlu Paris, Londra ve Berlin'de bulundu. İsmail Hakkı'nın, Almanya'da ilk ziyaret

⁷⁸³ Bülent Özdemir, **1. Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008, s. 74.

⁷⁸⁴ Şerif Paşa, **Mècheroutiette: Constitutionnel Ottoman: Organe Du Parti Ottoman : "l'Entente Liberale"**, Paris 1914, s. 23-24.

ettiği şehir Berlin'di. Bir pansiyona yerleştikten sonra Berlin Elçiliği'ne gittiğini burada kendisini tanıttıktan sonra Osman Nizami Paşa'nın saat 4'te kendisiyle görüşeceği ifade edildiğinde diğer sefaretlerde gördüğü ilgisizliğe nazaran paşanın, bu davranışı hoşuna gitmişti. İsmail Bey saat 4'te sefarete gittiğinde Osman Nizami Paşa kendisi ile görüşmüştür. İsmail Bey, Osman Nizami Paşa'yı tanımlarken esmer yüzlü, zayıf, sert sözlü fakat zeki ve ilgili bir adam olduğunu dile getirmiştir. İsmail Bey, Dârülmualimîn Müdürü Satı Bey'in de Osman Nizami Paşa'yı tanıdığını ve kanaatince paşanın, Osmanlı sefirleri içerisinde en kültürlüsü, en uyanığı, kültür işlerinde en yoğun ilgili olandı. İsmail Bey, Osman Nizami Paşa'yı tanıdığında Satı Bey'in düşüncelerinin ne kadar yerinde tespitler olduğuna kanaat getirdi. Osman Nizami Paşa'nın samimi ve gerçek bir vatansever olduğunu fakat devrin genel havasından dolayı ise kötümser bir düşünceye sahip olduğunu ifade etmektedir.⁷⁸⁵

İsmail Fazıl Ahmet Paşa da Osman Nizami Paşa'nın kişisel özelliklerinden bahsetmiştir. İsmail Fazıl Paşa'ya göre Osman Nizami Paşa ağırbaşlı, iyi bir eğitim görmüş bir kurmay subaydır. Kumandanlıktan çok kendisini fen ilmine vermiş bir askerdir. Almanca ve Fransızca'yı anadili gibi konuşan paşa, bu dillerin edebiyat eserleri hakkında da bilgi sahibidir. İngilizceyi de hatasız konuşmaktadır. Osman Nizami Paşa biraz menfi yaratılışlıdır. Bu anlamda Paşanın olayları olumsuz ele alan, her şeyin olumsuz ve kötü taraflarını gören bir yapıya sahiptir.⁷⁸⁶

Esat Cemal Paker, Hariciye Nezareti'ne II. Abdülhamid devrinden başlayıp Cumhuriyet dönemine kadar, çeşitli Avrupa ülkeleri nezdinde resmî görevler alan bir devlet adamıdır. Esat Cemal Paker, Osman Nizami Paşa hakkında düşüncelerini ifade ederken kendisini yakışıklı, zeki ve malumatlı olarak tanımlamaktadır. Kimseye karşı sert davranmayan, herkese nezaket gösteren bir kişiydi. Askerî yeteneklerini diplomatik özellikleriyle birleştiren bir şahsiyet olduğundan temas ettiği herkesin sevgisini ve saygısını kazanırdı. Çok hoşsohbet bir kişi olmasının yanında cinaslı fıkralar anlatmasını da çok seviyordu. Esat Cemal Bey'in Berlin'de Büyükelçilikte bulunduğu bir gün İngiliz Sefaret Müsteşarı, İngiltere kralının akrabasından Lord Granville, sefirin kayınpederiyle konuşurken, Con ismi üstünde durmuştur. Con Paşa'ya İngiliz millete mensup olup olmadığını sorunca masada soğuk bir rüzgâr esmiştir. Osman Nizami Paşa'nın, anlattığı güzel bir fıkrayla sofradaki soğuk hava dağılmıştır. Esat Cemal Bey, Osman Nizami Paşa'nın sevdiği ve sık sık anlattığı bir fıkrayı da nakletmektedir:

“-Bir gün Boğaz vapurunun yan kamerasından bir yolcu Osman Nizami Paşa'ya:

-Enfiye meraklısı Çengelköylü Nuri Paşa'nın köşkünün yerini tarif eder misiniz, der.

⁷⁸⁵ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, **Hayatım**, Yay. haz. Ali Y. Baltacıoğlu, Dünya Yayınları, İstanbul 1998, s. 148-149.

⁷⁸⁶ Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 54.

-İskeleyle çıkınca enfiye izlerini takip ediniz, köşkü bulursunuz! ”⁷⁸⁷

Osman Nizami Paşa, Avrupa tarzı eğitim görmüş buradaki bütün gelenek ve kaideleri öğrenmiş bir Osmanlı subayıdır. Gerek Berlin’de elçilik yaptığı süreçte gerekse almış olduğu diğer görevlerdeki tutum ve tavırları, her zaman bütünlük arz etmiştir. Olayları değerlendirirken geleceğe dair yapmış olduğu çıkarımların hemen hemen hepsi isabetli olmuştur. Bu tespitlerin içerisinde belki de en çok bilineni Ali Fuat Cebesoy’un *Sınıf Arkadaşım Atatürk* kitabında Osman Nizami Paşa ile Mustafa Kemal Atatürk arasında geçen diyalogdur. Kuzguncuk’taki yeni yaptırdıkları köşke taşındıklarını anlatan Ali Fuat Bey, babası İsmail Fazıl Ahmet Paşa’nın Mustafa Kemal’i görmek istediğini ve evlerine davet ettiğini söyler. 26 Haziran 1902 tarihinde gerçekleşen olayda Mustafa Kemal, Ali Fuat Bey’le köşke gelir, biraz dinledikten sonra İsmail Fazıl Ahmet Paşa gelir ve kendisi ile görüşür. Mustafa Kemal, İstanbul’a dönmek istediğinde İsmail Fazıl Ahmet Paşa kendisine izin vermeyerek geceyi köşkte geçirmesini isteyerek yarın kendisini çok değerli bir erkân-ı harp mirlivası ile tanıştıracaklarını ifade eder.⁷⁸⁸ 27 Haziran günü öğleden önce Osman Nizami Paşa köşke gelir. Mustafa Kemal ile tanışır. Ali Fuat Bey’in ifadelerine göre Osman Nizami Paşa konuşmaktan çok dinlemeyi seven bir kişidir. Fakat o gün ihtiyatlı olmakla beraber konuşmayı da seçmiştir. Mustafa Kemal’e Sultan II. Abdülhamid’in vehimli bir insan olduğunu ve bu baskı yönetiminin değişeceğine olan inancından bahsetmiştir. Osman Nizami Paşa sözlerine istibdat idaresinin elbet bir gün biteceğini bunun yerine batılı bir sistemin gelip memleketi her bakımından kalkındıracağına olan inancının olduğunu ifade ederek devam etti. Paşa’nın bu ifadelerinden sonra Mustafa Kemal, Batılı yönetim sistemlerinin de kendilerini zaman içerisinde geliştirdiklerini ifade ederek sözlerine başladı. Mustafa Kemal sözlerine, bugün uyur gibi gözükse milletimizde çok büyük cevherlerin olduğuna olan inancını dile getirerek, bir inkılâp ortaya çıktığında, iş başında olanlar yerlerini korumakla meşgul olurlarsa söylediklerinizi kabul etmek gerekir, fakat yeni nesil içerisinde her hususta itimada layık insanlar çıkacaktır dedi.⁷⁸⁹

Osman Nizami Paşa, Mustafa Kemal’in bu sözlerine cevap vermedi. Yüz ifadesinden de Mustafa Kemal’in sözlerini onaylayıp onaylamadığını belli olmuyordu. Osman Nizami Paşa, Mustafa Kemal’e birkaç soru daha sordu ve verdiği cevapları dikkatlice dinledi. Daha sonra

⁷⁸⁷ Esat Cemal Paker, *Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1952, s. 74. Esat Cemal Paker Osman Nizami Paşa ile birlikte Berlin Büyükelçiliği’nde sefaretin hem müsteşarı hem de başkâtibi olarak çalışmıştır. Galip Kemali Söylemezoğlu Atina’daki görevi bitirip tekrar Berlin Sefareti’ne dönünce görevi de azalmıştır.

⁷⁸⁸ Cebesoy, a.g.e., s. 54.

⁷⁸⁹ Cebesoy, a.g.e., s. 55.

Harp Okulu'na dönmek üzere müsaade istemek için Osman Nizami Paşa'nın yanlarına gittiklerinde Osman Nizami Paşa, Mustafa Kemal'e şu sözleri söyledi:

*“Mustafa Kemal Efendi oğlum, görüyorum ki İsmail Fazıl Ahmet Paşa seni takdir etmek hususunda yanılmamış. Şimdi bende onunla aynı fikirdeyim. Sen, bizler gibi yalnız Erkân-ı Harp zabiti olarak normal bir hayata atılmayacaksın. Keskin zekân ve yüksek kabiliyetin memleketin geleceği üzerinde müessir olacaktır. Bu sözlerimi bir kompliman olarak alma. Sende, memleketin başına gelen büyük adamların daha gençliklerinde gösterdikleri müstesna kabiliyet ve zekâ emareleri görmekteyim. İnşallah yanılmamış olurum.”*⁷⁹⁰

Osman Nizami Paşa'nın bu sözleri karşında mahcup olan Mustafa Kemal, başını önüne eğdi. Mustafa Kemal asla layık olmadığı iltifatı gösterdiniz diyerek Paşa'nın uzattığı eli öptü.⁷⁹¹

Osman Nizami Paşa'nın, henüz Harp Akademisi birinci sınıf öğrencisi olan Mustafa Kemal ile yapmış olduğu kısa konuşmadan sonra varmış olduğu kanaatin ne kadar isabetli olduğunu görülmektedir. Daha sonraki süreçte Mustafa Kemal Atatürk ve Osman Nizami Paşa'nın bir görüşmesi olup olmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Osman Nizami Paşa, benzer çıkarımları İtalya'da görev yaptığı 6 yıllık süreç içerisinde de yapmıştır. İtalya'nın iç ve dış siyasetine dair önemli fikirleri bulunan paşa bu bilgileri Hariciye Nezareti'ne yolladığı raporlarda dile getiriyordu. İtalya siyasi birliğini geç sağlamış olsa da Afrika kıtasındaki sömürge yarışının içerisine dâhil olmuştur. Habeşistan'ı işgal etme planlarındaki başarısızlıklarını yakında takip eden Osman Nizami Paşa, Hariciye Nezareti'ne yolladığı raporlarda İtalya'nın Habeşistan'daki başarısızlıktan sonra yoğun bir şekilde Trablusgarp'la ilgilendiğini belirtmiştir. Paşa, İtalya'nın Bingazi ve Trablusgarp'ta bir limana yerleşmek için çalışmaları olduğunu ve Trablusgarp'la olan kara bağlantımız olmaması sebebiyle bu toprağı korumak için Bahriye Teşkilatı'na ihtiyac olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹² Paşa, İtalya'nın Trablusgarp'a karşı duymuş olduğu ilgiyi ifade eden raporlarını 1889-1895 tarihleri arasında sürekli yazmıştır. Paşa'nın yazmış olduğu raporlar 1911 tarihinde İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesiyle ne kadar isabetli olduğu ortaya çıkmıştır.

Osman Nizami Paşa, açık sözlü bir kişidir. Sözlerini açıkça ifade etmekten çekinmezdi. Mahmut Şevket Paşa'ya Mustafa Reşid Paşa'nın öğleden sonra kalkacak kadar tembel

⁷⁹⁰ Cebesoy, a.g.e.,s. 55.

⁷⁹¹ Cebesoy, a.g.e.,s. 56; Cumhuriyet Gazetesi, **Osman Nizami Paşa'nın Kehaneti**, 13 Kasım 1966, s.4.

⁷⁹² BOA, Y. MTV. 59/6 Lef 3-8, 21 Kânunusani 1307.

olduğunu aynı zamanda Hakkı Paşa'nın da Londra'da zamparalık yapmaktan başka bir şey yapmadığını ifade etmiştir.⁷⁹³

C. Çevresiyle Olan İlişkileri

Cemal Paşa'nın ifadelerine göre Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu değildi. Said Halim Paşa kabinesiyle birlikte tam bir iktidar dönemi yaşayan İttihat ve Terakki bu kabine içerisinde İttihat Terakki Cemiyeti'nden olmayanlara yer vermek istemiyordu. Bu nedenle Osman Nizami Paşa, kabineden ayrılması talep edildiğinde hiç itiraz etmeden görevden ayrıldı.⁷⁹⁴

Nafia Nezareti'nde çalıştığı yıllarda herhangi bir siyasi fırkaya veya cemiyetlere girmeyen Osman Nizami Paşa'nın çok fazla samimi olduğu dostunun olmadığını görüyoruz. Bununla birlikte görüştüğü bazı dostları da bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Atatürk'ün sınıf arkadaşı olan Ali Fuat Cebesoy'un babası İsmail Fazıl Ahmet Paşa ile dostlukları vardı. Paşa sık sık İsmail Fazıl Ahmet Paşa'nın Kuzguncuk'ta bulunan yalısına gider ve sohbet ederdi.⁷⁹⁵ Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa,⁷⁹⁶ devrin önemli devlet adamlarından ve düşünürlerinden olan Said Halim Paşa, Berlin Sefareti'nde birlikte görev yaptığı son dönemin önemli diplomatlarından Galip Kemali Söylemezoğlu gibi isimler de Osman Nizami Paşa'nın yakın dostları arasındaydı.⁷⁹⁷ Osman Nizami Paşa'nın Roma Elçisi olarak görev yaptığı yıllarda Said Halim Paşa'nın Malta'daki sürgünden sonra Roma'ya geldiği ve burada bir eve yerleştiği bilinmektedir. Paşa, Roma'da suikasta uğrayana kadarki sürecinde Osman Nizami Paşa ile olan dostlukları sebebiyle zaman zaman sefareti ziyaret ederdi, zaman zaman da Osman Nizami Paşa, Said Halim Paşa'nın evine giderdi.⁷⁹⁸ Osman Nizami Paşa'nın Galip Kemali Söylemezoğlu ile de bir dostluğu vardı. Galip Kemali Bey, Osman Nizami Paşa ile ilk olarak Berlin Sefareti'nde çalıştı. 25 Haziran 1921'de Roma'dan hareket edilmesine karar verildiğinde Osman Nizami Paşa da kendisini uğurlamak için hazır bulunuyordu.⁷⁹⁹

Osman Nizami Paşa'nın kız kardeşlerinden birisi olan Selma'nın eşi de Osman Nizami Paşa'nın dostları arasındadır. Bu kişi Osman Nizami Paşa'nın Roma Elçiliği yaptığı dönemde Hariciye Nazırı olarak görev yapan Abdülatif Safa Bey'dir.⁸⁰⁰ Osman Nizami Paşa'nın

⁷⁹³ Murat Bardakçı, **Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s.41.

⁷⁹⁴ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.93.

⁷⁹⁵ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 54.

⁷⁹⁶ Nurten Çetin, **a.g.t.**, s. 21.

⁷⁹⁷ Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s. 377-381.

⁷⁹⁸ Aksu, **a.g.t.**, s.39.

⁷⁹⁹ Söylemezoğlu, **a.g.e.**, c.IV, s. 32.

⁸⁰⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, s.2, 1 Temmuz 1941.

dostluk kurduğu bir diğer kişi Esat Cemal Paker'dir. Esat Cemal Bey'in ifadelerine göre Osman Nizami Paşa'nın babası Ali Nizami Paşa Çengelköy'de otururken komşuluk etmiş, Osman Nizami Paşa ile de sıkı fıkı bir dostluk kurmuşlardır. Esat Cemal Bey, Osman Nizami Paşa'nın Avrupa'daki tahsilini tamamladıktan sonra Çengelköy'deki evine geldiğinde kendi evlerini sık sık ziyaret ettiğini ve fotoğraflarını çektiğini belirtmektedir. Esat Cemal Bey'in Berlin'e yapmış olduğu ziyarette Osman Nizami Paşa'nın kendisini yakın bir akrabası gibi karşıladığını ifade etmektedir.⁸⁰¹

Osman Nizami Paşa, Büyükkada'nın sevilen yakışıklı subaylarından. Paşanın yürümeyi çok sevdiği için İsatepe, Kostaki Çiçek Bahçesi ya da Yahya Kemal'in Viranbağ dediği Palyambelosu ziyaret ettiğini ifade eder. Her işin üstesinden gelmeyi başaran bir kişi olan Osman Nizami Paşa, zeki bakışlı, alaycı, esprili ve varyemez kişidir. Semih Mümtaz'a göre ömrü boyunca bir kişiye bir fincan kahve ısmarlamışlığı yoktur. Paşa'nın sevdiği aktivitelerinden biri de kotra sefasıdır. Bu nedenle paşalar, paşazadeler gibi çokluk vapuruna binmezdi. Maltepe'den Büyükkada'ya gelmek için Con Paşa'nın kotrasına konuk olurdu. Paşanın bir başka merakı da satranç oyunudur. Bu nedenle bir başka satranç meraklısı Reşit Akif Paşa'nın evinde sürekli bu oyunu oynarlardı.⁸⁰²

Semih Mümtaz Bey, Osman Nizami Paşa'nın Büyükkada'daki babası Ali Nizami Paşa'dan kalma köşkünden komşusudur. Nizami Paşa, İstanbul'daki görevleri sırasında babasından kalma bu köşte ikamet ederdi. Semih Mümtaz Bey eserinde Osman Nizami Paşa üzerine bir anekdot aktarmaktadır. 1906 tarihinde gerçekleşen olayda, kayınpederi Ahmet İzzet Paşa'nın köşkünün önünden geçerken Osman Nizami Paşa ile karşılaştığını Nizami Paşa'nın elinde kiraz suyu olduğunu ve bu suyu evde özel olarak böbrek rahatsızlığı çeken Ahmet İzzet Paşa için hazırlattığını söylediğini belirtmektedir. Semih Mümtaz Bey, vapurla akşam eve dönerken Osman Nizami Paşa ile karşılaştığını Ahmet İzzet Paşa'ya kiraz suyunu içirdiğini ve 15 gün boyunca bu suyu içirmeye devam edeceğini Semih Mümtaz Bey'e ifade etti. Ertesi sabah Osman Nizami Paşa'yı yine Ahmet İzzet Paşa'nın köşkünün önünde elinde kiraz suyu ile gördüğünü, Osman Nizami Paşa'nın böyle sokakta beklemesinden rahatsız olduğu için ona bahçede beklemesini söylediğini fakat Osman Nizami Paşa'nın bunu kabul etmediğini aktarmaktadır. 1908 tarihinde II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Sultan II. Abdülhamid'e bazı kişilerin aleyhinde sözler söylenmeye başlandığını ifade eden Semih Mümtaz Bey bunlardan birinin de Ahmet İzzet Paşa olduğunu ifade etmektedir. Olayın gerçekleştiği gün Sait Paşa'nın damadı Nuri Bey'in köşkünde olduklarını ifade eden Mümtaz Bey, İzzet

⁸⁰¹ Paker, a.g.e., s. 73.

⁸⁰² Salah Birsal, **Sergüzeşt-i Nono Bey ve Elmas Boğaziçi**, Türkiye İş Bankası, Ankara 1982, s.244-248.

Paşa'nın köşkünün önünde bir kalabalık olduğunu ve Ahmet İzzet Paşa'yı yakalamaya geldiğini ifade ediyordu. Bu kalabalığın başını ise sivil kıyafetleri ile Osman Nizami Paşa'nın çektiğini belirtiyordu.⁸⁰³ Osman Nizami Paşa'nın böyle bir olayın içinde yer alıp almadığı kesin değildir. Osman Nizami Paşa'yı tanıyan kişilerin paşa hakkında vermiş olduğu kişisel bilgilerden yola çıkarak böyle bir olayın içinde yer alacağını düşünmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Fakat Ahmet İzzet Paşa'nın 31 Mart Vakası'ndan sonra 1 Ağustos 1908'de İstanbul'dan ayrılarak Büyüka'da'ya gelerek ailesini aldığı ve sonrasında Çanakkale'ye doğru İngiliz vapuru Marya ile hareket ettiğini biliyoruz. 12 Ağustos'ta İtalya'nın Cenova şehrine ulaşan İzzet Paşa'nın buradan Paris'e daha sonra Londra'ya geçtiği görülmektedir. Buradaki hayatından memnun olmayan İzzet Paşa, Mısır'a gitmek için girişimde bulunur. 1924 yılına kadar Mısır'da ikamet eden İzzet Paşa bu tarihte Kahire'de vefat etti.⁸⁰⁴

Celal Bayar, Atatürk'ün görevlendirmesiyle Avrupa'ya gittiği sırada Osman Nizami Paşa Roma'da Büyükelçilik görevinde bulunmaktaydı. Celal Bey, Paris, Berlin ve Roma'dan aldığı askerî malzemeleri Anadolu'ya göndermek için Roma'ya geldiğinde TBMM Roma Temsilcisi Celalettin Arif Bey tarafından karşılandı. Celalettin Arif Bey, Osman Nizami Paşa'nın Celal Bayar'ı kendisi istediğini ilettili. Osman Nizami Paşa ile TBMM Roma Temsilciliği'nde görüşüğünü ifade eden Celal Bey, Nizami Paşa hakkında bazı ifadelerle yer vermektedir. Celal Bey'e göre Osman Nizami Paşa kendisine yabancı bir memleketin devlet adamı gibi davranmıştı. Kendisine bir sürü hikâyeler anlatarak espriler yaptığını, Anadolu hareketinden hiç bahsetmediğini belirtti. Celal Bey durumu Celalettin Bey'e anlattığında Osman Nizami Paşa'nın kendisini şahsen tanımak istediği için görüşmek istediğini düşündüğünü ifade etti. Celal Bey'e göre ise İstanbul'a bir asiye rapor etmek istediği için görüşüğünü düşündüğünü belirtti.⁸⁰⁵ Celal Bayar'ın Osman Nizami Paşa ile görüşmesi sonrasındaki paşa hakkındaki düşüncelerini doğruluğu tartışmalıdır. Zira Nizami Paşa, TBMM temsilcilerinin de Londra Konferansı'na katılması için İtalya Dış İşleri Bakanı Kont Sforza ile birçok kez diplomatik temasta bulunduğu bilinmektedir.

D. Siyasi Düşüncesi

Osman Nizami Paşa için her şeyden önce verilen bütün görevleri hakkıyla yerine getirdiğini ifade etmemiz gerekmektedir. Vatan için faydalı olduğuna inandığı bütün işlerde herhangi bir siyasi düşünce gözetmeksizin çalıştığını görmekteyiz.

⁸⁰³ Semih Mümtaz, **Canlı Tarihler**, c. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s. 110-112.

⁸⁰⁴ Özlem Hastürk, **Arap İzzet Paşa (1852-1924)**, Yeditepe Akademi, İstanbul 2021, s. 87.

⁸⁰⁵ Celal Bayar, **a.g.e.**, c. IV, s. 1260.

Osman Nizami Paşa'nın İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey'in 1921 Londra Konferansı'nda Ankara heyetiyle yer alması için Roma'da yapmış olduğu diplomatik temaslar önemlidir. Cavid Bey de Londra'daki konferansta yer almak istedi fakat İngilizlerin bu duruma dair verecekleri tepkiden çekindi. Ankara heyeti içerisinde yer alan Yunus Nadi Bey de Ankara'nın İttihatçılar içinde sıcak bakabileceği tek kişinin Cavid Bey olduğunu kendisine Roma'daki görüşmelerinde ilettili. Görüşmelerin başladığı sırada Cavid Bey'in orada bulunması gerektiği anlaşıldığında Osman Nizami Paşa, İtalyanlar ile diplomatik temaslar kurarak Cavid Bey'in de Londra'da bulunmasını engel olan durumları ortadan kaldırarak onun da orada bulunmasına vesile oldu. Osman Nizami Paşa, İtalya Dış İşleri Bakanı Kont Sforza aracılığıyla İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord Curzon'u ikna ederek Cavid Bey'in Londra'da bulunması için desteğini aldı. Nihayetinde Cavid Bey, 4 Mart günü Londra'ya vardı.⁸⁰⁶ Londra görüşmelerinden istenilen sonuçların alınamamasından sonra Cavid Bey Paris'e geçti. Osman Nizami Paşa ise Roma'ya sefarete döndü. İsmail Canbulat'ın Cavid Bey'e 1 Mayıs 1922'de gönderdiği mektupta Osman Nizami Paşa ve eşi Alice Hanım'dan bahsederek, her defasında Cavid Bey'in ne zaman geleceğini sorduklarını ve sizi karşılamak için ikisi de gara geleceklerini söylediklerini ilettili.⁸⁰⁷ Fakat Cavid Bey, Londra görüşmelerinden sonraki süreçte Türkiye'ye dönene kadar ikametini İsviçre ve Fransa'da geçirdiğini biliyoruz.⁸⁰⁸ Tevfik Paşa, Londra Konferansı dönüşünde padişahın huzuruna çıktı. Tevfik Paşa, Londra Konferansı hakkına padişaha bilgi verirken ilk oturumundan önce hasta olduğunu bu nedenle Osman Nizami Paşa'nın Türk çıkarlarını savunulmasını Anadolu kuruluna bırakılmasını önerdiğini ifade etti. Nizami Paşa bu hareketi hiç şüphe yok ki vatan sevgisinden gelmekteydi. İngilizlerin ikilik çıkararak elde etmek istediklerini bu tavrıyla engelledi.⁸⁰⁹

Osman Nizami Paşa, Fethi Bey'in Roma'daki faaliyetleri devam ederken kendisi ile görüşmesi olmuştur. Anadolu'da Mustafa Kemal'in önderliğinde başlayan bağımsızlık hareketi Yunanlılara karşı sağlamış olduğu başarılarından sonra İngilizlerin görüş ve dileklerini öğrenmek için Mustafa Kemal, Fethi Bey'i Londra'ya gönderdi. Londra'dan döndükten sonra Roma'ya uğradı. Burada Osman Nizami Paşa ile Fetih Bey görüştü. Roma'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Ronald Graham Fetih Bey ile görüşmeyi kabul etmedi. 10 Eylül'de Osman Nizami Paşa ile görüşen Graham, o sırada Osman Nizami Paşa'nın misafiri olan Fetih Bey'i görmüştür. Osman Nizami Paşa, İngiliz Büyükelçisi Graham'a Fethi Bey'le aynı düşünceleri

⁸⁰⁶ Mehmed Cavid Bey, **Felaket Günleri II: Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, Yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 111.

⁸⁰⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 456.

⁸⁰⁸ Nazmi Eroğlu, **İttihatçıların Ünlü Maliye Nazır Cavid Bey**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008, s.182.

⁸⁰⁹ Soneyl, **a.g.e.**, c.II, s. 1123.

paylaştığını ifade etti. Nizami Paşa, Graham'a Lord Curzon'un Fetih Bey'le görüşmeyi reddetmiş olmasını yanlış bulduğunu ifade etti. Nizami Paşa'ya göre henüz vakit varken İngiltere'nin Türklere karşı olan tavrını değiştirmesi gerekiyordu. Boğazlar sorununa da değinen Nizami Paşa, boğazların ve oradaki bölgelerin tarafsız ilan edilerek, Türklerin koruyuculuğuna verilmesi gerektiğini ifade etti. Nizami Paşa, Türklerin bu görevi hakkıyla yerine getireceğini belirtti. Paşanın, Fethi Bey'in isteğini geri çevirmeyerek Ankara Hükûmeti adına İngiltere'nin Roma temsilcisi ile görüşmüş olması vatan sevgisini ön planda tuttuğunu göstermesi açısından da önemlidir.⁸¹⁰

Nizami Paşa'nın, Sultan II. Abdülhamid'in uyguladığı politikaları benimsemediği bilinmektedir. Sultanın hafiye teşkilatı üzerinden bilgi sağlamanın doğru olmadığını düşünmektedir. Bu noktada Sultan'a bilgi sağlayan hafiye teşkilatına mensup kişilerle bir arada olmayı da istemediğini görüyoruz. Reşit Akif Paşa'nın evinde satranç oynarken Sultan II. Abdülhamid'in baş hafiyesi unvanını taşıyan Kadri Bey'in gelmesi neticesinde satranç oyunu bitirir bitirmez Nizami Paşa'nın ayrılmayı istemesi de bu kişilerle bir arada olmayı istemediğini göstermektedir. Kadri Bey'in "Bizden mi kaçıyorsunuz?" diye Osman Nizami Paşa'ya şaka ile karışık ifadelerde bulunması neticesinde Nizami Paşa'nın verdiği cevap da önemlidir. Nizami Paşa; *"Sizden kaçmak için bir sebep yok. Ne korkacak bir şeyim var ne de siz korkulu bir zatsınız. Yalnız sokakta sizinle birlikte bulunmak istemem. Halk acayıptır bana da bir hafiyelik unvanı takıverir,"* diye cevap vererek mevcut düzenden rahatsızlığını dile getirmiş olması, sisteme olan bakış açısını göstermesi açısından önemlidir.⁸¹¹

Osman Nizami Paşa, mutlak manada bir siyasi oluşumun içinde yer almadığını hatta İttihatçı olmadığı için Said Halim Paşa Kabinesi'ndeki görevinden Talat Paşa tarafından el çektirildiğini biliyoruz. Fakat Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaş sonrasında imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması'yla parçalanmanın eşiğine gelmesi, ülkenin içinde bulunduğu belirsizlik, Osman Nizami Paşa gibi birçok devlet adamını çeşitli çareler aramaya sevk etti. Bu arayışlar, beraberinde, çeşitli cemiyetlerin doğmasına sebep oldu. Bunlardan ilki Millî Kongre ikincisi ise Osman Nizami Paşa'nın da içinde bulunduğu cemiyet olan Vahdet-i Milliye Cemiyeti'dir. İki cemiyette kuruluş itibarıyla birbirlerine yakındır. Millî Kongre Cemiyeti Göz Doktoru Esat Işık'ın öncülüğünde 29 Kasım 1918'de kuruluş toplantısını Millî Talim ve Terbiye Derneği'nde gerçekleştirdi. Burada amaç partiler üstü hareket ederek bütün parti ve dernekleri bir çatı altında toplamaktı. Bu kongrenin etkinlikleri içinde en dikkat çekici

⁸¹⁰ Bilal N. Şimşir, *İngiliz belgelerinde Atatürk 1919-1938*, TTK yayınları, Ankara 1973, s. 392; Salahi R. Sonyel, *Mustafa Kemal (Atatürk) Ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle) 1918-1923*, c.III, TTK yayınları, Ankara 2008, s.1672-1673.

⁸¹¹ Mümtaz, *a.g.e.*, s. 111.

olan İzmir'in işgalinden sonra 23 Mayıs'ta düzenlenen meşhur Sultanahmet mitingidir. Milli Kongre'nin kurucusu Esat Işık mart ayında tutuklanarak kefaletle serbest bırakıldı. Ardından 5 Haziran'da tekrar tutuklanarak Sinop'a sürülmesi cemiyetin lidersiz kalmasına neden oldu. İstanbul'a döndükten sonra 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal eden İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü.⁸¹²

Mill Kongre'nin etkinliğinin sona ermesinden sonra baş gösteren parçalanma tehlikesi karşısında bir bütün olarak hareket etme düşüncesinden doğan ikinci cemiyet Milli Blok diye de adlandırılan Vahdet-i Milliye cemiyetidir. İdare Heyeti: Başkan Ahmet Rıza Bey, Kâtibî, Çürüksulu Mahmut Paşa'dır. İdare Heyeti Azarları: Eski Harbiye Nazırı Cevat Paşa, eski Hariciye Nazırı Nabi Bey, Dava Vekilleri Cemiyeti Reisi Celalettin Arif Bey, Reşit Said Bey, Cemil Paşazade Hamit Bey. Ahmet Rıza Bey tarafından 6 Mart 1919'da kurulan cemiyet kendisini siyasi bir parti ve dernek saymadığını kamuoyuna bildirerek, barış yapılı yapılmaz cemiyetin işlevinin de sona ereceğini ifade etti. Heyetin kuruluşundaki temel felsefede ifade edildiği kadarıyla hangi partiden olursa olsun son dört yıl içinde İttihat ve Terakki'nin kötülüklerine bulaşmamış herkes üyelik için yeterli şartları sağlıyordu. Cemiyetin içerisinde Osman Nizami Paşa dışında, Ahmet İzzet Paşa, Topçu Ferik Rıza Paşa, Birinci Ferik Hurşit Paşa, Celalettin Muhtar Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa, Rasathane Müdürü Fatin Efendi, Mabeyin Eski Kâtibî Cevat Bey, Matbuat Cemiyet-i Reisi Mahmut Sadık Bey, eski Konya Valisi Celal Bey, eski Divaniye mebusu Ali Haydar Mithat Bey, eski Maarif Nazırı Sait Bey, eski Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey, eski Nafia Nazırı Ziya Paşa, eski Dâhiliye Müsteşarı Fuat Bey, eski Şeyhülislam Hulusi Efendi, damat Hamdi Bey, Ayandan Halim Bey, eski Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey gibi isimler yer almaktaydı.⁸¹³

Bir parti ya da dernek olmadıkları için ülke içerisinde herhangi bir şubeleri olmadığı gibi cemiyetin özel bir yayın organı bulunmamaktadır. Altı ay boyunca faaliyetlerine devam eden Vahdet-i Milliye Cemiyeti kendisinden ülke içerisinde söz ettirmeyi başarmıştır. Kuruluşundan kısa bir süre içinde İstanbul'daki yabancı devletlerin sorumlularına bir bildiri yollayarak Wilson Prensiplerinin Osmanlı Devleti'nde de adaletli bir şekilde uygulanması gerektiği ifade edildi. Amerikan mandasını istemediğini açıkça Amerikan heyeti temsilcisi Mr. Crane ifade edilerek adil bir barış yapılması gerektiği ifade edildi. Damat Ferit ve Anadolu Hareketi'ne muhalif dernekler tarafından Vahdet-i Millî Cemiyeti şüpheli ve izlenmesi gereken cemiyet olarak nitelendirilmekteydi. Cemiyet, Anadolu'da gelişen Kurtuluş

⁸¹² Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi I (İmparatorluğunun Çöküşünden Ulusal Direnişe)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, 131-134.

⁸¹³ **İkdam**, 17 Mart 1335, numara: 7938, s.1.

hareketine karşı duyarsız kalmadı. Heyet-i Temsiliye döneminde, Sivas Kongresi öncesinde Ahmet Rıza Bey ile temas kuruldu. Fakat Heyet-i Temsiliye sulh konferansına gönderilecek kişiler içinde Ahmet Rıza Bey'in olmasını istemedi.⁸¹⁴

Vahdet-i Milliye Cemiyeti'ni İstanbul basını da farklı şekillerde değerlendirmiştir. Sabah gazetesinde bu cemiyete muhalefet eden yazılara yer verilirken, Vakit, Memleket gazetelerinde bu cemiyeti destekler mahiyette yazılara yer vermiştir. Dönemin diğer gazeteleri ise cemiyeti kuruluşu hakkında bilgi vermekle yetinmiştir.⁸¹⁵

Osman Nizami Paşa'nın bu heyetin içerisinde çok aktif olmadığını görüyoruz. Paşanın önemli bir konu üzerine tecrübesinden yararlanıldığını düşünmekteyiz. Türkiye'ye gelen Amerikan King-Krane Komisyonu ile Türkiye'nin tezlerinin anlatılması için Vahdet-i Milliye Cemiyeti içerisinde Ahmet Rıza, Çürüksulu Mahmut Paşa Nabi ve Reşit Sait Beyler seçildi. Heyet sorulabilecek sorulara verilecek cevapları belirledi. Fakat heyet komisyonu bir sürprizle karşılaşarak hiç beklemedikleri Vilayet-i Şarkîye ve Ermeniler üzerine sorularla karşılaştı. Ahmet Rıza Bey, sorular karşısında Vahdet-i Milliye Cemiyeti adına karar beyan edemeyeceğini ifade etmiştir. Gerekli görüşmeler yapıldıktan sonra heyet Amerikan Sefareti'nden ayrılarak bu konu üzerine tekrar davet edileceklerini düşünmektedirler. Bu noktada 3 Ağustos'ta yapılan toplantıda Amerikan Heyeti'ne verilecek cevaplar tartışıldı. En nihayetinde verilecek cevaplar için bir kurul oluşturuldu. Bu kuruldaki cevapları son noktada encümen Vahdet-i Milliye'den Osman Nizami Paşa, Nabi ve Ahmet İhsan Beylerden oluşan bir kurulun karar vermesi istendi. Osman Nizami Paşa'nın da içinde bulunduğu heyet gerekli çalışmalarını tamamlayarak konuya dair Amerikan Heyeti'ne verilecek cevapları belirledi. 13 Ağustos'ta tekrar Amerikan Sefareti'ne giden Ahmet Rıza, Çürüksulu Mahmut Paşa, Nabi Bey, Reşit Sadi Beyler Osman Nizami Paşa'nın da içinde bulunduğu heyetin belirlediği cevapları Amerikan Heyeti'ne ilettiler.⁸¹⁶

Vahdet-i Milliye Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nde birlik ve bütünlük sağlayarak Paris Barış Görüşmelerinde şerefli bir barış antlaşmasından sonra kendilerini doğal olarak fesih edeceklerini ifade etmişlerdi. Fakat Ahmet Rıza Bey'in hatıratında ifade ettiği gibi Ayan Riyaseti'nden azledilmesi sonrasında bir takım ittihatçıların tutuklanması sonrasında Ahmet Rıza Beyi de tutuklamak istemeleri Vahdet-i Milliye Cemiyeti aleyhine oldu. Bu durum, cemiyet üyelerinin artık toplantılara katılmamasına sebep oldu ve cemiyet dağıldı. Osman

⁸¹⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi)**, c. II, Hürriyet Vakfı, İstanbul 1986, s. 438-445.

⁸¹⁵ Mehmet Demiryürek, "Vahdet-i Milliye Heyeti (Cemiyeti)", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, c. II, S. VI-VII, İzmir 1996, s. 82-109.

⁸¹⁶ Demiryürek, a.g.m., s. 109-110.

Nizami Paşa da cemiyetin dağılmasından sonra Osmanlı Devleti'nin Roma Büyükelçisi olarak İtalya'ya gitti.⁸¹⁷

E. Osman Nizami Paşa'nın Eserleri

1. İtalya Ordusu (Albümü)

Osman Nizami Paşa'nın yazdığı veya tercüme ettiği eserler toplam dört adettir. Bunların tamamı askerî terminoloji üzerine kaleme alınmış eserlerdir. Bu eserlerden bir tanesi de İtalya Ordusu'nda görev yapan subayların üniforma ve rütbelerini gösteren görsel malzemeleri ile zenginleştirilmiş olan İtalya Ordusu albümüdür. Eser, hicri 1303 tarihinde Osman Nizami Paşa'nın Erkân-ı Harbiye Kaymakamı (Yarbay) olduğu dönemde basıldı. Nizami Paşa'nın bu eseri, 2014 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan "Osmanlı Sarayı'nda İtalyan Rüzgârı" adlı sergide sergilendi.⁸¹⁸

Nizami Paşa'nın eserine bütün olarak baktığımızda ilk bölümünde İtalya Ordusu'nda görev alan askerlerin hizmet süreleri hakkında detaylı bilgiler verdiğini görmekteyiz. Eserde, İtalya vatandaşlarının tamamının 20 ile 39 yaş aralığında askerlik vazifesini yapmakla mükellef olduğu görülmektedir. Bu askerlerin piyade, topçu ve istihkâmda: 8 yıl nizamiye, 4 yıl Redif, 7 yıl müstahfız olarak görev yaptığı görülmektedir. Süvari olarak ise: 9 yıl nizamiye 10 yıl müstahfız olarak görev yaptığını yazmaktadır. Osman Nizami Paşa, eserin devamında İtalya Ordusu'nu oluşturan sınıflardan bahsetmektedir. Nizamiye askerlerinin oluşturduğu sınıf: 2 Granadir Alayı: Her alay 3 tabur, 94 Saf Piyade Alayı: Her alay 3 tabur, 12 Bersalyeri Alayı (Nişancı): Her alay 3 tabur, 7 Alpini Alayı (Cebel Piyadesi) cem'an yekûn 75 bölük, 24 Süvari Alayı: Her alay 6 bölük, 24 Sahra Topçu Alayı: Her alay 8 bataryadan ve bataryalar vakt-i hazırda 4 ve vakt-i seferde 6 toptan ibarettir. 1 Süvari Topçu Alayı: 6 batarya, her batarya 6 top, 1 Cebel Toçu Alayı: 9 batarya, her batarya 6 top, 5 Kale Topçu Alayı, 5 Topçu Sınai Bölüğü, 4 İstihkâm Alayı: 1'inci ve 2'nci alaylar; 18 kazmacı ve 2 nakliye bölüğünden, 3'üncü alay; 7 kazmacı, 6 telgraf, 1 balon ve elektrik ve 3 nakliye bölüğünden, 4'üncü alay; 8 köprücü, 2 sandalcı, 4 şimendifer ve 3 nakliye bölüğünden ibarettir. 13 Sıhhiye Bölüğü, 13 Erzak Kolu, 13 Karabineri Alayı (Jandarma), 7 Terbiye Bölüğü'nden oluşmaktadır.⁸¹⁹

⁸¹⁷ Demiryürek,a.g.m., s. 113.

⁸¹⁸ Eser T.B.M.M. Millî Saraylar No: K/1 şeklinde kataloglanarak muhafaza edilmektedir. Osman Nizami Paşa'nın bu eseri 19. yüzyıl Saray Cildi (Yıldız Cildi) özelliklerini taşımaktadır. Cilt, özellikleri ve konusu sebebiyle önemli görülmektedir. Esere ulaşmak için bkz. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2221>. Eser üzerine yazılmış bir makalede bulunmaktadır. Ökkeş Nariç, "Osman Nizami Paşa, İtalya Ordusu Albümü, H. 1303 (1885-1886)", *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2020, s. 317.

⁸¹⁹ Osman Nizami, *İtalya Ordusu*, 1301, s. 5-6.

Nizami Paşa, eserinde, İtalya Ordusu'ndaki Redif askerlerinin sayısı hakkında da bilgi vermektedir. Esere göre Redif Askerleri: 48 Piyade Alayı: Her alay 3 tabur, 18 Bersalyeri Taburu (Nişancı), 22 Alpini Bölüğü (Cebel Piyadesi), 12 Sahra Topçu Taburu: Her tabur 4 batarya, 3 Cebel Topçu Taburu: Her tabur 3 batarya, 34 Kale Topçu Bölüğü, 21 İstihkâm Bölüğü, 12 Sıhhiye Bölüğü ve 12 Erzak Kolu, (Sardunya Ceziresi Millisi) 36 Bölük Piyade, 1 Bölük Bersalyeri, 1 Bölük Süvari, 2 Batarya, 1 Kale Topçu Bölüğü, 1 İstihkâm Bölüğü, 1 Sıhhiye Bölüğü, (Sicilya'da) 4 Batarya, 2 Kale Topçu Bölüğünden oluşmaktadır.⁸²⁰

Eserde İtalya Ordusu'nun Müstahfız sınıf bilgisinde: 320 Piyade Taburu, 75 Alpini Bölüğü, 100 Kale Topçu Bölüğü, 30 İstihkâm Bölüğü bilgisi yer almaktadır. İtalya Ordusu'nun mevcut sayıları hakkında: 346 Piyade Taburu: 157.005 zabitan ma' efrad, 144 Süvari Bölüğü: 26.892 zabitan ma' efrad, 207 Batarya (858 Top): 26.661 zabitan ma' efrad, Saire: 62.732 zabitan ma' efrad, Toplam: 273.290 zabitan ma' efrad bulunduğu yazmaktadır. Sefer mevcudu olarak ise: 877 Piyade Taburu ve 22 Alpini Bölüğü: 923.456 zabitan ma' efrad, 169 Süvari Bölüğü: 25.081 zabitan ma' efrad, 270 Batarya (1620 Top): 48.119 zabitan ma' efrad, Saire: 250.052 zabitan ma' efrad, Yekûn: 1.246.708 zabitan ma' efrad yer almaktadır.⁸²¹ Osman Nizami Paşa eserin devamında İtalya Ordusu'nun ülke genelinde dağılımı hakkında detaylı bir harita çizmiştir. Bu haritada 1 ile 12 Kolordu dairlerinin yerlerini göstererek, fırka merkezi ve müstahkem şehir ve kalelerin yerlerini de belirtti. Eserin bundan sonraki kısımlarında İtalya Ordusu'nda görev alan subayların rütbelerine göre kıyafetleri ile birlikte çizimleri yer almaktadır. Nizami Paşa tarafından kaleme alınan bu eserde, İtalya Ordusu'nda yer alan askerlerin renkli çizimleri en ince ayrıntısına kadar gösterilmiştir. Her çizimin altında hangi rütbenin yapıldığı belirtilmiştir. Eserin son bölümünde ise İtalya Ordusu'nda yer alan askerlerin rütbeleri detaylı bir şekilde ortaya konmuştur.⁸²² Osman Nizami Paşa'nın İtalya Ordusu'na ve İtalya Ordusu'nun ülkenin genelindeki dağılımına dair haritada detaylı bilgiler veriş olması Paşa'nın Askerî bilgisinin ne kadar iyi olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Eserin dönemin İtalya Ordusu hakkında bilgi veriyor olması da eserin değerlendirilmesi açısından önemlidir.

⁸²⁰ Osman Nizami, **İtalya Ordusu**, 1301, s. 6.

⁸²¹ Osman Nizami, **İtalya Ordusu**, 1301, s. 8.

⁸²² Osman Nizami, **İtalya Ordusu**, 1301, s. 10-28.

2. Piyadenin İdman Talimnamesi

Osman Nizami Paşa'nın eserleri arasında yer alan bir eser tercüme eserdir. Nizami Paşa tarafından tercüme edilen Kamphofner Paşa'ya ait Piyade Talimnamesi adlı eserin giriş kısmında: Alman ordularında piyadeye mahsus olan idman talimnamesinin önemli kısımları Piyade Öğretmeni Ferik Kamphofer Paşa tarafından kaleme alındı. Erkân-ı harbiye binbaşılardan Osman Nizami Bey vasıtasıyla da Türkçeye tercüme edildi ibaresi yer almaktadır. Eser, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matbaası'nda, 24 Zilkade 1305 [2 Ağustos 1888] tarihinde basıldı.⁸²³

Eser toplamda 78 sayfadan oluşmakta olup eserin içinde yer alan resimler 19x12 santimlik ebatlardadır. Eser, toplamda iki kısım ve bir ekten oluşmaktadır. Birinci kısımda umumi düşünceler yer alırken ikinci kısımda farklı türlerde idman çeşitleri tanıtılmıştır. Birinci kısmın ilk başlığı "İdman Taliminden Maksadın Ne Olduğu" şeklindedir. Bu başlık altında idman taliminin asker için ne kadar önemli olduğunun ifade edilmiştir. Eserin birinci kısmının ikinci başlığı Talimlerin Suret-i Taksimi'dir. Bu başlık altında idman taliminin ya silahlı ya da tüfikle icra olunacağına dair uzun bir yazı yazıldığı görülmektedir. Silahlı olarak idman talimini askerin taliminin temelini teşkil ettiği ifade edilmektedir. İdman taliminin uygulanması ve bu sırada muallimlerin vazifesinin ne olduğu 13 maddede ifade edildiği görülmektedir. Bu maddeler hem askerin hem de muallimin idman sırasında uyması gereken kuralları içermektedir. Birinci kısım içerisinde yer alan bir diğer başlık Tertibat-ı İbtidâî'dir. Bu başlık altında askeri, düzenli bir sıra hâline getirmek için verilmesi gereken komutların 2 maddede ifade edildiği görülmektedir.⁸²⁴

Eserin ikinci kısmı Silahlı Yerde İcra Olunan İdman Talimi ile başlamaktadır. Bu kısmın 3 ana türde idmanın alt fasıllardan oluşacak şekilde yazıldığı görülmektedir. Birinci tür idman toplamda 5 alt fasıldan oluşmaktadır. Birinci tür idmanın birinci fasılda ayakların idman sırasında alması gereken şekiller gösterilmektedir. İkinci fasılda idmanda yapılması gereken hem ayak hem de bacak hareketleri resimli bir şekilde gösterilmektedir. Üçüncü fasılda vücudun ileri geri geriye bükülmesi resimli bir şekilde anlatılmaktadır. Dördüncü fasılda idman sırasında kol ve hareketlerinin nasıl yapılacağı resimlerle ifade edilmektedir. Beşinci fasılda ise idman sırasındaki baş hareketleri resimlerle gösterilmektedir. İkinci tür idmanın birinci fasılda Koşma Talimleri ile başladığı görülmektedir. İkinci fasıl başlığı altında

⁸²³ Bu eser İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde NEK81670 demirbaş numarası ve 81670 raf numarasıyla kataloglanmıştır.

⁸²⁴ Kamphofner Paşa, **Piyadenin İdman Talimnâmesi**, çev. Osman Nizami, Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i Şâhâne matbaasında, 19 Temmuz 1304, s.1-16.

Sıçrama Hareketlerinin idman sırasında nasıl yapılacağı anlatılmaktadır. Üçüncü tür idman 3 fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasılda İki Kol İle İcra Olunan Talimler başlığı altında askerlerin idman sırasında kollarını kullanım şekilleri ve silah tutma şekilleri resimlerle gösterilmektedir. İkinci fasılda Silahlı Olarak Bir Kol İle Yapılan İdman Talimlerinin resimlerle gösterildiği görülmektedir. Üçüncü fasılda Nişan Vaziyetine Dair İdman Talimleri başlığı altında idman sırasında nişan almanın püf noktaları açıklanmaktadır. Nişan alırken tek elle tutulan silahın ikinci el namluya giderken alması gereken açısı resimle gösterilmektedir. Eserin son kısmında ek olarak dâhil edilen Atlama Talimleri üzerine bir bölüm olduğu görülmektedir.⁸²⁵

Bu ek kısımla ilk faslında İrtifa ve Genişlik Atlama başlığı altında ip ve sehpa ile kurulan düzenekte atlama talimlerinin resimlerle gösterildiği görülmektedir. İkinci faslında Doğru Atlamak başlığı altında eksik görülen atlama şekilleri gösterildiği ifade edilmektedir. Üçüncü fasılda ise Ayak Sehpa ve Hendekler başlığı altında ayak sehpaasının nasıl kullanılması gerektiği şekillerle gösterildiği görülmektedir.⁸²⁶

Osman Nizami Paşa'nın bu eseri tercüme etmesinde 1877-78 Osmanlı Rus savaşından sonra orduda yapılan düzenlemelerin etkisi olduğu gözükmemektedir. Sultan II. Abdülhamid 1877-78 savaşında alınan ağır yenilgiden sonra 1879'da uygulanan bir kararla Osmanlı Ordusu'nda Avrupa devletlerinin ordularında olduğu gibi, tümen düzeni benimsendi. Bir tümen iki tugay (liva), tugay iki alay, dört tabur ve tabur ise dört bölükten oluşacaktı.⁸²⁷ Askerî sahada atılan bu reform hareketinin Osmanlı Devleti'nde öncülüğünü ise Almanya devleti yaptı. Osmanlı-Alman ilişkilerinde silah sistemlerinden eğitime, taktik anlayıştan fiili işbirliğine kadar genişleyen dikkate değer sıcaklık ve yakın işbirliği oldu. Böylece bu faaliyetler çerçevesinde mektepli diye tabir edilen modern eğitim alan, Avrupa lisanlarını bilen ve Avrupa'daki siyasi ve felsefi akımları takip eden genç subaylar yetişti.⁸²⁸ Bu subayların eğitimlerinin Avrupa'da nasıl yapıldığını tam manasıyla ortaya koyabilmek adına Osman Nizami Paşa'nın bu önemli talimnameyi çevirdiği düşünülmektedir. Paşanın talimnamesini çevirdiği Kamphofner Paşada Kaehler başkanlığında, Hobe ve Ristow gibi

⁸²⁵ Kamphofner Paşa, **a.g.e.**, s. 16-68.

⁸²⁶ Kamphofner Paşa, **a.g.e.**, s. 68-78.

⁸²⁷ Musa Çadırcı, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusu", **Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler**, Ankara 1989, s. 39.

⁸²⁸ Ahmet Turan Alkan, "II. Abdülhamid ve Ordu = Abdülhamid II and the Army", **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, c. I, Kayseri 2011, s.249.

subaylarla birlikte Osmanlı Ordusu'nda çalışmak için gelmiş bir paşadır.⁸²⁹ Osmanlı Ordusu'nun modernleştirilmesinde görev almıştır.

3. Barometreyle İrtifa Tayini Kitabı (1887-1888)

Osman Nizami Paşa'nın kaleme aldığı Barometreyle İrtifa Tayini adlı kitabı farklı kütüphanelerde ve Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Kütüphanesi envanterinde tespit edildi. Eser Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne matbaasında, 1305 (1888) tarihinde basıldı. Eserde bir levha 3 şekil yer alırken bu şekiller 23x16 cm boyutlarındadır. Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde ve Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Kütüphanesi bulunan eser toplam elli sayfadan oluşmaktadır.⁸³⁰ Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi koleksiyonunda bulunan Osman Nizami Paşa'nın eserinin Erkân-ı Harbiye Binbaşlılarından Mahmut Şevket Beyin Asâkir-i Şahane'nin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modelli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfeği adlı eserleriyle birleştirilmesi sebebiyle daha fazla sayfa sayısına sahip olduğu görülmektedir.⁸³¹

Nizami Paşa eserinin giriş kısmında, eseri neden yazdığını ifade eden bir sayfalık bir açıklama yapmıştır. Açıklamanın ilk satırlarında Mekteb-i Erkân-ı Harbiyye-i Şahane'den mezun olan zâbitanın yapmakla yükümlü olduğu hizmetlerin dışında bir de topografya faaliyetlerini bilmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Nizami Paşa, barometre ile yapılması gereken işlerde eski sistem olan dürbünlü aletlerin zaman israfına sebep olduğu gibi aynı zamanda aletlerin yer yerde tedarik edilemediğini ifade etmektedir. Araç ve tren yollarının tayini veyahut belli bir kıta arazinin haritasının çıkarılması ve resmedilmesi için barometreye ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir.⁸³²

Nizami Paşa eserin devamında, madeni barometrelerin kullanımın daha kolay olduğunu ifade etmektedir. İşlerin daha çabuk yürümesinin yanında insan sağlığı için civanın sakıncalı olduğunu bu sebeple madeni barometrelerin daha sağlıklı olduğunu belirtmektedir. Özellikle harita vazifesinde madeni barometrelerin daha kullanışlı olduğunu civalı barometre kullanımında hava değişimlerinin barometreye etki ettiğini dile getirmiştir. Civalı barometrelerin taşınmasındaki hassasiyet ve zorlukta madeni barometrelerin tercih edilmesi

⁸²⁹ Mustafa Şahin, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Uzmanlar Aracılığıyla Batılılaşma Çabaları", **Millî Eğitim**, S.143, Ankara 1999, s. 89.

⁸³⁰ Osman Nizami Paşa'nın bu eseri Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde 1105 SÖ 1305 numarası ile kataloglanmıştır. Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Kütüphanesi'nde ise 1931 numaralı eser olarak kayıtlarda gözükmemektedir.

⁸³¹ Osman Nizami Paşa'nın bu eseri Marmara Üniversitesi Kütüphanesi'nde 355 OSM yer numarasıyla kataloglanmıştır.

⁸³² Osman Nizami Paşa, **Barometreyle İrtifa Tayini Kitabı**, İstanbul 1304, s. 3.

için önemli bir gerekçe olduğunu açıkladı. Civalı barometrelerin halen rasathane gibi sabit yerlerde kullanılmasının bir sakınca getirmeyeceği fakat arazi işlerin de madeni barometrelerin tercih edilmesi gerektiğini vurguladı. Bu nedenle 11 santimetrelik ve iyi bir fabrikada üretilmiş barometrelerin tercih edilmesi gerektiğini ifade etti.⁸³³

Nizami Paşa, eserin giriş kısmındaki açıklamalarını sonlandırırken bu risaleyi toplamasındaki amacın iki farklı barometre arasındaki farkları ortaya koymak olduğunu ifade etmektedir. Bu konuya dair yapılacak açıklamalara ve düşüncelere de açık olduğunu belirtmektedir.⁸³⁴

Nizami Paşa, esere dair gerekli olan açıklamaları yaptıktan sonra eserin ilk başlığı olarak İrtifa Düstur'u belirlediği görülmektedir. Bu başlık altında irtifa ölçümü üzerine hesaplar ve neticesinde çıkan sonuçları değerlendirdiği belirlenmiştir. Eserin ikinci başlığı olarak Barometre Vasıtasıyla Ameliyat Suret-i İcrası'nı seçtiği görülmüştür. Bu başlık altında, yapılması planlanan işlerde barometrenin nasıl kullanılması gerektiği ifade edilmektedir. Barometrenin kullanım esnasında yağmurdan ve rüzgârdan korunması gerektiği vurgulanmaktadır. Eserin içerisindeki üçüncü başlıkta Barometre'nin Suret-i İstimali ve Alet-i Derece-i Hararetin Usul-i Tayini olarak belirlendiği görülmektedir. Nizami Paşa bu başlıkta, Barometre'nin gayet nazik bir alet olduğunu, sarsılmaması veya bir yere çarpması gerektiğini ifade etmektedir. Kutusunda taşınırken bir basınç oluşması durumunda kutusundan çıkarılması gerektiğini belirtmektedir. Eserin devamı incelendiğinde, dördüncü başlık Havanın Derece-i Hararetinin Suret-i Tayini olduğu tespit edilmiştir. Bu başlık altında termometre vasıtasıyla havanın hararet derecesi belirlenerek miktarı oranınca işlem yapıldığı ifade edilmektedir. Beşinci başlıkta, Madeni Barometre'de Rasad Olunan Mekadir'in Sıfır Derece-i Hararete Bulunan Civa Barometre'sinin Göstereceği Tazyik-i İrcayı işlenmiştir. Altıncı başlıkta, Derece-i Hararet Tashih işlenmiştir. Bu başlık altında ani hava değişiminde madeni barometrenin hararet derecesi değişecek olursa ibrenin gösterdiği derecelerin kontrol edilmesi gerektiği açıklanmaktadır. Yedinci başlık, Esas Tashih olarak belirlenmiştir. Bu başlık altında Madeni Barometreler ile Civalı Barometreler arasında hava basıncından kaynaklı değişimlerin düzeltilmesi açıklanmıştır. Sekizinci başlık, Taksimat Tashihi üzerine yazılmıştır. Bu başlık altında Madeni Barometreler ve Civalı Barometrelerin arasındaki hesaplama farklılıkları işlenmiştir. Dokuzuncu başlık, Esas Tashihin Tahvili olarak ele

⁸³³ Osman Nizami Paşa, **Barometreyle İrtifa Tayini Kitabı**, İstanbul 1304, s. 3.

⁸³⁴ Osman Nizami Paşa, **Barometreyle İrtifa Tayini Kitabı**, İstanbul 1304, s. 3. Barometrelerin irtifa tayini ölçmeleri 1634 yılında Troçelli tarafından tespit edildikten sonra, 1648 tarihinde Paskal tarafından ispat olundu. 1847 tarihinde ise İngilizli "Widi"nin keşif ettiği, taşınması daha az maliyetli olan madeni ve yahut holosterik barometreler kullanılmaya başlandı.

alınmıştır. Bu başlık altında sabit barometreler ile seyyar barometreler arasındaki hesaplama farklılıkları açıklanmıştır. Onuncu başlık, Barometre Ameliyatında Kullanılan Defterler, bu başlık altında ise sabit barometreler ile seyyar barometrenin gösterdiği farklılıkların kaydı için defter tutulduğu ve bu defterin nasıl tutulması gerektiği anlatılmıştır. Bir diğer onuncu başlıkta, İrtifaların Defter Vasıtasıyla Hesabı olarak yazılmıştır. Bu başlık altında yükseklik hesaplamalarında defterlerin nasıl kullanılacağı anlatıldığı görülmektedir. On birinci başlıkta, İrtifaların Cetveller Vasıtasıyla Hesabı olarak ifade edilmiştir. Bu başlık altında yüksekliklerin daha önce belirlenen cetveller sayesinde belirlenmesinin nasıl yapılabileceği anlatılmıştır. On ikinci başlıkta, Hesap Sürgüsü Vasıtasıyla İrtifa Tayini olarak yazılmıştır. Bu başlık altında irtifa tayini sırasında yalpan hesapların nasıl yapıldığının özet bir şekilde açıklandığı ifade edilmektedir. On üçüncü başlıkta, Takip Usulü Vasıtasıyla Ameliyat Sureti İcrası olarak yazılmıştır. Bu başlık altında ise birçok noktanın yükseklik veya arazinin yol, tren yolu ve diğer yollara uygun olup olmadığı belirlenirken takip usulünün kullanıldığı açıklanmaktadır. On dördüncü başlıkta, Seyyar barometrenin Sabit Barometreden Ayrılabilmesi Mesafe olarak yazılmıştır. Bu başlık altında mühendislerin farklı görüşleri olmasına rağmen iki barometre arasında yüksek bir dağ olmaması durumunda 30 ile 40 kilometre mesafe bulunması uygun olduğu açıklandığı görülmektedir. On beşinci başlıkta, Barometre Ameliyatında Vuku Bulan Hatanın Miktarı olarak yazılmıştır. Bu başlık altında barometreyle ölçümleri belirlenen 248 noktanın ölçümü sırasında yapılan hatların mühendisler tarafından tespit edilişi ortaya konmuştur. On altıncı başlıkta, Yalnız Bir Barometre Vasıtasıyla İrtifa Tayini olarak yazılmıştır. Bu başlık altında ise bir barometre ile nasıl irtifa tayini yapılabileceği ifade edilmiştir.⁸³⁵

Yukarıda ifade ettiğimiz on altı başlığın haricinde eserde bir de ek kısım bulunmaktadır. Bu kısımda Nizami Paşa, Civa Barometresinin Suret-i İstimali ve Gösterdiği Tazyikatın Sıfır Derece-i Hararete İrcâ'ı işlenmiştir. Bu ek kısmında Civa Barometresinin göstermiş olduğu değişimin nasıl diğer barometrelere dönüştürülebileceği ifade edilmiştir. Nizami Paşa'nın eseri Civa Barometresinin İrâe Eylediği Tazyikatların Sıfır Derece-i Hararete İrcâ'ına Mahsus Cetvel tablosuyla sonlanmaktadır.⁸³⁶

⁸³⁵ Osman Nizami Paşa, **Barometreyle İrtifa Tayini Kitabı**, İstanbul 1304, s.4-43.

⁸³⁶ Osman Nizami Paşa, **Barometreyle İrtifa Tayini Kitabı**, İstanbul 1304, s.45-49.

4. İtalya’da İcra Olunan Büyük Manevralar (1893-1894)

Osman Nizami Paşa’nın bu eseri incelediğimiz diğer üç eserinden bir yönüyle ayrılmaktadır. Bu eser Nizami Paşa’nın el yazısı ile kaleme alınmış bir eserdir. Bu açıdan bir kat daha önemi artmaktadır. Paşa bu eseri Osmanlı Devleti’nin Roma elçiliğinde ataşemiliter olarak görev yaptığı sırada kaleme almıştır. Görev yaptığı tarihlerde İtalya Ordusu yakından takip etme imkânı bulan paşa, buradaki gözlemlerini uzun raporlarla Hariciye Nezareti’ne gönderirken diğer taraftan bu gözlemlerini hazırladığı eserlere kaydetmiştir. Osman Nizami Paşa’nın kaleme aldığı İtalya’da İcra Olunan Büyük Manevralar (1893-1894) adlı kitabı Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Kütüphanesi envanterinde tespit edildi. Eser toplamda 38 sayfadan oluşmakta olup 9 Aralık 1893’te yazılmıştır. Eserin boyutları 21x26 ebatlarında olup içersinde bulunan 7 adet haritanın üçü Nizami Paşa’nın kendi çizdiği haritalardır.⁸³⁷

Osman Nizami Paşa esere İtalya’nın her sene eylül ayının başında birinci ve ikinci kolorduların da katıldığı büyük bir tatbikat gerçekleştirdiğini ifade ederek başlamıştır. Nizami Paşa, İtalya’da devam eden ekonomik sıkıntılar olmasına rağmen birinci ve ikinci kolordunun katıldığı büyük tatbikatın bu senede gerçekleştiğini belirtmektedir. Nizami Paşa eserin yine giriş kısmında bu büyük tatbikatta kullanılan Askerî envanter hakkında bilgi vermektedir. Paşanın aktardığına göre, yalnızca iki günlük erzak bulunan tatbikatta piyadeye 40 fişek verildi. Piyadeye verilen bu fişeklerin 16 tanesi dumansız baruttan 24 tanesi dumanlı baruttan oluşmaktaydı. Cephane arabalarında ise her birisinde 26000 adet dumansız baruttan oluşan fişek yerleştirilmişti. Fırka topçusuna 9 santimetrelik top içinde siyah baruttan 60 dumansız baruttan 30 adet top verilmişti. Kolordu topçusuna 9 ve 7 santimetrelik top için siyah barutlu 30 ve dumansız barutlu 20 adet top teslim edilmişti. Her piyade alayına ise iki beygirli 10 adet nakliye aracı teslim edilmişti.⁸³⁸ Nizami Paşa’nın eserin giriş kısmında vermiş olduğu bu bilgiler dönemin İtalya Ordusu’nu tanımamız açısından önem arz etmektedir.

Nizami Paşa eserini büyük manevrada yer alan birinci ve ikinci kolorduda görev alan nazırların isimlerini ve bu isimlerin görevlerin neler olduğunu açıklayarak devam ettirdi. Büyük tatbikatta yapılaması gerekenlerin neler olduğunu açıklayan bilgiyi ifade ettikten sonra büyük manevrada kuzey ve güney taraflarının görev ve sorumluluklarının neler olduğunu açıklayarak eserini devam ettirdi. Nizami Paşa eserin devamında, nezaretten büyük tatbikat esnasında kuzey ve güney taraflarına verilen talimatların neler olduğunu ifade etti. Aynı

⁸³⁷ Osman Nizami Paşa, **1893 Senesinde İtalya’da İcra Olunan Büyük Manevralar**, Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Kütüphanesi, Envanter No: 11551, 27 Teşrinisani 1309.

⁸³⁸ Nizami Paşa, **a.g.e.**, s. 1.

zamanda, Birinci kolordu kumandanının kuzey tarafındaki birliklere verdiği emirler ile İkinci kolordu kumandanının güney tarafındaki birliklere verdiği emirlerin neler olduğunu kısaca özetledi.⁸³⁹

Osman Nizami Paşa eserini yapılan büyük manevraların nasıl gerçekleştiğini ifade ederek devam ettirdi. Yapılan Askerî tatbikatta ilk büyük manevranın İtalya'nın kuzeybatısında Fransa sınırına yakın bir bölgede gerçekleştiğini görmekteyiz. Gerçekleştirilen bu büyük manevralar Osman Nizami'nin kendi çizimleriyle eserine aktarılmıştır. Nizami Paşa'nın çizimlerini incelediğimizde her şeyin en ince ayrıntısına kadar haritaya aktarıldığını görmekteyiz. Bugün İtalya sınırları içerisinde bulunan Saluzzo, Busca, Costigliole Saluzzo hattı üzerinde ilk büyük manevranın gerçekleştiğini görmekteyiz.⁸⁴⁰ Nizami Paşa'nın eserine ikinci büyük manevra için kuzey ve güney ordularına verilen talimatların neler olduğunu açıklayarak devam ettiğini görmekteyiz. Nizami Paşa eserinde, kuzey ve güney ordularına verilen talimatların neler olduğunu ifade ettikten sonra, ikinci büyük manevranın nasıl gerçekleştiğini detayları ile anlattığı görmekteyiz. İkinci büyük manevranın da Saluzzo, Barge, Revello ve Carde şehirlerini tam ortasında yer alan hat üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu bölgede İtalya'nın kuzey batısında yer almaktadır.⁸⁴¹ Büyük manevraların üçüncüsü vaziyetinin genel durumunun özetlenmesinden sonra ordunun bu manevrada alacağı görevlerin neler olduğunun açıklandığını görmekteyiz. Daha sonra ise Nizami Paşa serinde üçüncü büyük manevranın nasıl tatbik edildiği harita ile birlikte açıklanmaktadır. Osman Nizami Paşa'nın ifadelerine göre birinci ve ikinci kolordu birleştirilerek bu manevrada büyük bir güney ordusu ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Üçüncü büyük manevranın Cavour, Vigone, Villafranca ve Garzigliana şehirlerinin ortasında yer alan hat üzerinde gerçekleştiğini görmekteyiz. Bu bölgede İtalya'nın kuzey batısında yer almaktadır.⁸⁴² Nizami Paşa eserine, büyük manevranın dördüncüsünün genel yapısını açıklayarak devam etmiştir. Aynı zamanda bu manevrada kuzey kısma yerleştirilen ordunun genel durumu ve elinde bulunan teçhizat hakkında bilgi verdi. Eserde, güney kısma yerleştirilen ikinci ordu hakkında da genel bir bilgi verildikten sonra bu ordular tatbikat sırasında nasıl bir harekât güzergâhı izleneceğine dair 5 maddeden oluşan bir bilgi verildiği görülmektedir. Eser, dördüncü manevranın nasıl yapılacağını anlatıldığı bir başlıkla devam etmektedir. Nizami Paşa burada harita üzerinde yapılan büyük manevranın nasıl olduğunu izah etmiştir.⁸⁴³ Dördüncü ve son büyük

⁸³⁹ Nizami Paşa, **a.g.e.**, s. 2-8.

⁸⁴⁰ Nizami Paşa, **a.g.e.**, s. 9-14.

⁸⁴¹ Nizami Paşa, **a.g.e.**, s. 16-22.

⁸⁴² Nizami Paşa, **a.g.e.**, s. 24-28.

⁸⁴³ Nizami Paşa, **a.g.e.**, s. 30-38.

manevranın da Orbassano, Cumiana, Frossasco ve Volvera şehirleri ortasında gerçekleştiği görülmektedir. Nizami Paşa eserin son kısmında ise geçit töreni hakkında kısa bir bilgi vererek eserini sonlandırmıştır. Bu eserin dönemine nasıl bir etki yarattığı konusunda elimizde net bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat İtalya'nın kuzeybatısında gerçekleştirmiş olduğu bu büyük manevranın mutlak manda ciddi bir harektın hazırlıkları olduğunu düşünmek gerekir. Zira siyasi birliğini kısa bir süre önce tamamlamış olan İtalya'nın kısa süre içerisinde sömürge arayışına girdiğini biliyoruz. İtalya'nın Habeşistan'daki başarısız sömürge girişiminden sonra Osmanlı Devleti'nin kuzey Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp'ı işgal ettiğini biliyoruz.

Osman Nizami Paşa'nın bu eseri İtalya'nın Askerî gücünü anlamamız açısından da önem arz etmektedir. Kullanılan Askerî malzemenin detaylarını veriş olması da Askerî tarih alımları için önem arz etmektedir.

SONUÇ

Bireyin tarihini yazmak, tarihe ruh katmanın en etkili yoludur. Osmanlı Tarihi içerisinde yer alan devlet adamlarının hayat hikâyelerini arşiv belgeleri ve farklı kaynaklar aracılığıyla ele almak dönemi daha iyi anlamlandırmamız için önemlidir. Bu bakış açısıyla Osman Nizami Paşa'nın hayatı, yaşadığı döneme ışık tutması açısından son derece önemlidir. 1861-1941 yılları arasını kapsayan hayat hikâyesi, İtalya'nın Trablusgarp işgalini görmüş, Balkan Savaşı sonrası diplomasi mücadelesinde Londra'da bulunmuş, Osmanlı topraklarına bayındırlık hizmeti etmek için Nafia Nazırlığı yapmış, 1. Dünya Savaşı'nda Askerî Vali olarak Romanya'da yer almış ve Osmanlı Devleti'nin Roma'daki son temsilcilik görevini yürütmüştür.

Ali Nizami Paşa'nın oğlu olarak dünyaya gelen Osman Nizami Paşa babasının yol göstermesiyle eğitim hayatını başarıyla tamamlamıştır. Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi sonrasında girdiği Harbiye Mektebi'ni birincilikle bitirmiştir. Babası Ali Nizami Paşa okul hayatını iyi bir derece ile bitiren Osman Nizami Paşa'yı fevkalade elçilik görevleri sırasında heyete dâhil etmiştir. Bu durum başarılı, sıkı çalışan, üzerine aldığı her görevi layıkıyla yapmaya gayret eden ve yetenekli bir genç olan Osman Nizami Paşa için önemli tecrübelerdir. Bu tecrübelerin hemen akabinde aldığı görevler ve bu görevlerde gösterdiği çalışkanlık kendisine Berlin Elçiliği görevinin kapısını aralamıştır.

Devlet adamlarının çok kısa süreliğine görevler aldığı, hükûmetlerin sürekli yeniden kurulduğu ve merkezi yönetimde istikrarın bir türlü sağlanamadığı bir süreçte Osman Nizami Paşa'nın Berlin elçiliğini kesintisiz bir şekilde beş yıl boyunca sürdürmüş olması aslında ne kadar başarılı bir devlet adamı olduğunu görmemiz açısından önemlidir. İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mutlak manada otoriteyi sağlayamadığı bir süreçte Osman Nizami Paşa'nın Berlin'de yürüttüğü diplomasi son derece önemlidir. Osman Nizami Paşa elçiliği boyunca Bağdat Demiryolu Projesi ve Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgali, Fas'ın Fransızlar tarafından işgali, Alman-İngiliz rekabeti ve Balkanlarda yaşanan gelişmeler hakkında önemli raporları merkeze yollamıştır. Bu raporlar Paşa'nın titizlikle hazırladığı uzun, detaylı ve açıklayıcı raporlardır. Fakat üzülerek ifade etmek gerekir ki Osmanlı Devleti'nde yaşanan felaketler bizlere, bu raporların birçoğunun merkezi hükûmet tarafında dikkate alınmadığını göstermiştir.

Osman Nizami Paşa, Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak zor bir süreç yaşadığı bir dönemde Said Halim Paşa kabinesinde Nafia Nazırlığı görevini kabul etmiştir. Faklı etrikalar

ve ayak oyunları ile uzun sürmeyen bu görevi sırasında Paşa, yine çalışkanlığı ile ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinden gelen talepleri değerlendirerek ülkeyi her alanda kalkındırmaya çalışmıştır. Konya Ovası'nın çevresindeki sulama çalışmaları, Malatya Tohma Nehri çevresindeki benzer çalışmalar ülkenin hububat eksikliğini gidermesi açısından yapılan önemli çalışmalardır. Bu çalışmaların yanında İzmir'den Nif'e yapılan tramvay çalışması, yine İzmir'in aydınlatılması için yapılan antlaşmalar ve ülkenin farklı noktalarında yapılan yol düzenlemeleri Osman Nizami Paşa'nın kısa süren Nafia Nazırlığı sürecinde yaptığı çalışmalardır. Nafia Nazırlığından Cemal Paşa'nın getirilmesiyle ayrılan Osman Nizami Paşa, kendisine teklif edilen Washington Büyükelçiliği görevini kabul etmeyerek emekliye ayrılmıştır. Şüphesiz bu Osmanlı Devleti'ne kendisine adanmış bir devlet adamı için hazin bir tablodur. Osman Nizami Paşa'nın görevden ayrılması ve yerine Cemal Paşa'nın getirilme şekli devrin siyasetçi profilini, çıkar kavgalarını ve iktidarda olma hırsını insan merkezli anlamlandırmamız açısından önem taşımaktadır.

Osman Nizami Paşa gibi kendisini çok yönlü yetiştiren, birçok dile hâkim, tecrübeli bir devlet adamının 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilmemesi düşünülemezdi. 1. Dünya Savaşı'nda Romanya'nın İttifak Devletlerinin eline geçmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin buraya bir temsilci ataması gerekiyordu. Bu kişinin asker-diplomat olan Osman Nizami Paşa olmasına karar verildi. Paşa, Romanya'da bulunduğu süre zarfında Osmanlı Devleti'nin temsilciliğini en iyi şekilde icra etmiştir. Bölgedeki faaliyetleri yakından takip ederek merkeze detaylı raporlar yollamıştır. Bölge halkının ihtiyaçları için de çalışarak oradaki vatandaşların sevgisi kazanmıştır. Savaşın kaybedilmesi sonrasında İstanbul'a dönen Paşa, son görev yerine geçmiştir.

Osmanlı Devleti'nin artık geri dönülmez bir sonun başlangıcına girdiği bir süreçte Osman Nizami Paşa, Roma elçiliği görevini icra etmekteydi. Paşa, son görev yeri olan Roma'da Said Halim Paşa suikastı ve birçok farklı olaya şahitlik etmiştir. Mustafa Kemal'in Anadolu hareketi sonrasında Roma'ya gelen Ankara temsilcilerine karşı hep ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemiştir. Mustafa Kemal'in Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği Sevr Antlaşması'na ola itirazı sonrasında başlattığı Kurtuluş Savaşı sonrasında İtilaf Devletleri Londra'da yeni bir müzakere yapılması için toplanılmasına karar verdi. Osmanlı Devleti adına Tefik Paşa'nın birinci elçi Osman Nizami Paşa'nın ikinci elçi olarak katıldığı Londra Konferansı, İstanbul ve Ankara Heyetlerinin uyum içindeki tutum ve Osman Nizami Paşa'nın buradaki davranışları neticesinde İtilaf devletleri istediklerini alamamaları ile sonuçlandı. Osman Nizami Paşa, Cumhuriyetin ilanı sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde aktif bir görev almadığını tespit ettik. Paşa Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra hayatın belli

bölümünü İstanbul'da geçirdikten sonra Avrupa'ya yerleşmeyi tercih etmiştir. Viyana'da belli bir süre yaşayan Paşa'nın vefatı, Cenevre'de bir otelde olmuştur.

Osman Nizami Paşa'nın kariyeri ve karakteri tam manasıyla örtüşmektedir. Görevini aksatmayan, verilen görevleri hakkı ile yerine getiren, iltimas ve rüşvete asla tenezzül etmeyen bir yapıya sahip olan Osman Nizami Paşa bu sebeptir ki cemiyet içerisinde de sevilmemiş hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu olmadığı yönünde yazılar yazılmıştır. Hayatı boyunca farklı görevlerde yanında çalışmış kişilerin ifadeleriyle Osman Nizami Paşa tam bir devlet adamıdır.

Osman Nizami Paşa, devlet görevleri sırasında sayısız rapor, telgraf ve haritayı merkeze yollamasına rağmen bir hatırat kaleme almamış, bu da olaylara bakışını daha iyi anlamamız noktasında önemli eksiklerden biri olmuştur. Bu çalışmada yabancı arşivlerden yararlanma konusunda bir eksiklik göze çarpsa da yabancı basında yapmış olduğumuz taramalar neticesinde bulduğumuz haberleri tezin ilgili kısımlarında değerlendirme imkânı bulduk. Osman Nizami Paşa'nın siyasi hayatının yanında, kişisel özellikleri, evliliği, fiziksel özelliklerini kaleme alarak yaşadığı devre ait bir insan tipini ortaya koymaya çalıştık.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI*

A. T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞIBAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

BEO.	Bab-ı Ali Evrak Odası
DH.HMŞ.	Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği
DH.İ.UM	Dâhiliye Nezareti İdarey-i Umumiye
DH.İD..	Dâhiliye İdare
DH.MKT.	Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî
DH.MTV.	Dâhiliye Nezareti Mütenevvia
DH.MB..HPS.M...	Dâhiliye Nezareti Mütferrik
DH.SYS.	Dâhiliye Siyasi Kısım
HR.İD..	Hariciye Nezareti İdare
HR.HMŞ.İŞO.	Hariciye Nezareti İstişare Odası
HR.SFR.3...	Hariciye Nezareti Londra Sefareti
HR.MTV.	Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısım
HR.SFR.1...	Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti
HR.SFR.4...	Hariciye Nezareti Paris Sefareti
HR.TO..	Hariciye Nezareti Tercüme Odası
HR.TH..	Hariciye Nezareti Tahrirat
HR.SYS.	Hariciye Nezareti Siyasi
HR.UHM.	Hariciye Nezareti Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdiriyeti
HRT.h..	Haritalar
İ..AS..	İrade Askerî
İ..DH..	İrade Dâhiliye
İ..DUİT	İrade Dosya Usulü
İ..MTZ.GR..	İrade Girit
İ..HR..	İrade Hariciye
İ..HUS.	İrade Hususi
İ..İMT.	İrade İmtiyazat ve Mukavelat
İ..MBH.	İrade Mabeyn-i Hümayun

* Kullanılan vesikaların, dosya ve gömlek numaraları metin içinde dipnotlarda gösterilmiştir.

İ..ML..	İrade Maliye
İ..MMS.	İrade Meclis-i Mahsus
İ..TAL.	İrade Taltifat
MF.MKT.	MaarifNezareti Mektubi Kalemi
MB.İ...	Mabeyn-i Hümâyun Evrakı İradeler
MV.	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
PLK.p..	Plan-Proje-Kroki
A.}DVN.MKL.	Sadâret Mukavelenameler
A.}MKT.MHM.	Sadâret Mühimme Kalemi Evrakı
A.}MKT.UM..	Sadâret Umum Vilayet Evrakı
ŞD.	Şûrâ-yıDevlet
Y..PRK.ASK.	Yıldız Askerî Maruzat
Y..PRK.BŞK.	Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzat
Y..EE..	Yıldız Esas Evrakı
Y..PRK.EŞA.	Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y..A...HUS.	Yıldız Hususi Maruzat
Y..PRK.HR..	Yıldız Harciye Nezareti Maruzat Defteri
Y..A...HUS.	Yıldız Maruzat Defterleri
Y..MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y..PRK.NMH.	Yıldız Name-i Hümâyunlar
Y..A...RES.	Yıldız Resmi Maruzat
Y..PRK.SRN.	Yıldız Serkurenalık Evrakı
Y..PRK.UM..	Yıldız Umumi
Y..PRK.TŞF.	Yıldız Teşrifat-ı Umumiye Dairesi
Y..PRK.MYD.	Yıldız Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyye Dairesi

B. GENELKURMAY ASKERÎ TARİH VE STRATEJİK ETÜT BAŞKANLIĞI ARŞİVİ (ATASE)

ATASE.	Klasör 1/2, Dosya 828, Fihrist 116, 30 Kânunuevvel 1332.
ATASE.	Klasör 2/2, Dosya 9, Fihrist 34, 10 Kânunusani 1332.
ATASE. BDH.	Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/11, 10 Kânunusani 1332.
ATASE, BDH.	Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/12, 10 Kânunusani 1332.

ATASE. BDH.	Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/29, 11 Mart 1333.
ATASE. BDH.	Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/30, 11 Mart 1333.
ATASE. BDH.	Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/31, 11 Mart 1333.
ATASE. BDH.	Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/32, 11 Mart 1333.
ATASE. BDH.	Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/33, 11 Mart 1333.
ATASE. BDH.	Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/34, 11 Mart 1333.
ATASE. BDH.	Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/35, 11 Mart 1333.
ATASE. BDH.	Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/35a, 11 Mart 1333.
ATASE. BDH.	Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/36, 11 Mart 1333.
ATASE. BDH.	Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/36a, 11 Mart 1333.
ATASE. BDH.	Klasör 1208, Dosya 321, Fihrist 14/52, 3 Nisan 1333.
ATASE. BDH.	Klasör 1971, Dosya 329, Fihrist 4/8, 17 Teşrinisani 1334.
ATASE. BDH.	Klasör 1971, Dosya 329, Fihrist 4/9, 30 Teşrinisani 1334.
ATASE. OİH.	Klasör 47, Dosya 222, Fihrist 6/31, 16 Mayıs 1328.
ATASE. OYH.	Klasör 34, Dosya 112, Fihrist 3/2, 8 Mart 1313.
ATASE. OYH.	Klasör 34, Dosya 112, Fihrist 3/3, 8 Mart 1313.
ATASE. OYH.	Klasör 34, Dosya 112, Fihrist 3/4, 28 Mart 1313.
ATASE. OYH.	Klasör 34, Dosya 112, Fihrist 3/5, 13 Mart 1313.

C. MİLLÎ SAVUNMA BAKANLIĞI ARŞİVİ

MSB, Askeri Sicil no: 323-40, 29 Teşrinisani 1339.

MSB, Askeri Sicil no: 323-40, 20 Kânunuevvel 1334.

MSB, Askeri Sicil no: 323-40, 13 Mayıs 1355.

D. KARA HARP OKULU TARİHİ ARŞİVİ

KHO Tarihî Arşivi, 1292 Duhullülere Mahsus İmtihan-ı Umûmî Cetvelleri

E. EMEKLİSANDIĞI ARŞİVİ DOSYASI

Emekli Sandığı Arşivi, Osman Nizami Doğancı Dosyası, A. Tasnif No: 13284.

F. DENİZ TARİHİ ARŞİVİ (DTA)

BN. Bahriye Nezareti Fonu

MBN. Mülga Bahriye Nezareti Evrakı

G. NÜFUS MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ

Üsküdar Nüfus Müdürlüğü, 13.02.2017 tarihinde düzenlenmiş nüfus kayıt örneğine

2. DÜSTURLAR

Düstur, I. Tertip, c.V, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1937.

Düstur, I. Tertip, c.VI, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1939.

Düstur, I. Tertip, c.VIII, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1943.

3. SÜRELİ YAYINLAR

Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung

British News Paper Archive

Cumhuriyet Gazetesi

De La Pess Italienne

De La Presse Turquie

Excelsior: Journal Illustré Quotidien

Gil Blas

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

Illustrated London News

Journal Des Débats Politiques Et Littéraires

La Croix

L'Action Française

Le Figaro

La Revue Diplomatique

Norddeutsche Allgemeine Zeitung

Payitaht

Peyam-ı Sabah

Sabah

Servet-i Fünûn

Tanin

Takvîm-i Vekayi

Tercüman-ı Hakikat

The Bystander

The Times

Vakit

Vossische Zeitung

Vossische Zeitung

4. OSMAN NİZAMİ PAŞANIN ÇEVİRİ VE TELİF ESERLERİ

Osman Nizami Paşa,

1893 Senesinde İtalya'da İcra Olunan Büyük Manevralar, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Kütüphanesi, Envanter No: 11551, 27 Teşrinisani 1309.

Osman Nizami Paşa,

Barometreyle İrtifa Tayini, Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Kütüphanesi, Envanter No: 1931, İstanbul 1304.

Kamphofner Paşa,

Piyadenin İdman Talimnâmesi, Çev. Osman Nizami, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde NEK81670, Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i Şâhâne, 19 Temmuz 1304.

Osman Nizami Paşa,

İtalya Ordusu Albümü, T.B.M.M. Millî Saraylar No: K/1, 1303.

5. KİTAP ve MAKALELER

Adanır, Fikret,

Makedonya sorunu: oluşumu ve 1908'e kadar gelişimi, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

Adıyeke, Nükhet Ayşe,

Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunahımı (1896-1908), TTK yayınları, Ankara 2000.

Ahmad, Feroz,

İttihat-Terakki 1908-1914, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995.

Akkuş, Yakup, Yıldırım, Kadir,

“Dünyada ve Osmanlı'da Zorunlu Çalıştırma: ‘Amele-i Mükellefe’ Uygulaması ve Tarihsel Gelişimi”, Çalışma ve Toplum Dergisi, c. II, İstanbul 2017, s. 507-546.

Akşin, Sina,

Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı, İmge Kitapevi, Ankara 1994.

_____,

Jön Türkler ve İttihat Terakki, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987.

- Aktaş, Esat, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Samsun’da İlk Telefon Hatları Ve Kullanımı”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, c. XV, 2021, s.509-530.
- Akyıldız, Ali, **Sürgün Sefir Sadullah Paşa Hayatı, İntiharı, Yazıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.
- _____, “İnsanı Yazmak:19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Osmanlı Araştırmaları**, S. 50, İstanbul 2017, s. 219-242.
- Alaettin, İbrahim, **Meşhur Adamlar (Hayatları-Eserleri)**, Yay. haz., Sedat Simavi, c. IV, Yedigün Neşriyatı, İstanbul 1933-1936.
- Alkan, Turan Ahmet, “II. Abdülhamid ve Ordu = Abdülhamid II and the Army”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, c. I, Kayseri 2011, s. 247-261.
- Altıntaş, Ahmet, “Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri”, c.VII, S. 2, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Afyon 2005, s. 69-91.
- Armaoğlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK yayınları, Ankara 1997.
- Arslan, Esat, “Birinci Dünya Savaşı’nda Romanya Osmanlı Askeri Valiliği”, **Askeri Tarih Bülteni**, c. XXIII, S.44, Ankara 1998.
- Atam, Şenay, **Osmanlı Devleti’nde Nafia Nezareti**, TTK yayınları, Ankara 2020.
- Aydın, Mahir, “Evliye-i Selase” **DİA**, TDV yayınları, İstanbul 1995, s. 68.

- Bacanlı, Hakan, “Osmanlı Devleti için Savaşın Sonu: Ateşkes Süreci ve Mondros Mütarekesi”, **Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi 100. Tarihinde 1.Dünya Savaşı ve Mirası**, Ed. Halil Çetin, Lokman Erdemir, C. II, İstanbul 2014, s. 347-410.
- Bahri, Selanikli Yüzbaşı, **Balkan Savaşı’nda Sırp Ordusu ve Batı Ordusu**, çev. Mustafa Toker, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2012.
- Baltacıoğlu, Hakkı İsmail, **Hayatım**, Yay. haz. Ali Y. Baltacıoğlu, Dünya Yayınları, İstanbul 1998.
- Baraz, Mehmed, Demircan, Zeynep, **Çengelköy’de Tarih**, Kitabevi, İstanbul 2004.
- Bardakçı, Murat, **Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.
- Bayar, Celal, **Bende Yazdım Millî Mücadele’ye Gidiş**, c. III, Baha Matbaası, İstanbul 1966.
- _____, **Bende Yazdım Milli Mücadele’ye Gidiş**, c. IV, Baha Matbaası, İstanbul 1967.
- Bayur, Hilmi, “1911-1912 İtalya Savaşında Geçmiş Garip Bir Olay”, **Belleten**, c. XL, Ankara 1976, s. 595-597.
- Bayur, Hikmet Yusuf, **Türk İnkılâbı Tarihi**, c.II, kısım I, TTK yayınları, Ankara 1943.
- _____, **Türk İnkılâbı Tarihi**, c.II, kısım II, TTK yayınları, Ankara 1983.
- Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2003.

- Berküren, Tahsin, **Galatasaray Lisesi Mezunları 1871-2006 Yıllara, Sınıflara, Okul Numaralarına ve Soyadlarına Göre Dökümü**, Galatasaray Lisesi, İstanbul 2009.
- Beşirli, Mehmet, “Sultan Abdülaziz’den Birinci Dünya Savaşı’na Osmanlı Donanması”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 25, Erzurum 2004, s. 243-274.
- Bey, Cavid Mehmed, **Felaket Günleri II: Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, Yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2000.
- Bey, Süreyya Münir, **Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)**, Yay. haz. Uğurhan Demirbaş, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayınları, Ankara 2001.
- Beydilli, Kemal, “II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S.32, İstanbul 1979, s. 481-494.
- Bildirici, Mehmet, **Tarihi Su Yapıları**, Bayındırlık Bakanlığı yayınları, Ankara 1994.
- Birinci, Ali, **Tarihin Gölgesinde - Meşahir- i Meçhuleden Birkaç Zat**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001.
- _____, **Tarihin Alacakaranlığında Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat-2**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.
- Birsel, Salah, **Sergüzeşt-i Nono Bey ve Elmas Boğaziçi**, Türkiye İş Bankası, Ankara 1982.

- Bostan, M. Hanefi, **Said Halim Paşa**, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1992.
- Can, Bülent Bilmez, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi 1908-1923**, Yay. haz. Osman Köker, Tarih Vakfı Yurt Yayınlar, İstanbul 2000.
- Canlı Tarihler: Ahmet Reşit Rey, (H. Nazım)**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1945.
- Cebesoy Fuat Ali, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Temel Yayınları, İstanbul 2000.
- Cengiz, Ali Mehmet, **Tarihi Kültürü ve Sosyal Hayatı İle Tohma Havzası**, Beydağı Matbaası, Malatya 1987.
- Ceran, İsmail, **Fas Tarihi**, TTK yayınları, Ankara 2012.
- Cevat, Mahmud, **Maârif-i Umûmiyye Nezareti, Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1338.
- Cevizliler, Erkan Öncü, Servet Ali, “Romanya’nın Birinci Dünya Savaşı’ndan Çekilişi ve Bükreş Barış Antlaşması”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, c. XIV, S. 14, Trabzon 2013, s. 99-131.
- Childs, W. Timothy, **Trablusgarp Savaşı Türk ve İtalyan Diplomatik İlişkileri**, çev. Deniz Bertay, Türkiye İş Bankası yayınları, İstanbul 1990
- Çadırcı, Musa, “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusu”, **Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler**, Ankara 1989, s. 36-45.
- Çakmak, Aydın, **Türk Dışleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

- Çavdar, Necati, **Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa**, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.
- Çelebi, Mevlüt, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 2002.
- Çelik, Kemal, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nun Avrupa Cepheleri”, **1914’ten 2014’e 100’üncü Tarihinde Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyum**, İstanbul 2014. s. 463-502.
- Çelik, Yüksel, “Biyografinin Yükselişi ya da Mayınlı Arazide Tarihçilik”, **Tarih Bilimi ve Metodolojisi**, Ed: Mehmet Yaşar Ertaş, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2019, s.105-110.
- _____, **Şeyhü’l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa: II. Mahmud Devrinin Perde Arkası**, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- Çetin, Emrah, **Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Anadolu’da Karayolu Ulaşımı**, TTK yayınları, Ankara 2017.
- Çetin, Nurten, “Romanya’nın Birinci Dünya Savaş’ına Girişi ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, **Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi**, c. IX, S. 42, Şubat 2016, s. s. 536-551.
- Çevik, Zevki, Yılmazpehlivan, Emrihan, “Birinci Dünya Savaşı’nda Romanya Askeri Valiliği”, **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, c.IV, S. 7, Temmuz 2018.

- Debrit Jean, **Les Cahiers De La Guerre: Pourquoi Nous Serons Vainqueurs Le Suicide de la Turquie**, Paris.
- Demiryürek, Mehmet, “Vahdet-i Milliye Heyeti (Cemiyeti)”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, c. II, S. VI-VII, İzmir 1996. s. 73-116.
- Documents Diplomatiques Français 1871–1914**, c. V, Seri 3, Ministere desAffaires Etrangeres, Paris 1932.
- Documents Diplomatiques: Les Affaires Balkaniques, 1912-1914**, Ministere desAffaires Etrangeres, c. III, Paris, 1922.
- Duggan, Christopher, **Historia De Italia, Edicion II**, İspanya 2017.
- Dursun, Davut, “Fas (Himaye Dönemi ve Bağısızlık XIX)”, **DİA**, c. XII, TDV yayınlar, İstanbul 1995. S.192-196.
- Earle, Edward Mead, **Turkey, The Great Powers and Baghdad Railway**, The Macmillan Company, New York 1924.
- Eldem, Edhem, **İftihar ve imtiyaz: Osmanlı nişan ve madalyaları tarihi**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi; Kültür Bakanlığı, İstanbul 2004.
- Engin, Vahdettin, **1868’den 1923’e Mekteb-i Sultani**, Galatasaraylılar Derneği Yayını, İstanbul 2003.
- Eroğlu, Nazmi, **İttihatçıların Ünlü Maliye Nazır Cavid Bey**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.
- Erüreten, Metin, **Osmanlı Madalyaları ve Nişanları**, çev. Erhan Uzsay, Destination Management Company, İstanbul 2001.

- Emecen, M. Feridun, “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, S. 3, İstanbul 1999, s. 83-90.
- Falconi, Ilaria, Kuneralp, Sinan, **Palazzo Gamberini Türkiye’nin Roma Büyükelçiliği Ambasciatadi Turchia Roma**, Mas Matbaacılık, İstanbul 2013.
- Gentile, Emilio, “Fascism in power: The Totalitarian Experiment”, **Liberal and Fascist Italy 1900-1945**, Ed. Adrian Lyttelton, New York 2002, s. 139-174.
- Giovanni, Giolitti, **Trablusgarp’ı Nasıl Aldık? (Dönemin İtalya Başbakanı’nın, Türkiye-İtalya Savaşı’na Dair Hatıraları)**, Yay. haz., Tahsin Yıldırım, Dün Bugün Yarın yayınları, İstanbul 2012.
- Gömlüksiz, Gülşen, Eda, “II. Meşrutiyet’ten Kurtuluş Savaşına Osmanlı Denizciliği”, **Türk Denizcilik Tarihi**, Ed. Zeki Arıkan ve Lütfü Sancar, İstanbul 2009, s. 175-191.
- Grassi L. Fabio, **Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler**, çev. Sadriye Güneş, Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014.
- Graves, P. Philip, **İngiltere ve Türkler: Osmanlı’dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1790-1939)**, çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999.
- Güleç, Fikri, **Birinci Dünya Harbi VII’nci cilt Avrupa Cephesi 2’nci Kısım (Romanya Cephesi)**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara 1967.

- Güneş, İhsan, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler (Programları ve meclisteki yankıları 1908-1923)**, Türkiye İş Bankası yayınları, İstanbul 2012.
- Hall, C. Richard, **The Balkan Wars(1912-1913) Preludeto the First World War**, Routledge, New York 2000.
- Hastürk, Özlem, **Arap İzzet Paşa (1852-1924)**, Yeditepe Akademi, İstanbul 2021.
- Hayta, Necdet, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008.
- Hisar, Şinasi Abdülhak, **Ali Nizami Paşa'nın Alafrangalığı ve Şeyhliği**, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1952.
- Hüseyin H. Sapançalı, **Karaman Ahval-i İctimaiyye Coğrafiyye ve Tarihiyye 1338 R./1341**, Yay. haz. İbrahim Güler, TTK yayınları, Ankara 1990.
- Iggers, G. George, **Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı**, Yay. Haz., Ali Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- İnal Mahmut Kemal İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, c. IV, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.
- İskora, Mazlum Muharrem, **Harp Akademileri Tarihçesi**, c.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966.
- _____, **Erkânıharbiye Tarihçesi**, Harp Akademisi Matbaası, Ankara, 1944.

- Kanberoğlu, Nesrin, “Osmanlı Devleti’nin II. Meşrutiyet Dönemi Demiryolu Politikaları 1908-1914”, **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. III, Ocak 2018, s.158-187.
- Kansu, Aykut, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- Karal Ziya Enver, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, c. VIII, TTK yayınları, Ankara 1988.
- _____, **Büyük Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri(1789-1856)**, c.V, TTK yayınları, Ankara 1961.
- _____, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. IX, TTK yayınları, Ankara 1996.
- Kaya, Yakup, “Birinci Dünya Savaşı’nda Galiçya Cephesi’nin Açılması ve 15. Osmanlı Kolordusunun Cepheye Gönderilmesi Meselesi”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, c. VII, S. 4, Karabük 2018, s. 2474-2489.
- Kayra, Cahit, Üyepazarcı Erol, **Mekânlar ve Zamanlar: Kandilli, Vaniköy, Çengelköy**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 1993.
- Kendirici, Muammer, Kadioğlu, Ateş, Miroğlu, C., “Atatürk ve Üroloji”, **Türk Üroloji Dergisi**, S. 26, İstanbul 200, s. 145-149.
- Kırmızı, Abdülhamit, “Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji”, **Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Başlıklar**, Yay. haz., Abdülhamit Kırmızı, Küre Yayınlar, İstanbul 2012, , s. 11-28.

- Kısa, Ahmet, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Bitlis Vilayeti’nde Karayolları”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, c. V, S. 3, Aralık 2019.
- Kızıltoprak, Süleyman, **Mısır’da İngiliz İşgali Diplomasi Savaşı (1882-1887)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.
- Kızılkaya, Oktay, Akay, Tolga, **II. Abdülhamid’in Tarımsal Kalkınma Hamlesi(Konya Ovası Sulama Projesi)**, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2004.
- Kuneralp, Sinan, “Palazzo Gamberini’den Osmanlı-İtalyan İlişkilerine Bir Bakış”, **Palazzo Gamberini Türkiye’nin Roma Büyükelçiliği Ambasciata Di Turchia In Roma**, Mas Matbaacılık, İstanbul 2013, s.16-46.
- Kurat, Nimet Akdes, **Rusya tarihi: başlangıcından 1917'ye kadar**, TTK yayınları, Ankara 1987.
- Kurtcephe, İsrail, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, TTK yayınları, Ankara 1995.
- Kurşun, Zekeriya, “İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918)”, **DİA**, c. XXII, TDV yayınları, İstanbul 1995.
- Küçük, Cevdet, “Balkan Savaşı”, **DİA**, c. V, TDV yayınları, İstanbul 1985, s. 23-25.
- Kütükoğlu, Bekir, **Vekayi’nüvis Makaleler**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1994.
- Kürkçüoğlu, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları, Ankara 1978.

- Lässig, Simone, “Modern Tarihte Biyografi-Biyografide Modern Tarih Yazımı”, **Otur Baştan Yaz Beni**, çev. Canan Özkılıç, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 29-58.
- Mete, Şengül, “Trablusgarp Savaşı ve İtalya’nın Akdeniz’deki Faaliyetleri”, c.III, S. 8, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, İzmir 1998, s. 261-292.
- Mümtaz, Semih, **Canlı Tarihler**, c. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.
- Nafia ve Ticaret Nezareti Tarafından Sadarete Verilen Mufassa**, TTK Kütüphanesi 276/187, 1 Kânunuevvel 1322.
- Nafia Nezareti’nin Nizamname-i Dâhilîsidir**, 1295-1296.
- Nafia Nezareti’nden Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na (1848- 2015)** , T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara 2015.
- Narinç, Ökkeş, “Osman Nizami Paşa, İtalya Ordusu Albümü, H. 1303 (1885-1886)”, **Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi**, Ankara 2020. s. 317-346.
- Neumann, K. Christoph, “Bir bilim adamının biyografisini yazmanın imkânları ve imkânsızlıkları”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, c. III, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 273-284.
- Okyar, Fethi Ali, **Üç Devirde Bir Adam**, Yay. haz. Cemal Kutay, Tercüman Gazetesi, İstanbul 1980.
- Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti, TTK yayınları, Ankara 1996.

Ortaylı, İlber,

“Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı”, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, İstanbul 1998, s. 56-63.

_____,

“Osmanlı İmparatorluğu ve Alman Diplomasisi: Drang Nach Osten”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Ankara 1999, s. 215-221.

Ökçün, Gündüz,

“Osmanlı Meclis-i Mebusan’ından Bağdat Demiryolu İmtiyazı Üzerine Yapılan Tartışmalar”, c. XXV, S. 2, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Ankara, 1970, s. 15-65.

Özcan, Abdülkadir,

“Osmanlı tarih edebiyatında biyografi türünün ortaya çıkışı ve gelişmesi”, **Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4: Nazımdan Nesire Edebî Türler**, Nisan 2009, s.124-133.

Özçelik, Selahattin,

Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti, TTK yayınları, Ankara 2000.

Özdemir, Bülent,

1. Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008.

Öztoprak, İzzet,

“Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. XI, S. 33, Ankara 1995, s. 565-612.

Özyüksel, Murat,

Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları, Arba Araştırma Basım Yayın, İstanbul 1988.

- _____,
“II. Meşrutiyet ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman-İngiliz Nüfuz Mücadelesi”, **İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi**, No:38, İstanbul 2008, s. 239-264.
- Pakalın, Zeki,
Sicill-i Osmanî Zeyli: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi, Yay. haz., Mehmet Metin Hülâgü, c. XIV, TTK Yayınları, Ankara 2008.
- _____,
Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.
- Paker, Cemal Esat,
Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1952.
- Paşa, İzzet Ahmet,
Feryadım, Yay. haz. Süheyl İzzet Furgaç, c.I, Nehir yayınları, İstanbul 1992.
- _____,
Feryadım, Yay. haz. Süheyl İzzet Furgaç, c.II, Nehir yayınları, İstanbul 1993.
- Paşa, Cemal,
Hatıralar, Yay. haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası yayınları, İstanbul 2012.
- Paşa Şerif,
Mècheroutiette: Constitutionnel Ottoman: Organe Du Parti Ottoman : "l'Entente Liberale", Paris 1914.
- Paşa, Şevket Mahmut,
Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü, ARBA Araştırma Basım Yayın, İstanbul 1988.
- Paşa Muhtar Mahmut,
Maziye bir nazar: Berlin Antlaşması’ndan Birinci Dünya Savaşı’na kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya ilişkileri, Yay. haz. Nurcan

- Fidan, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, İstanbul 1999.
- Ragıp, Mustafa, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004.
- Renouvin, Pierre, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918)**, c.II, çev. Adnan Cemgil, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1977.
- Reşad, Ekrem, Ferid, Osman, **Nevsâl-i Osmanî**, Amedî Matbaası, İstanbul 1909.
- Sakin, Orhan, Demirbaş, Uğurhan, **Makedonya'daki Osmanlı Evrakı**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayınları, Ankara 1996.
- Sami, Şemseddin, **Kamûsü'l-a'lâm**, c. IV, Mihran Matbaası, İstanbul 1311.
- Savelli, A., Hayward, Fernand, Falcionelli, Albert, **İtalya Tarihi**, çev. Galip Kemali Söylemezoğlu, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940.
- Schöllgen, Gregor, **Imperialismus Und Gleichgewicht: Deutschland, England Und Die Orientalische Frage 1871-1914**, R. Oldenbourg Verlag, München 1984.
- Sıtkı, Bekir, **Das Bagdad bahn problem 1890-1903**, Druckvon Rudolf Goldschagg, Freiburg 1935.
- Sonyel, R. Salahi, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı(Yeni Belgelerle) 1918-1923**, c.II, TTK yayınları, Ankara 2008.
- _____, **Mustafa Kemal (Atatürk) Ve Kurtuluş Savaşı(Yeni Belgelerle) 1918-1923**, c.III, TTK yayınları, Ankara 2008.

- Söylemezoğlu, Kemali Galip, **Hariciye Hizmetinde Otuz Sene 1982-1922**, Şaka Matbaası, İstanbul 1950.
- Stannard, Martin, “The Necrophiliac Art”, **The Literary Biography Problems and Solutions**, Ed. Dale Salwak, Macmillan Press LTD, Lodon 1966, s. 32-41.
- Süreyya, Mehmed, **Sicill-i Osmanî**, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1327.
- Şahin, Mustafa, “Osmanlı Devleti'nde Yabancı Uzmanlar Aracılığıyla Batılılaşma Çabaları”, **Millî Eğitim**, S.143, Ankara 1999, s. 87-91.
- Şeyhun, Ahmet, **Said Halim Paşa Osmanlı Devlet Adamı ve İslamcı Düşünür(1865-1921)**, çev. Derya Göçer, Everest Yayınları, İstanbul 2003.
- Şimşek, Sami Mahmut, **İstanbul’un 100 Köşkü ve Konağı**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., İstanbul 2010.
- Şimşir, N. Bilal, **Ege Sorunu Belgeler (1912-1913)**, c. I, TTK yayınları, Ankara 1976.
- _____, **Ege Sorunu Belgeler (1912-1913)**, c. II, TTK yayınları, Ankara 1976.
- _____, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976.
- _____, **İngiliz belgelerinde Atatürk 1919-1938**, TTK yayınları, Ankara 1973.
- Şıracıyan, Arşavir, **Bir Ermeni teröristin İtirafı**, çev. Kadri Mustafa Orağlı, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1997.

- Talu, Ekrem Ercümen, **Geçmiş Zaman Oldur Ki**, haz. Alaattin Karaca, Hece Yayınları, Ankara 2005.
- Tardieu André M., “L’equilibre Méditerranéen”, **Correspondance d’Orient: Revue Economique, Politique & Littéraire**, 16 Haziran 1913, s. 530-576.
- Tekeli, İlhan, “Bireyin Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor”, **Toplumsal Tarih**, c. XVI, S. 95, Kasım 2001, s. 13-20.
- Tekir, Süleyman, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Jandarma Kuruluş, Teşkilat ve Mücadele (1903-1938)**, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.
- Terzioğlu, Derin, “Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarihyazıcılığı”, **Cogito, Selçuklular**, S. 29 Güz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 284-296.
- Tokay, Gül, **Makedonya Sorunu (Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908))**, AFA Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Topaktaş, Hacer, **Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasisi (Hüseyin Kazım Beyin Diplomatik Seyahatleri 1882-1887)**, Okur Kitaplığı, İstanbul 2015.
- Tunaya, Zafer Tarık, **Türkiye’de Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi)**, c. II, Hürriyet Vakfı, İstanbul 1986.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi I (İmparatorluğunun Çöküşünden Ulusal Direnişe)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.
- Türkgeldi, Fuat Ali, **Görüp İştittiklerim**, TTK yayınları, Ankara 1951.

- Türkmen, Zekeriya, **Vilayet-i Şarkîye Islahat Müfettişliği 1913-1914**, TTK yayınları, Ankara 2006.
- Türesay, Özgür, “Tarih Yazımı ve “Biyografinin Dönüşü”, **Halil İnalçık Armağanı -I-: Tarih Araştırmaları**, Temmuz 2009, s.329-349.
- Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Komutanlığı yayınları, İstanbul 1987.
- _____, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989.
- _____, **Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası**, 28 Temmuz 1315.
- Yalçın, Cahit Hüseyin, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Temel Yayınları, İstanbul 2002.
- Yarcı, Güler, “Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (876-1913)”, c. IV, S.1, **Elektronik Siyaset Bilimleri Araştırması Dergisi**, Ocak 2013, s. 76-115.
- Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, TTK yayınları, Ankara 1994.
- Yiner, Abdulnasır, “Farklı İki Meclisten Bir Portre: Abdülkadir Cami Bey R.1293(1878)-1949”, **Turkish Studies**, c.VIII, S. 11, İstanbul 2013. s. 407-438.
- Yılmazata, Mehmet, **Savaşa Giden Yol-1908 Bosna-Hersek’in İlhakı**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2012.
- Yıldız, Gültekin, **Osmanlı Devleti’nde Askeri İstihbarat (1864-1914)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021.
- _____, “Osmanlı Askeri İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı

Askeri Ataşe Raporları” **Hacettepe Üniversitesi**
Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 17, Ankara
2012, s. 239-266.

6. YAYINLANMAMIŞ TEZLER

Aksu Hasan,

Osmanlı Basımında Said Halim Paşa Suikastı,
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans
Tezi, Bolu 2018.

Aras Deniz,

**Edirne’de 1912 Marmara Depremi ve Afet
Yönetimi**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar
Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

Atar Zafer,

**Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İzmir’de Kamu
Hizmeti İmtiyazları**, Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora
Tezi, Manisa 2012.

Aydoğdu Murat,

**Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti -
Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti - (21 Ekim
1920-4 Kasım 1922)**, İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora
Tezi, İstanbul 2016.

Çelik Yüksel,

**Prizren İttihad Cemiyeti ve Faaliyetleri (1877-
1881)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,
Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

Çetin Nurten,

Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, Selçuk
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2011.

Dördüncü Muharrem,

**İbrahim Hakkı Paşa’nın Hayatı Ve Devlet
Adamlığı (1863-1918)**, Gazi Üniversitesi Sosyal

- Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2013.
- Küçük Abidin Zeynel, **Osmanlı Askeri Salnamelerine Göre Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Harbiye Nezareti Teşkilatı**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2002.
- Öncü Servet Ali, **1908-1923 Yılları Arası Erzurum Vilayeti'nin İdari Ve Sosyo-Ekonomik Durumu**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2006.
- Selvi Haluk, **Büyük Millet Meclisinde Celaleddin Arif Bey (1875-1930)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1994.
- Yakut Kemal, **Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi**, Anadolu Üniversitesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 1998.
- Zeyrek Suat, **Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

EKLER

Ek-1: Osman Nizami Paşa'nın gençlik fotoğrafı. Kaynak: Atatürk Kitaplığı
ALB.173/93

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Ek-2: Osman Nizami Paşa'nın fotoğrafı. Kaynak: Bibliotheque de France

Ek-3: Osman Nizami Paşa'nın fotoğrafı.

Ek-4: Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Osman Nizami Bey'in İtalya'da Ataşemiliter görevini yaparken çizdiği İtalya haritası Kaynak: İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi Yer Numarası: 92432 Demirbaş Numarası: IUNEK92432

❖ ۳۲ ❖

شکل ۹

ایاغک صاغه (صوله) حرکت دوزیه سی اوله جق

باشلا

طور

قومانداسنی و پرر • باشلا قومانداسنده نفر

ایاغک بورنیه صاغه (صوله) طوغری برطاقم

دائرة رسم ایدر نفرات بو حرکتک اجرا سنده

Ek-5: Osman Nizami Paşa'nın almancadan çevirdiği Kamphofner Paşa'ya ait Piyadenin İdman Talimnâmesi adlı eserden bir bölüm. Kaynak: Yazma Eserler Kütüphanesi Yer Numarası: 81670 Demirbaş Numarası: NEK81670

Ek-6:Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Osman Nizami Bey'in İtalya'da Ataşemiliter görevini yaparken çizdiği İtalya Ordu Albümü Kaynak: T.B.M.M. Millî Saraylar No: K/1 şeklinde kataloglanarak muhafaza edilmektedir

Ek-7: Balkan Savaşı sonrası düzenlenen Londra Konferansı'nda Türk delegeler, Osman Nizami Paşa, Reşid Paşa, Salih Paşa. Kaynak: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/osman-nizami-doganci-pasa-1856-1939/>

Ek-8:Romanya Cephesi Osmanlı Bükreş Komutanlığı Vali Osman Nizami Paşa
Kaynak: <https://www.koleksiyonevi.net/en/product/233126/romanya-cephesi-osmanli-bukres-komutanligi-vali-osman-nizami-pasa>

London as a Making Place

BULGARIA: DR. DANEF
President of the Bulgarian Chamber

THE PALACE OF PEACE
St. James's Palace, where the Balkan Peace Conference opens on Saturday next

—OF— Peace, Honour, and History

TURKEY:
OSMAN NIZAMI PASHA

SERBIA:
M. STOYAN NOVAKOVITCH

GREECE:
M. VENIZELOS, THE PREMIER

MONTENEGRO:
M. MIJUSKOVITCH

FIVE OF THE PEACE DELEGATES

BEFORE THE SIGNING OF THE ARMISTICE—AND AFTER
Nazim Pasha, the Turkish Commander-in-Chief, walking to the special train which conveyed him from Hademkeul to Bultrheish to sign the Armistice on Tuesday of last week

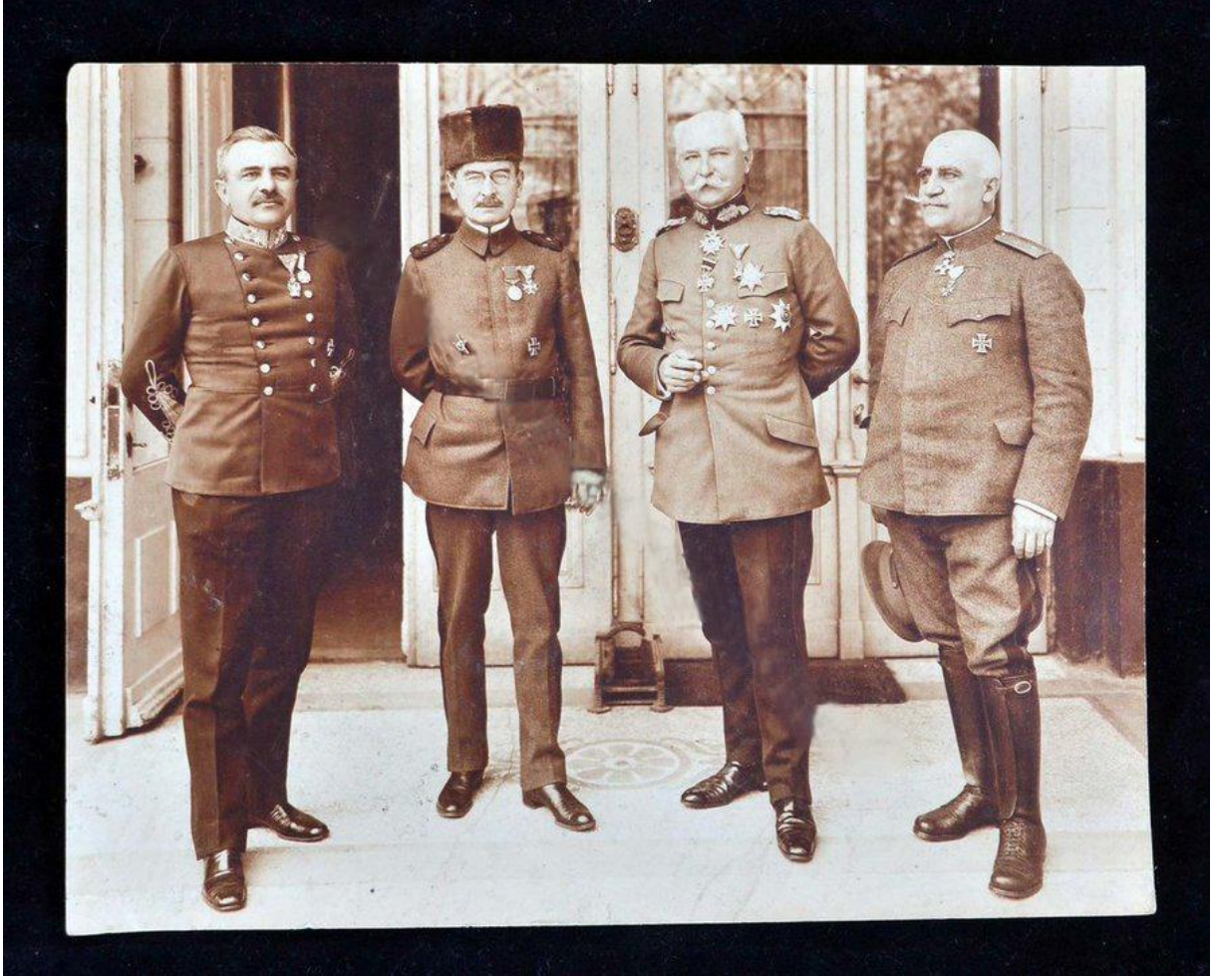

The Chief of the Bulgarian General Staff giving orders to stop the hostilities subsequent to the signing of the Armistice

London will, next week, be the centre of the political universe, and the Palace of St. James, as the meeting-place of the Turco-Balkan Peace Delegates, will have the opportunity of adding further historic honours to its name. We sincerely trust that St. James's Palace will be the scene of a settlement which will bring lasting peace to the Balkan States and Turkey, a peace which will be not only Peace with Honour, but also Peace with Justice to the small nations who have fought so valiantly and so victoriously against such enormous odds.

Trans. of Illustrated London News, Gen. 11

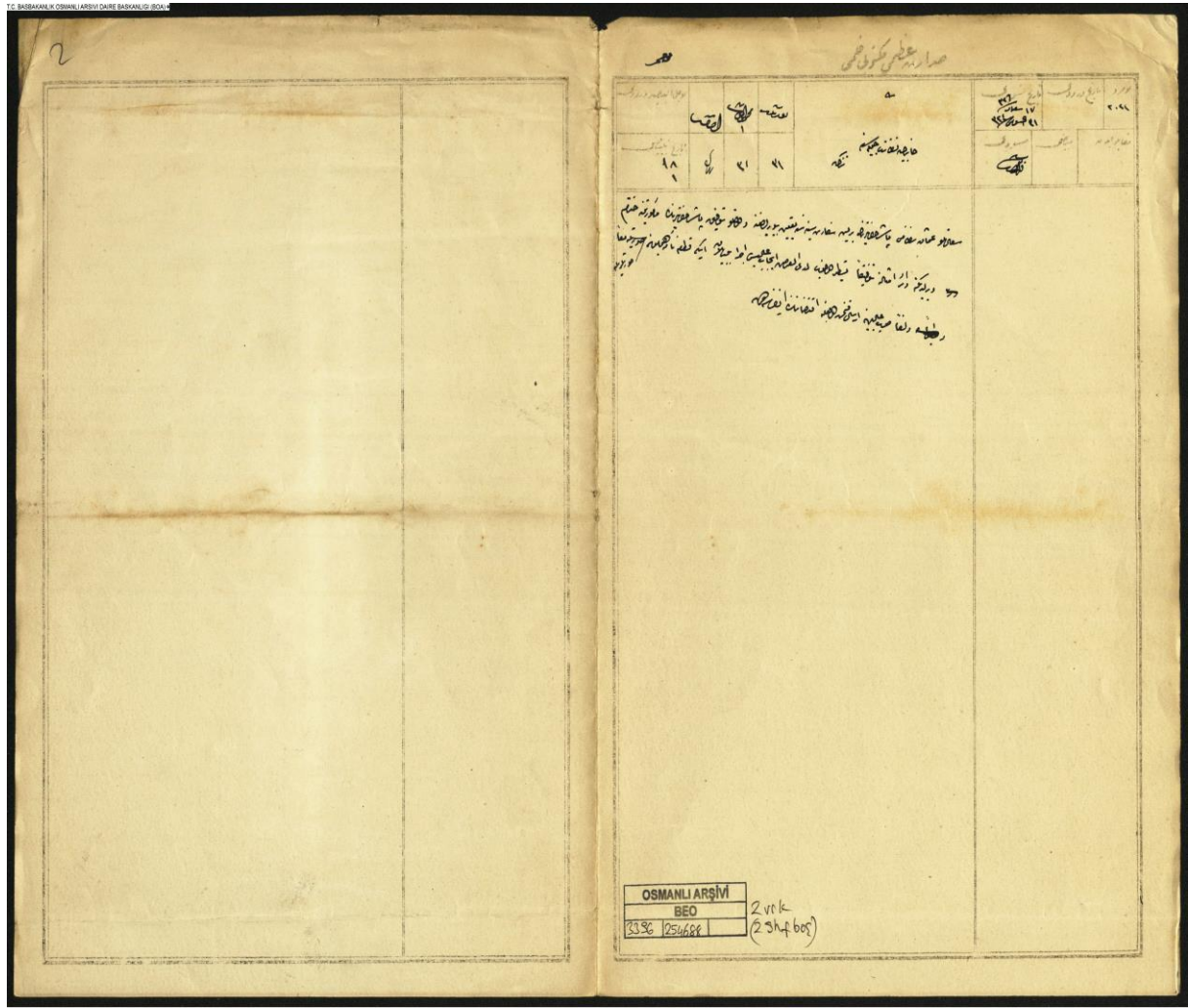
Ek-10: Balkan Savaşı sonrasında Londra konferansına katılan temsilciler ve konferansın yapıldığı saray St. James Sarayı 11 Aralık 1912. Kaynak: The Bystander, Wednesday 11 December 1912, s. 5.

Ek-11: 1. Dünya Savaşında işgal altındaki Romanya’da Osmanlı Askeri Valisi Osman Nizami Paşa. Kaynak: <https://twitter.com/mesutuyar10/status/1084070799827439618>

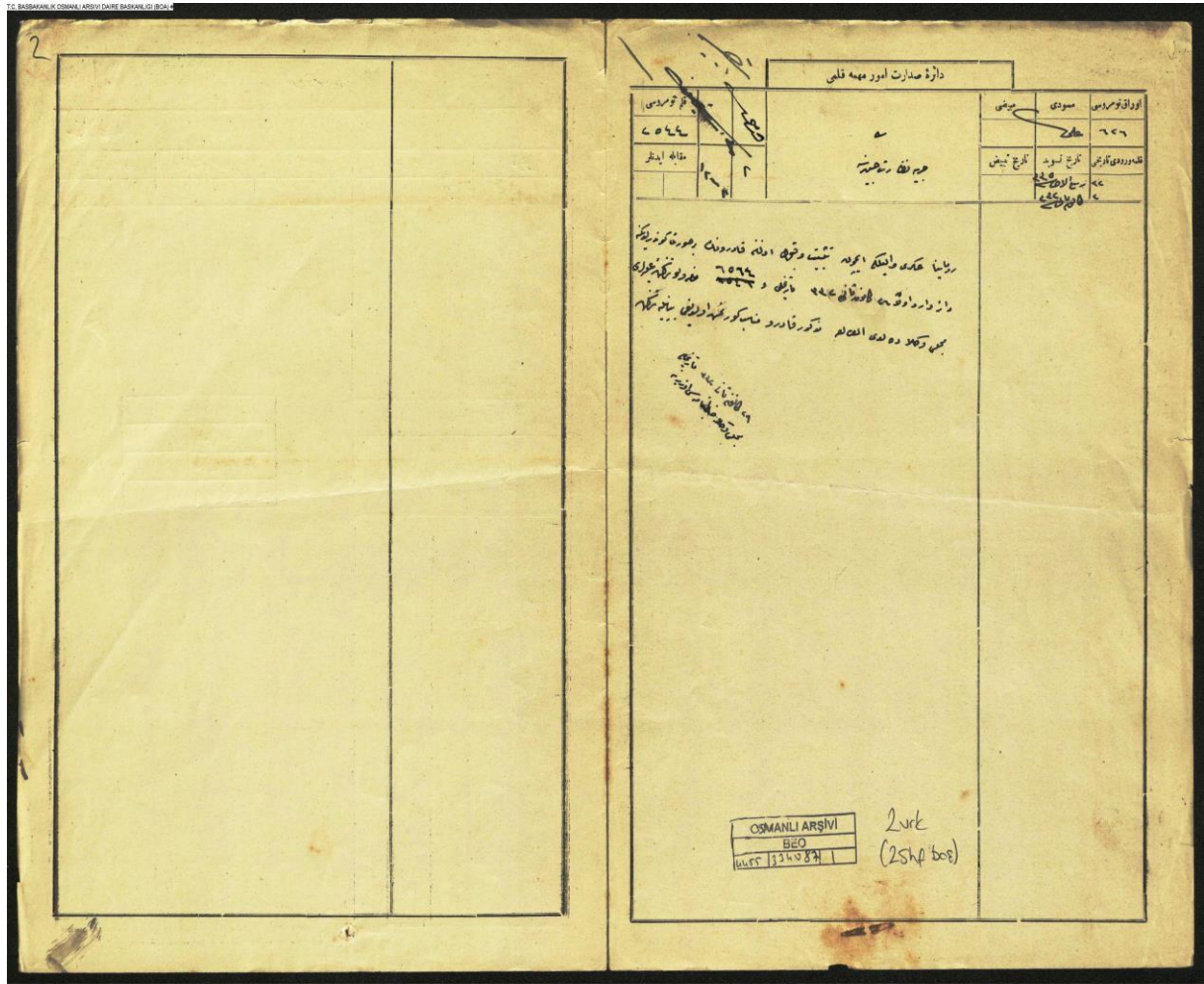

Ek-12: 1918’de Bükreş’te bulunan Osmanlı heyetine ait bir fotoğraf. Kaynak: İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, Bel Mtf025560, Bükreş’te Osmanlı heyeti. Öndekiler, soldan itibaren: 2-Kurmay Albay Tevfik (Bükreş Askeri Valiliği Kurmay Başkanı), 3-Ahmet İzzet Paşa, 4-Osman Nizami Paşa; Arkadakiler: 3-Dr. Süleyman Emin Paşa, 4-Dr. Münir Bey.

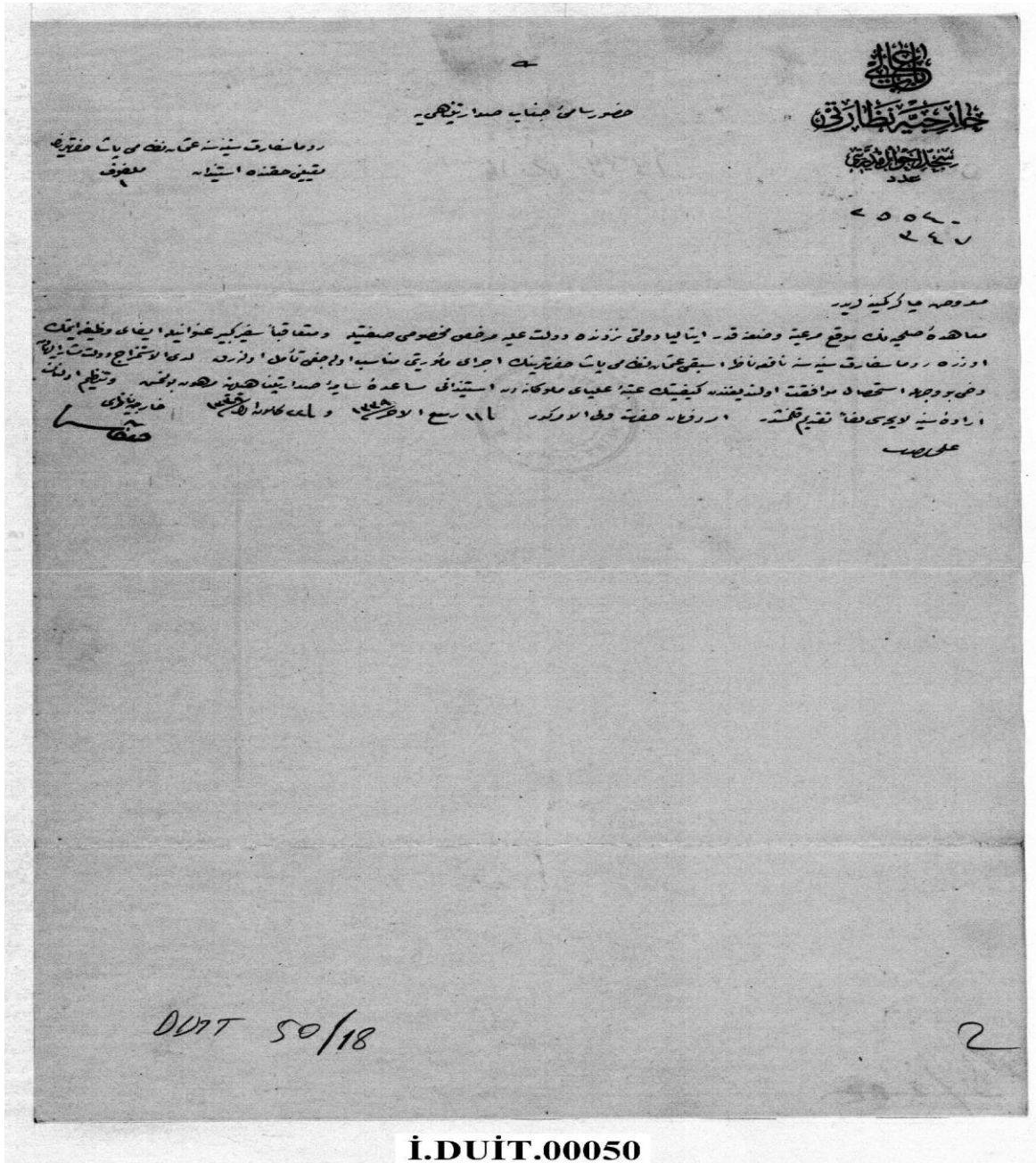
BEO.003396.254688.001

Ek-13: Osman Nizami Paşa'nın Berlin Sefaretine tayini Kaynak: BOA. **BEO.** 3396. 254688.01

BEO.004455.334087.001

Ek-14: Osman Nizami Paşa'nın Romanya Askeri Valiliğine tayini Kaynak: BOA. BEO 4455/334087

İ.DUT.00050

Ek-16: Osman Nizami Paşa'nın Roma Elçisi olarak atanması. Kaynak: BOA. İ. DUT 50/18

ÖZGEÇMİŞ

Rıdvan KAŞIKÇI, İlkokulu Necmiye Güniz İlk Öğretim Okulu'nda, orta öğretini Hasan Tan İlk Öğretim Okulu'nda tamamladı. Lise öğrenimini Üsküdar Şeyh Şamil Lisesi'nde 2004 tarihinde tamamladı. 2006-2010 yılları arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde lisans eğitimi aldı. Tarih Bölümünü, “933 Numaralı Ayniyat Defterinin Transkripsiyonu” teziyle tamamladı. 2010-2011 Eğitim Öğretim tarihinde Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı'nda, Tezli Yüksek Lisans eğitimine başladı. Bu süre zarfında bir yıl Almanya'nın Potsdam Üniversitesinde Tarih Anabilim Dalında eğitim aldı. 2014 Mayıs'ta Yüksek Lisans Tezini “Nizam-ı Cedid'den Tanzimat'a Osmanlı-Prusya İlişkileri” teziyle Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA danışmanlığında tamamladı. Aynı yıl Çekmeköy Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğünde Eğitim Uzmanı olarak işe başladı.